T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUŞATILMIŞ BEŞERİ ORTAMDA ASKERİ VE MEKANSAL YETERLİLİK VE SİYASAL SONUÇLARI: SARAYBOSNA ÖRNEĞİ

SERDAR BENGİER

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ BEKİR YÜKSEL HOŞ

EDİRNE 2021

ÖZET

Tezin Adı: **KUŞATILMIŞ BEŞERİ ORTAMDA ASKERİ VE MEKANSAL YETERLİLİK VE SİYASAL SONUÇLARI: SARAYBOSNA ÖRNEĞİ**

Hazırlayan: **Serdar BENGİER**

Avrupa'nın güneydoğusunda ve Balkanların kuzeybatısında yer alan Bosna Hersek'in ilk sakinleri İliryalılar idi. 6. ve 7. yüzyıllarda Slavların Balkanlara göçü ile bu bölge Slavlaştı. Bosna Hersek tarihi süreçte Romalıların ve Macarların hakimiyetinde kaldıktan sonra ülkede bir dönem bağımsız krallık hüküm sürdü. Ülke 1463'deki fetihten sonra Osmanlı İmparatorluğunun ve 1878 Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun topraklarına dahil oldu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra Yugoslavya'nın bir parçası olan Bosna Hersek Yugoslavya'nın dağılmasından sonra 1992 yılında bağımsızlığını elde etti. Bosna Hersek 1992-1995 yılları arasında Boşnaklar, Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlar arasında ülkeyi paylaşma savaşına sahne oldu. Savaşın başlamasıyla beraber başkent Saraybosna Yugoslav Halk Ordusundan dönüştürülen Bosna Sırp Cumhuriyeti Ordusu tarafından kuşatıldı. Yaklaşık üç buçuk yıl süren kuşatma boyunca şehir halkı yiyecek, su, elektrik, gaz gibi temel ihtiyaç maddelerinden yoksun bırakıldı. Halkın eğitim, sağlık ve ulaşım imkanları kısıtlandı. Şehir, hakim noktalara yerleşmiş Sırplar tarafından belirsiz aralıklarla ağır silahlar ve keskin nişancılar ile ateş altına alındı. İnsanlar çeşitli yöntemler bularak hayatlarını idame ettirmeye ve şehri savunmaya çalıştılar. Saraybosna'yı savunan Bosna Hersek hükümetine bağlı güçler, tüm çabalara rağmen kuşatmayı kaldırmayı başaramadı. Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi başlıca uluslararası örgütlerin barışı sağlama girişimleri sonuçsuz kalınca, 1995 yılında NATO'nun askeri müdahalesiyle savaş sona erdi. Saraybosna kuşatması, savaşın sona ermesi ve Dayton Barış Antlaşmasının imzalanması ile kaldırıldı.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek Savaşı, Saraybosna Kuşatması, Bosna Hersek Ordusu, Sırp Cumhuriyeti Ordusu, Askeri Coğrafya.

ABSTRACT

Name of Thesis: **MILITARY AND SPATIAL ADEQUACY IN THE BESIEGED HUMAN ENVIRONMENT AND ITS POLITICAL CONSEQUENCES: THE CASE OF SARAJEVO**

Prepared by: **Serdar BENGİER**

The first inhabitants of Bosnia and Herzegovina, located in the southeast of Europe and the northwest of the Balkans, were Illyrians. With the migration of Slavs to the Balkans in the 6th and 7th centuries, this region became Slavic. After Bosnia and Herzegovina was dominated by the Romans and Hungarians in history, an independent kingdom reigned in the country for a while. The country was included in the territory of the Ottoman Empire after the conquest in 1463 and the Austro-Hungarian Empire with the Treaty of Berlin in 1878. Bosnia and Herzegovina, which became a part of Yugoslavia after the First and Second World Wars, gained its independence in 1992 after the breakup of Yugoslavia. Bosnia and Herzegovina witnessed a war to divide the country between Bosniaks, Orthodox Serbs and Catholic Croats between 1992-1995. With the beginning of the war, the capital Sarajevo was surrounded by the Army of the Bosnian Serb Republic, which was converted from the Yugoslav People's Army. During the siege, which lasted about three and a half years, the people of the city were deprived of basic necessities such as food, water, electricity and gas. Education, health and transportation opportunities of the public were restricted. The city was shot with heavy weapons and snipers at indeterminate intervals by the Serbs who settled in the dominant points. People tried to survive by finding various methods and defend the city. Despite all their efforts, the forces of the Bosnia and Herzegovina government defending Sarajevo failed to lift the siege. The war ended with the military intervention of NATO in 1995, when the attempts of main international organizations such as the European Union and the United Nations failed to achieve peacemaking. The siege of Sarajevo was lifted with the end of the war and the signing of the Dayton Peace Agreement.

Key Words: Bosnian War, Siege of Sarajevo, Bosnian Army, Bosnian Serb Army, Military Geography.

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde 1990'lı yıllar soğuk savaşın sona ermesi, sosyalist sistemin çökmesi, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın dağılmaları ve Bosna Hersek savaşıyla anılan yıllar oldu. Yugoslavya dağılırken gerçekleşen savaşlar, 20. yüzyılda belli bir medeniyet seviyesine erişmiş olan Avrupalı milletlerin dahi aralarındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünün zor olduğunu gösterdi. Tito'nun ölümünden sonra milletleri bir arada tutan bağın zayıflaması, milliyetçilik akımlarının su yüzüne çıkması ve Miloşeviç liderliğindeki Sırbistan'ın yayılmacı emelleri Yugoslavya'da kaçınılmaz savaşların yaşanmasına neden oldu. Miloşeviç ve Tudjman'ın Bosna Hersek'i yok sayarak aralarında yaptıkları paylaşma planı Bosnalı Müslümanların direnişi ile bozuldu. Bosna savaşı uluslararası toplumun barış planlarına ve müdahalelerine rağmen üç buçuk yıl süren uzun bir savaş oldu. Bosna savaşının en önemli cephelerinden birisi de Saraybosna idi. 1914 Haziran'ında Avusturya-Macaristan İmparatorunun veliahdının öldürülmesi ile Birinci Dünya Savaşının başlamasının sembolü olan şehir, 1990'lı yılların başında yeniden dünya kamuoyunun ilgisini üzerine çekti. Savaşın başından itibaren kuşatma altında kalan Saraybosna, bir yandan hükümet güçleri ile savunulmaya çalışılırken, diğer yandan şehir halkı açlık ile ölüm arasında hayatta kalma mücadelesi verdi.

Balkanların tarihi incelendiğinde bu coğrafyada yaşayan toplumlar arasında çeşitli dönemlerde benzer anlaşmazlıkların ve çatışmaların vuku bulduğu görülmektedir. Geçmişte meydana gelen olaylar iyi irdelendiğinde gelecekte yaşanacakların habercisi olarak değerlendirilebilir. Bosna Hersek'in tarihi geçmişinden ve ülkenin coğrafi, askeri ve stratejik analizinden hareketle yapılan bu çalışma ile Bosna Hersek savaşında ve Saraybosna kuşatmasında halkın ve Bosna Hersek hükümetinin içine düştüğü durum göz önünde tutularak gelecekte yaşanabilecek muhtemel gelişmelere açıklık getirilmesi ve alınabilecek tedbirler konusunda fikir verilmesi istenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Bosna savaşı süresince savaşan tarafların Saraybosna merkezli olmak üzere askeri yeterliliklerinin savaşın gidişatına nasıl etki ettiğini, kuşatılmış ortamda insanların hayatta kalmak için nasıl mücadele ettiklerini, askeri

harekatların siyasi sonuçlara nasıl ulaştığını ve aynı zamanda siyasi gelişmelerin askeri harekatı nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktır.

Kuşatılan şehre dair bir askeri coğrafya değerlendirmesi ülkemizde pek yapılmamıştır ve Askeri Coğrafya alanındaki çalışmalar da kısıtlıdır. Bu konuda bir farkındalık oluşturmak ve Türkiye Cumhuriyeti ve Türkler ile yakın ilişkilere sahip olan Boşnakların jeopolitik durumuna ışık tutmak için sürecek çalışmaların ilki olarak bu çalışmaya gerek duyulmuştur.

Çalışma ile ilgili olarak Bosna Hersek coğrafyası etüt edilmiş ve arazi keşifleri yapılmıştır. Keşifler sırasında Bosna Savaşına katılmış eski askerler ile görüşülerek tecrübelerinden faydalanılmış ve bazı cepheler yerinde incelenmiştir. Bosna Hersek topraklarının bir bölümünde halen mayın tarlaları mevcut olduğu için bazı bölgelere girmek mümkün olmamıştır. Savaş şartlarını yaşamış insanlarla mülakatlar yapılarak o dönemde karşılaşılan zorluklara nasıl mücadele ettikleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Çalışma coğrafi olarak Saraybosna kantonunu değil kuşatma altında kalan Saraybosna şehir merkezi ve varoşlarını kapsamaktadır. Savaşın sonunda 1995 Aralık ayında imzalanan Dayton Barış Anlaşmasından sonra yaşanan süreç çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu çalışmadaki yer ve şahıs isimleri, isim Türkçeye yerleşmiş ise, o hali ile (Saraybosna, Belgrad, Aliya gibi), Türkçede yaygın kullanımı yok ise orijinal hali ile ancak Türk alfabesi kullanılarak yazılması (Jajce, Zenica, Franjo, Şeşelj gibi) tercih edilmiştir. Boşnakça bazı harflerin ilave edildiği Latin alfabesi ile yazılmaktadır. Okurken her harf Türkçede olduğu gibi kendi sesi ile okunur. Ancak bazı harflerin okunuşları Türkçeden farklıdır. Örneğin; c – ts, č – ç, ć – ç, dž – c, j – y, š – ş, ž – j diye okunmaktadır.

Bosna Hersek'te kurucu halklar Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlardır. Sırbistan ve Hırvatistan, Sırp ve Hırvatların anavatanları iken Boşnakların Bosna Hersek'ten başka vatanı bulunmamaktadır. Bosna Hersek'te yaşayan Sırp ve Hırvatları, Sırbistan ve Hırvatistan'da yaşayan Sırp ve Hırvatlardan ayırt edebilmek için onların Bosnalı Sırplar ve Bosnalı Hırvatlar olarak adlandırılması uygun görülmüştür. Yugoslavya döneminde Müslüman olarak anılan Bosnalı Müslümanların ise, 1993 Ekim'inde toplanan "Tüm Boşnaklar Meclisi"nde "Boşnak"

adı resmi olarak kabul edildiği[1] için 1993'den sonraki konularda Boşnak olarak adlandırılması uygun olacaktır. Bosnalı terimi ise Bosna Hersek'te yaşayan tüm halkları ifade etmektedir.

Konunun geniş çaplı analizi için izlenecek yol haritası şu şekildedir: Birinci bölümde Bosna Hersek'in fiziki yapısı, demografik özellikleri ve stratejik önemi incelenecektir. İkinci bölümde tarihi süreci hakkında bilgi verilecek ve Yugoslavya'nın dağılması ile beraber Bosna savaşın başlangıcına kadar yaşanan olaylar gözden geçirilecektir.

Üçüncü bölümde Bosna Hersek ve Saraybosna askeri coğrafya ve prensipleri açısından incelenerek savaşan tarafların askeri birliklerinin tertiplenme şekillerinin gerekçeleri açıklanacaktır. Yugoslavya Halk Ordusunun (JNA) Yugoslavya dağılmadan önceki yapısı incelenerek Bosna Hersek'te bulunan birliklerinin Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti ordusuna (VRS) nasıl dönüştüğü araştırılacaktır. Orduları bulunmayan Müslüman ve Hırvatların savaşın başlarında askeri güç oluşturma girişimlerinden söz edilecektir. Bosna Hersek savaşı anlatılacak, özellikle Saraybosna kuşatmasına katılan askeri birliklerin durumu, olaylar ve çatışmalar sayısal verilerin ışığında ayrıntılı olarak incelenecektir. Saraybosna kuşatmasının dünyada gerçekleşen bazı kuşatmalar ile karşılaştırması yapılacaktır. Kuşatma sırasında suyu, elektriği, gazı kesilen, gıda maddelerine, sağlık imkanlarına ulaşması zorlaştırılan ve sürekli ateş altında kalan Saraybosna halkının yaşam mücadelesi ortaya konmaya çalışılacaktır. Saraybosna'da mevcut imkanların/imkansızlıkların kuşatma altındaki halkı teslim olmaya zorlayacak kadar yeterli olup olmadığı irdelenecektir. Bosna Hersek savaşı ve Saraybosna kuşatmasında yapılan askeri hatalar incelenecektir.

Dördüncü bölümde ise savaş süresince uluslararası toplumun Bosna Hersek savaşına yaklaşımı ve Bosna Hersek'e barış getirmek için yapılan uluslararası planlar incelenecektir. Saraybosna kuşatmasının siyasi sonuçları ve siyasi gelişmelerin askeri duruma etkileri araştırılacak ve yapılan diplomatik ve siyasi hatalar, alınması gereken dersler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

[1] Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çeviren Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 208.

Bosna Hersek, Boşnaklar, Boşnak tarihi ve kültürü ile ilgili çok sayıda eser olmasına karşın 1992-1995 Bosna Hersek savaşı ve Saraybosna kuşatmasını ele alan az sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserler arasında Tanıl Bora tarafından yazılan "*Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası Bosna Hersek"* adlı kitap öne çıkmaktadır. Yazar eserinde Bosna tarihini ve Boşnak kimliğinin oluşumunu incelemiş, Bosna savaşını anlattığı bölümde Sırp ve Hırvatların Müslümanlar üzerinde uyguladığı etnik arındırma konusu üzerinde durmuştur. Kitabında savaşla beraber siyasi gelişmelere de yer vermiş ve Saraybosna'da kuşatma altındaki insanların yaşamlarına değinmiştir.

M. Murat Taşar, Burhan Metin ve Altay Ünaltay tarafından yazılan "*Bosna-Hersek ve Post Modern Ortaçağa Giriş*" adlı kitapta yazarlar savaşta uluslararası toplumun etkisiz müdahaleleri ile beraber Bosna'da yaşanan trajediyi ortaya koymuşlardır. Askeri durum hakkında da bilgi veren yazarlar eserlerinde şahitlerin anlattıklarına da yer vererek Müslümanların maruz kaldıkları zulmün şiddetini vurgulamışlardır.

"*Bosna'nın Kısa Tarihi*" adlı kitapta Bosna'nın genel tarihi konusunda bilgi veren Noel Malcolm 1992-1995 Bosna savaşını genel hatlarıyla anlatarak Batı dünyasının Bosna konusunda attığı yanlış adımların üzerinde durmuştur.

Boşnak yazar Reco Çauşeviç kaleme aldığı "Müslümanlara Son Uyarı 1" adlı kitapta Saraybosna kuşatmasında sırasında yaşanan bazı olayların ayrıntılarına değinmiştir. Kitabında Müslüman ordusunun kurulması ve paramiliter güçlere de yer veren yazar Bosna şehirlerinde yaşanan trajediyi resimlerle destekleyerek ortaya koymuştur.

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından yayınlanan "*Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I-II"* isimli kitaplarda Bosna savaşının askeri yönü ele alınmıştır. Savaşan tarafların ordularını oluşturma süreçleri anlatılarak askeri yapılarına birlik bazında yer verilmiştir. Kitaplarda Saraybosna kuşatması hakkında önemli detaylar mevcuttur.

R. Craig Nation *"War In The Balkans 1991-2002"* adlı kitabında yine savaşı askeri açıdan incelemiştir. Robert J. Donia ise "Bosnian Serb Leadership and the Siege

of Sarajevo, 1990-1995" isimli makalesinde Saraybosna kuşatmasını Saraybosna'da görevli olan Sırp Demokratik Partisi temsilcilerinin bakış açısıyla irdelemiştir.

Armina Pilav "Before the War, War, After the War: Urban Imageries for Urban Resilience" ismli makalesinde Saraybosna'da kuşatma altında kalan halkın hayatta kalma imkanlarını araştırmıştır. Kuşatılmış ortamda yiyecek ve su temini, barınma ve ulaşım imkanları, moral ve motivasyonu artırıcı faaliyetler konularına değinmiştir.

Saraybosna kuşatması hakkında hatıra tarzında yazılan kitaplar da mevcuttur. Bunlardan birisi Saraybosna savunmasına aktif olarak katılan Kerim Luçareviç'in yazdığı "*Saraybosna Savaşı Kazanmaya Mahkumlar*" isimli kitaptır. Savaş zamanı Saraybosna Askeri Polis komutanı olarak görev yapan yazar bizzat yaşadığı ve şahit olduğu olayları kaleme alarak resmi belgeleri teyit edici tarzda olayları gözler önüne sermektedir.

Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde bulunan tezler incelendiğinde Bosna Hersek coğrafyası ile ilgili bir adet tez bulunduğu ve Bosna Hersek'i askeri coğrafya acısından inceleyen tez bulunmadığı görülmektedir. Saida Kondo tarafından hazırlanan "*Bosna Hersek Coğrafyası*" isimli tezde yazar Bosna Hersek'i fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya acısından incelemiştir. Ülkenin siyasi ve idari yapısına da kısa bir yer ayıran yazar siyasi gelişmelere pek değinmemiştir.

"*Bosna Sorunun Günümüzdeki Durumu ve Değerlendirilmesi*" isimli tezi ile İndira Poriç Bosna Hersek savaşını ve Saraybosna kuşatmasını ana hatları ile yüzeysel olarak anlatmıştır. Yazar tezinde uluslararası toplumun yaklaşımları ve Dayton sonrası Bosna Hersek'in sorunlarına ağırlık vermiştir.

Merve Battal tarafından yazılan "*Bosna-Hersek Savaşı Karşısında Uluslararası Toplumun Tepkisi*" başlıklı tezde yazar konuyu Bosna Hersek Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan süreçte uluslararası toplumun rolü açısından ele almıştır. Tezde Bosna Hersek sorunu ile ilgili ülkelerin yaklaşımlarına yer verilmiş ancak savaş detaylı olarak incelenmemiştir.

"*Bosna-Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye*" adlı tezde Ercan Seyhan, Bosna Hersek'i jeopolitik ve jeostratejik açıdan incelemiş, uluslararası örgütlerin

Bosna sorunu karşısında tutumları ve Türkiye'nin Bosna Hersek politikası konuları üzerinde durmuştur. Bosna savaşı Srebrenica bölgesi ağırlıklı olmak üzere yüzeysel incelenmiştir.

Yasin Şafak'ın yazdığı "*Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması*" isimli tezde yazar Bosna savaşını anlattığı bölümde savaşın diplomatik yönünü ele almış askeri gelişmelere değinmemiştir. Savaş sırasında ilgili devletlerin Bosna sorununa yaklaşımı ve uluslararası toplumun geliştirdiği planları ve sonuçlarını incelemiştir.

Bu çalışmada Türk ve yabancı yazarlar tarafından yazılan kitap, makale ve tezler ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Uzmanlar Komisyonları tarafından hazırlanan raporlar ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTFY) iddianameleri birincil kaynak olarak kullanılmıştır. İkincil kaynakların bir kısmına internet vasıtasıyla ulaşılmıştır. Basılmamış doktora tezine Yükseköğretim Kurumunun Ulusal Tez Merkezinin internet sitesinden erişilmiştir. Ayrıca veri toplamada uluslararası ve Bosna Hersek'in yerel internet haber sitelerinden faydalanılmıştır.

Daha önce altışar aylık iki dönem halinde Bosna Hersek'te görev yapmış olmam ve Saraybosna başta olmak üzere savaşın çeşitli cephelerini yerinde inceleme fırsatı elde etmiş olmam konu seçiminde etkili olmuştur. Tez konusunun seçimi aşamasında yol gösteren, çalışma sırasında görüş ve katkıları ile tezin zenginleşmesini sağlayan değerli hocam, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bekir Yüksel Hoş'a teşviklerinden dolayı teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında beni motive eden Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı hocam Prof. Dr. Sibel Turan'a ve beni yöntem ve kaynak seçimi konusunda yönlendiren hocam Doç. Dr. İbrahim Kamil'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Bosna Hersek'te görev yaptığım sürede tercümanlığımızı yapan Sanela Hadziomeroviç'e bazı metinlerin çevirisi ve anlaşılması konusunda bana yardımcı olduğu için minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ……...……i

ABSTRACT….……..…ii

ÖNSÖZ ……..iii

İÇİNDEKİLER……...…….....ix

HARİTALAR..……...……...xii

KISALTMALAR……..……...xiii

GİRİŞ……...……1

1. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN COĞRAFİ KONUMU, STRATEJİK ÖNEMİ VE DEMOGRAFİK YAPISI…….4

1.1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri……..4

1.2. Stratejik Önemi……...……...7

1.3. Bosna Hersek'in Demografik Yapısı..……..…….....8

2. BÖLÜM: TARİHİ SÜREÇTE BOSNA HERSEK……....11

2.1. Osmanlı Hakimiyetine Kadar Bosna Hersek……11

2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi…….……14

2.3. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dönemi……18

2.4. Yugoslavya Dönemi……21

2.5. Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna Savaşının Başlaması……..26

2.5.1. Yugoslavya'nın Dağılmasına Yol Açan Etkenler…….26

2.5.2. Slovenya ve Hırvatistan'ın Bağımsızlıklarının İlanı……...…….30

2.5.3. Bosna Hersek'in Bağımsızlığının İlanı ve Savaşın Başlaması……..38

3. BÖLÜM: SAVAŞ ZAMANI BOSNA HERSEK'TEKİ ASKERİ YAPI, SAVAŞ VE SARAYBOSNA'DA MEKANSAL YETERLİLİK……..43

3.1. Savaş Zamanı Bosna Hersek'teki Askeri Yapı ve Savaş…….43

3.1.1. Bosna Hersek'in Askeri Coğrafya Açısından İncelenmesi……...46

3.1.2. Sırp Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi……..56

3.1.3. Hırvat Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi……..62

3.1.4. Boşnak Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi……64

3.1.5. Bosna Hersek Savaşı……72

3.1.6. Saraybosna Kuşatması……94

3.1.7. Bosna Hersek Savaşında ve Saraybosna Kuşatmasında Yapılan Askeri Hatalar, İhmaller ve Alınması Gereken Dersler……122

3.2. Savaş Zamanı Saraybosna'da Mekansal Yeterlilik……125

3.2.1. Barınma İmkanları……132

3.2.2. Yiyecek ve Su Temini……133

3.2.3. Sağlık Hizmetleri……...136

3.2.4. Eğitim……137

3.2.5. Sivil Ulaşım, Taşımacılık ve Haberleşme……..139

3.2.6. Kültürel Hazine, Dini Mekanlar ve Mezarlıklar……140

3.2.7. Sosyal ve Kültürel Etkinlikler……...142

4. BÖLÜM: ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN BOSNA HERSEK SAVAŞINA YAKLAŞIMLARI VE ULUSLARARASI PLANLAR……143

4.1. Birleşmiş Milletlerin Bosna Hersek Savaşına Yaklaşımı…….144

4.2. NATO ve Bosna Hersek Savaşı……151

4.3. Avrupa Birliğinin Bosna Hersek Savaşına Yaklaşımı……..154

4.4. İslam Ülkelerinin Bosna Hersek'e Destek Girişimleri……..159

4.5. Uluslararası Planlar……...164

4.5.1. Londra Konferansı……164

4.5.2. Vance-Owen Barış Planı……...165

4.5.3. Güvenli Bölgeler Planı……167

4.5.4. Owen-Stoltenberg Barış Planı (Üç Bölgeli Barış Planı)……..…...169

4.5.5. Washington Antlaşması (Boşnak-Hırvat Federasyonu Antlaşması)…..171

4.5.6. Temas Grubu Planı…….……173

4.5.7. Dayton Barış Antlaşması……..…….…….174

4.6. Saraybosna Kuşatmasının Siyasi Sonuçları ve Siyasi Gelişmelerin Askeri Duruma Etkileri…….…….……...176

4.7. Bosna Hersek Savaşında ve Saraybosna Kuşatmasında Yapılan Diplomatik ve Siyasi Hatalar, İhmaller ve Alınması Gereken Dersler…….181

SONUÇ…….....187

KAYNAKÇA……...194

HARİTALAR

Harita 1: Bosna Hersek ve Batı Balkanlar……4

Harita 2: Bosna Hersek'in Bölgeleri…….6

Harita 3: Bosna Hersek'in 1991 Yılı Etnik Yapısı……..10

Harita 4: Bosna Hersek'teki Önemli Dağlar ve Nehirler……47

Harita 5: Bosna Hersek'e Güneydoğudan Kuzeybatı İstikametine Yapılacak Taarruzlar……..……..48

Harita 6: Bosna Hersek'e Kuzeydoğudan Güneybatı İstikametine Yapılacak Taarruzlar……..……..48

Harita 7: Bosna Hersek Demiryolları……..50

Harita 8: Saraybosna'ya Ulaşan Yaklaşma İstikametleri……53

Harita 9: Saraybosna Çevresindeki Kritik Arazi Arızaları……..55

Harita 10: Saraybosna-Romanija Kolordusunun Tertiplenmesi……..……61

Harita 11: Bosna Hersek Ordusu 1. Kolordu 12. Tümenin Tertiplenmesi……..……..71

Harita 12: Saraybosna Kuşatma Hattı 1992-1996……..……..97

Harita 13: 2 Mayıs 1992'de Lukavica Kışlasından Çıkan Tankların Cumhurbaşkanlığı Binasına Saldırısı……...……...104

Harita 14: 8 Haziran 1992'de Bosna Hersek Ordusunun Karşı Taarruz İcra Ettiği Dört Önemli Tepe……..……107

Harita 15: Bosna Hersek Ordusu Saraybosna Bölgesi Taarruz Harekatı, Haziran 1995……..…….118

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ARBiH : Bosna Hersek Cumhuriyeti Ordusu (Armija Republike Bosne i Hercegovine)

AT : Avrupa Topluluğu

AVNOJ : Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurutuluş Konseyi (Antifasisticko Vijece Narodnog Oslobodjenja Jugoslavije)

AWACS : Hava Erken Uyarı ve Kontrol Sistemi (Airborne Early Warning and Control System)

BAB : Batı Avrupa Birliği (Western European Union)

BM : Birleşmiş Milletler

HDZ : Hırvat Demokratik Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica)

HOS : Hırvat Savunma Gücü (Hrvatska Odbrane Snage)

HV : Hırvat Ordusu (Hrvatska Vojska)

HVO : Hırvat Savunma Konseyi (Hrvatska Vijece Odbrane)

ICFY : Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansı (International Conference on Former Yugoslavia)

ICTFY : Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia)

IFOR : NATO Barışı Uygulama Gücü (İmplementation Force)

IPTF : Birleşmiş Milletler Uluslararası Polis Görev Gücü (United Nations International Police Task Force)

İKÖ : İslam Konferansı Örgütü

JNA : Yugoslav Halk Ordusu (Jugoslovenska Narodna Armija)

JMO : Yugoslav Müslüman Organizasyonu (Jugoslovenska Muslimanska Organizacija)

KOS : Karşı İstihbarat Servisi (Kontraobavještajna Sluzba)

MNO : Müslüman Halk Organizasyonu (Muslimanska Narodna Organizacija)

MNS : İlerici Müslüman Partisi (Muslimanska Napredna Stranka)

MUP : İçişleri Bakanlığı (Ministarstvo Unutarnjih Poslova)

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organisation)

NDH : Bağımsız Hırvat Devleti (Nezavisna Drzava Hrvatska)

NGO : Hükümet Dışı Kuruluş (Non-Governmental Organisation)

OSBIH : Bosna Hersek Savunma Kuvvetleri (Odbrana Snage Bosna i Hercegovina)

RS : Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska)

SDA : Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratska Aksije)

SDB : Devlet Güvenlik Servisi (Sluzba Drzavne Bezbednosti)

SDS : Sırp Demokratik Partisi (Srpska Demokratska Stranka)

TO : Bölgesel Savunma (Teritorijalna Odbrana)

TOBiH : Bosna Hersek Bölgesel Savunma Güçleri (Teritorijalna Odbrana Bosne i Hercegovine)

UNHCR : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees)

UNPA : Birleşmiş Milletler Koruması Altında Bulunan Alanlar (United Nations Protected Areas)

UNPROFOR : Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force)

VF : Federal Ordu (Vojska Federacije)

VRS : Sırp Cumhuriyeti Ordusu (Vojska Republike Srpske)

YFC : Yugoslavya Federal Cumhuriyeti

ZAVNOBiH : Bosna Hersek Ülke Antifaşist Halk Kurtuluş Meclisi (Zemaljsko Antifasisticko Vijece Narodnog Oslobodenja Bosne i Hercegovine)

ZNG : Ulusal Muhafız Kolordusu (Zbor Narodne Garde)

GİRİŞ

Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1945 yılından 90'lı yıllara kadar Bosna Hersek ve Boşnak halkı dünya kamuoyunda pek fazla bilinmiyordu. Yugoslavya'ya ile sıkı bir şekilde bütünleşmiş olan Bosna Hersek 1984 yılında Saraybosna'da yapılan kış olimpiyatları ile dünya gündeminde kısa bir süre adından söz ettirmiş ama Bosna Hersek'e karşı dünya kamuoyunun esas ilgisi 1992'de patlayan savaş ile başlamıştı.

Kavimler göçü ile tek bir millet olarak Balkanlara gelen Slavlar yerleştikleri coğrafyaya göre farklı mezhepleri benimseyerek ve farklı imparatorlukların ve devletlerin hükmü altına girerek ayrıştılar. Hristiyanlığın Bogomil mezhebini benimseyen Boşnaklar, Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırplardan farklı bir inanışa sahip oldular. Zamanla birbirlerine düşman haline gelen Boşnak, Hırvat ve Sırpların kesiştiği yer ise Bosna oldu. Bosna, Roma merkezli Katolik kültür ile İstanbul merkezli Ortodoks kültürün ortasında veya birleştiği noktada yer alıyordu.

Bizans, Macar, Sırp ve Hırvat baskılarına boyun eğmeyen Bogomil Boşnaklar orta çağda kendi devletlerini kurdular. Osmanlının fethiyle 1463 yılında bağımsızlığını kaybeden Boşnak halkı uzun bir süreçte Müslümanlığı benimseyerek komşuları ve soydaşları olan Sırp ve Hırvatlardan çok daha farklı bir kültüre ve kimliğe sahip oldular. Bosna'nın, 1878'de Berlin Antlaşması imzalandıktan sonra Avusturya Macaristan İmparatorluğunun işgaline uğraması üzerine direnişe geçen Bosna halkı iki ay sonra bu yeni yönetimi kabul etmek zorunda kaldı. Boşnaklar, Osmanlı döneminde Sırplarla birlikte aynı devletin hükmü altında iken, Habsburg döneminde Hırvatlarla birlikte aynı devletin hükmü altında yaşam sürdüler.

Sırpların gözünde Boşnaklar haindiler. Boşnaklar önce Osmanlı, sonrada Birinci Dünya Savaşında Avusturya'nın saflarında kendilerine karşı savaşmışlardı. Birinci Yugoslavya döneminde hakim güç olan Sırplar bunun intikamını almak için Boşnaklara karşı silahlı saldırılar ve katliamlar yaptılar. İkinci Dünya Savaşında Alman işbirlikçisi Bağımsız Hırvat Devletinin (Nezavisna Drzava Hrvatska, NDH) işgali altında kalan Bosna'da, Boşnaklar yine Sırplara karşı savaşmak durumundaydı. Bu savaştan sonra da Sırpların katliamlarına maruz kaldılar.

İkinci Yugoslavya döneminde kurucu millet olarak tanınmayan ve tıpkı Museviler gibi dini millet statüsü verilerek Bosna Hersek'te toprağın öz halkı olarak adını toprağından alan özel etnik grup olmasının bir nevi önüne geçilmiş olan Boşnaklar, bu kez "Müslüman" etnik grubu olarak seslerini duyurmaya çalıştılar. Tito'nun 1980 yılında ölümüyle beraber Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerde milliyetçilik akımları su yüzüne çıkmaya başladı. Artık milletleri bir arada tutan bağ ve karizma kalmamış Tito ile beraber ölmüştü. Aşırı milliyetçilik, din, mezhep ve kültür farklılıkları, doğu bloku ülkelerindeki gelişmeler ve ekonomik sebeplerden dolayı federal birlikteliğin devamına imkan kalmayınca çözülmeler başladı. Sırplar, Yugoslavya'nın hakim gücü olarak diğer milletlerin haklarını gasp etme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Milletler arasında anlaşmazlıklar çoğaldı ve cumhuriyetler içinde ayrılıkçı sesler yükselmeye başladı.

1990 yılı ülke için dönüm noktası oldu. Yugoslavya'dan ilk ayrılma girişimleri, 1990 yılındaki serbest seçimlerde sağcı partilerin kazandığı Slovenya ve Hırvatistan'ın 1991 Haziran'ında bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile başladı. Slovenya on gün içinde Sırp ağırlıklı Yugoslav Halk Ordusunu (JNA) ülkesinden kovarken, Slovenya'dan geri çekilen ordunun Hırvatistan'a müdahalesi sert oldu. Uluslararası kamuoyunun başlangıçta tepkisi ayrılan cumhuriyetlerin tanınmaması ve Yugoslavya'nın siyasi bütünlüğünün korunması şeklinde oldu. Hırvatistan'la olan dini ve tarihi bağları Almanya'yı, Hırvatistan ve Slovenya'yı 1991 Aralık'ında tanımaya yöneltirken, AT başlangıçtaki denge siyaseti tutumunu değiştirerek 1992 Ocak ayında bu iki yeni devleti tanımaya karar verdi.

"Büyük Sırbistan"ın bir parçası olmak istemeyen Bosna Hersek Avrupa Topluluğunun önerisi gereği yaptığı referandumdan sonra 1992 Mart'ında bağımsızlığını ilan edince kargaşanın başlayacağı bekleniyordu ancak ne kadar süreceğini ve ne kadar kanlı geçeceğini hiç kimse bilmiyordu. Sırpların boykot ettiği ve %99 oranında bağımsızlık kararının çıktığı referandumda katılımın %64 olması Bosna Hersek'teki Sırpların oranı hakkında fikir vermekteydi. Pek tabii ki bu miktar içerisinde bağımsızlık yanlısı Sırplar olabildiği gibi, statükonun devamından yana olan Hırvat ve Boşnakların da olduğu düşünülmelidir. Yugoslavya'yı artık bir arada tutma

imkanın kalmadığını anlayan Sırplar "Büyük Sırbistan" emellerini gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Hedefleri Bosna Hersek'teki Müslüman ve Hırvatları küçük bir bölgeye sıkıştırarak ülkenin büyük bir bölümünü ele geçirmek, kuzeyde Posavina koridorunu açarak Hırvatistan Krayina bölgesindeki Sırplara ulaşmak, Drina boyunu Sırplaştırmak, Doğu Hersek üzerinden Adriyatik Denizi'ne çıkmak ve Sırbistan sınırlarını Bosna Hersek ve Krayina dahil olacak şekilde genişletmekti. Bosnalı Hırvatlarında yaşadıkları bölgeleri genişleterek Hırvatistan ile birleştirme hedefleri vardı. Bosnalı Sırp ve Hırvatların arkalarında aynı zamanda sınır komşuları olan bağımsız "anavatanları" vardı. Sırbistan ve Hırvatistan Bosnalı Sırp ve Hırvatları her yönden destekliyorlardı.

Sırplar, onların deyimi ile "Türklerden" (Boşnaklardan) Kosova Savaşının (1389) intikamını almaya başlamışlardı. Denk olmayan kuvvetler arasında üç buçuk yıl süren savaş dünya kamuoyunun önünde cereyan etti. Tüm dünya yaşanan olayların ve yapılan katliamların canlı şahidi oldu. Başkent Saraybosna savaş boyunca Sırplar tarafından kuşatma altında tutularak bombalandı ve sivil halk açlığa mahkum edildi. Uluslararası toplum Bosna Hersek'teki savaşan taraflara eşitmiş gibi davransa da savaşın başında saldırgan olan taraf Sırplar, savunmada olanlar Müslümanlardı. Bosna Hersek'in efsanevi lideri İzzetbegoviç Batının Bosna Hersek'te yaşanan trajediye izin vermeyeceğini düşünüyordu ama yanılmıştı. Soğuk savaştan sonra Avrupa'nın ortasında sıcak çatışma ortamı ile karşılaşan güçlü devletler krize nasıl müdahale edileceği konusunda hem fikir olamadılar. Atılan her yanlış adımın daha çok insanın ölümüne neden olduğu diplomasi trafiği içinde diplomatik çözüm oyalamalarıyla krizin çözülemeyeceğini anlayan ABD ve NATO krize müdahale etmek durumunda kaldı. Sırplar NATO'nun askeri müdahalesiyle durdurulunca yapılan barış antlaşması ile sıcak savaş sona erdi. Aslında bu savaş 19. yüzyılda başlamış ve Tito zamanında ara verilmiş olan anlaşmazlıkların devamı niteliğindeydi.

1. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN COĞRAFİ KONUMU, STRATEJİK ÖNEMİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Bosna Hersek Avrupa kıtasının güneydoğusunda bulunan Balkan yarımadasının kuzeybatısında yer almaktadır. Bosna Hersek toprakları kuzey ve batıda Hırvatistan, doğuda Sırbistan ve güneydoğuda Karadağ ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 51.129 km^2 olan Bosna Hersek'in Adriyatik denizi kıyısında 20km. uzunluğunda limanı olmayan kıyı şeridi vardır (Harita 1). Bosna adı Saraybosna'dan doğarak Sava nehrine dökülen Bosna nehrinden, Hersek adı ise orta çağda kurulan Hercegovina Dükalığından gelmektedir.[2] Herceg sözcüğü Almanca Dük manasına gelen Herzog kelimesinin başka bir şeklidir ve Hercegovina bu unvandan türemiştir.[3] Hersek, Bosna'nın güneyinde Neretva nehrinin havzasını kapsayan yaklaşık 9.000km^2 büyüklüğünde bir bölgedir. 15. yüzyılın ortalarında Stefan Vukçiç bu bölgede kendisini St. Sava Dükü ilan edince bölge "Dük'ün toprakları" manasına gelen Hercegovina olarak anılmıştır.[4] Bu kelime Türkçeye Hersek olarak geçmiştir.

Harita 1: Bosna Hersek ve Batı Balkanlar.
Kaynak: https://www.harita.gov.tr/urun/balkanlar-siyasi-haritasi/190.

[2] Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1992, s. 3.
[3] Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, Türkçesi Aşkım Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 58.
[4] Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 8.

Kabaca üçgen biçiminde olan Bosna Hersek'in büyük kısmını kuzeybatı güneydoğu istikametinde uzanan Dinar dağları kapsamaktadır. Dağ sıraları arasında Una, Vrbas, Bosna, Neretva, Drina nehirleri tarafından oluşturulan çukur alanlar bulunmaktadır.[5] Ülkenin güney ve orta bölümleri dağlık, kuzeybatı bölgesi tepelik, kuzeydoğu bölgesi ise düzlük bir yapıya sahiptir. Kuzeyde Sava Nehri ve kollarının oluşturduğu Peripanoniya denilen ovalık bölge, büyük bir kısmı Macaristan ve Sırbistan'da bulunan Panoniya ovasının bir parçasıdır.[6] Bosna Hersek'in güneybatısı, aralarında küçük ekilebilir arazilerinin de bulunduğu kireçtaşları içeren karstik yapıdadır. Orta ve doğu bölgelerinde kayın, meşe ve çam ormanları bulunmaktadır. Verimli toprakların çoğunlukla kuzeyde yer aldığı Bosna Hersek topraklarının yaklaşık yarısı ekilebilir niteliktedir. Ülke topraklarının yaklaşık %8'i 150m. rakıma ulaşırken %92'si deniz seviyesinden ortalama 693m. yüksekliktedir. Ülkenin en yüksek dağı olan Magliç Dağı 2386m. rakıma sahiptir.[7]

Bölge, komşu alanlardan farklı özelliklere sahip müstakil bir birimdir. Bosna Hersek toprakları tarihi süreçte coğrafi, idari ve ekonomik olarak çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Bu ayrılma çok katmanlı olarak çoğulcu bir karaktere sahiptir. Bölgeler değişik ayırımlara göre Kuzey ve Kuzeydoğu Bosna, Orta Bosna, Batı Bosna, Güneydoğu Bosna, Dinar Alpleri, Neretva Vadisi ve Güney Hersek, Bosna Krayinası, Türk Hırvatistanı, Tropolje, Posavina, Hersek ve Travunija, Aşağı ve Orta Hersek, Pannonia Düzlükleri, Tuna Düzlüğü gibi isimler almıştır.[8] Bosna Hersek'in bölgelerinin tarihi süreçte aldığı isimler Harita 2'de görüldüğü gibidir.

[5] *Bosna-Hersek*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 1.
[6] Ramazan Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, Pegem Akademi, Ankara 2017, s. 122-124.
[7] *Bosna-Hersek,* s. 1.
[8] Muriz Spahiç, Haris Jahiç, Geographical Regionalizations of Bosnia and Herzegovina in the Light of Euro-Atlantic İntegrations, *Acta Geographica Bosniae et Herzegovinae 2014, 1, 31-45,* http:// geoubih.ba/V2/publications/Acta1/Article-M.%20 Spahic,%20H.%20Jahic.pdf, (3.6.2021), s. 33-36.

Harita 2: Bosna Hersek'in bölgeleri.

Bosna Hersek'in Hırvatistan ile olan kuzey sınırını Tuna nehrinin bir kolu olan Sava nehri oluşturmaktadır. Bosna'nın içinden kuzeye doğru Sava nehrine akan ırmaklar ise batıdan doğuya sırasıyla Una, Vrbas, Bosna ve Drina'dır. Drina nehri aynı zamanda Bosna'nın doğusunda Sırbistan ile sınırı teşkil etmektedir. Mostar'dan geçen Neretva nehri ise güneye doğru akarak Adriyatik Denizine dökülmektedir.[9]

Adriyatik Denizine paralel olarak uzanan sıradağlar ılıman Akdeniz ikliminin iç bölgelere ulaşmasını engellemekte ve Bosna'da karasal iklimin görülmesine sebep olmaktadır.[10] Kışları sisli geçer ve kuru soğuk hissedilir. Hersek'in iklimi Bosna'dan farklıdır. Hersek'te Akdeniz İkliminin özellikleri görülür. Yazları çok sıcak geçer, Ekim-Ocak ayları arasında ise bol yağış olur ve bu dönemde havanın nemi kendisini hissettirir.[11]

Dağlık bir bölge olan Bosna Hersek'te kara ulaşımı nehirlerin oluşturduğu vadilere tabidir. Saraybosna – Banya Luka – Zagreb, Saraybosna – Mostar – Ploçe, Saraybosna – Split ve Saraybosna – Belgrad en önemli karayollarıdır.[12] Adriyatik

[9] *Bosna-Hersek Gerçeği*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 3.
[10] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, *Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 15.
[11] Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde…,* s. 10.
[12] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 3.

limanlarından Bosna'nın içlerine doğru bağlantı Neretva vadisinden Mostar üzerinden olmaktadır.[13] En önemli havalimanı Saraybosna'da olmakla beraber Tuzla, Banya Luka ve Mostar'da havaalanları bulunmaktadır.

Bosna Hersek'te çıkarılan önemli madenler demir, kömür, bakır, kurşun, tuz, boksit, manganez, asbest, krom, çinko, barit ve kaolin alçıdır.[14] Yugoslavya dağılmadan önce demirin %85'i, kömürün %40'ı, boksitin %40'ı, asbestin %60'ı ve kaya tuzunun %100'ü Bosna Hersek'te çıkarılmaktaydı.[15] Ülkenin orta bölümünde yer alan Zvijezda ve Devetak ile Bosna Nehrinin kuzeybatısında bulunan Vlaşiç, Rançe, Çemernica ve Manjaça dağlarına zengin maden yataklarına sahip olduğu için aynı zamanda Maden Dağları da denilmektedir.[16] Topraklarının hemen hemen yarısının ormanlarla kaplı olması Bosna Hersek'te orman işletmeciliğini yaygınlaştırmıştır. Avrupa'nın en büyük balta girmemiş ormanı Foça şehrinin yakınlarında bulunan Peruçica ormanıdır.[17]

1.2. Stratejik Önemi

Avrupa kıtasının güneydoğusunda bulunan Balkanlar, Avrupa'nın Yakın Doğu'ya açılan bir kapısı ve önemli bir geçidi durumundadır. Bu özelliğinden dolayı M.Ö.ki asırlardan itibaren çeşitli kavimlerin geçişine ve istilasına maruz kalmıştır. Yeni gelen kavimler yarımadanın sıradağlarla bölünmesi yüzünden dağılarak birbirinden ayrılmış ve bölgenin eski sakinleri olan Keltler, İlirler ve Traklar ile karışmışlardır.[18]

Balkanlar Hristiyan ve İslam Dünyası'nın ve aynı zamanda Katolik ve Ortodoks Dünyası'nın karşılaştığı yerdir. Hristiyanlık Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaşmış, Müslümanlık ise Viyana bozgunundan sonra ilerlemeyerek Balkanlarda kalmıştır. Asya'nın ticari olarak Anadolu üzerinden Avrupa'ya ulaşmasında en kısa

---

[13] Barbara Jelaviç, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Tercüme İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2016, s. 3.
[14] M. Hakan Keskin-Ülviye Aydın, "Bosna-Hersek", *Çağdaş Balkan Siyaseti,* (Ed.) Murat Necip Arman, Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012, s. 181.
[15] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 4.
[16] Ramazan Özey, a.g.e., s. 123.
[17] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 191.
[18] İlker Alp, "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek ve Srebrenitsa Mezalimi", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 107.

yol Balkanlardan geçmektedir. Balkanlar Asya-Avrupa arasındaki büyük göç yolları üzerindedir.[19]

Bosna Hersek dağlık yapısı nedeniyle doğal olarak korunmuş bir bölge görünümü arz eder. Kuzey Avrupa'dan gelen istilacılar Sava nehrini geçince ikiye ayrılmışlar, bir bölümü Dalmaçya kıyılarına giderken bir bölümü de Sırbistan üzerinden Makedonya ve Bulgaristan'a doğru ilerlemiştir. Siyasi, beşeri ve askeri hareketliliğin oldukça fazla yaşandığı Balkanlarda görülen istilalar Bosna'da yorucu olan arazisi sayesinde diğer bölgeler kadar etkili olmamıştır. Bosna istilalar ile yok edilmek veya sürülmek istenen halklar için sığınak görevi görmüş, bu da ırk türlerinin bu bölgede birikmesine yol açmıştır.[20]

Bosna Hersek'in stratejik değerinin diğer Balkan bölgeleri ile beraber değerlendirildiğinde dağlık ve engebeli yapısı dolayısı ile diğer bölgelere kıyasla daha az önemli olduğu söylenebilir. Ülkenin stratejik önemi coğrafi konumundan daha çok sahip olduğu yeraltı kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Dinar dağlarının iç sıralarından birine Maden Dağları denilmesi aynı zamanda yeraltı zenginliğinin göstergesidir. Bosna Hersek maden kaynaklarının yanı sıra hidroelektrik enerji açısından da zengindir. Yugoslavya döneminde ülkenin elektrik ihtiyacının %25'i Bosna Hersek'ten karşılanmaktaydı.

Ülkenin stratejik önemi üzerinde durulması gereken diğer bir konu da çok kültürlü ve çok dinli yapıya sahip olmasıdır. Bosna Hersek'te Boşnaklardan başka Sırp ve Hırvatların yaşaması Sırbistan ve Hırvatistan tarafından bu ülkenin parçalanarak kendi ülkelerine dahil edilmesi gayretlerini de beraberinde getirmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan iç savaşın temel nedenlerinden biri de budur.[21]

1.3. Bosna Hersek'in Demografik Yapısı

Bosna Hersek'te etnik olarak Slav dili konuşan üç ana grup yaşamaktadır. Bu gruplar birbirlerinden din, mezhep ve kültür bakımından ayrılan Müslüman Boşnaklar,

[19] Mustafa Selver, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 20.
[20] Noel Malcolm, a.g.e., s. 29-30.
[21] *Bosna-Hersek*, s. 2-3.

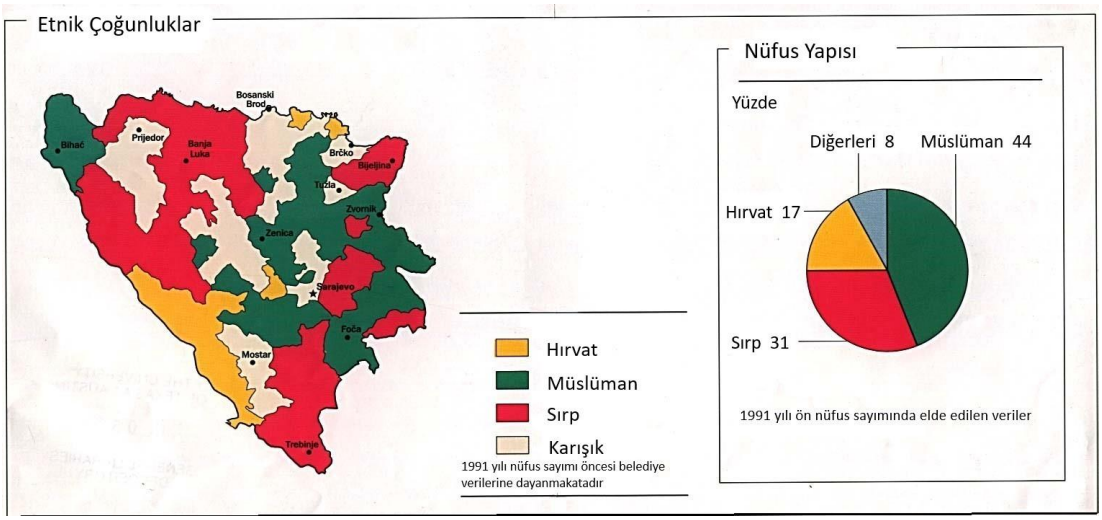
Ortodoks Sırplar ve Katolik Hırvatlardır. Yahudi ve diğer azınlıklarda Bosna da mevcuttur.

Bosna'yı ziyaret eden Papalık temsilcisi Petros Masarechi'nin 1624 yılında verdiği rakamlara göre Bosna'da 900.000 Müslüman (%66), 300.000 Katolik (%22) ve 150.000 Ortodoks (%11) nüfus vardı. Daha sonraki yıllarda Müslüman nüfusun oranları 1808 yılında %49,18, 1863 yılında %42,25 olarak belirlenmiştir. Osmanlı hakimiyetinin sonunda 1875 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bosna Hersek'te 1.051.000 kişi yaşamaktaydı. Avusturya Macaristan ülkeyi ele geçirdikten sonra şehit olanlar, sürgün edilenler ve göç edenlerden sonra Müslüman nüfus oranının %38,73 (448.613)'e düştüğü görülmektedir. Avusturya Macaristan döneminde 1895 yılında yapılan nüfus sayımında mevcudun 1.591.036 olduğu ve Avusturya'dan Katoliklerin gelmesi (ki bunların bir kısmı Hırvat idareciler ve daimi, yerleşik asker ve subaylardı) ve Müslümanların göç etmesinin etkisiyle Müslüman nüfus oranının %34,99 (548.632)'a düştüğü gözlenmiştir. 1910 yılında yapılan sayımda ise ülke nüfusunun 1.898.044 olduğu belirlenmiştir. Bunların %32,25'ini (588.244 kişi) Müslüman nüfus teşkil etmekteydi. Yugoslavya döneminde 1921 ve 1931 yıllarında yapılan sayımlarda Müslüman nüfusun 612.137 (%31,12) ve 716.584 (%30,92) olduğu kaydedilmiştir.[22]

Yugoslavya'da 1971, 1981 ve 1991 yıllarında yapılan sayımlarda Boşnak nüfus Müslüman olarak kayda geçmiştir.[23] 1981 sayımında Bosna Hersek nüfusunun %39,5'i Müslüman, %32'si Sırp, %18.4'ü Hırvat olarak açıklanmıştır.[24] 1991 yılında Yugoslavya'nın tamamında yapılan nüfus sayımına göre 2.376.648 kişi kendisini Müslüman olarak tanımlamıştı ve bunların yaklaşık %80'i (1.905.018 kişi) Bosna Hersek'te yaşamaktaydı.[25] Bosna Hersek'in toplam nüfusu 4.354.915 olarak tespit edilmişti ve bu nüfusun %43,74 (1.905.018)'ü Boşnaklardan (Müslüman), %31,33 (1.364.363)'ü Sırplardan, %17,27 (752.068)'si Hırvatlardan, %5.51 (239.777)'i

[22] Bosna Hersek ile İlgili…, s. 3-6.
[23] Şenol Alparslan, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları. Ankara 2008, s. 47.
[24] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005, s. 164.
[25] Şenol Alparslan, a.g.e., s. 47.

Yugoslav olarak kaydedilen Müslümanlardan ve %2.15 (93.689)'i[26] Makedon, Arnavut, Karadağlı ve Çingenelerden oluşmaktaydı[27] (Harita 3).

Harita 3: Bosna Hersek'in 1991 yılı etnik yapısı.

Kaynak: https://legacy.lib.utexas.edu/maps/bosnia/ethnic_majoities_bosnia.jpg

Bosna Hersek etnik açıdan Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinden farklı bir yapı arz etmekteydi. Etnik çeşitliliğe sahip olması nedeniyle "Küçük Yugoslavya" olarak adlandırılmaktaydı. Bazı bölgeler etnik olarak homojen, bazı bölgeler de heterojen bir yapıya sahipti. 1981 yılında 32 bölgede Müslüman, 31 bölgede Sırp, 14 bölgede Hırvat yoğunluğu vardı. 23 bölgede ise hiçbir etnik grup çoğunluğu sağlamıyordu. 1981-1991 yılları arasında Müslümanların nüfus artış hızı diğer etnik gruplara nazaran fazla olduğu için nüfus dengesi Müslümanların lehine değişmişti. Müslümanların nüfus oranı %39,5'den %43,74'e çıkmıştı. 1991 yılında 37 bölgede Müslüman, 32 bölgede Sırp, 13 bölgede Hırvat yoğunluğu vardı. 30 bölgede ise hiçbir etnik grup çoğunluğu oluşturamıyordu.[28]

Bosna Hersek'te etnik grupları bütünüyle birbirinden ayıracak sınırları çizmek olası gözükmüyordu. Bir ayırım yapıldığı takdirde çoğunluğu oluşturan bir etnik grubun bölgesinde diğer etnik gruba mensup insanlar azınlık olarak kalıyordu. Hırvatlar çoğunlukla kuzeybatı Hersek ve Bosna'nın Dalmaçya taraflarında yaşıyorlardı. Bosna'nın bölünmesi durumunda bu bölgeler Hırvatistan ile kolaylıkla

[26] İlker Alp, a.g.e., s. 113.
[27] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 192.
[28] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.164.

birleşebilecekti.[29] Müslümanlar çoğunlukla kuzeybatı Bosna'da, Saraybosna çevresi ve özellikle kuzeyinde, ayrıca Sırp ve Hırvatların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin içinde serpintiler halinde bulunuyorlardı. Sırplar ise çoğunlukla aralarında bağlantı olmayacak şekilde Doğu Hersek, Saraybosna'nın kuzeydoğusundaki Romaniya, Sırbistan sınırındaki Semberiya ve Bosanska Krayina'da yaşıyorlardı.[30] Doğu Bosna'daki Müslüman bölgelerinin varlığı Bosnalı Sırpların Sırbistan ile birleşmelerini zora sokuyordu.[31]

2001 yılında Bosna Hersek'te yapılan sayımda Boşnakların (yaklaşık olarak 1.800.000) toplam nüfusun (3.922.205) %44'ünü oluşturduğu belirlenmiştir.[32] 2013 yılında yapılan sayım sonuçlarına göre Bosna Hersek'in nüfusu 3.531.159 kişi olarak belirlenmiş ve bu nüfusun %50,11'inin (1,769,592) Boşnak, %30,78'inin (1,086,733) Sırp ve %15,43'ünün (544,780) Hırvat olduğu tespit edilmiştir.[33]

2. BÖLÜM: TARİHİ SÜREÇTE BOSNA HERSEK

2.1. Osmanlı Hakimiyetine Kadar Bosna Hersek

Bosna Hersek eski çağlardan itibaren birçok kavimin istilasına maruz kaldı. Eski çağlarda bölgenin bilinen ilk sakinleri İliryalılardı. Daha sonraki yıllarda İliryalıların mukavemetini kıran Romalılar bölgeye hakim oldular. Yaklaşık dört asır Roma hakimiyetinde kalan Bosna önceleri İllyricum Eyaletinin parçası oldu sonradan Dalmaçya Eyaleti bölgesine dahil oldu. Romalılar 1. ve 2. yüzyıllarda Bosna madenlerini işlettiler ve yeraltı kaynaklarından faydalandılar. Roma İmparatorluğu 3. yüzyıldan itibaren Hunların, Germenlerin, Sarmatların, Gotların ve Dakların akınlarına karşı koyamayarak 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye bölündü. Bu bölünmeyle birlikte Bosna Dalmaçya ve Panonia Eyaletlerinin parçası olarak Batı Romanın egemenliğinde kaldı.[34]

---

[29] Gös.yer.
[30] Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası Bosna Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 94.
[31] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s. 165.
[32] Şenol Alparslan, a.g.e., s. 48.
[33] https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661 (23.11.2020).
[34] *Bosna-Hersek*, s. 5-6.

Roma İmparatorluğu 6. ve 7. yüzyıllarda Avar ve Slavların saldırılarına maruz kaldı. Bir Hint-Avrupa kavmi olan Slavlar bu yüzyıllarda Tuna nehrini aşarak Balkanları istila ettiler. Avarlar ile yakın ilişki içinde olan Slavlar başlangıçta Avar hakimiyetinde sonraları kabile birlikleri şeklinde örgütlenerek topraklarını işlediler.[35] Zamanla bu bölgenin eski halkı ve yeni gelen işgalciler sayıca fazla olan Slavların içinde eridi ve Slav dil ve kültürü bölgeye hakim oldu.[36]

Güney Slavlarının doğuya yerleşen ve Sırp olarak adlandırılan büyük kolunun kralları Bizans İmparatorluğunun mirasını devam ettirme gayreti ile Ortodoks mezhebini benimsediler. Hırvatistan bölgesine yerleşen Batılı Güney Slavları 10. yüzyılda Roma Katolik Kilisesine tabi oldular ve kısa süren monarşi döneminden sonra Macar Krallığına bağlandılar.[37]

Bosna 8. yüzyılda Hırvatların egemenliğine girdi.[38] Bosna'nın doğusu Çar Simeon zamanında 927 yılında Bulgar işgaline uğradı daha sonra ülke 1018 yılında İmparator Basileios zamanında Bizans hakimiyetine girdi. Bu dönemde Sırplar zaman zaman ayaklanarak Bosna'yı ele geçirse de genel olarak Bizans egemenliği hüküm sürdü. 12. yüzyılda Macarların güçlenmesi sonucu bölge halkı Macar hakimiyetini kabullenmek zorunda kaldı. Macar kralı Bela 1137 yılında Bosna'yı kendi topraklarına kattı. Macar yönetimi yerli beylerin otoritesine dokunmadı ve halkın geleneklerini sürdürmelerine müsaade etti.[39]

Bosna, 12. yüzyılın sonlarında Ban[40] Kulin (1180-1204) liderliğinde Balkan siyasetinde önemli bir yer edindi. Bosna'da Ban Kulin ismi barış, huzur ve refah ile anıldı.[41] Bu dönemde Bosna Ragusa (Dubrovnik) ile ticari ilişkilerini geliştirdi. Bulgaristan'dan kaçan Bogomil inancına sahip kişileri himaye eden Ban Kulin bu sebepten dolayı Papa II. Innosenz ile çatışmaya girdi. Ban Kulin'in ölümünden sonra kargaşa döneminin hakim olduğu Bosna'da Stefan II. Kotromaniç (1314-1353) güçlü ve bağımsız krallığın temellerini attı. Onun döneminde Sava nehri kıyısındaki Macar

[35] Barbara Jelaviç, *18. ve 19. Yüzyıllar*, s. 10-14.
[36] Şenol Alparslan, a.g.e., s. 21.
[37] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 21-22.
[38] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 193.
[39] Şenol Alparslan, a.g.e., s. 22-23.
[40] Ban: Slav dilinde bey, küçük prens, hakim, başkomutan anlamlarına gelmektedir. Ömer Bosnavi, *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 24.
[41] Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde…,* s. 33.

Beylikleri Soli ve Usora alındı. 1322 yılında Hum (Hersek) bölgesi alınarak Adriyatik denizine çıkıldı. Ondan sonra yerine geçen yeğeni Tvrtko I. Kotromaniç (1353-1391) Hırvatistan, Dalmaçya ve Sırbistan'ı ele geçirdi. 1377 yılında Bosna ve daha sonra Sırbistan kralı oldu.1389 yılında Kosova'da Osmanlıya karşı Sırp prensleri ile birlikte savaşanlar arasında Tvrtko da vardı. 1391 yılında ölünce krallık eski gücünü yitirdi. 1461 yılında tahta Stefan Tomaseviç çıktı ve Osmanlı Bosna'yı 1463 yılında fethedinceye kadar tahtta ancak iki yıl kalabildi.[42]

Güney Slavları arasında aynı dili konuşan Sırplar Ortodoks mezhebini, Hırvatlar Katolik mezhebini benimserken ortalarında kalan ve her iki mezhebi de benimsemeyen Bosna meydana geldi. Ülke Bizans Ortodoksluğu ile Roma Katolikliğinin çatışma alanı haline geldi ve bölgede 12. yüzyılın sonlarında "Bogomillik" denilen mezhep görülmeye başladı. Bogomillik mezhebi 10. yüzyılda Filibe'de Bogomilos (Tanrı dostu) isimli bir rahip tarafından kurulmuştu.[43] Bosna kilisesinin öğretisi de Bogomil hareketinin bir kolu idi. Sosyal açıdan Bogomillik mülkiyetten vazgeçmeyi, her türlü feodal hükümdarlığa, hiyerarşiye ve savaşa karşı koymayı öğütlüyordu. Bogomiller Eski Ahit'i, Meryem kültünü, kutsal resimlerin kullanımını reddediyorlardı.[44] Teslis (Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesi) ve İsa'nın ölümünden sonra dirilmesine inanmıyorlardı. Ruhban sınıfı mevcut değildi. Haç işaretinin abartılı kutsallaştırılmasına karşıydılar. Ban Kulin bağımsız Bosna Kilisesini kurarak bu mezhebi kurumsallaştırmıştı. Bu çevrelerindeki Katolik ve Ortodoksların baskılarına karşı yapılan direnişin bir göstergesiydi.[45]

Bogomilliğin bu özellikleri Bosnalıların İslam'a geçişini kolaylaştırdı.[46] Bogomiller İslam'a geçmekle dini pratiklerinden ve geleneksel inançlarından çok fazla kopmayacaklardı. Papalığın ve Macar krallarının bu mezhebi sapkın olarak nitelenesi ve inançlarından dönmeleri için yaptıkları seferler Bosna'da Hristiyan dünyasına karşı tepki oluşmasına neden olmuştu.[47] Bosna'nın Osmanlı tarafından fethedilmesinden

[42] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 194.
[43] Şenol Alparslan, a.g.e., s. 49-51.
[44] Mustafa Imamoviç, *Boşnakların Tarihi*, Çeviri Hüseyin Gül, Cenita Özgüner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, s.100-106.
[45] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 24-25.
[46] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005, s. 88
[47] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 25.

önce Bosna Kilisesinin ruhbanlarının bir kısmı Katolikleşmiş bir kısmı da kaçmıştı, Kilise yok denecek kadar zayıflamıştı.[48] Bogomillere yapılan en acımasız katliamlar Dominiken Tarikatı mensupları tarafından yapılmıştı. Bosnalı feodal beyler Bogomilizmi kralların baskılarına karşı koymayı destekleyecek bir inanç olarak görüyorlardı. Toprakla uğraşan halk için ise mütevazi hayatın bir anlatımıydı. Roma Kilisesi ve Ortodoks Kilisesi arasında kalan seçkin aileler ve çiftçiler için Müslümanlık kurtuluş olarak değerlendirilmişti. 15. yüzyılda Bogomil inancına sahip olan halkın neredeyse tamamı Müslümanlığı kabul etti. Bosna'da iktisadi hayatın içinde olan ileri gelen aileler de Osmanlı idaresinin sonlarına kadar İslam dinine geçtiler. Bosnalı Müslümanlar kendilerini Boşnak olarak adlandırıyordu. Boşnaklar Türk olarak da adlandırılıyordu. Bunun sebebi Türklerle aynı dini benimsemiş olmalarıydı.[49]

2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlıların Bosnalılarla ilk karşılaşmaları Osmanlıların Edirne ve Filibe'yi almaları üzerine Bosnalıların Papa V. Urban ve Macar Kralı Layoş tarafından kurulan ittifaka katılarak Macarlar, Sırplar, Bulgarlar ve Eflaklılarla beraber 1364 yılında Sırp Sındığı savaşında Osmanlıların karşısına çıktığında olmuştu. Bosnalıların başında kral I. Tvrtko bulunuyordu. Bu ittifak Osmanlılar karşısında büyük bir hezimete uğradı.[50] Osmanlı Bosna üzerine ilk akınını 1386 yılında yaptı. 1389 yılındaki Sırpların Osmanlı hakimiyetini kabul etmesiyle sonuçlanan Kosova savaşında Bosnalılar Sırplarla beraber Osmanlılara karşı aynı tarafta savaştılar. Üsküp'ün 1392 yılında fethinden sonra Bosna üzerine akınlarına devam eden Osmanlılar 1428-1429 yıllarında Bosna'yı haraca bağlamıştı.

Osmanlının İstanbul'u fethinin Avrupa'da yarattığı heyecanla beraber Papa II. Pius tarafından Osmanlıya karşı yeni bir haçlı ittifakı kurma girişimi üzerine Fatih Sultan Mehmet Balkan fetihlerini tamamlamaya karar verdi. Osmanlıya verdiği elli bin düka tutarındaki haracı kesen Bosna Kralı Stefan Tomaşeviç de ittifaka katılanlar

[48] Dennison Rusinow, "Yugoslavya'nın Parçalanması ve İç Savaşta Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (Ed.) L. Carl Brown, Çeviren Gül Çağalı Güven, İstanbul 2017, s. 129.
[49] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 196-199.
[50] *Bosna-Hersek*, s. 13.

arasındaydı. Fatih'in komuta ettiği sefer sonucunda 1463 yılında Bosna fethedildi ve Klyuç kalesinde teslim olan Stefan Tomaseviç idam edildi.

Bosna fetihten sonra sancak haline getirildi. Hersek sancağı da 1470 yılında kuruldu. Sancak merkezi 1463-1550 yıllarında Saraybosna idi. 1550'de sancak merkezi Travnik'e taşındı. 1583'te Bosna eyalet olunca Banya Luka merkez oldu. Eyalet merkezi 1684'de tekrar Travnik'e taşındı ve 1850 yılında yapılan teşkilat değişikliği ile Saraybosna vilayet merkezi oldu.

Osmanlı Bosna'da tımar sistemini yerleştirdi. Küçük bir kısmı Hristiyan çoğunluğu Müslüman olmak üzere sipahilere tımarlar tahsis etti. Tımar ve zeametler veraset yolu ile çocuklarına geçiyordu. Fatih Bosna'yı fethettikten sonra halkı dini konularda serbest bıraktı ve onların devlet kademesinde görevlendirilmelerini sağladı. İslam'a geçen Boşnaklar çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuşlar kaptan-ı deryalık ve sadrazamlık makamına kadar çıkmışlardı.[51] Bosna kökenli en ünlü devşirme sadrazam Sokullu Mehmet Paşa idi. Sokullu, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1557 yılında İpek Patrikliğini yeniden canlandırmış patrikliğe de kardeşini getirmişti. Patrikliğin ihyası ile Fatih'in Katolik Fransisken Kilisesine verdiği imtiyaz ve avantajlar Ortodokslara geçmeye başlamıştı.[52]

16. yüzyılın sonlarına doğru Müslüman beylerin etkinliği iyice artmıştı. Beylerin nüfuzunu kontrol altına almak için Bosna sipahileri yeni fethedilen bölgelere gönderilmiş, boşalan tımarlar başka bölgelerden getirilen sipahilere verilmiş ve çiftlikler reaya[53] çiftliğine dönüştürülmüştü. Özellikle hudutların koruması için "kapetanlık" sistemi kurulmuş ve kapetanlara bölgesini koruma ve yolların emniyetini alma görevi verilmişti. Zamanla kapetanlar topraklarını genişleterek yeni soylu sınıfını oluşturmaya başladılar.[54] 1739'da imzalanan Belgrad anlaşmasından sonra kapetanlar

[51] Bosna Hersek ile İlgili…, s. 6-10.
[52] Dennison Rusinow, a.g.e., s. 131.
[53] Reaya: Hükümdarın yönetiminde olan ve vergi veren halkı ifade etmektedir. Bu ifade ile Osmanlıda önceleri bütün tebaa kastedilirken sonradan sadece Müslüman olmayanlara reaya denmiştir. Ömer Bosnavi, a.g.e., s. 70.
[54] Zafer Gölen, "Osmanlı İdaresinde Bosna Hersek", *Balkanlar El Kitabı, I.Cilt: Tarih*, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 366.

babadan oğula geçen otuz sekiz askeri tımarın sorumluluğunu üstlenmiş bulunuyorlardı. 18. yüzyılın sonlarında emirleri altında yaklaşık 24 bin asker vardı.[55]

1683 yılındaki başarısız Viyana kuşatmasından sonra yapılan geri çekilme Bosna olumsuz etkiledi. 1688'de Avusturya ordusu Sava nehrinin güneyindeki bazı yerleşim yerlerini işgal etti ancak daha büyük zarar Avusturya başkomutanı prens Eugene'in 1697 yılında Saraybosna'ya kadar gelerek 120 camisiyle beraber şehri yakmasıydı. Geri çekilmeden sonra Osmanlının Tuna'nın kuzeyinde hemen hemen hiç toprağı kalmamasından dolayı Bosna bir "uç eyaleti" oldu.

Uzun süren savaş ortamında Bosnalı yerel seçkinler idareyi ele geçirmişlerdi. İstanbul'dan gönderilen valiler adeta saygıdeğer misafir konumundaydılar. Savaşların maliyetini karşılamak için yapılan vergi artışları Müslüman köylülerin isyanına neden oldu. 1747-1757 yılları arasında on yıl süren ayaklanma isyancıların 1757'de Kukovica'da yenilmesiyle son buldu.[56]

Fransa ile Avusturya arasında 1797'de imzalanan Kampo Formiyo antlaşması ile Venedik Cumhuriyeti son buldu ve Fransa Dalmaçya kıyılarını elde ederek bu bölgede "Province İllirienes" adında bir eyalet kurdu. Fransa'dan yayılan milliyetçilik akımları Osmanlıyı da etkiledi. Dalmaçya bölgesinde yaşayan Hırvatlar "Büyük Hırvatistan" hayalini kurarak Hersek Hırvatları ile birleşme planları yapmaya başladılar. Napolyon Bosna'yı isyanlar sayesinde ele geçirmeyi düşünüyordu ancak kapetanlar buna engel oldular.[57]

1804 yılında Sırbistan'da Kara Yorgi liderliğinde Osmanlıya karşı başlatılan isyan Bosna'yı da etkiledi. Kara Yorgi'nin niyeti de Bosna'daki Hristiyanlar ve Karadağ ile birleşerek "Büyük Sırbistan'ı kurmaktı. Sırpların Böğürdelen, Yadar ve Radiyavana'yı ele geçirmesi üzerine buradaki Müslümanlar Bosna'ya göç ettiler. İsyan 1806-1812 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşının sona ermesinden sonra bastırılabildi.[58]

---

[55] Barbara Jelaviç, *18. ve 19. Yüzyıllar*, s. 98.
[56] Zafer Gölen, Osmanlı İdaresinde…, s. 366-367.
[57] Bosna Hersek ile İlgili…, s. 11.
[58] Zafer Gölen, Osmanlı İdaresinde…, s. 368.

Bosna'da beylerin artan etkinliği II.Mahmud döneminde son buldu. Hristiyan halk da Sırp ve Hırvatlarla birlikte hareket etmeye başladılar.[59] Bu dönemde Yeniçeri Ocağının kaldırılması için Bosna'ya ferman gönderilince isyan başladı. Yeniçerilerin aralarındaki anlaşmazlıktan faydalanan Vali Abdürrahim Paşa isyanı bastırmaya muvaffak oldu ve isyancıları cezalandırdı. Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra da reformlara karşı tepkiler devam etti. Bazı kapetan atamaları ayanın hoşuna gitmeyince "Bosna Ejderi" lakaplı Kapetan Hüseyin Gradaşçeviç liderliğinde 1831 yılında isyan başladı. İsyancıların isteği Bosna'nın kendi seçtikleri bir vali tarafından yönetilmesi ve Osmanlıya senelik 4000 kese vergi vermekti. Başlangıçta isyan başarılı olsa da merkezi destekleyen ayanların desteğiyle 1832 yılında isyan bastırıldı ve Hüseyin Kapetan İstanbul'a gönderildi. Kapetanlık kurumu kaldırılarak yerine mütesellimlikler teşkil edildi. Eski kapetan, sipahi ve ayanların birçoğu mütesellim[60] olarak atandı.

Bosna'da Tanzimat Fermanın uygulanması güç oldu. Osmanlı öncesinden itibaren feodal hiyerarşinin hüküm sürdüğü Bosna'da toprak sahipleri çiftliklerinde çalışan reaya ile aynı haklara sahip olmak istemedi. Müslümanlar yenilikleri istemedikleri gibi tepki göstererek ayaklandılar. Bosna'da 1840-1843 ve 1849-1851 yılları arasında vuku bulan isyanların bastırılmasından sonra Tanzimat Fermanı hükümleri ancak 1851'de uygulanmaya başlandı.

Hersek'teki Hristiyanlar 1861 yılında Karadağ'ın teşviki ile idarecilerin kendilerine zulüm yaptığı bahanesiyle isyana kalkıştılar. İsyanın arka planında ise Sırbistan'ın özerklik haklarını genişletmek istemesi, Rusların Slavları kışkırtması ve Avusturyalıların isyancıları himaye etmesi vardı. Karadağ meselesini halletmek üzere görevlendirilen Ömer Paşa başarılı bir harekat ile Çetine'ye yaklaşmışken Batılı devletlerin araya girmesi ile harekatını durdurdu ve İşkodra Antlaşmasını imzaladı. Anlaşmaya göre Karadağ artık isyancılara yardım etmeyecekti.[61]

Hersek'te 1875 yılında Hristiyan köylülerinin vergilerin ağırlığını ve beylerin zulmünü bahane ederek Karadağ'a sığınmalarıyla başka bir isyan başladı.[62] Sırbistan,

---

[59] İlber Ortaylı, a.g.e., s. 88.
[60] Mütesellim: Beylerbeyi veya sancakbeyinin sefer ve görev yerine gitmeme gibi nedenlerle bulunmadığı zamanlarda yerine vekalet eden ve vergileri toplayan idari görevli. https:// islamansiklopedisi.org.tr/mutesellim (18.5.2021).
[61] Zafer Gölen, Osmanlı İdaresinde…, s. 368-372.
[62] *Bosna-Hersek*, s. 101.

Rusya ve Avusturya'nın köylüleri kışkırtması da isyanın sebepleri arasındaydı.[63] Avrupa krizine dönüşen bu isyan karşısında Almanya, Avusturya ve Rus İmparatorlukları Bosna'da reform yapılmasını önerdiler. Avusturya'nın amacı Bosna'yı elde etmekti. Bu girişimden netice alınamayınca Temmuz 1876'da Sırbistan ve Karadağ, Osmanlıya savaş ilan etti. Karadağ cephesinde Osmanlının harekatı sınırlı kaldı ancak Sırbistan Osmanlı ordusu karşısında hezimete uğradı. Avusturya ve Rusya'nın konferans talebi Osmanlı tarafından kabul edilmeyince Rus Çarı, Avusturya'ya Bosna Hersek'i vadederek tarafsızlığını sağladı ve Osmanlıya savaş ilan etti. Rus Ordusu İstanbul önlerine kadar yaklaşınca Osmanlı için ateşkes kaçınılmaz oldu. 1878 yılında önce Ruslarla Ayastefanos antlaşması imzalandı. Bulgaristan'a büyük topraklar bırakan bu antlaşma güçlü devletlerin tepkisini çekice Haziran 1878'de Berlin konferansı toplandı. Konferansın sonunda yapılan anlaşmaya göre özerklik verilen Bulgaristan'ın toprakları küçültüldü, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlıkları verildi, Bosna Hersek ise Osmanlı toprağı sayılmakla birlikte Avusturya'nın yönetimine bırakıldı.[64]

2.3. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Dönemi

Bosna Hersek Avusturya idaresine teslim edilince Bosnalılar daha önce yaptıkları gibi işgale direndiler. Avusturya ordusu ancak üç aylık çatışma döneminden sonra Müslüman direnişini kırarak Bosna Hersek'in tamamını işgal edebildi. Avusturyalıların gelmesiyle beraber Boşnaklar tamamen farklı bir kültür ve uygarlıkla tanıştılar. İmparatorluğun Maliye Bakanı Benjamin von Kallay aynı zamanda 1882'de Bosna Hersek'in yöneticisi olarak atandı. İşgalin ilk dönemlerinde çok yoğun olmamakla birlikte 1881'deki zorunlu askerlik yasasından sonra Müslümanların kitleler halinde Osmanlı İmparatorluğuna göçü başladı. Hükümet göç edenlerin dönüşünü yasakladı ve onların topraklarına Hırvat köylüleri yerleştirmeye başladı. Resmi rakamlara göre 1878-1914 yılları arasında 61.114 Boşnak göç etmişti. 1910

[63] İlber Ortaylı, a.g.e., s. 301.
[64] Georges Castellan, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Türkçeye Çeviren: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, 330-334.

yılında Boşnakların toplam nüfusa oranı işgalin başındaki %38,73'ten %32,25'e (612.137 kişi) kadar düşmüştü.[65]

Sırbistan ve Hırvatistan milliyetçilerinin birinci önceliği Bosna Hersek'i elde etmekti. Macaristan hükümetine göre ise iki seçenekte uygun değildi. Bosna Hersek'te Sırplar ve Hırvatlar nüfus oranlarını fazla göstermek için kendileriyle aynı dili konuşan Müslümanları sahiplenmeye çalışıyorlardı.[66] Sırplara göre Bosna Hersek için Sırbistan'a katılmadan önce atılması gereken adım özerkliğin elde edilmesiydi. Bu sebeple Sırplar Avusturya'ya karşı mücadele edebilmek için Müslümanların desteğini almaya çabalıyorlardı.[67]

Bosna Hersek'in etnik ve dini çeşitliliği Avusturya yönetimini toplumlar arasında denge ve eşitlik sağlayacak politikalar üretmeye yöneltti. Hırvatistan'daki birçok kişi Bosna Hersek'in Üçlü Krallığa (Hırvatistan, Slavonya, Dalmaçya) katılmasını istiyordu ancak bu istekleri imparator tarafından reddedilmişti. Kallay Bosna Hersek'e yönelik Sırp irredantist hareketlerinin de sonlandırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu konuda 1881 yılında Sırbistan ile monarşi aleyhine propaganda yapılmayacağına dair bir anlaşma imzalanmıştı. Kallay Sırp ve Hırvat yayın organları tarafından sert eleştirilere maruz kalsa da Bosna Hersek'te çeşitli milliyetçi düşüncelerin varlığına rağmen "Bosnalılık" ideolojisini öne çıkarmaya çalıştı. Bosnalılık sadece Boşnakları değil Bosna'da yaşayan tüm insanları kapsayan millet anlamına geliyordu.[68] Kallay'ın bu politikası sadece Müslümanlar arasında bazı kesimlerce kabul gördü.[69]

Avusturya, Müslüman-Sırp düşmanlığını kışkırtırken, Müslümanlar üzerinde nüfuz kazanmak için 1882 yılında başkan ve üyelerini kendisinin atayacağı Meclis-i Ulama'yı oluşturdu. Amaçları Müslümanları dini konularda kendi idarelerini kurmuş gibi gösterirken kontrolü ellerinde tutmaktı. Kallay'ın uzun vadedeki hedefi ise Müslümanları Katolikliğe döndürmekti.[70] Avusturya yönetimi Sırpları tehdit olarak

[65] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 438-460.
[66] Barbara Jelaviç, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Tercüme Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s. 64.
[67] Ayşe Özkan, "Sırbistan'ın Bosna-Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 9 Sayı: 43 Nisan 2016*, s. 861.
[68] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 460-467.
[69] Barbara Jelaviç, *20. Yüzyıl*, s. 64.
[70] Ayşe Özkan, a.g.m., s. 862.

kabul ettiğinden Hırvatları kayırıyordu. Avusturya Macaristan tebaasının çoğunluğu Katoliklerden oluştuğu için yeni Katolik kiliseleri inşa edilmiş, Katolik kilisesine özel ayrıcalıklar verilmişti.[71]

1900'lerde Bosnalı Sırplar ile Müslümanlar Avusturya idaresine karşı siyasi iş birliği halindeydiler. Bosna Hersek'te Habsburg yönetiminden memnun olanlar olduğu gibi yeni taleplerle gelenler de vardı. Mostar müftüsü Dzabiç'in liderliğindeki bir hareket özerklik talebinde bulundu. Sırplar bu hareketi destekliyordu. Dzabiç destek almak için 1902 yılında İstanbul'a da gitti ancak beklediği desteği bulamadı ve talebi neticeye ulaşmadı.[72] 1905 yılında Bosnalı Sırplara Avusturya İmparatoru tarafından dini özerklik verilmesi üzerine Müslümanlar da aynı konuda isteklerini dile getirmek için harekete geçtiler ve Ortak Maiye Bakanlığına dilekçe verdiler. Mostar hareketi etkisini yitirdiğinde Livno ileri gelenlerinden Ali Firdus'un başı çektiği esnaf ve eşraftan oluşan bir grup 1906 yılında Müslüman Halk Organizasyonu'nu (Muslimanska Narodna Organizacija, MNO) kurdu. Bu dönemde oluşan diğer bir siyasi yapılanma da 1908 yılında kurulan İlerici Müslüman Partisi (Muslimanska Napredna Stranka, MNS) idi. Adem Ağa Mesiç liderliğinde kurulan parti kültürel gelişimin üzerinde duruyor ve Sırbistan tarafından işgal edilme ihtimali sebebiyle özerkliğe karşı çıkıyordu. MNO'ya muhalif olan bu parti ünlü yazar Safvet Başagiç tarafından destekleniyordu.[73]

Osmanlı'da 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilince Osmanlının iç sorunlarını ve uluslararası ortamın uygun olmasını fırsat bilen Avusturya, Bosna Hersek'i ilhak etti. Çünkü ilhak etmeseydi Osmanlı toprağı sayılan Bosna Hersek'ten seçilecek olan mebuslar İstanbul'a gideceklerdi. Bu durumda Bosna Hersek'in Osmanlı ile bağları kuvvetlenir ve Berlin antlaşmasının Avusturya'nın işgalini içeren maddeleri değiştirilebilirdi. Osmanlı, Avusturya mallarını boykot ederek orduya hazırlık emri verdiyse de yaklaşık altı ay içinde ilhakı tanıdı. Osmanlı, 26 Şubat 1909'da Avusturya ile anlaşma yaparak 2,5 milyon altın lira karşılığında Bosna Hersek'i Avusturya'ya bıraktı. 1912 yılındaki Balkan savaşları sonunda Balkanlarda

[71] Barbara Jelaviç, *20. Yüzyıl*, s. 65.
[72] Ayşe Özkan, a.g.m., s. 866.
[73] Aydın Babuna, a.g.e., s. 181-182, 188-191.

neredeyse hiç toprağı kalmayan Osmanlı'nın vaziyeti Boşnakların birleşme beklentilerini sona erdirdi.[74]

Sırp milliyetçi örgütü Mladi Bosna (Genç Bosna) üyesi Gavrilo Pirincip'in 1914 yılında Saraybosna'da Avusturya Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'ı öldürmesiyle Birinci Dünya Savaşının ilk kıvılcımı atıldı. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ile Dünya Savaşı başladı. Bosna toprakları Avusturya ile Sırbistan arasındaki bazı muharebelere sahne oldu. Boşnaklar Avusturya adına İtalya ve Galiçya dahil birçok cephede savaştılar.[75]

Savaşın sonlarına doğru Yugoslavya oluşmaya başladı. Ekim 1918'de Zagreb'de toplanan Sırp Hırvat Sloven Halk Meclisine Bosna Hersek temsilcileri de katıldı. Mecliste alınan kararlardan birisi Bosna'da Avusturya yönetiminden ayrı olarak bağımsız ve geçici bir hükümetin kurulmasıydı. Sırbistan ile Bosna hükümeti arasında yapılan anlaşma uyarınca Sırp askeri kamu güvenliğini sağlamak için Bosna'ya girdi. 1 Aralık 1918'de Kral Naibi Aleksander Karacorceviç tarafından Sırp Hırvat Sloven Krallığının kurulduğu ilan edildi. Bosna Hersek, Sırp Hırvat Sloven Krallığı'nın bir parçası olmuştu.[76] Boşnaklar Hırvatlar ve Slovenler ile beraber bir bakıma Sırpların idaresine girmişti.

2.4. Yugoslavya Dönemi

Birleşmeden sonra Boşnaklar için zor bir süreç başladı. Şehirde yaşayan ve toprak sahibi Boşnakların tamamı özellikle köylü halk fakirleşmeyle yüzleşti. Boşnak toprak sahiplerinin topraklarına bedel ödemeden el konuldu, vakıf mülkleri istismar edildi. Bu durum birçok Boşnak'ı sosyalist ve işçi hareketlerine yöneltti. Sırplar tarafından Bosna, Sancak, Kosova ve Makedonya'da Müslümanlara şiddet uygulandı ve katliamlar yapıldı. Boşnaklar devlet kurumlarında çok az temsil ediliyordu. Yugoslav halkı olarak Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışındaki ulusların varlığı kabul edilmiyordu. Boşnaklar bu sosyoekonomik ve siyasi şartların üstesinden gelebilmek için örgütlenme ihtiyacı duydular ve 1919 yılında Mehmet Spaho liderliğinde

[74] *Bosna-Hersek*, s. 125-129, 136.
[75] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 577-582.
[76] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 595-600.

Yugoslav Müslüman Organizasyonu'nu (Jugoslovenska Muslimanska Organizacija, JMO) kurdular. JMO, Bosna Hersek'in bütünlüğünü, Boşnakların can ve mal güvenliğini ve vakıfların özerkliğini korumayı temel görevler olarak belirlemişti.

1920 Kasım'ında yapılan kurucu meclis seçimlerinde Bosna Hersek'te JMO birinci parti olarak çıktı. Sırp Hırvat Sloven krallığının yeni siyasi sisteminde Sırp ve Hırvatların ayrıştığı nokta Sırpların merkeziyetçi üniter yapıda ısrar etmeleri Hırvatların ise konfederasyon içinde özerklik istemeleri idi. Siyasi çekişmelerin içinde komünistlerin etkisi dikkat çeken bir seviyedeydi. Komünistler 1921 yılında yasaklandıktan sonra 1941 yılına kadar faaliyetlerini illegal olarak yürütmek zorunda kaldılar. JMO 28 Haziran 1921'de Vidovdan (Aziz Vitrus Günü) Bayramında yapılan anayasa oylamasında Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün korunacağı ve Boşnakların haklarını elde edecekleri ümidiyle kabul oyu verdi. Daha sonra hükümetin verilen sözleri yerine getirmemesi üzerine JMO da muhalefete katıldı.[77]

Kral Aleksander Karacorceviç 6 Ocak 1929'da istikrarı sağlamak bahanesiyle meclisi kapattı, anayasayı yürürlükten kaldırdı ve diktatörlüğünü ilan etti. Aynı yıl ilan edilen başka bir yasayla ülkenin adı Yugoslavya Krallığına dönüştürüldü ve krallık geleneksel tarihi sınırları hiçe sayan dokuz banovinoya (idari bölge) bölündü.[78] Banovinaların isimleri nehirlerden geliyordu. Bosna dört banovinaya paylaştırıldı: Bazı Hırvatistan topraklarının dahil olduğu Banya Luka merkezli Vrbaska, Sırbistan topraklarını da içine alan Saraybosna merkezli Drinska, Karadağ ağırlıklı Çetine merkezli Zetska, Dalmaçya'ya uzanan Split merkezli Primorska. Dört yüz yıldan fazla bir süredir bütünlüğünü koruyan Bosna artık bölünmüştü. Banovina sistemine geçilmesi ile Boşnaklar her banovinada azınlıkta kalmış oldu.[79]

1934 Ekim'inde Kral Aleksander Marsilya'da Hırvat Ustaşa[80] örgütünün üyesi tarafından yapılan suikast sonucu öldürüldü. Aleksander'in yerine oğlu II. Petar

[77] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 605-620.
[78] Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 50.
[79] Noel Malcolm, a.g.e., s. 271.
[80] Ustaşa: Ayaklanan, asi. Faşist Ustaşa örgütü 1920 yılında Hırvatları Sırp hakimiyetine karşı silahlı mücadele yapmaya ikna etmek amacıyla kurulmuştu. İbrahim Kamil, "Soğuk Savaş Sırasında Balkan Devletleri", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2017, s. 22.

geçti. Ancak II. Petar henüz on bir yaşında olduğu için Aleksander'in kuzeni Prens Pavle liderliğinde kral naipliği oluşturuldu.[81]

İkinci Dünya Savaşının ayak sesleri duyulmaya başladığında Hırvat milliyetçilerinin Yugoslavya'dan bağımsız olmaları yönünde yaptıkları baskılar neticesinde Sırplar ve Hırvatlar 1939 Ağustos'unda anlaştılar ve Hırvat Banovinası oluşturuldu. Böylece Sporazum (Antlaşma) ile Hırvatistan, Slavonya, Dalmaçya ve Bosna Hersek'in büyük bölümünü kapsayan, kendi meclisi olan özerk bir Hırvatistan kurulmuş oldu. Müslümanların tepkisine neden olan bu antlaşma Bosna'yı Vrbaska ve Drinska Banovinaları arasında böldü.[82] Ülkenin bir kısmı Hırvat Banovinası'na dahil olurken diğer kısmına Sırplar hakimdi.

Almanya ve İtalya'nın baskılarıyla üçlü ittifaka katılan Yugoslavya'da 27 Mart 1941'de yapılan bir darbe ile hükümet görevden uzaklaştırıldı ve reşit olmayan II. Petar kral ilan edildi. Yeni hükümet ittifaka bağlı kalacağını açıklasa da ülke mihver devletleri tarafından saldırıya uğradı. Çok gecikmeden 10 Nisan 1941'de Alman himayesinde Ante Paveliç liderliğinde Alman işbirlikçisi bir kukla devlet olarak da tanımlanabilecek "Bağımsız Hırvat Devleti" (NDH) kuruldu ve Bosna Hersek bu yeni kurulan Ustaşa devletinin içerisinde kaldı. Müslümanların Hırvat olduğu ilan edildi. Mihver devletlerinin saldırıları karşısında etkinlik gösteremeyen Yugoslav ordusu 17 Nisan'da teslim olduğunda Yugoslavya tamamen işgal edilmişti.[83]

Ordunun teslimiyetini kabullenmeyen bir grup Sırp subayı Kuzey Bosna'da Albay Mihailoviç öncülüğünde Çetnik[84] adı altında örgütlenerek işgale direniş gösterdi. O zamana kadar faaliyetlerini gizli olarak yürüten, genel sekreterliğini Tito'nun yürüttüğü Yugoslav Komünist partisi de Stalin'in talimatıyla direniş için harekete geçti. Direnişin bu iki grubu Çetnikler ve Partizanlar işgalcilerle olduğu kadar birbirleriyle de çatışma durumuna düştüler.[85]

---

[81] Barbara Jelaviç, *20. Yüzyıl*, s. 213.
[82] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.57.
[83] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 653-656.
[84] Çetnik: Bölük. 1868 yılında Sırbistan'da vatansever dernek olarak örgütlendiler. Georges Castellan, a.g.e., s. 474.
[85] Georges Castellan, a.g.e., s. 474.

Ustaşalar yönetimi ele geçirince Hırvatistan'ın Krayina bölgesindeki Sırpları Katolikleştirmeye çalıştı ve ülke genelinde Sırp, Müslüman, Yahudi ve Çingenelere yönelik katliamlara başladı.[86] Draza Mihailoviç liderliğindeki Çetnikler de 1941, 1942 ve 1943 yıllarında Müslümanlara yönelik katliamlar yaptılar. Ante Paveliç yönetimi Müslümanların milli kimliğini tanımıyordu. Daha önce olduğu gibi savaş sırasında da Müslümanların hedefi Bosna Hersek'in özerkliğini kazanmaktı.[87] Savaşın başlarında bir kısım Müslüman Ustaşa rejimine destek verdi. Ustaşalar ile milliyetçi Sırp Çetnikleri arasında kalan Müslümanlar savunma amaçlı örgütlenme ihtiyacı duydular. Almanya'dan silah yardımı istendi. Almanya bunu propaganda fırsatı olarak gördü ve SS lideri Himmler'in emriyle "Hançer" adı verilen Boşnak savaşçı birliği kuruldu. Bu birlik çoğunlukla Bosna dışındaki cephelerde çarpıştırıldı. Almanya tarafından kullanıldıklarını anlayan bir kısım Müslüman milis örgütlenmesi ile dağa çıktı. Bu milis güçler ve savaşın sonuna doğru Kuzey Bosna'ya gönderilen Hançer askerleri Partizanlara katıldı.[88] İkinci Dünya Savaşında Müslümanların kayıpları 150 bin ile 200 bin arasındaydı. 20-30 bin Müslüman Türkiye'ye göç etmişti. 1948 sayımına göre Müslümanların %16,4'ü savaşta hayatını kaybetmişti.[89]

Müslümanlar arasında anti faşist ve Partizan unsurları destekleyenlerde vardı. En güçlü destek Bihaç Casin bölgesinden geldi. 1920'li ve 1930'lu yıllarda üniversite öğrenimi sırasında komünizme sempati duyan gençler arasından Partizan liderleri de çıktı.[90] Tito önderliğinde Partizanlar 1942 yazında Merkez ve Batı Bosna'yı ele geçirdiler. Yugoslavya Antifaşist Ulusal Kurutuluş Konseyi (AVNOJ) 1942 Kasım'ında Bihaç'ta toplandı. Konsey cumhuriyetlerin özerk olacağı federal sistemi benimsediğini ilan etti. Tito ikinci AVNOJ toplantısını da 1943 Kasım'ında Bosna topraklarında Jajce'de yaptı.[91] 1944 yazında Alman birlikleri çekilmeye başlayınca Partizanlar Çetniklerin kalıntıları, Ustaşa ve Mihver ile iş birliği içinde olanlarla uğraştılar. Sırplar intikam hevesiyle yüz bine yakın insanı öldürdüler.[92]

---

[86] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 46.
[87] Aydın Babuna, a.g.e., s. 199.
[88] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 47-48.
[89] Mustafa Selver, a.g.e., s.85.
[90] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 48-49.
[91] Georges Castellan, a.g.e., s. 476-478.
[92] Barbara Jelaviç, *20. Yüzyıl*, s. 286-287.

İlk toplantısını 25 Kasım 1943'te Mrkonjic Grad'da yapan Bosna Hersek Ülke Antifaşist Halk Kurtuluş Meclisi (ZAVNOBiH) 30 Haziran-2 Temmuz 1944 tarihlerinde Sanski Most'ta yaptığı ikinci toplantısında Yugoslavya içinde bir federal birim olarak Bosna Hersek'i kurdu.[93] Yugoslavya'da 7 Mart 1945'de başkanlığına Tito'nun getirildiği Geçici Demokratik Yugoslavya Federasyonu kuruldu. Seçimlerden sonra 29 Kasım 1945'de devletin adı kurucu meclis tarafından Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Federal yapılanma ile birlikte Yugoslavya; Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ ve Bosna Hersek'ten oluşan altı cumhuriyet ve Kosova ve Voyvodina adında Sırbistan'a bağlı iki özerk bölgeden oluşuyordu. Yeni Yugoslavya milletler üstü "Yugoslav" kimliği üzerine inşa edilmişti.[94] Bosna Hersek "ulus-devlet" değil Müslüman, Sırp ve Hırvat halklarının ortak yurdu olan "tarihsel" bir devlet olarak tanımlanmıştı.[95] Nisan 1963'te kabul edilen anayasa ile devletin adı Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti oldu.[96]

Yugoslavya'nın cumhuriyetleri arasında en geri kalmışı Bosna Hersek'ti. Nüfusunun çoğu köylü olan devletin gelirlerinin %41'i tarımdan, %21'i sanayiden geliyordu. Nüfusun okur yazar oranı %55 idi. Bosna Hersek'in Yugoslavya'nın ortalarında ve korunaklı bir bölge olması dolayısıyla Varşova Paktının tehditlerine karşı ağır sanayii bu bölgeye taşınmıştı. Yeni kurulan devlette Müslümanlar üzerindeki baskı devam etti. 1945-1950 yıllarında vakıflara ait dükkanlar yıkıldı. Müslümanların basın yayın kuruluşları kapatıldı. 1946'da şeriat mahkemeleri, 1951'de Bektaşi tekkeleri kapatıldı.[97]

Yugoslav yöneticilere göre Müslümanlar ya Sırp, Hırvat ya da Yugoslav'dı. 1948, 1953, 1961 yıllarındaki nüfus sayımlarında Müslümanlar kendilerini Sırp veya Hırvat olarak tanımlamak istemediler, kararsız/Yugoslav kararsız olmayı tercih ettiler. 1961 yılında Müslümanlara etnik olarak Müslüman sayılma imkanı da verildi. 1960'lı yıllarda Yugoslav Komünistler Birliğinin "Yugoslavlık" düşüncesinden uzaklaşmasıyla 1968 yılında Müslümanlar "Ulusal anlamda Müslüman" olarak

[93] Mustafa Imamoviç, a.g.e., s. 670.
[94] İbrahim Kamil, Soğuk Savaş…, s. 24-26.
[95] Dennison Rusinow, a.g.e., s. 127.
[96] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.78.
[97] Mustafa Selver, a.g.e., s.85.

tanımlandı.[98] Yugoslav Komünist Birliği 1960'larda Hırvat milliyetçiliğinin dirilmesi üzerine Sırp-Hırvat çekişmesine tampon oluşturmak için Müslümanları kullanma fikrini Tito'ya kabul ettirmişti.[99] 1971'deki nüfus sayımında bir milletin mensubu anlamında büyük "M" harfiyle yazılan Müslüman ifadesi kullanıldı.[100] Böylece Müslümanlar hakkındaki Sırpların Müslümanlaşmış Sırp ve Hırvatların Müslümanlaşmış Hırvat iddiaları çürütülmüş oluyordu. İslam, orta çağda kurulan Bosna devletinin Sırp ve Hırvatlardan farklılaşmasına ve kendine özgü bir kültür oluşturmasına yeni bir boyut eklemiş ulus inşasına zemin hazırlamıştı.[101] 1974 yılında kabul edilen anayasaya göre Müslümanlar Yugoslavya'nın altı kurucu milletinden birisi olarak kabul edildi.[102]

2.5. Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna Savaşının Başlaması

Ülkedeki hassas dengeleri koruyan ve birleştirici bir politika izleyen Tito'nun 1980 yılında ölümü Yugoslavya'nın dağılmasının başlangıcı sayılabilir. Tito cumhuriyetlere geniş özerklikler ve uluslara eşitlikler vererek Yugoslavya'daki ulus sorununu çözmeye ve ulusları bir arada tutmaya çalışıyordu.[103] Tito zamanında ulusları bir arada tutan bağlar ölümünden sonra gevşemeye başladı ve etnik anlaşmazlıklar ülkeyi 1990'larda parçalanmaya götürdü.

2.5.1. Yugoslavya'nın Dağılmasına Yol Açan Etkenler

1980'lerin sonlarına doğru Yugoslavya'da dağılma emareleri iyice ortaya çıktı. Dağılma; Yugoslavya'nın çok uluslu yapıya sahip olmasından, dini ve kültürel çeşitlilikten, ekonominin kötü gidişatından, milliyetçilik hareketlerinin artışından ve dış etkenlerden kaynaklanıyordu. Altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşan Yugoslavya'nın etnik yapısındaki karmaşıklık dağılmanın en önemli nedeniydi. Mezhep farklılıkları zamanla uluslaşmayı öne çıkardı, toplumlar arasındaki kültürel

[98] Aydın Babuna, a.g.e., s. 200-201.
[99] Mustafa Selver, a.g.e., s.85-86.
[100] Noel Malcolm, a.g.e., s. 313-314.
[101] Dennison Rusinow, a.g.e., s. 136-137.
[102] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 56.
[103] Mehmet Seyfettin Erol, "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)", *Balkanlar El Kitabı, I.Cilt: Çağdaş Balkanlar*, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 653-655.

farkların oluşmasına sebep oldu. Katolik Hırvat ve Slovenler, Germen kültürüne bağlı Slav dili konuşan Almanlar olarak algılanmışlardı. Slav dili konuşan Ortodoks Sırp ve Karadağlılar, Hırvat ve Slovenlerden farklı gözükmekteydi. Yine Slav dili konuşan Müslüman Boşnaklar Türkleşmiş olarak kabul edilmişti.[104] Bosnalı Müslümanlar şehirlerinin mimari yapılarından giyim tarzlarına kadar Türklere benziyordu. Birçok Boşnak kendisini Türk olarak tanımlıyor, dini sorulduğunda "Türklerin dini" ifadesini kullanıyordu. Sadece kendileri değil Sırp ve Hırvatlar da Boşnakları "Türk" olarak adlandırıyor kültürel olarak "Türkleştiklerini" ifade ediyorlardı.[105] Ayrıca ülkede Makedonlar, Arnavutlar, Türkler, Macarlar ve daha birçok etnik topluluk yaşamaktaydı. Bu çok uluslu yapı çeşitli etnik meselelerin ortaya çıkmasına neden oldu.

Yugoslav iç savaşı din temelli gözükse de din amaç değil etmenlerden biriydi. 9. ve 10. yüzyıllarda Hristiyanlaşan güney Slavlarından Roma ve Germen kontrolüne girenler Katolik, Bizans'ın etkisi altında olanlar Ortodoks oldular. Tito zamanında dini kimlikleri ile birbirlerini nitelemeyen bu insanlar savaş zamanında din faktörünü milliyetçi söylemlerin bir aracı olarak kullandılar. Katolikleşenler Latin alfabesini kullanırken, Ortodokslaşanlar Kiril ve Metodius'un Yunan alfabesinden geliştirdiği Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardı.[106] Osmanlı zamanında aynı dili (Boşnakça, Sırpça, Hırvatça) Müslümanlar Arap alfabesi, Sırplar Kiril alfabesi, Hırvatlar ise Latin alfabesi ile yazıyordu. Dilin, ırkın ve geleneğin ayıramadığı toplumu din ayırmıştı. Din farklılığı ile beraber farklı kimlikler de oluşmuştu ve farklı dini benimseyen aynı kökten gelen insanlar farklı milletlerin mensupları sayılıyordu.[107]

Yugoslavya için 1980'ler ağır ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar oldu. Yugoslavya Komünistler Birliğinin 1990 Ocak'ında yaptığı kongreden sonra çok partili hayata ve piyasa ekonomisine geçilmesi yönünde kararlar alındı. Siyasi ve ekonomik yenilikler Yugoslavya'nın dağılmasını daha da hızlandırdı.[108] Cumhuriyetlerin ekonomik gelişme seviyeleri arasında dengesizlikler vardı.

---

[104] Cemile Haliloviç Tekin, *Bosna-Hersek Devleti 1991-2011*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012 s. 10-11
[105] Necmettin Alkan, *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosn*a, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 72.
[106] Cemile Haliloviç Tekin, a g e., s. 12-14.
[107] Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde…,* s. 11-13.
[108] Şule Kut, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 47.

Diğerlerine göre daha gelişmiş ekonomiye sahip olan Hırvatistan ve Slovenya liberal ve ademi merkeziyetçi yöntemleri savunurken[109] gelişmemiş olanlar ekonomik krizden kurtulmanın yolunu merkezi hükümet tarafından yönlendirilen uygulamalarda görüyorlardı. Zengin cumhuriyetler diğerlerini beslediklerini, diğerleri ise sömürüldüklerini ve ortak gelirden daha fazla pay almaları gerektiğini iddia ediyorlardı. Yugoslavya sosyalist ülkeler arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin en fazla olduğu ülke idi. Ülkede ekonomik kriz büyüdükçe cumhuriyetler arasındaki meselelerde büyüdü.[110]

Cumhuriyetlere ve özerk bölgelere verilen yetkilerin milliyetçiliği geliştirmek için kullanılması dağılmanın gidişatını pekiştirdi. Milliyetçi hareketlerin en fazla görüldüğü Sırbistan'da Slobodan Miloşeviç'in iktidara gelmesi çözülmeyi hızlandırdı. 1990'da çok partili düzene geçişle beraber yapılan seçimleri milliyetçi partilerin kazanması "Yugoslavlık" fikrinin sona erdiği manasına geliyordu. "Yugoslavlık" üst kimlik olmaktan çıkınca halklar kendilerini eski milli kimlikleri ile tanımlama yoluna gittiler. Sırp Bilimler ve Sanat Akademisi 1986 yılında yayınladığı bir memorandum ile Sırp milli kimliğini kurumsallaştırdı. Sırplar, "bütün Sırplar bir devlette" sloganıyla[111] Hırvatistan, Bosna Hersek, Kosova ve Voyvodina'da Sırpların yaşadığı topraklarda hakimiyeti ele geçirme iddiasında bulundular.[112] Sırp ve Hırvatlar tarihi olarak suni bir devlet olduğunu ileri sürerek Bosna Hersek'i "Büyük Sırbistan" ve "Büyük Hırvatistan" tasarılarına dahil ediyorlardı.[113] Milli kimlik ve aidiyetler zamanla çatışmaya dönüşerek iç savaşa sebep oldu.

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Doğu Blokunda yaşanan olaylar Yugoslavya'yı merkeziyetçiliği zayıflatarak ve milliyetçi fikirleri kuvvetlendirerek etkiledi. Milliyetçi fikirler zamanla irredantist görüşe dönüşerek etnik çatışmalara yol açtı. Bu çatışmalar sürecinde Almanya ve Avusturya eski Habsburg İmparatorluğu toprakları üzerindeki nüfuzlarını artırmak maksadıyla Hırvatistan ve Slovenya'yı destekledi ve silah yardımında bulundu.[114] Tarihi olarak Sırbistan'ın destekçisi

[109] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 62.
[110] Cemile Haliloviç Tekin, a g e., s. 14.
[111] Cemile Haliloviç Tekin, a g e., s. 17-20.
[112] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.121.
[113] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 65.
[114] İlker Alp, a.g.e., s. 152-153.

konumunda olan Rusya iç savaş süresinde uluslararası topluluk ile Sırplar arasında arabulucu rolünü üstlenmekten fazla bir şey yapamadı.[115]

Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'nın dağılmasının fitilini ilk olarak Kosovalı Arnavutlar ateşledi. Kurucu milletler arasında yer alamayan Arnavutlar 1981 yılında ekonomik krizin etkisiyle ayaklandılar. Bu ayaklanma güç kullanılarak bastırıldı ve daha sonra Sırbistan devlet başkanı Miloşeviç'e sertlik yanlısı politikasını meşrulaştırma fırsatı verdi. Miloşeviç bu ayaklanmanın Bosna Müslümanlarını ve Voyvodina Macarlarını etkileyeceği düşüncesiyle Kosova ve Voyvodina'nın haklarını kısıtlamak istedi. Sırbistan Parlamentosunda 1989 Mart'ında yapılan oylama ile bu iki bölge özerklikleri kaldırılarak doğrudan Sırbistan'a bağlandı.[116]

Tito sonrası Komünist Parti İslam karşıtı tutum sergiledi. Saraybosna'da 13 Müslüman aydın İslam propagandası yaptıkları gerekçesiyle yargılandı. Suçlamanın temeli ise Aliya İzzetbegoviç tarafından 1970 yılında yazılan "İslami Deklarasyon" isimli kitaptı. 1984 Saraybosna olimpiyatları turizmi canlandırdı ancak tesis altyapısının federal bütçeden karşılanmasına Hırvatistan ve Slovenya tepkiliydi. Bosna Hersek az gelişmiş cumhuriyet olduğu için merkezi hükümetten daha fazla pay istedi. Kötüye giden ekonomi konusunda cumhuriyetler birbirlerini suçlamaya başladılar. Fikret Abdiç'in neden olduğu 1987'deki Agrokomerç skandalı ile Bosna'da 13.000 kişi işsiz kaldı ve Müslüman politikacıların ülke genelinde saygınlığı zedelendi.[117] Bu olay Sırbistan Komünistler Birliğinin ve aşırı Sırp milliyetçilerinin Müslümanlar aleyhine kampanya yürütmeleri için elverişli zemin hazırladı.[118] 1987 yılında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerle işbirliği içinde olan Müslümanlardan kurulan Hançer birliği Sırp basını tarafından gündeme getirildi ve dönüşümlü sisteme göre Yugoslavya Devlet Başkanlığını devralacak olan Boşnak Raif Dizdareviç'in ailesinin Hançer birliğinde savaştığı iddia edildi.[119]

---

[115] Cemile Haliloviç Tekin, a g e., s. 22.
[116] Murat Necip Arman-Hülya Arman, "Hırvatistan Cumhuriyeti", *Çağdaş Balkan Siyaseti,* (Ed.) Murat Necip Arman, Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012, s. 221-222.
[117] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 215-216.
[118] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 64.
[119] Nesrin Kenar, "Bosna Hersek Savaşı", *Balkanlar El Kitabı, II.Cilt: Çağdaş Balkanlar,* (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 183.

1974 anayasasına göre ömür boyu başkan olan Tito'nun ölümü ile dönüşümlü başkanlık sistemine geçildi. Her bir cumhuriyetin ve özerk bölgenin temsilcisi birer yıllık sürelerle başkanlık koltuğuna oturacaktı.[120] Başlangıçta sağlıklı yürüyor gözükse de 1991 yılında başkanlık sırası Hırvatistan temsilcisi Stipe Mesiç'e gelince Sırp aşırı milliyetçilerinin karşı gelmesi dolayısıyla sistem kilitlendi. Bu da Tito döneminde bastırılmaya çalışılan Yugoslavya'daki mevcut milliyetçi ve yayılmacı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olan ve siyasi ve ekonomik bunalımları tırmandıran etkenlerden biri oldu.[121]

1989'a gelindiğinde artık kimse Yugoslav olarak anılmak istemiyor, Sırp Hırvat veya Sloven kimliğine sahip olmak istiyordu. 1990 yılında Slovenlerin %88'i, 1991'de Hırvatların %94,3'ü Federasyondan ayrılmak istiyordu. Sancak Müslümanları, Kosovalı Arnavutlar ve Makedonlar arasında da ayrılma taraftarları vardı. Bosna Hersek ve Hırvatistan'daki Sırplar yaşadıkları bölgelerde cumhuriyetler kurarak Sırbistan ile birleşmeyi hedefliyorlardı.[122] Yugoslav yayın organlarında Bosnalı ve Hersekli tanımları kullanılmamaya başlandı. Bosna'daki Sırp ve Hırvat medyasında Bosnalı ifadesinin yerine Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvat ifadeleri kullanıldı. Zamanla Bosnalı ifadesi de düşerek sadece Sırp ve Hırvat kullanıldı. Boşnak basınında da Müslüman ifadesi Bosnalı ifadesinden daha fazla kullanıldı.[123]

2.5.2. Slovenya ve Hırvatistan'ın Bağımsızlıklarının İlanı

Yugoslavya'dan ayrılma konusunda ilk talep Slovenya'dan geldi. Slovenya'nın bağımsızlık hazırlıkları ve ayrılma çabaları, hemen hemen iki milyon olan nüfusunun homojen ve %90'ının Sloven olması dolayısıyla diğer cumhuriyetlerden farklı oldu. Hırvatistan ve Bosna Hersek gibi karışık nüfusa sahip olmadığından ve ülkedeki Sırp vatandaşların bu cumhuriyetlerdeki gibi fazla olmaması nedeniyle Slovenya iç sorunlarla karşılaşmadı. Hırvatistan ve Bosna'nın bölgesel savunma, istihbarat ve polis unsurları ise karışık etnik gruplardan oluşuyordu. Slovenya, 1990 Mayıs'ında Bölgesel Savunma (Teritorijalna Odbrana, TO) birlikleri

[120] Barbara Jelaviç, *20. Yüzyıl*, s. 433.
[121] İlker Alp, a.g.e., s. 110.
[122] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.134-135.
[123] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 77.

ve İçişleri Bakanlığı (Ministarstvo Unutarnjih Poslova, MUP) özel polis güçlerini gizli Slovenya ordusu haline getirmeye başladı. Kasım sonlarında uluslararası sınırların polis birimleri tarafından tutulması konusunda planlar yapılmıştı[124]

Slovenler kendilerini Slav dünyasının dışında tutuyor, Slav birliğinin kendilerine fayda sağlamadığını düşünüyorlardı. 1990 baharında yapılan seçimleri Milan Kuçan liderliğindeki Sloven Demokratik İttifakı (Demos) kazandı ve Slovenya 1991 yılında Yugoslav Halk Ordusuna (Jugoslovenska Narodna Armija, JNA) asker göndermeye son vererek 25 Haziran 1991'de bağımsızlığını ilan etti.[125]

Bağımsızlık ilanını müteakip Slovenler hazırladıkları silahlı güçleriyle ülkede kontrolü ele geçirmeye çalıştılar. Sınırlar, gümrükler ve hava trafik kontrol sistemi Slovenler tarafından tek mermi atılmadan devralındı. Gümrük gelirleri, direk Federal Hükümete gitmesi ve federal bütçenin %40'ını oluşturması dolayısıyla Federal Hükümet için önemliydi. 27 Haziran'da JNA sınır kontrolünü tekrar ele geçirmek için kışlalardan çıkarak harekete geçti. JNA zırhlı araçları Slovenya TO birliklerinin hazırladığı barikatları yıkmaya başladı ancak Slovenler buna karşılık daha sağlam barikatlar oluşturdular. JNA'nın gümrük idaresinin merkezi durumunda olan Brnik havalimanını ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Slovenlerin taarruz eden JNA helikopterlerini düşürmeleri onlara psikolojik üstünlük sağladı. 28 Haziran'da Slovenler ülkedeki bütün JNA birliklerini ve kışlalarını kuşattılar ve iki taraf arasında çatışmalar başladı. Bazı sınır karakolları JNA tarafından ele geçirildi. JNA, hava taarruzları ile kuşatılmış ve ilerlemesi engellenmiş birliklerini kurtarmaya çalıştı. Aynı zamanda önemli ulaşım ve iletişim tesisleri ve Ljubljana havaalanı da uçakların hedefleri arasındaydı. Sloven kuvvetleri de Borovnica'daki JNA kışlasını zapt etti ve 100 tondan fazla silah, mühimmat, patlayıcı madde ve araç ele geçirerek daha sonraki günlerde TO birliklerine dağıttı. Moral gücü zayıflayan JNA askerlerinin bazıları, özellikle Sloven kökenliler birliklerini terk ettiler ve bir kısmı Sloven Bölgesel Savunma (TO) güçlerine katıldı. Aynı gün akşam saatlerinde Yugoslavya Başbakanı

---

[124] *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I,* Central Intelligence Agency, Washington DC 2002, https://documentcloud.org/documents/2504738 (24.1.2021), s. 49-52.

[125] *Balkanların Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 165; N. Aslı Şirin Öner, Dram Sonrası Bosna Mültecilerin Geri Dönüşü Üzerine Bir Alan Araştırması, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 45-46.

Ante Markoviç'in girişimi ile ateşkes konusunda anlaşma sağlandı. Ancak ateşkese uyulmadı ve 29 Haziran'da birçok yerde çatışmalar devam etti. Daha önce sınır karakollarını ele geçirmiş olan JNA birlikleri mevzilerini terk etmeye başladılar.[126]

Üç günlük tartışmalı ateşkes sürecinden sonra 2 Temmuz'da çatışmalar yeniden başladı. Slovenler hemen hemen bütün sınır karakollarını yeniden ele geçirdi. Bu üç günlük süre içerisinde ve sonrasında bazı JNA kışlaları Sloven TO birliklerine teslim oldu. Hareket halindeki JNA birlikleri doğuya giderek Slovenya'nın dışına çıkmaya çalıştılar. JNA'nın Slovenya'dan çekilirken karşılaştıkları en büyük zorluk Slovenlerin JNA askerleri ülkeden çıkarken silah ve teçhizatlarını Slovenya'da bırakmalarını istemeleri oldu. 4 Temmuz'da yeni bir ateşkes ilan edildi ve Slovenler kışlalarının dışında bulunan JNA birliklerinin silahlarıyla beraber kışlalara dönmelerine izin verdiler. 7 Temmuz'da AT arabuluculuğunda Adriyatik adası Brioni'de Yugoslav Federal Hükümeti ile Slovenler ve Hırvatlar arasında görüşmeler başladı ve 10 Temmuz'da Brioni Anlaşması imzalandı. On günlük savaşın sonucunda 44 JNA askeri ölmüş, 187'si yaralanmıştı. Buna karşılık Slovenlerden 8 asker/polis ve 15 sivil hayatını kaybetmişti. Yugoslav Devlet Başkanlığının 18 Temmuz'da verdiği emirle JNA Slovenya'dan çekilerek Sırbistan ve Bosna Hersek'teki garnizonlara yerleşti.[127]

Brioni Anlaşması Avrupa diplomasisinin bir zaferi gibi gözüküyordu. Fakat aslında zafer değildi çünkü sorunların hiçbiri çözülmemişti. Miloşeviç ile Kuçan çıkarlarına uygun olarak anlaşmışlar ve Yugoslavya'yı parçalama yolunda önemli bir adım atmışlardı. Slovenya'nın ayrılması ile içinde hemen hemen hiç Sırp barındırmayan bir cumhuriyet Yugoslavya'dan kopmuş ve bu durum ülkede Sırp hegemonyasını kurmak için Miloşeviç'e fayda sağlamıştı.[128]

Slovenlerin bu savaştan başarılı çıkmalarındaki başlıca etkenler seçimlerden sonra çıkan çatışmalarda JNA'nın bu ülkede bulunan silahlarının %40'ının Slovenlerin eline geçmesi, Slovenya'nın Orta Avrupa'ya sınır olması, Yugoslavya'nın en batısında

---

[126] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 53-63.
[127] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 65-73.
[128] Richard Holbrooke, *Bir Savaşı Bitirmek*, Çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 50.

bulunması ve Slovenya'da JNA'nın destek alacağı yeterli Sırp azınlığın bulunmaması idi.[129]

Hırvatistan'da 1990 seçimlerini Franjo Tudjman liderliğindeki sağcı bir parti olan Hırvat Demokratik Birliği (Hrvatska Demokratska Zajednica, HDZ) kazanınca milliyetçilik akımı hız kazandı. Ancak Hırvat milliyetçiliğinin gelişmesi ülke nüfusunun %12'sini oluşturan Sırpları rahatsız etti.[130] Tudjman Partizanlarla beraber savaşmış emekli JNA generaliydi. Hırvat milliyetçiliği yaptığı için 1970 ve 1980'lerde iki defa hapse girmişti.

Hırvatistan Sırpları çoğunlukla Hırvatistan'ın güney doğusunda bulunan "Askeri Sınır" (Vojna Krajina) denilen bölge ile kuzey doğusundaki Slavonya'nın Sırbistan ile sınır hattındaki kısımda yaşıyordu. Avusturya Macaristan İmparatorluğu 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında Osmanlıdan kaçan Sırpları sınırları muhafaza etmek maksadıyla iki imparatorluğun sınırına yerleştirmiş ve onlara otonomi vermişti. Tudjman'ın iktidara geldikten sonraki ilk yanlış adımı yeni oluşturulan anayasada Sırplara yer verilmemesi oldu. Hırvatistan'ın tek silahlı gücü sayılabilecek olan polis güçlerindeki Sırplar işten çıkartılarak ve Hırvatların sayısı artırılarak Sırpların oranı düşürülmeye çalışıldı. Sırp bölgelerine ilave polis karakolları inşa edildi.[131]

Hırvatistan'daki Sırp milliyetçiliği Tudjman'nın uygulamalarından önce yükselmeye başlamıştı. Sırpların korkusu "Ustaşa" hareketinin tekrar canlanarak kendilerine zarar vermesiydi. Belgrad hükümeti ve Miloşeviç, Krayina Sırplarının Zagreb'e karşı olan muhalefet hareketlerini destekliyordu. Krayina Sırpları 1990 seçimlerinden önce Sırp Demokratik Partisini (SDS) kurmuşlardı. 1 Ağustos'ta Knin'de Sırp Ulusal Konseyinin ilk toplantısını yapan Krayina Sırpları Milan Babiç'i başkan seçerek Ağustos aynında Sırpların yaşadığı bölgelerde, 'her ne kadar Hırvat hükümeti tarafından yasa dışı sayılsa da' özerklik için referandum yapmaya karar verdiler. Referandum sonuçları beklendiği bibi özerklik yönünde çıktı. 1990 Aralık'ında Krayina Sırpları, Hırvatistan Cumhuriyetinin politik bir birimi olarak

[129] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 34-35.
[130] *Balkanların Dünü…,* s. 165.
[131] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 81-83.

otonomi ilan ettiler. Miloşeviç İçişleri Bakanlığına bağlı Devlet Güvenlik Servisi (SDB) vasıtasıyla Krayina Sırplarını silahlı unsurlar halinde teşkilatlandırıyordu. Krayina Bölgesel Savunma (TO) birlikleri tekrar oluşturuldu. Benzer yapılanma Batı Slavonya, Doğu Slavonya, Baranja ve Batı Srem Sırpları için de yapıldı. Sonraları Bosna savaşında adlarını daha çok duyuracak olan, Sırbistan'dan gelen Arkan'ın Kaplanları veya Gönüllü Muhafız Alayı denilen paramiliter güçler de Hırvatistan'da boy gösteriyordu.[132]

Hırvat hükümetinin de silahlı güç oluşturmaya ihtiyacı vardı. JNA, 30 Mayıs 1990'da göreve başlayan Tudjman'ın TO'nun silahlarını almasına fırsat vermeden 16-17 Mayıs'ta Hırvatistan'a girmiş ve silahlara el koymuştu. Hırvatistan'ın elinde ulusal ordunun çekirdeğini oluşturabilecek tek silahlı güç İçişleri Bakanlığı (MUP) idi. MUP bünyesinde bir senelik eğitim ve teşkilatlanma sürecinin sonunda 1991 ilkbaharında daha sonra Hırvat Ordusuna (VH) dönüşecek olan Ulusal Muhafız Kolordusu (ZNG) kurulmuş ve Savunma Bakanlığına bağlanmıştı.[133]

JNA, Karşı İstihbarat Servisi (KOS) vasıtasıyla Hırvatistan'daki politik ve askeri gelişmeleri takip ediyordu. 9 Ocak 1991'de Federal Başkanlık Hırvatların silahlarını JNA'ya teslim etmesini istedi ancak Zagreb hükümeti ayrı bir silahlı kuvvet bulundurma hakları olduğunu söyleyerek bunu reddetti. JNA'nın askeri müdahale önerileri Federal Başkanlık tarafından kabul edilmedi. Yükselen tansiyonla beraber Hırvatistan Sırpları ile Hırvatistan hükümet güçleri arasında Şubat, Mart ve Mayıs aylarında Pakrac, Plitvice Ulusal Parkı ve Borovo köyünde çatışmalar çıktı. JNA, Federal Başkanlığın emri ile kışlasından çıkarak iki taraf arasında barış gücü rolünü oynadı.[134]

Yugoslavya için Konfederal çözümler öneren Hırvatistan sonuç alamayınca 25 Haziran 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Tudjman'ın niyeti Yugoslavya'dan barışçıl yollarla ayrılmaktı ve Haziran'dan Ağustos'a kadar bu politikasını sürdürdü. Hırvatistan Sırplarının niyeti ise Hırvatistan bağımsızlığını ilan etse de etmese de Hırvatistan'dan ayrılmaktı. JNA destekli Sırplar Tudjman'ı kuvvet kullanmaya

[132] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 84-85.
[133] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 85-86.
[134] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 87-90.

zorluyor ve savaşın içine çekmeye çalışıyordu. Tudjman 22 Ağustos'ta, JNA'nın 31 Ağustos'a kadar kışlalarına geri dönmesi konusunda Federal Başkanlığa bir ültimatom verdi. JNA bu ültimatoma uymadığı takdirde Hırvatlar Hırvatistan'a yapılan saldırılardan Federal Başkanlığı sorumlu tutacak, JNA işgalci güç durumuna düşecek ve Hırvatlar bağımsızlık için gereken adımları atacaklardı.[135]

Hırvatistan hükümeti ile Hırvatistan Sırpları arasında yazın çıkan çatışmaların çoğunda JNA tampon görevini üstlenerek tarafsız olmaya çalışıyordu. Ancak bazı komutanlar Sırpların lehine taraflı davranıyor hatta onlara silah temin ediyordu. Sırplar Hırvatlardan bir bölgeyi ele geçirdiğinde JNA'nın müdahalesi sona eriyordu. Bu tür hareketler Hırvatların gözünde JNA'nın tarafsızlığını zedeledi. Yaz süresince Hırvatistan Sırplarının hedefi polis karakollarını ele geçirerek Zagreb'in güneyindeki Banija bölgesinde Krayina'nın sınırlarını kontrol altına almaktı. Ağustos'un sonunda Sırplar Baranja bölgesinde kontrolü sağladılar. Vukovar, Vinkoviçi ve Osijek civarlarında çatışmalar görüldü. Hırvatistan hükümet güçleri Vukovar, Vinkoviçi ve Osijek'deki JNA kışlalarını kuşatınca bu güçler ile JNA arasında çatışmalar başladı. Tudjman'ın ültimatomuyla bütün Hırvatistan'daki JNA kışlaları kuşatılınca Eylül ayı geldiğinde artık Hırvat hükümeti ile JNA arasında açık savaş başlamıştı. Batı Slavonya'da çıkan çatışmada Batı Slavonya Sırp Otonomi bölgesi Sırpları Daruvar kasabasını ve Zagreb'i Doğu Slavonya'ya bağlayan Zagreb-Belgrad otoyolunun kontrolünü ele geçirdiler. Güneyde JNA ve Krayina Sırp güçleri iş birliği halinde stratejik önemi olan Kijevo köyünü ve Dalmaçya sahilleri ile Kuzey Hırvatistan'ı bağlayan Maslenica köprüsünü ele geçirdiler. Üç Sırp özerk bölgesi de SDB ve ona bağlı Özel Operasyon Biriminden destek alıyordu.[136]

Tudjman, uluslararası politik ve askeri müdahaleden ümitliydi ve Federal Başkanlık 1 Eylül'de Avrupa Topluluğunun ateşkes ve barış konferansı önerisini kabul edince verdiği ültimatomun süre sınırlamasını erteledi. 7 Eylül 1991'de Avrupa Topluluğunun barış konferansı başladı. 11 Eylül'de Federal Başkan Mesiç'in JNA'nın kışlalarına dönmesi emri yerine getirilmedi. Bu olay Hırvat hükümeti için gerekli tedbirleri uygulama ve kuşatılmış JNA kışlalarının elektrik, su ve yakıt gibi zaruri

[135] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 91.
[136] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 91-93.

kaynaklarını kesme gerekçesi oldu. 14 Eylül itibarıyla Hırvat bölgelerindeki bütün JNA kışlaları kuşatılmış ve her türlü imkandan mahrum bırakılmıştı. Kışlaların kuşatılması savaşın dönüm noktasıydı. Hırvatlar bazı küçük kışla, depo ve sınır karakollarını basarak daha önce JNA'nın 1990'da Hırvatistan TO depolarından aldıkları dahil çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirdiler. Kuşatılan kışlalardan sivil hedeflere top ve havan atışları yapılıyordu. Kuşatmaların neticesinde JNA'nın sekiz manevra tugayı ve üç topçu alayı hareketsiz hale geldi. Kışla savaşları sürerken Hırvat ordusu eksiklerini tamamlama fırsatı buldu ve ekim, kasım ve aralık aylarında ilave 40 tugay oluşturdu. 1992 Ocak ayında ZNG'nin mevcudu 200.000, MUP'un mevcudu ise 40.000'e ulaşmıştı.[137]

Miloşeviç ve Federal Başkanlık üyesi Joviç'in niyeti Hırvatistan'daki Sırp bölgelerini korumak iken JNA'nın üst düzey komutanları Hırvatistan ordusunu yenilgiye uğratmayı hedefliyorlardı. Ancak JNA, yedeklerin orduya katılmayı kabul etmemesi ve var olanların bir kısmının firar etmesi dolayısıyla istediği şekilde seferberlik planını uygulayamadı. JNA, Hırvatların kışlalarını kuşatmalarını müteakip Hırvat güçlerine karşı taarruzlara başladı. Daha sonra icra edeceği harekatlar için geri bölgesinin emniyetini sağlamak maksadıyla Vukovar'a saldırdı. Hırvatlar burada iki ay direndi ve yoğun çatışmaların neticesinde Vukovar 18 Kasım'da JNA'nın eline geçti. Arkan'ın Kaplanlarının da Vukovar savaşında azımsanmayacak desteği vardı. Şiddetli saldırılar ve ateş gücü şehirde büyük yıkımlara neden oldu. Hırvatlardan siviller dahil 4.000-5.000 kişi hayatını kaybetti. Şehrin düşmesi ve Hırvat hükümetinin kuşatmanın kaldırılması ile ilgili fazla çaba göstermemesi Hırvat komutanlar ile Tudjman hükümeti arasında çeşitli suçlamalara yol açtı.[138]

Sırplar Vukovar'dan sonra Batı Slavonya'ya yöneldiler. Pakrac bölgesinde süren çatışmalarda bölge birkaç kez el değiştirdi, sonunda Aralık'ın ortalarında Pakrac'ın kuzeyi Hırvatlarda kaldı. En önemlisi Doğu Slavonya ile irtibatı engelleyen Sırp çıkıntısının yok edilmesi Hırvatlara stratejik üstünlük sağladı. Banija, Kordun ve Lika bölgelerinde JNA için en önemli yer Karlovac idi. Bu bölgelerde Vukovar'da olduğu gibi şiddetli çatışmalar olmadı. En önemli harekat Slunj kasabasının Kasım'da

[137] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 94-96.
[138] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 97-101.

ele geçirilmesiydi. Böylece Krayina'nın Karlovac-Petrinja merkezli kuzeyi ile Knin civarındaki güneyi arasında bağlantı sağlanmış oldu. Daha güneyde Sırplar Hırvatların Zadar savunmasını Eylül'ün ortalarında aşınca Ekim'de Hırvatlar Zadar'daki kışlalarda bulunan JNA birliklerinin silah ve teçhizatları ile ayrılmasına izin verdiler. Sırplar batıda Hırvatistan'ın en uzak noktasında bulunan Dubrovnik'e yönelik bir harekat düzenlediler. JNA, Güney Dalmaçya'yı Hırvatistan'ın geri kalanından ayırmak ve Hırvatları yenilgiye uğratmak için Dubrovnik'e harekat düzenlemişti ama şehrin askeri hedef olmayan tarihi surlarının niçin topa tutulduğu anlaşılamadı. 27 Ekim'de şehir JNA tarafından kuşatıldı. Hırvatistan hükümeti JNA'nın, şehre girilmemesi karşılığında şehrin askersizleştirilmesi önerisini kabul etmedi. 7 Aralık'ta ateşkes imzalanıncaya kadar şehir top ateşine tutuldu ve yağmalandı. Dubrovnik marinasındaki yatlar da Sırp topçusunun hedefleri arasındaydı. Yağmalayanlar özellikle Karadağlı yedek askerlerdi.[139]

Hırvatistan'daki çalışmaların şiddetlenmesi üzerine AT uluslararası barış konferansı topladı ve savaşı bitirmek için müzakerelere başladı. 2 Ocak 1992'de Saraybosna'da JNA ile Hırvatistan arasında "Vance Planı" adı verilen ateşkes antlaşması imzalandı.[140] Hırvat-Sırp savaşında 5.000 insan hayatını kaybetmiş, 13.500 insan kaybolmuş ve 18.000 insan yaralanmıştı.[141] Ateşkes ile beraber Miloşeviç Krayina Sırplarına bazı haklar kazandırdı ve onları uluslararası ortamda meşrulaştırmış oldu. Ateşkes antlaşmasını kabul etmeyen Sırp paramiliter güçler savaşmayı sürdürdüler. Almanya 23 Aralık 1991'de AT 15 Ocak 1992'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını tanıdı.[142]

Bu dönemde BM Güvenlik Konseyi Yugoslavya hakkında iki önemli karar aldı; 25 Eylül 1991'de Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulayan 713 sayılı karar ve 21 Şubat 1992'de Hırvatistan'a 14.000 kişilik barış gücü gönderme ve Hırvatistan'da Sırpların ağırlıklı olarak yaşadığı üç bölgeyi güvenli bölge (UNPA) ilan eden 743

---

[139] *Balkan Battlegrounds…Volume I*, s. 102-104.
[140] Robert J. Donia, "*Bosnian Serb Leadership and the Siege of Sarajevo, 1990-1995*", https://www.academia.edu/42714116, (28.1.2021), s. 94.
[141] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 85.
[142] Mustafa Selver, a.g.e., s. 96-98.

sayılı karar.[143] Silah ambargosu kararı yeterli sayıda silah ve silah sanayisine sahip olan federal orduyu etkilemedi ancak Hırvatların gücünü zayıflattı.[144] JNA ambargo kararından hemen önce Ortadoğu'dan 14.000 tonluk silah alımı yapmıştı.[145] İlave olarak Sırplar ambargo kararını delerek diğer devletlerden silah alımına devam ettiler. Romanya, petrolü ve Rus silahlarını Tuna Nehri vasıtasıyla Sırbistan'a sevk ediyordu. Tuna, 1948'de yapılan antlaşmaya göre havzasındaki bütün devletlerin ulaşım maksatlı kullanımına açıktı. Ayrıca haftalık 25.000 ton petrol Romanya'nın Köstence limanından yüklenerek Karadağ'ın Bar limanı üzerinden Sırbistan'a gönderiliyordu. Yunanistan bu savaşta Sırbistan'ın yanındaydı ve Yunanistan'ın Selanik limanından yüklenen petrol, tankerlerle Üsküp'e, buradan da kamyonlarla Sırbistan'a gönderiliyordu.[146]

2.5.3. Bosna Hersek'in Bağımsızlığının İlanı ve Savaşın Başlaması

Yugoslavya'nın çok partili sisteme geçmesiyle Bosna Hersek'te birçok siyasi parti kuruldu. Aliya İzzetbegoviç 1990 yılında arkadaşlarıyla beraber Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurdu. Yine aynı yıl Bosnalı Sırplar Radovan Karadziç başkanlığında Sırp Demokrat Partisini (SDS), Hırvatlar da Stjepan Kljuiç liderliğinde Hırvat Demokratik Birliğini (HDZ) kurdular. 1925 yılında doğan İzzetbegoviç, gençlik yıllarında "Genç Müslümanlar" (Mladi Muslimani) teşkilatında aktif olarak görev yapmış ve 1949 yılında bu teşkilatın üyesi olduğu gerekçesiyle beş yıl hapis cezası almıştı. 1970 yılında "İslami Manifesto" isimli kitabını yayınladığından dolayı 1983 yılında 14 yıl hapse mahkum edilmiş ve 1989 yılında serbest bırakılmıştı.[147]

1990 Kasım ayında yapılan seçimlerden önce liderler milliyetçi söylemlerle taraftarlarını yanlarına çekmeye çalıştılar. Etnik gruplar arasındaki gerginliğin arttığı

[143] İsmail Soysal-Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996,* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1997, s. 9,15.
[144] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 48.
[145] Noel Malcolm, a.g.e., s. 375.
[146] Mustafa Selver, a.g.e., s. 101; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 147-148. Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 239.
[147] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 51-52.

ortamda yapılan seçimlerde[148] Demokratik Eylem Partisi (SDA) Boşnakların birçoğunun oyunu aldı. Sancak bölgesinde de taraftar bulan muhafazakar, İslami değerleri benimsemiş, aynı zamanda laik ve bütün vatandaşları kucaklayan, çok kültürlü/çok dinli beraberliği savunan SDA, Boşnak ulusal şuurunun sembolü oldu. Sırp Demokratik Partisi (SDS)'nin Miloseviç'in başkanı olduğu Sırbistan Sosyalist Partisi ile sıkı ilişkileri vardı. İkisinin de "Büyük Sırbistan" hayali vardı. Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) ise Hırvatistan'da Franjo Tudjman liderliğindeki aynı isimli parti ile iş birliği halindeydi.[149] Ancak Kljuiç, Hırvat aşırı milliyetçiliğine karşı çıkıyor, çok uluslu Bosna Hersek'in bütünlüğünü savunuyordu. Hırvatistan'ın müdahalesiyle 1992 Şubat'ında partinin başına Bosna Hersek'in Hırvatistan'a katılmasını isteyen Mate Boban getirildi.[150]

Seçim sonuçlarına göre toplam 240 sandalyenin SDA 86'sını %38 oy oranı ile, SDS 72'sini %30 oy oranı ile, HDZ 44'ünü %16 oy oranı ile, eski Komünistler Birliğinin (KB) devamı Demokratik Değişim Partisi 14'ünü %10 oy oranı ile, Yugoslavya Başbakanı Ante Markoviç önderliğindeki Yugoslavya Reformcu Güçler Birliği 7'sini %6 oy oranı ile, Boşnak Müslümanları Örgütü ise 2'sini kazandı. SDA, SDS ve HDZ koalisyonu ile hükümet kuruldu. Yedi üyeden (iki Müslüman, iki Sırp, iki Hırvat ve Macar, Arnavut ve Karadağlıları temsilen bir kişi) oluşan Başkanlık Kurulu oluşturuldu. Kurulun başkanlığına yani Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığına Aliya İzzetbegoviç seçildi. Kazanılan oy oranlarının nüfus oranları ile örtüşmesi etnik gruplar arasındaki bölünmenin göstergesiydi.[151]

Bosna Hersek'in bölünme planları ülke içinden ziyade Bosna dışında yapıldı. Miloşeviç ve Tudjman 1991 Mart'ında kendi aralarında Karadzordzevo antlaşmasını imzalayarak Bosna Hersek'i paylaştılar. Müslümanlar iki ülke arasında küçük bir tampon bölgede yaşayacaktı. 1992 Mayıs'ında Karadziç ve Boban Avusturya'nın Graz şehrinde bir araya gelerek bu pazarlığa devam ettiler ve Bosna Hersek'in %60'ı

[148] Pınar Yürür, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 60.
[149] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 217-218.
[150] Pınar Yürür, a.g.e., s. 69.
[151] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 184.

Sırplarda %30'u Hırvatlarda, %10'u ise Boşnaklarda kalacak şekilde anlaştılar.[152] Anlaşmalara göre Bosna'nın kuzeyi ve güneydoğusu Sırpların olacak, Hersek'in büyük kısmı Hırvatlara bırakılacaktı. Çoğunluğa göre nüfus değişimi yapılacaktı. Sırpların çoğunlukta olduğu yerleri Hırvatlar boşaltacak, Hırvatların çoğunlukta oldukları yerleri de Sırplar terk edecekti.[153]

Bosna Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç ve Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov Yugoslavya'nın kademeli olarak Konfederasyona dönüşmesini savunuyorlardı.[154] Her ikisini de bu fikre yönelten sebeplerden birisi Yugoslavya'dan tamamen ayrıldıkları takdirde baş başa kalacakları ekonomik sorunlar diğeri ise etnik olarak karmaşık yapıya sahip bu iki devletin karşılaşacağı ayrılıkçı milliyetçi unsurların yol açacağı çatışma tehlikesiydi. Aynı zamanda Sovyet tehdidine karşı bölgesel savunma güçlerine sahip olan Slovenya ve Sırbistan'ın aksine Yugoslavya savunma planlarında cephe gerisi lojistik bölgesi olan Bosna Hersek, yeterli bölgesel savunma gücüne ve Sırbistan'ın kontrolündeki Federal Ordu gibi Avrupa'nın en güçlü dördüncü ordusuna sahip olmaması nedeniyle ayrılma halinde savunmasız kalacaktı.[155] Bosna Hersek'te SDS, Sırbistan ve Karadağ gibi merkezin kuvvetli olduğu federasyon isterken HDZ, SDA gibi Slovenya ve Hırvatistan'ın savunduğu gevşek konfederasyondan yanaydı. Sırp aşırı milliyetçiler Hırvatistan'daki Krayina Sırpları ile birleşerek "*Batı Sırbistan*"ı kurmak istiyordu.[156]

Bosna Hersek, Yugoslavya'daki iç savaşın artmasını engellemek için 20 Eylül 1991'de JNA'ya asker göndermeyi sonlandırdı.[157] Hırvatistan'da savaş devam ederken ülkenin geleceği konusunda tartışmalar yapılan Bosna Hersek Parlamentosunda 15 Ekim 1991'de Boşnak ve Hırvatların oyları ile bağımsızlık kararı alındı. Bu karardan birkaç gün sonra SDS lideri Karadziç ve Sırp milletvekilleri Parlamentoyu terk ederek Banya Luka'da Sırp Meclisini kurdular.[158] Sırbistan'ın teşviki ile Bosnalı Sırplar 4 Kasım 1991'de "Kuzey Bosna Özerk Sırp Bölgesi"ni

[152] İlker Alp, a.g.e., s. 116-117.
[153] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 56.
[154] Aydın Babuna, a.g.e., s. 204.
[155] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 80-81.
[156] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 185.
[157] *Bosna-Hersek*, s. 185.
[158] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 48.

oluşturdular.[159] 1991'in sonuna gelindiğinde Bosanska Krayina, Kuzey Bosna, Kuzeydoğu Bosna, Romaniya, Hersek ve Eski Hersek adlarında altı Sırp otonom bölgesi teşkil edilmiş oldu.[160] Bosna Sırp Meclisi 21 Aralık 1991'de daha sonra "Republika Srpska" olarak anılan Bosna Hersek Sırp Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti. Aynı meclis 9 Ocak 1992'de de Sırbistan ve Karadağ'ın oluşturduğu Yugoslavya'ya bağlanma kararı aldı. Bu da Yugoslav ordusu JNA'nın ülkeyi istilası için sözde hukuki altyapı oluşturdu.[161] HDZ liderinin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünden ve bağımsızlığından yana olmasına karşın 1991 Kasım'ında da HDZ tarafından biri Batı Hersek ve Orta Bosna'da (Hersek-Bosna) ve diğeri Posavina'da olmak üzere iki özerk Hırvat bölgesi oluşturuldu.[162]

AT'nin uluslararası ortamda tanınmak isteyen devletleri başvuru yapmaya çağırması üzerine Bosna Hersek başvurusunu yaptı ancak AT'nin başvuruları değerlendiren Badinter Komisyonu tarafından Sırplar ile uzlaşma sağlanmadığından dolayı referanduma gidilmesi önerildi.[163] Tanınma şartını yerine getirmek üzere 28 Şubat-1 Mart 1992 tarihlerinde referandum yapıldı. Sırpların boykot ettiği halk oylamasına %64,14 katılım sağlandı ve bağımsızlık için %99,44 oranıyla evet oyu çıktı.[164] Halk oylaması devam ederken 1 Mart'ta, Saraybosna'da Sırplar ve Boşnaklar arasında ilk çatışmanın yaşanmasıyla savaş başlamış oldu.[165]

AT'nin şartı yerine getirilince İzzetbegoviç 3 Mart 1992'de Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık 6 Nisan'da AT, 7 Nisan'da ABD tarafından tanındı. Yine 7 Nisan'da Banya Luka'da bulunan Sırp Meclisi Bosna Hersek Sırp Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etti ve Bosna Hersek'ten ayrılarak Yugoslavya'ya katılma kararı aldı. Başkanlık Konseyi Sırp üyeleri Biljana Plavşiç ve Nikola Koljeviç görevlerinden istifa ettiler. Daha sonra Bosna Hersek Sırp Cumhuriyetinin adı 13 Ağustos 1992'de Republika Srpska olarak değiştirildi.[166] Bosnalı Sırplar, Sırpların

[159] İlker Alp, a.g.e., s. 117.
[160] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 91.
[161] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 12-13.
[162] Pınar Yürür, a.g.e., s.63.
[163] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 49-50.
[164] İlker Alp, a.g.e., s. 118-119.
[165] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 16; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 63.
[166] R. Craig Nation, *War In The Balkans 1991-2002,* https://publications.armywarcollege.edu/pubs /1435.pdf, 2003. (03.01.2021) s. 153-154; Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 186-189.

hükümranlığındaki Yugoslavya'da azınlık olarak yaşamak istemeyen Müslümanların kurduğu devlette azınlık olarak yaşamak istemiyorlardı.[167]

Bosna Hersek'in Yugoslavya'dan ayrılmasını kabul etmeyen Sırbistan bağımsızlık hareketini bastırmak için Bosna Hersek'te bulunan 100.000 JNA askerini kullanmaya başladı. Bosna Hersek Yugoslavya dağılırken Sırbistan ve Hırvatistan arasında paylaşılmamak için bağımsızlık yoluna girmek zorunda kalmıştı. Halkın oyları ile bağımsızlık kabul edildi ancak ülkenin geleceği konusunda belirsizlikler arttı. Çeşitli yerlere barikatlar kuruldu, Sırplar ile Müslümanlar arasında çatışmalar başladı. Sırp katliamından kurtulmak isteyen Müslümanlar göç ediyordu.[168]

Bosna Hersek'te etnik gruplar arasındaki ortam gerginleşince AT, grupları uzlaştırmak için girişimde bulundu. 1992 Şubat ve Mart aylarında Müslüman, Sırp ve Hırvat partilerinin temsilcileri Lizbon'da bir araya geldiler. Konferansta devletin üç etnik gruba dayalı cumhuriyetlerin esnek bir konfederasyonla birleşmesi öngörülüyordu. Ülke topraklarının %53,3'ünde Sırplar, %26,8'inde Müslümanlar, %16,6'sında Hırvatlar çoğunlukta olacaktı. Sırplar dört ayrı bölgede bulunuyorlar ve nüfus oranlarından daha fazla toprağa sahip oluyorlardı. Uzlaşma sağlanamaması durumunda etnik gruplar arasında çatışmalar kaçınılmaz olacaktı. Antlaşma kabul edilirse esnek konfederasyon yapısından dolayı Sırp özerk bölgesinin Sırbistan ile, Hırvat özerk bölgesinin Hırvatistan ile komşu olması nedeniyle bu bölgelerin ayrılarak Sırbistan ve Hırvatistan'a katılma ihtimalleri vardı. Bu durumda Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü zarara uğrayacaktı.[169] Her özerk bölgede hakim etnik grubun dışında diğer etnik gruplara ait vatandaşlar azınlık durumunda kalacağı için göç veya etnik temizlik yapmadan homojen bölge oluşturmak imkansızdı. 500.000 Müslüman, 600.000 Sırp ve 200.000-300.000 Hırvat kendi etnik gruplarına ait özerk bölgelerin dışında azınlık olarak kalacaklardı.[170]

Konferansta ilk defa ülke sınırları korunurken etnik sınırların görüşme yoluyla değişebileceği gündeme getirilmişti. Bir bakıma görüşmeler çatışmalar üzerinde hızlandırıcı etki yaptı. Üç toplumun yaşadığı bir ülkenin iç sınırlarının

[167] Richard Holbrooke, a.g.e., s. 52.
[168] *Bosna-Hersek.* s. 220.
[169] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 187-188.
[170] Pınar Yürür, a.g.e., s. 67-68.

çatışma olmadan nasıl çizileceğini kimse ortaya koyamadı.[171] Özerk bölgelerin sınırları tam olarak tespit edilememişti. 18-19 Mart'ta Saraybosna'da bir araya gelen İzzetbegoviç, Karadziç ve Boban Bosna Hersek'in yeni anayasal düzenlemeleri hakkındaki bildiriyi imzaladılar. Ancak daha sonra liderler bu bildiriden desteklerini çekince plan boşa çıkmış oldu.[172] İzzetbegoviç, Avrupa'nın Bosna Hersek'in bölünmesine müsaade etmeyeceğini kabul ediyor, Karadziç ve Boban ise savaşarak daha fazla toprak elde edeceklerini düşünüyorlardı.[173]

Eski Yugoslavya, Sırbistan ve Karadağ'ın 27 Nisan 1992'de yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyetini kurmaları ile resmen sona ermiş oldu. Önceden iç savaş olarak tanımlanan ve JNA vasıtası ile yapılan müdahaleler artık savaşa dönüşmüştü. JNA, Sırbistan ve Karadağ dışında işgalci güç durumuna düştü.[174] Bosna Hersek'te Müslümanların, Sırbistan tarafından desteklenen Bosnalı Sırpların ve Hırvatistan tarafından desteklenen Bosnalı Hırvatların aralarındaki sorunları savaşmadan çözmek kolay olmayacaktı.

3. BÖLÜM: SAVAŞ ZAMANI BOSNA HERSEK'TEKİ ASKERİ YAPI, SAVAŞ VE SARAYBOSNA'DA MEKANSAL YETERLİLİK

3.1. Savaş Zamanı Bosna Hersek'teki Askeri Yapı ve Savaş

Savaş zamanı Bosna Hersek'teki askeri yapının izahı için Yugoslavya'nın dağılmadan önceki askeri teşkilatlanmasının ve savunma stratejisinin incelemesi gerekmektedir. Yugoslavya döneminde ülke savunması iki unsura dayanmaktaydı: Yugoslav Halk Ordusu (JNA) ve Bölgesel Savunma (TO). Yugoslavya, Sovyet tehdidi karşısında 1970'li yıllarda Bölgesel Savunma Kuvvetlerini kurmuştu. TO'nun merkezi olmayan bir komuta yapısı vardı ve her cumhuriyetin siyasi otoritesinin emri altındaydı. Bölgesel Savunma Kuvvetleri Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen cumhuriyetlere kendi ordularını kurma fırsatı verdi ve bu cumhuriyetlerin ordularının çekirdeğini oluşturdu. Hırvatistan'ın 40.000, Slovenya'nın 78.000, Makedonya'nın

[171] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 224-225.
[172] R. Craig Nation, a.g.e., s. 169.
[173] Pınar Yürür, a.g.e., s. 68.
[174] Şule Kut, a.g.e., s. 50.

100.000 milisi bulunmaktaydı. Hırvatistan ve Slovenya milislerini bağımsızlık için hazırlamıştı.[175] TO birlikleri aktif JNA görevinden ayrılmış askerlerden oluşan yedek kuvvetlerdi. Toplam mevcutları bir milyonu bulan TO birlikleri tugaylar halinde düzenlenmişlerdi ancak temel savaş kuruluşu bölüktü. TO birlikleri yerel olduğu için yörenin etnik yapısını yansıtıyorlardı. Birlikler bulundukları bölgede eğitim yaptıklarından dolayı bölükler yörenin özelliğine göre dağ, ova, kıyı, nehir ve şehir savaşlarında uzmanlaşmış ve ona göre teçhiz edilmişlerdi.[176]

"Bölgesel Savunma", savunma harekatı konseptinde JNA'yı tamamlamak maksadıyla kurulmuştu. Sosyalist dönemde Yugoslav savunma teorisi göre işgalci güce JNA tarafından karşı konulmalıydı fakat yerel TO birlikleri, JNA bütün güçleriyle desteğe gelinceye kadar yerel direnişi devam ettirmek durumundaydı. TO birlikleri, yerel seviyede fabrikalarda, devlet dairelerinde ve çalışma alanının diğer birimlerinde örgütlenmişlerdi. TO birlikleri ülke işgale uğradığında JNA'nın bulunmadığı zamanlarda da görev yapacak şekilde düzenlendiğinden her birlik gerilla savaşına uygun olarak hafif silahlarla donatılmıştı. JNA 1990 Mayıs'ında güvenlik gerekçesiyle TO'nun kontrolündeki silahların kendi depolarına taşınmasını emretti. Belgrad yönetiminin amacı muhtemel bir ayaklanmaya karşı cumhuriyetlerin ellerindeki silahları almaktı. Birçok birlik bu emre uydu ancak Bosna Hersek'teki birçok TO birliği bazı silahları ellerinde tuttu veya 1991'de ve 1992'nin başında yenilerini talep etti. Slovenya'da yeni yönetimin müdahalesi sayesinde JNA TO'nun silahlarının %60'ını alabildi.[177]

Yugoslavya kanunlarına göre JNA'nın ülkenin etnik yapısını yansıtması gerekiyordu. Sırpların ülke nüfusuna oranları %36, Karadağlıların ise %3'ten az olmasına rağmen JNA'nın subay kadrosunun hemen hemen %70'ini Sırp ve Karadağlılar oluşturuyordu. Hırvatlar nüfusun %20'sini, Slovenler %8'ini oluştururken Hırvat ve Slovenler subay kadrolarının %15'ine sahipti. Generallerin %60'ı Sırp ve Karadağlı, %20'si Hırvat ve Slovendi. Toplamda nüfusun dörtte birini

[175] *Balkanların Dünü…*, s. 176.
[176] Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex III, 1994, http://www.siracusainstitute.org/app/wp-content/uploads/2017/01/Final-report-of-the-Commission-of-Experts-on-former-Yugoslavia-1993-94.pdf, (17.2.2021), s. 16-17.
[177] Robert J. Donia, a.g.m., s. 42; *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 47-49.

oluşturan Müslüman, Makedon, Macar ve Arnavutlar general ve subay kadrolarının %10'unu dolduruyorlardı. JNA'nın 1980'lerde 220.000 olan barış mevcudu ekonomik krizin etkisiyle 1990'larda 170.000'e düşmüştü.[178]

JNA'nın kuruluşu Slovenya savaşından sonra birkaç kez değiştirildi. 1991, 1992 ve 1993'te üç büyük yeniden teşkilatlanma yapıldı. 1991 yazına kadar JNA üç Askeri Bölge (Ordu) ve Deniz Askeri Bölgesi şeklinde teşkilatlanmıştı. Her ordu kendi coğrafi bölgesindeki birliklerin federal kontrolünden sorumluydu. Yugoslavya'nın merkez ve kuzeydoğu bölgesinin savunmasından sorumlu olan 1. Ordunun karargahı Belgrad'da, güneyinin savunmasından sorumlu olan 3. Ordunun karargahı Üsküp'te ve kuzeyinin savunmasından sorumlu olan 5. Ordunun karargahı Zagreb'deydi. 1. Ordunun kuruluşunda altı kolordu vardı ve yaklaşık 40.000 askerden oluşuyordu. Bu altı kolordunun üçü Bosna'da konuşlanmıştı. 4. Kolordu Saraybosna'da, 5. Kolordu Banya Luka'da ve 17. Kolordu Tuzla'da bulunuyordu.[179]

Hırvatistan'daki savaş sırasında JNA, Yugoslav ordusundan daha çok Sırp ve Karadağlıların hakim olduğu bir ordu haline geldi. Sırp olmayanlar ordudan ayrılarak diğer cumhuriyetlerin güçlerine katıldıkça JNA'nın personel sayısı eksildi. JNA personel eksiğini gidermek maksadıyla 28 Eylül 1991'de Bosna Hersek'teki yedeklerini aktif göreve çağırdı. Ertesi gün Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı JNA'nın seferberlik emrini yasadışı olduğunu söyleyerek Bosna Hersek yedek kuvvetlerinin JNA askeri olarak Hırvatistan'da görev yapmasını engellemek istedi. Sonuçta Boşnak ve Hırvat yedeklerin çoğu ülkede kaldı. Bosnalı Sırp yedekler ise SDS'nin teşviki ile JNA'ya katıldı ve bir kısmı Bosna'da kalırken bir kısmı Hırvatistan'a savaşmaya gitti. JNA, Bosna Hersek'i Hırvatistan savaşının hazırlık ve destek üs bölgesi olarak kullandı ve aynı zamanda 1991'in sonu ve 1992'nin başında Bosna Hersek'teki varlığını kuvvetlendirmeye çalıştı.[180]

---

[178] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 46.
[179] Final Report…, Annex III, s. 17-18.
[180] Robert J. Donia, a.g.m., s. 41-42.

3.1.1. Bosna Hersek'in Askeri Coğrafya Açısından İncelenmesi

Askeri Coğrafya "coğrafi yapının (mekanın) savaşın ve askeri harekatın sevk ve idaresi üzerine yapacağı olumlu ve olumsuz tesirlerini inceleyen ve düşmana karşı kullanılması esaslarını ortaya koyan bir ilimdir"[181]. Bu tanımdan hareketle Bosna savaşında tarafların askeri yapılarını ve savaş sırasındaki hareket tarzlarını izah etmeden önce bölgenin askeri coğrafya acısından incelenmesi ve Bosna Hersek arazisinin savaş üzerindeki tesirlerinin ortaya konması uygun olacaktır.

Bosna Hersek büyük ölçüde dağlık bir araziye sahiptir. Kuzeybatı güneydoğu istikametinde uzanan Dinar dağları ülkenin büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Bu sıradağ Kozara, Grmeç, Pljeşevica, Vlaşiç, Cincar, Bjelaşnica ve Magliç dahil olmak üzere birçok dağı ihtiva eder. Platolar genellikle 1800 metreden yüksektir ve aniden Adriyatik denizine doğru alçalır. Bosna'nın merkezindeki platolar genellikle ormanlıktır. Bosna'nın kuzeyinde Sava nehri ve kolları boyunca ovalık bölgeler uzanır.

Tuna nehrinin bir kolu olan ve batı doğu istikametinde uzanan Sava Nehri Bosna Hersek ile Hırvatistan'ın sınırını oluşturur. Kuzeye akan Una, Vrbas, Bosna ve Drina sularını Sava'ya boşaltır. Drina aynı zamanda Bosna Hersek Sırbistan sınırının bir kısmını çizer. Karstik bölge boyunca güneybatıya akan Neretva sularını Hırvatistan üzerinden Adriyatik'e boşaltır[182] (Harita 4).

[181] *Askeri Coğrafya*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s. 8.
[182] https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina (7.12.2020)

Harita 4: Bosna Hersek'teki önemli dağlar ve nehirler.

Bosna Hersek'te dağlık bölgelerin mevcudiyeti ve yaklaşma istikametlerinin kısıtlı olması düşmanın harekatını tahdit eder. Bosna Hersek'e kuzeybatıdan güneydoğu veya güneydoğudan kuzeybatı istikametlerine yapılacak taarruzlar Dinar dağ sistemleri arasından geçen vadilere tabi olur (Harita 5). Zırhlı ve mekanize birliklerle yapılacak harekatlarda vadiler zorunlu ilerleme istikameti olurlar. Dinar dağları harekat istikametine paralel dağların etkisini gösterir. Bu istikamet ilerlemeyi kolaylaştırsa da birlikleri birbirinden ayırır ve kuvvetlerin koordineli harekatını zorlaştırır. Ayrı vadilerden ilerleyen birlikler arasındaki muhabere güçlükle sağlanır. Taarruz eden kuvvetlerin doğu ve batı yanlarının emniyetinin düşünülmesi gerekir. Kuzeydoğudan güneybatı veya güneybatıdan kuzeydoğu istikametlerine (Adriyatik'ten Bosna'ya) yapılacak taarruzlarda Dinar dağ bloku harekat istikametine dik olacağı için harekat güçleşir, gedik ve geçitlere bağlı kalır (Harita 6). Komando birliklerinin kullanılmasını gerektirir. Bununla beraber savunan birliklerin savunma gücünü artırır. Bosna Hersek'in genel dağlık ve ormanlık arazi yapısı zırhlı ve mekanize birliklerin harekatını tahdit eder, gerilla faaliyetlerine uygun bir ortam

oluşturur. Hersek bölgesindeki (özellikle Trebinje) karstik ve lapya (kireçtaşlarının aşınması ile oluşan çukurlar) ile dolu arazi yollar dışı araç hareketini imkansız hale getirir. Bu tip arazide piyade birlikleri de yaya intikal sırasında güçlüklerle karşılaşırlar.

Harita 5: Bosna Hersek'e güneydoğudan kuzeybatı istikametine yapılacak taarruzlar

Harita 6: Bosna Hersek'e kuzeydoğudan güneybatı istikametine yapılacak taarruzlar.

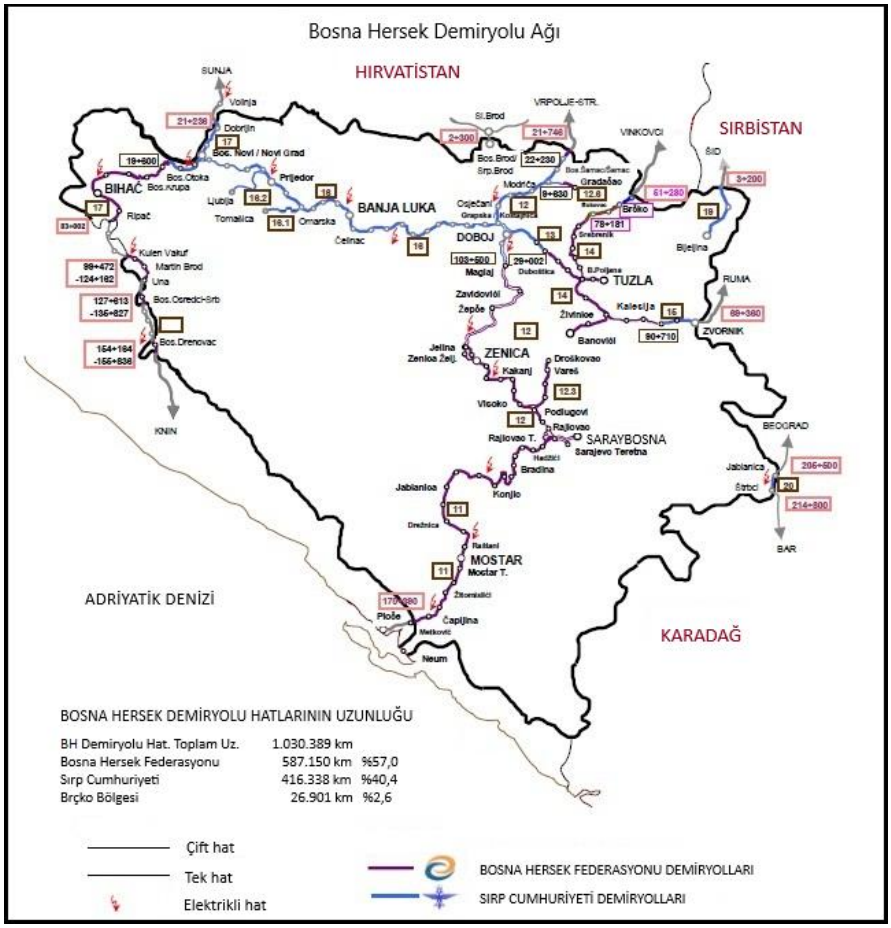
Kuzeyde Sava nehri doğu veya batı istikametinde yapılacak taarruzi harekatın mihverini oluşturur. Kuzeyden gelecek taarruzlara karşı ise doğal engeldir. Sava'nın güneyindeki Kozara, Motajica, Vutjak ve Majevica dağlarının kuzeyinde savunma ve nehir geçişine karşı gözetleme mevzileri oluşturulabilir. Asıl kuvvetli savunma hattı bu hattın güneyindeki dağlarda oluşturulmalıdır. Sava'ya akan nehirler ise birer koridor oluşturduklarından güneye doğru yaklaşma istikameti açarlar. Kuzey güney istikametindeki taarruzi harekata kolaylık sağlarlar. Buna karşılık doğu batı istikametindeki kuvvet kaydırmalarını tahdit ederler. Doğudan batıya yapılacak bir harekatta ise engel teşkil ederler, savunma gücünü artırırlar. Bosanski Novi, Banyaluka, Doboy, Tuzla ve Zvornik istikameti nehirlerin oluşturduğu vadileri takip ederek Drina'ya ulaşır ve Bosna'nın kuzeydoğusundan doğuya doğru harekat istikameti oluşturur.

Bosna nehri vadisi birçok bölgeyi Saraybosna ile birleştirmesi açısından önem taşır. Bosna vadisi Ivan geçidi vasıtasıyla Neretva vadisi ile, Uşora ve Laşva vadileri vasıtasıyla Vrbas vadisi ile, Spreça ve Krivaja vadileri vasıtasıyla Drina vadisi

ile Saraybosna'yı birleştirir ve bu bölgeler arasında kuvvet kaydırmalarına imkan sağlar. Drina genişliği ve hızlı akışıyla Bosna'ya doğudan yapılacak olan taarruzlara karşı kuvvetli bir engel teşkil eder. Neretva nehri Adriyatik'ten yapılacak harekatta birliklerin ülkenin içine kadar ulaşmasını sağlar ancak vadisinin birçok yerde dar ve dik olması ile nehir geçiş harekatların icrasını zorlaştırır.

Bosna Hersek'in kuzeydoğusunda Sava nehrinin güneyinde bulunan Brçko bölgesi elinde bulunduran tarafa stratejik üstünlük sağlar. Bu bölge, doğuda Drina boyundaki Sırp bölgeleri ile kuzeyde Sava boyunda ve Bosna'nın batısında bulunan Sırp bölgelerini birbirine bağlayan bir koridor gibidir. Aynı zamanda Boşnak ve Hırvat bölgelerini kuzeyde Hırvatistan'a bağlar. Bölgeyi ele geçiren taraf diğer tarafın irtibatını kesmiş olur.

Bosna Hersek'te yollar genellikle nehirlerin açtığı vadilerden geçer. Hırvatistan'da Vukovar ve Osiyek'ten gelen demiryolu Doboy, Zenica, Saraybosna ve Mostar'dan geçerek yani Bosna ve Neretva nehirlerinin açtığı vadilerden ilerleyerek Adriyatik kıyılarında Ploçe limanına ulaşır. Demiryolu hattını ele geçiren taraf kuzey güney istikametinde birlik intikali ve ikmal maddelerinin ulaştırılmasında avantaj sağlar. Ayrıca Tuzla, Doboy, Banyaluka, Bihaç demiryolu hattı kuzey bölgede doğu batı istikametindeki lojistik faaliyetlerde kullanılabilir. Kuzey hattı Krayina bölgesinin önemli şehri Knin'e kadar ulaşmaktadır (Harita 7).

Harita 7: Bosna Hersek demiryolları.

Kaynak: https://www.bhzjk.ba/ENG/about.html (17.6.2021).

Akdeniz'e yakın olmasına rağmen Dinar dağlarının araya girmesinin etkisiyle Bosna'da Akdeniz iklimi görülmez. Bosna bölgesinde hava Avusturya'nın güneyindeki dağlık Karintiya bölgesinin havasına benzer; genellikle ılıman ancak kışın karlı ve çok soğuk. Banya Luka'da en soğuk ay ortalama 0 °C sıcaklıkla Ocak, en sıcak ay ise ortalama 22 °C sıcaklıkla Temmuz'dur. Ocak ve Şubat aylarında en az yağış alan Banya Luka, Mayıs ve Haziran aylarında ise en yoğun yağışları alır.

Dalmaçya'ya daha yakın olan Hersek bölgesi tipik Akdeniz İklimi tesiri altındadır ve yaz aylarında bunaltıcı sıcak olabilir. Mostar'da en soğuk ay ortalama 6 °C ile Ocak, en sıcak ay ise ortalama 26 °C ile Temmuz'dur. Mostar, Haziran'dan

Eylül'e kadar nispeten kurak bir mevsim geçirir. Yılın geri kalanı yağışlıdır, en yoğun yağış ise Ekim ve Ocak ayları arasındadır.[183]

Saraybosna ise ılıman bir iklime sahiptir. Yıllık ortalama sıcaklık 10,3 °C'dir. Saraybosna'da en soğuk ay ortalama -0,5 °C ile Ocak, en sıcak ay ise ortalama 19,7 °C ile Temmuz'dur. En kurak ay Ağustos iken, en yoğun yağış ise Kasım ayında görülmektedir.[184]

Bosna Hersek'te karlı ve yağışlı havalarda yol dışı harekat zorlaşır, yollarla sınırlanır. Dinar dağlarının geçitleri de karla kapanabilir. İklim şartları askeri harekata engel teşkil etmez ancak karlı bölgelerdeki harekatlarda özel teçhizata ihtiyaç duyulur ve kış eğitimi görmüş birliklerin kullanılması gerekir. Kış aylarında dağlık bölgelerin karla kaplı olması sebebiyle harekat belirli istikametlere bağlı kalır. Kar ve buzlanma aynı zamanda mayınlı bölgelerde taarruz eden tarafa avantaj sağlar. Mayınlar kar ve buzun altında kalacağı ve patlamaları için gereken basınç uygulanamayacağı için mayın tarlalarından kolaylıkla geçilebilir.

Yugoslavya'ya Bulgaristan ve Macaristan tarafından yapılacak taarruzların sınır hattında durdurulması zor olduğu için Tito döneminde savunma harekatının merkezi ülkenin iç bölgeleri olarak planlanmıştı. Stratejik olarak en uygun ülke dağlık bir arazi yapısına sahip olan Bosna Hersek olarak değerlendirilmişti. Bu nedenle Yugoslav Federal Ordusunun (JNA) %50'si, askeri fabrikaların ve 250.000 tonluk cephanenin %60'ı bu ülkede bulunmaktaydı. Banya Luka, Tuzla, Bihaç ve Mostar'da hava araç ve silahlarını üreten fabrikalar bulunmaktaydı. 70 adet uçağın bulunduğu Bihaç Zeljava askeri havaalanı Müslüman ve Hırvatların eline geçmesi endişesi ile çekilirken JNA tarafından tahrip edilmişti.[185] Zenica'daki demir çelik tesisi, Tuzla'daki kimya fabrikası, Bugoyno'daki silah fabrikası kendi alanlarında Balkanların en büyük fabrikalarıydı. Jajce ve Mostar'daki alüminyum fabrikası ve diğer maden tesisleri, Mostar'daki uçak ve helikopter fabrikası bu ülkenin Yugoslavya

[183] https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina (7.12.2020)
[184] Ramazan Özey, a.g.e., s. 126.
[185] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 316; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 58.

açısından stratejik önemini gösteriyordu. Bosna Hersek'te bulunan fabrikalardaki üretim Yugoslavya ihracatının %40'ını teşkil ediyordu.[186]

Boşnakçada Sarajevo adıyla geçen, Osmanlı Türkçesi'nde saray ovası veya Bosna'nın sarayı ifadelerinden türeyen ismiyle Saraybosna, Bosna Hersek'in ortasında Miljacka (Milyatska diye okunur) ırmağının Bosna nehri ile birleştiği bölgede bulunmaktadır. Miljacka ırmağının açtığı dar vadide doğu-batı istikametinde uzanır ve batı ucunda genişler. Bjelaşnica (2067 m.), İgman (1510 m.) ve Trebeviç (1629 m.), Ozren (1452 m.), Hrasnica (1550 m.), Bukovik (1532 m.) ve Crepoljsko (1526 m.) dağları ile çevrilidir.[187] Şehre yüksekten bakan tepeler ise Grdonj (906 m.), Hum (816 m.), Orlic (876 m.), Zuc (850 m.), Mojmilo (680 m.), Hrasno (633 m.), Debelo Brdo ve zirvesi Grad (830 m.), Colina Kapa (966 m.) ve Hrastova Glava (896 m.)'dır.

Vadideki iskan faaliyetleri Roma öncesi döneme kadar uzanır. Saray ovası 1448'de Osmanlı hakimiyetine girince Hodidjed kasabası, Vrhbosna adlı varoş ve civarlarında daimi bir idare kurulmuştu.[188] Hodidjet kasabası ve ovasına yerleşen askeri birlikler Bosna'nın fethinin hazırlığını yaptılar. Fetihten sonra Bosna'nın merkezi olan kasaba Saraybosna adıyla süratle gelişti. 16. yüzyılda Split ve Dubrovnik'e giden yolların üstünde olması nedeniyle kervanların uğrak yeri ve Balkanların ticaret merkezi oldu.[189] Gazi Hüsrev Beyin Sancakbeyliği döneminde (1521-1534, 1536-1541) Saraybosna'da imar faaliyetleri hız kazandı ve şehir cazibe merkezi oldu.[190] Osmanlı idaresindeyken Zenta bozgunundan sonra 1697 yılında Avusturya Presi Eugene'nin ordusu tarafından saldırıya uğradı. Açık bir şehir olan Saraybosna'nın teslim olması beklenirken ateşle karşılık verilmesi üzerine prensin emriyle yakıldı ve yağmalandı.[191] 1878'deki Berlin Kongresinde Bosna Hersek Avusturya'ya bırakılınca Avusturya askeri Bosna Hersek'e girdi. Boşnak halk direniş gösterse de Saraybosna yine Avusturyalıların işgalinden kurtulamadı. Bosna Hersek'in

[186] Osman Karatay, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara 2002, s. 102.
[187] https://islamansiklopedisi.org.tr/saraybosna (8.12.2020).
[188] Robert J. Donia, a.g.m., s. 6; https://islamansiklopedisi.org.tr/saraybosna (8.12.2020).
[189] Halil İnalcık, Türkler ve Balkanlar, BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Prizren 2005, https://www. academia. edu/7961820 (15.12.2020). s. 26-36.
[190] Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde…,* s. 51.
[191] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 201.

bağımsızlığının ilanından sonra 5 Nisan 1992'den 29 Şubat 1996'ya kadar 1425 gün Sırplar tarafından kuşatıldı ancak bu defa işgal edilemedi.[192]

Saraybosna ovası Miljacka ve Zeljeznica ırmaklarının Bosna nehri ile birleştiği yerde, kuzey-güney istikametinde 20km. uzunluğunda, doğu-batı istikametinde 7-10km. genişliğinde ve denizden 500m yükseklikte bulunan, şehrin batısına doğru uzanan bir ovadır. Nehirler sularını kolay boşaltabildiğinden sel felaketi ile nadiren karşılaşılır. Saraybosna'ya çeşitli yönlerden yaklaşma istikametleri vardır Bunlar: 1. Bosna nehri vadisi üzerinden Posavina'dan; 2. Mostar ve İvan dağı üzerinden Neretva nehri boyunca Adriyatik'ten; 3. Praça vadisi üzerinden Drina vadisinden ve Vlasenica ve Romanija dağı üzerinden Zvornik'ten; 4. Travnik ve Kiseljak üzerinden Vrbas vadisinden; 5. Kalinovik üzerinden Zeljeznica vadisi boyunca Hersek-Nevesinye'den Saraybosna'ya gelen yaklaşma istikametleridir. Drina vadisinden Praça vadisi üzerinden Saraybosna'nın doğusuna ulaşan yaklaşma istikameti Romanija ve Jahorina dağları tarafından kesilmektedir[193] (Harita 8).

Harita 8: Saraybosna'ya ulaşan yaklaşma istikametleri.

[192] https://islamansiklopedisi.org.tr/saraybosna (8.12.2020)
[193] Fundamentals of Military Geography Federative People's Republic of Yugoslavia, Belgrade 1954, https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002400130005-2.pdf, (3.5.2021). s. 66.

Saraybosna'nın şehri çevreleyen surları yoktur. Tek kalesi Saraybosna'nın doğusunda Mljacka ırmağının şehre girdiği bölgede, 1550 yılında, hakim bir tepede yapılmış olan Bijela Tabija adı verilen kaledir. Elde tutulduğu takdirde Saraybosna'yı çevreleyen tepeler şehre doğal koruma sağlar. Tepelerin tutulması şehri uzaktan ateş altına alabilen görmeyerek ateş eden silahların (top, obüs, havan) gözetleme sistemlerinden ve görerek ateş eden silahların (uçaksavar, makinalı tüfek, keskin nişancı tüfeği) ateşinden korurken tepelerin aralarındaki boğazların tutulması ile şehrin giriş-çıkışları kontrol altına alınabilir. Vadinin etrafındaki tepeler tutulmadığı takdirde şehri savunmak imkansız hale gelir ve bu tepeler şehri kuşatanlar için ideal mevzi haline gelir.

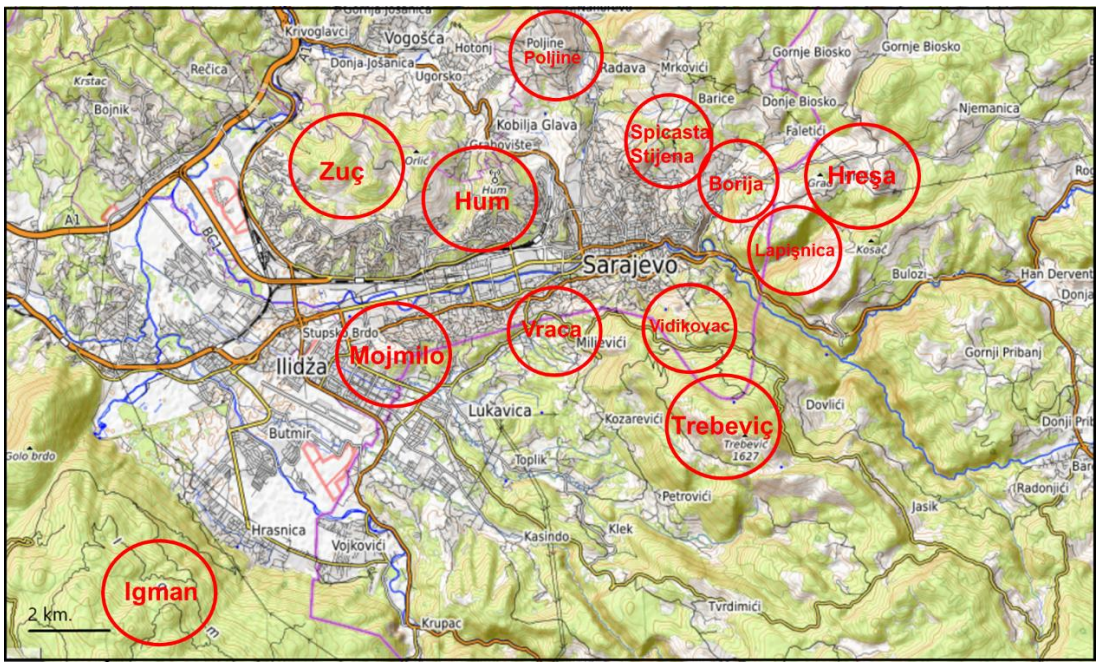
İgman ve güneyindeki Bjelaşnica dağları (Harita 9) şehrin güneybatı bölgesinin uzaktan emniyete alınması ve TV vericisi bulunması acısından kritik bölgelerdir. Güneyden gelen yaklaşma istikametlerini kontrol ederler. Rakımı yüksek ve hakim arazi kesimi olduklarından bu bölgelere yerleştirilecek ilave teçhizat (röle) ile birliklerin muhabere imkanlarının artırılması sağlanabilir.

Trebeviç dağı (Harita 9) Saraybosna'nın güneydoğusunu kontrol eder. Bu bölgeyi elinde bulunduran taraf hem Saraybosna'yı güneyden gözetleme imkanına sahip olur hem de bu bölgeye konuşlandırdığı ağır silahları ile şehri ateş altına alabilir. Sık ormanlık olduğu için birliklerin gizlenmesine olanak sağlar. Görüş imkanının geniş olması nedeniyle Vidikovac bölgesine (Harita 9) yerleştirilecek keskin nişancılar yerleşim yerlerini baskı altında tutabilir. Pale istikametinden yapılacak lojistik intikalin bir kısmı bu bölgeden geçer.

Saraybosna'nın 30 km. doğusunda bulunan ormanlarla kaplı Romanija dağı gerilla harekatı için uygun bir bölgedir. Romanija dağı ile Saraybosna arasında Hreşa, Lapişnica ve Borija bölgelerine (Harita 9) konuşlandırılan ağır silahlar ile şehir doğudan ateş altına alınabilir. Lapişnica bölgesine yerleştirilecek unsurlar ile şehrin doğu çıkışı kontrol edilebilir.

Başçarşının yaklaşık 2 km. kuzeyinde bulunan Şpicasta stijena (Harita 9), Stari Grad Belediyesinin mahallelerine hakim bir yerdir. Bu noktaya yerleştirilecek keskin nişancılar adı geçen yerleşim yerlerindeki halk üzerinde baskı unsuru

oluşturabilir. Yine şehrin kuzeyinde bulunan Poljine bölgesinde (Harita 9) ağır silahlar için uygun mevziler bulunabilir.

Harita 9: Saraybosna çevresindeki kritik arazi arızaları

Zuç ve Hum tepeleri (Harita 9) Saraybosna'nın kuzeyden yakın emniyetini sağlar. Bu bölgeyi elinde bulunduran taraf şehri kuzeyden gözetleyebilir, ağır silahlarla ateş altına alabilir aynı zamanda şehrin kuzey çıkışını ve Vogoşça bölgesini kontrol altına alabilir. Hum tepesi üzerinde TV kulesi bulundurması nedeniyle kritik bölgedir. Muhabere imkanları bu bölgeden de sağlanabilir.

Mojmilo (Harita 9) şehrin ortasında Novi Grad ve Dobrinja bölgesine hakim ağaçlıklı bir tepedir. Bu tepeye yerleştirilen tanklar şehrin birçok bölgesini görerek ateş altına alabilir. Aynı zamanda havan gibi çok uzun menzilli olmayan görmeyerek ateş eden silahlar da bu tepeden etkili atışlar yapabilir. Havaalanından veya Ilıca bölgesinden şehir merkezine doğru yapılacak intikaller bu tepeden yapılan ateşlerden etkilenir. Mojmilo tepesinde mevzilenen keskin nişancılar şehrin güneybatı bölgesi için tehdit oluşturabilir. Vraca tepesi (Harita 9) Saraybosna'nın güneyini kontrol eden stratejik öneme sahip bir bölgedir. Burasını elinde tutan taraf şehrin doğu batı istikametinde uzanan ana arterini kontrol edebilir ve anayolun kuzeyindeki Pofaliçi bölgesini eşzamanlı olarak ele geçirdiği takdirde şehri ikiye bölebilir.

Saraybosna'nın kuzeyde Visoko-Rajlovac, Visoko-Vogoşça-Kobilja Glava doğuda Pisakhan-Sokolaç-Hreşa-Saraybosna, Pale-Donja Ljubogoşta-Saraybosna, güneyde Pale-Trebeviç-Vraca, Jahorina-Jasik-Lukavica, Foça-Trnovo-Hrasnica, Haciçi-Krupac-Hrasnica, batıda Pazariç-Haciçi-Binjezevo-Ilıca, Kiseljak-Rakovica-Ilıca olmak üzere on girişi vardır. Bu girişlerin tutulması halinde şehrin kara ulaşımı denetim altına alınmış olur.

3.1.2. Sırp Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi

JNA, Slovenya ve Hırvatistan'dan çektiği birlikleri Bosna Hersek'te konuşlandırdı. Ancak Bosna Hersek bağımsızlığını ilan ederek uluslararası topluluk tarafından tanınınca JNA işgal gücü konumuna düştü.[194] Bosna Hersek hükümetinin JNA'nın ülkeyi terk etmesi çağrısı ve BM Güvenlik Konseyinin kararından sonra Yugoslavya Genelkurmay Başkanlığı 19 Mayıs 1992'de Bosna Hersekli olmayan bütün askerlerin ülkeden çıkmasını emretti. Bosna Hersek'teki JNA 5. Kolordusu mevcudunun %80'ni Bosnalı Sırp, geri kalan %20'sini ise Sırbistan ve Karadağlılar oluşturmaktaydı. Sırbistan 20 Mayıs itibariyle 14.000 askerini çektiğini iddia etti ancak JNA resmi olarak çekildikten sonra 80.000 Sırp askeri Bosna Hersek'te kaldı.[195]

Bosna Hersek'te yerel Sırp liderler Hırvatistan'daki çatışmalara tepki olarak 1991'in yazında paramiliter birlikler oluşturmaya başlamışlardı. Bu birlikler JNA tarafından gizli olarak silahlandırılıyorlardı. İlave olarak Sırbistan ve Hırvatistan'daki Sırp paramiliter gruplar Bosna Hersek'teki Sırpların çoğunlukta olduğu bölgelere sızmışlardı. Bosna Hersek'te 62'den fazla paramiliter birlik bulunuyordu. Bu paramiliter birliklerin çoğu Sırbistan ve Hırvatistan'daki hükümet yetkilileri ile irtibat halindeydi.[196] Bosnalı Sırpların gizli olarak silahlanmaları SDS ile koordineli olarak Yugoslavya Devlet Güvenlik Servisi (SDB) ve İçişleri Bakanlığı (MUP) tarafından düzenleniyordu. JNA generalleri de bu ilişki ağını geliştirmeye çalışıyordu.[197] SDS'nin elinde 1992 Nisan başında Bölgesel Savunma Güçleri ve gönüllülerle

[194] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 316-317.
[195] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 58-59; R. Craig Nation, a.g.e., s. 157; Noel Malcolm, a.g.e., s. 369.
[196] Final Report…, Annex III, s. 28.
[197] Peter Andreas, "The Clandestine Political Economy of War and Peace in Bosnia", *International Studies Quarterly, Vol. 48, No. 1, 2004*, ss. 29-51, http://www.jstor.org/stable/3693562 (11.2.2021), s. 34.

birlikte, 15.000 kişilik silahlı polis ile takviye edilen ve JNA tarafından teçhiz edilen 60.000 kişilik silahlı paramiliter güç vardı.[198]

JNA, Bosna Hersek'ten çekilmeye başlayınca 20 Mayıs'ta JNA birlikleri, Sırp Özerk Bölgesi Bölgesel Savunma Güçleri ve yerel paramiliter güçler bir araya gelerek Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti Ordusunu (VRS) kurdular.[199] JNA çekilirken silah ve teçhizatını Bosnalı Sırplara bıraktı. Sırpların bu silahlara sahip olması düzenli ordusu henüz kurulmamış ve ambargo dolayısıyla silah temin etmekte güçlük çeken Müslümanlara karşı bariz üstünlük sağladı.[200]

Sırp Cumhuriyeti Ordusu, NATO ölçülerine göre tugay büyüklüğünde olan altı kolordu halinde teşkilatlanmıştı. Savaşın başında 600'den fazla top, 300'den fazla tank, 200'den fazla zırhlı personel taşıyıcı, 50'den fazla uçak ve helikopter ve yüzlerce havana sahipti. Silah gücü yüksek ancak disiplini zayıf olan bu ordunun başına ılımlı Milutin Kukanjaç'tan sonra 8 Mayıs'ta Knin kolordu komutanı Ratko Mladiç getirildi. Pale'nin emrinde görünen bu ordu aslında Belgrad'ın emrindeydi. Karadziç ile arası pek iyi olmayan Mladiç asıl sadakatini Miloşeviç'e karşı gösteriyordu.[201] Vance-Owen planının kabulü konusundaki fikir uyuşmazlığına kadar VRS komutanlığı ile Miloşeviç'in politikaları aynı doğrultudaydı.[202]

Ratko Mladiç'in ordusundan başka Sırbistan'dan gelen Arkan'ın Kaplanları, Şeşelj'in Çetnikleri, Beyaz Kartallar (Beli Orlovi) gibi paramiliter güçler de Bosna Hersek'te çatışmalara katılıyordu. Sırp Gönüllü Muhafız Alayı (Sırpska Dobrovoljaçka Garda) 1990 Ekim'inde Zeljko Raznatoviç (Arkan) tarafından kuruldu.[203] Raznatoviç Yugoslavya dağılmadan önce Avrupa'daki Hırvat ayrılıkçıları takip etmekle görevlendirilen İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan bir gizli polisti. Görevini yaparken aynı zamanda kendi hesabına da işler çeviriyordu. Hollanda ve Belçika'da yaptığı banka soygunları nedeniyle Hollanda'da hapis yatmıştı. Hapisten kaçtığı için İnterpol tarafından aranıyordu. Sırpların Bosna Hersek'teki ilk ele

[198] R. Craig Nation, a.g.e., s. 157.
[199] Pınar Yürür, a.g.e., s. 66; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s. 173.
[200] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 190.
[201] R. Craig Nation, a.g.e., s. 157; M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 318-319.
[202] Noel Malcolm, a.g.e., s. 370.
[203] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 319.

geçirdiği yer olan Bijeljina'daki katliamı Raznatoviç yönlendirmişti.[204] Arkan JNA komutanlarından ve SDS yetkililerinden daha üst konumdaydı ve saldırılarda onlara emirler veriyordu. Görevdeyken içki içmemeleri diğer paramiliter güçlerden en ayırt edici özellikleriydi. Bir şehre saldırmadan önce o şehirde yaşayan varlıklı Müslümanların listesini elde ediyorlar, şehir ele geçtikten sonra yerel Sırplarla beraber adreslere giderek yağma, tecavüz ve öldürme eylemlerine başlıyorlardı.[205]

Şeşelj'nin Çetnikleri paramiliter örgütü, Sırp Radikal Partisinin lideri aynı zamanda milletvekili olan Vojislav Şeşelj tarafından kuruldu. Şeşelj 1980'li yıllarda Bosnalı Müslümanların "*icat edilmiş uydurma bir millet*" olduğunu iddia edince hapis cezası almıştı. Bosnalı Müslümanları Müslümanlaşmış Sırp olarak niteleyerek Bosna Hersek'in Sırbistan'a bağlanmasını ve Müslümanların "aslına" dönmesini istiyordu.[206] .Şeşelj 1990 yılında tutukluluk süresi sona ermeden serbest bırakılınca Miloşeviç ile yeniden iş birliğine başladı. Çetenin üyeleri genellikle Kızılyıldız futbol takımı taraftarları arasından seçiliyordu. Şeşelj'nin Çetnikleri katliamlarına Bosna Hersek'ten önce Hırvatistan'da başlamışlardı. Toplama kamplarında aktif rol üstleniyorlardı.[207]

Mirko Joviç'in liderliğindeki Sırp paramiliter örgütü Beyaz Kartallar (Beli Orlovi) II. Dünya Savaşında kurulan, 1990'lı yıllarda tekrar ortaya çıkan Çetniklerin bir grubu idi. Bu çete JNA'ya bağlı olarak çalışıyordu ve çoğunlukla stratejik noktaların emniyetini alırdı. "Şüpheli şahısları" bulmak ve kavşak noktalarında nöbet tutmak görevleri arasındaydı.[208]

Diğer bir paramiliter örgüt olan Kaptan Dragan'ın Birliği Krayina Cumhuriyetinde ortaya çıktı. Yaklaşık 1.000 kişiden oluşan örgütün lideri Belgrad doğumlu Avustralya vatandaşı olan Dragan Vasiljkoviç idi. Örgüt Hırvatistan'daki savaşta Vukovar, Zadar ve Knin'de etkindi. Daha sonra Bosna Hersek'e gelerek Brçko, Zvornik ve Zavidoviçi'de faaliyetlerine devam ettiler.[209]

---

[204] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 102-103.
[205] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 319-320.
[206] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 101-102.
[207] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 320.
[208] Gös.yer.
[209] Final Report…, Annex III, s. 75.

Paramiliter örgütler büyük ölçüde suçlulardan oluşuyordu.1980'lerde ve 1990'ların başında Batı Avrupa'da suç işlemiş olan Yugoslavlar yoğun polis baskısı ve sıkı göç kısıtlamaları nedeniyle Yugoslavya'ya geri dönmüşlerdi. Sırbistan'daki birçok mahkum salınarak yağma vaadi ve ceza indirimi sözü ile ikna edilerek sınır ötesindeki çatışmalara gönderildi. Bazı tanınmış örgüt liderlerinin SDB ve Gizli Polis ile sıkı bağları vardı. Bu örgütler yağma neticesinde elde ettikleri ganimetleri Belgrad'da karaborsada satıyorlardı.[210]

Federal Ordu Sırp paramiliter örgütlerin lojistik desteğini sağlıyordu. Orduya ait ağır silahların paramiliter güçlere aktarıldığı da oluyordu. Federal Ordu her zaman tamamıyla devreye girmese de bazen etnik temizlik faaliyetlerine katıldığı da bilinen bir gerçekti. Uluslararası baskı ve etnik temizliğin büyük ölçüde başarılması nedenleriyle savaşın ilerleyen zamanlarında ordunun çatışmalara doğrudan katılımı azalmıştı.[211]

VRS'nin başkomutanı karargahı Pale'de bulunan Radovan Karadziç, genelkurmay başkanı ise karargahı Han Pijesak'ta bulunan Ratko Mladiç'ti. Han Pijesak'ta ana karargah personelinin haricinde ana karargahı korumakla görevli 65. Koruma Alayı ve düşman hattının gerisinde görev yapmak üzere eğitilmiş olan 10. Sabotaj Birliği bulunmaktaydı. VRS'nin coğrafi olarak farklı yerlerde konuşlanmış altı kolordusu vardı. Bunlar; Drina Kolordusu (Vlasenica), 1. Krajina Kolordusu (Banya Luka), 2. Krajina Kolordusu (Drvar), Saraybosna-Romaniya Kolordusu (Lukavica), Hersek Kolordusu (Trebinje/Bileca) ve Doğu Bosna Kolordusu (Bijeljina) idi. Her kolordunun ayrı bir komutanı ve karargahı vardı, ayrıca kolordular VRS emir komuta zincirinde Mladiç'e bağlıydılar.[212]

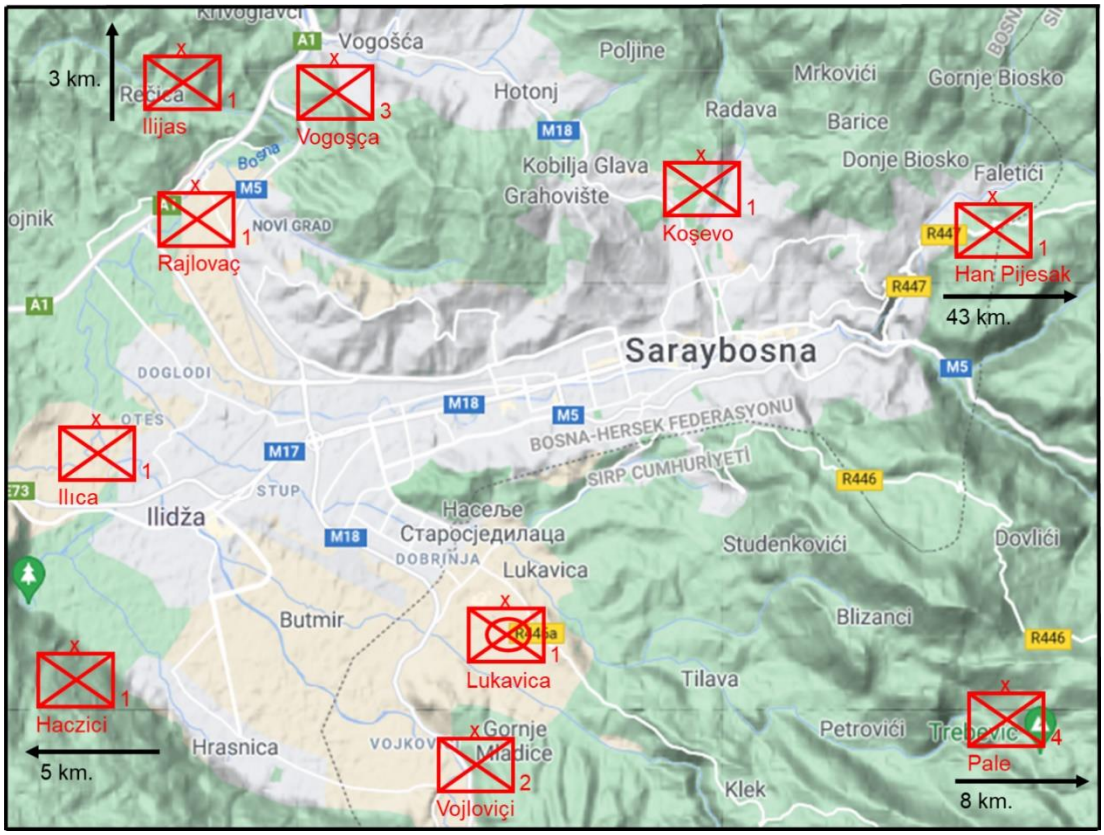
Saraybosna'daki JNA karargahının seviyesi 1 Ocak 1992'de kolordudan ordu seviyesine yükseltilmişti. Bu yeni oluşturulan 2. Ordu bütün Bosna'dan sorumlu olacaktı ve 2. Ordu komutanı olarak General Milutin Kukanjaç atanmıştı.[213] Bosna

[210] Peter Andreas, a.g.m., s. 35.
[211] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 104.
[212] ICTFY Borovçanin Indictment (IT-02-64) Annex A: Mılıtary Structure of The Army of The Republıka Srpska (VRS), https://www.icty.org/x/cases/borovcanin/ind/en/bor-annexA020906.htm (22.1.2021).
[213] Robert J. Donia, a.g.m., s.45.

Hersek savaşı başlamadan önce JNA 2. Ordusunun 4. Kolordusu Saraybosna'nın çevresindeki stratejik mevzilere yerleşmişti. JNA Bosna Hersek'ten çekilirken 20 Mayıs 1992'de 2. Ordu, dönüştürülerek VRS'nin bir parçası oldu. Bu dönüşmeyle beraber JNA'nın 4. Kolordusu da VRS'nin Saraybosna-Romanija Kolordusu haline geldi. Böylece Saraybosna savaşın başında VRS'nin Romanija Kolordusu tarafından kuşatılmış oldu. 4.Kolordunun mevcut üç tugayı VRS'nin kontrolüne geçti. Bu tugayların 15.000 personeli, 80 tankı, 72 parça topu, birkaç yüz 60mm., 82mm. ve 120mm.lik havanı ve 12 çok namlulu roketatar sistemi Saraybosna-Romanija Kolordusuna devredildi. Romanija Kolordusunun karargahı şehri yukarıdan gören Lukavica'daydı. Kolordunun komutanı başlangıçta Tomislav Sipcic, 10 Eylül 19992 ile 10 Ağustos 1994 arasında Stanislav Galiç, kurmay başkanı ise Mart 1993'ten itibaren Dragomir Miloseviç idi. Kolordu komutanlığı görevini 10 Ağustos 1994'den savaş bitinceye kadar Galiç'ten devralan Dragomir Miloseviç yürüttü. Kolordunun personel mevcudu yaklaşık 18.000 kişiydi ve kuruluşunda 10 tugay vardı.[214]

Kolordunun tugayları; 1. Saraybosna Mekanize Tugayı (Lukavica), 2. Saraybosna Hafif Piyade Tugayı (Vojkovici), 3. Saraybosna Piyade Tugayı (Vogosca), 4. Saraybosna Hafif Piyade Tugayı (Pale), 1. Rajlovac Hafif Piyade Tugayı (Rajlovac), 1. Koşevo Hafif Piyade Tugayı (Koşevo), 1. Romanija Piyade Tugayı (Han Pijesak), 1. Ilijas Piyade Tugayı (Ilijas), 1. Ilidza Piyade Tugayı (Ilidza), 1. Igman Piyade Tugayı (Hadzici) idi. Ayrıca direk Romanija Kolordusuna bağlı olarak görev yapan "Beyaz Kurtlar" (Beli Vukovi) adı verilen 4. Keşif ve Sabotaj Birliği, 4. İstihkam Taburu ve 4. Sıhhiye Taburu Pale'de; 4. Askeri Polis Taburu, 4. Muhabere Taburu, 4. Karışık Tanksavar Alayı, 4. Karışık Topçu Alayı, 4. Hafif Hava Savunma Alayı ve 4. Ulaştırma Taburu Lukavica'da konuşlanmıştı[215] (Harita 10).

[214] ICTFY Stanıslav Galıc Dragomır Mılosevıc Indıctment (IT-98-29-I), https://www.icty.org/x/cases/ galic/ind/en/gal-ii011102e.pdf (22.1.2021), s.1-3; *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume II*, Central Intelligence Agency, Washington DC 2003, https://documentcloud. org/documents/2504740 (24.1.2021), s. 346-347.
[215] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 282-283.

Harita 10: Saraybosna-Romanija Kolordusunun tertiplenmesi.

Kolordunun emir komuta yapısı kuşatmanın çoğu bölümünde aynı kaldı. Saraybosna'yı çevreleyen tepelerden sürekli şehri ateş altına aldılar. Topçu birliklerinin farklı yerleri ateş altına alabilmek için zaman zaman mevzi değiştirdikleri oluyordu. Mühimmat sıkıntıları yoktu. Kuşatmada kullanılan top ve diğer ağır silahların sayısının tanklar hariç 600 ila 1100 arasında olduğu tahmin ediliyordu. Bazı silahlar dağlık ve ormanlık alanda korugan gibi sabit mevzilerdeydi. Yoğun bitki örtüsü nedeniyle özellikle yaz aylarında mevzileri havadan tespit etmek zordu. Koruganları yollardan görmek zor olsa da topçu ve ağır havan mermilerinin atıldığı istikametten yerlerini belirlemek mümkün oluyordu. Bununla birlikte koruganlarda ayrıca keskin nişancıların olduğunu belirlemek kolay değildi.[216]

1995 Haziran'ında Bosna Hersek'teki Sırpların 65.000'i düzenli ordu askeri 30.000'i milis olmak üzere silah altında toplam 95.000 askeri, 470 tankı, 400 zırhlı

[216] United Nations Commission of Experts Report, 1994, https://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf (21.1.2021), s. 44.

personel taşıyıcısı/zırhlı muharebe aracı, 800 topu, 800 havanı, 40 uçağı ve 30 helikopteri mevcuttu.[217]

Sırpların politik hedefi; Sırbistan ile Hırvatistan ve Bosna Hersek'te bulunan Sırp bölgelerini birleştirerek "Büyük Sırbistan"ı kurmaktı. Askeri hedefleri ise; etnik temizlik yolu ile Bosna Hersek'teki Sırp alanlarını genişletmek, Krayina bölgesi ve Doğu Hersek ile Sırbistan arasında koridorlar açmak, Saraybosna'yı ele geçirerek Müslümanların savaşma azim ve iradesini kırmak ve Dalmaçya kıyılarını ele geçirmekti.[218]

3.1.3. Hırvat Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi

Savaş başladığında Bosna Hersek'te iki Hırvat paramiliter grubu vardı. Bunlardan birisi Hırvat Savunma Konseyi (HVO) idi Sırplar ile muhtemel bir savaş ortamı yaşayacaklarını düşünen Bosnalı Hırvatlar savaş başlamadan önce silahlanmışlar ve Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığının 8 Nisan 1992'de cumhuriyet ordusunun toplanması çağrısını yaptığı gün HVO'yu oluşturmuşlardı. HVO, Hırvatistan ordusu, Hırvat gönüllü birlikleri ve Hırvat yerel polisince destekleniyordu.[219] Diğer paramiliter grup ise Dobroslav Praga liderliğindeki Hırvat Sağ Partisinin silahlı unsuru olan Hırvat Savunma Gücü (HOS) idi. HOS aynı zamanda Hırvatistan Ulusal Muhafızlarına da bağlıydı.[220] Hırvatistan'daki savaş sırasında Hırvatistan Ordusuyla resmen birleşmiş olan HOS'un mensupları savaş sona ererken ordunun denetiminden kurtulmak için Hersek'e gelmişlerdi.[221]

Bosnalı Hırvatlar 1991'de Hırvatistan'da Sırplara karşı savaşmışlardı. Bu savaşan unsurlar 1992'de Bosna Hersek'e gelerek HVO'ya katıldılar. HDZ liderliğine bağlı, karargahı Kiseljak'ta bulunan HVO'nun komutanı General Milivoj Petkoviç idi ancak en başından itibaren Hırvatistan Ordusunun emir komuta zinciri dahilindeydi. 21 Temmuz 1992'de Bosna Hersek Savunma Kuvvetlerinin (OSBiH) bir parçası olsa da iş birliği minimum düzeydeydi. Savaşın başında mevcudu 20.000 olan HVO, Blaz

[217] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 323.
[218] *Bosna-Hersek Gerçeği,* s. 28.
[219] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.173; M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 322.
[220] Robert J. Donia, a.g.m., s.40.
[221] Noel Malcolm, a.g.e., s. 371.

Kraljeviç liderliğindeki 5.000 Hırvat Savunma Gücü (HOS) savaşçısı tarafından da destekleniyordu. Ancak savaşın başından itibaren HVO ile HOS arasında sürtüşme vardı. Kraljeviç'in 9 Ağustos 1992'de sekiz adamıyla beraber öldürülmesiyle kontrol tamamen HVO'nun eline geçti.[222]

HVO ve HOS'un içinde İngiliz, Fransız, Alman ve Polonyalı faşist unsurlar da bulunuyordu. HOS Avrupa'daki sağ partiler tarafından destekleniyor, Alman ve Avusturya Neonazileri savaşmak için Hırvatistan'a geliyordu. Hırvatistan'dan gelen Hırvat Devrimci Kardeşlik Örgütü, Devrimci Ustaşa Cephesi, Drina'nın Dostları ve Hırvat Haçlı Şövalyeleri örgütleri de HDZ'nin askeri kanadı olarak savaşıyorlardı. HVO'nun mevcudu 1992'nin sonunda 45.000'i bulmuştu.[223]

HVO ve HOS "Büyük Hırvatistan" politikasını destekliyorlardı. Ancak HVO milisleri bu politikayı uzun vadeli hedef sayarlarken HOS milisleri kendilerini Ustaşa'nın devamı olarak görüyorlar ve bu politikayı taviz vermeksizin yürütmek amacını güdüyorlardı. HOS "Büyük Hırvatistan" sınırlarını Voyvodina ve Sancak'a kadar genişletme peşindeydi.[224]

HVO ve Saraybosna'nın savunmasından sorumlu Bosna Hersek Ordusunun (ARBiH) 1. Kolordusu, Hırvatlar ve Müslümanlar Mostar ve Bosna Hersek'in diğer bölgelerinde birbirlerine karşı savaşmalarına rağmen kuşatma boyunca şehrin savunmasında beraber mücadele ettiler. Saraybosna'da HVO'nun yaklaşık 2.000 askeri vardı. Bu askerler diğer cephelerdeki gibi çok yoğun çatışmaların olmadığı Miljacka nehrinin Sırplar tarafından tutulan Kovaçiçi, Grbavica ve Hrasno bölgelerine bakan tarafında yerleşmişlerdi. 1993 Eylül'ünde Sırplar HVO tarafından savunulan cepheyi ateş altına alırken aynı zamanda bu iki kuvvet Miljacka nehri üzerinde yiyecek ve sigara ticareti yapıyordu. 10 Kasım 1993'te HVO askerinden birkaç grup ARBiH'e geçti ve HVO'nun kışlaları ARBiH askeri tarafından işgal edildi. Saraybosna'daki HVO komutanı Slavko Zeliç tutuklandı. ARBiH, bazı mensuplarının şehri kuşatan Sırplarla iş birliği yaptıkları ve savunmayı tehlikeye düşürdükleri suçlamasıyla

[222] R. Craig Nation, a.g.e., s. 156.
[223] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 322.
[224] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 107.

Saraybosna'daki HVO'yu dağıttığını duyurdu. ARBiH, daha sonra HVO askerlerine 1. Kolordunun yeni oluşturulan Hırvat tugayına katılma çağrısı yaptı.[225]

1995 Haziran'ında Bosna Hersek'teki Hırvatların 40.000'i düzenli ordu askeri 5.000'i milis olmak üzere silah altında toplam 45.000 askeri, 85 tankı, 80 zırhlı personel taşıyıcısı/zırhlı muharebe aracı, 200 topu, 110 havanı ve 6 helikopteri mevcuttu.[226]

1995'in Ekim ayında HVO'nun ana karargahı Posuşje'deydi. HVO'nun kuruluşunda bulunan dört kolordu Tomislavgrad, Mostar, Vitez ve Orasje'de konuşlanmıştı. Ayrıca Bihaç Askeri Bölgesinde 101. Savunma Alayı vardı. HVO karargahına direk bağlı birlikler; 10. Topçu-Roket Alayı (Şiroki Brijek), 15. Bağımsız Hava Savunma Topçu-Roket Taburu, 1. Askeri Polis Taburu (Ljubuşki), Ludvig Pavlovic adı verilen 60. Hava İndirme Koruma Taburu (Çapljina), 22. Sabotaj Birliği (Şiroki Brijeg), Kuzgun-2 (Gavran-2) Özel Maksat Birimi (Çitluk), 33. Muhabere Bölüğü (Posuşje), 88. Elektronik Harp Merkezi (Posuşje), Eğitim Merkezi (Çapljina) ve 11. Karışık Hava Filosu (Posuşje) idi.[227]

Hırvatların politik hedefi; Bosna Hersek'teki Hırvatların yaşadığı toprakları ele geçirerek Hırvatistan ile birleştirmekti. Askeri hedefleri ise; Bosna Hersek'teki Hırvatları Sırp saldırılarına karşı korumak, Sırp ve Müslümanlardan toprak ele geçirerek hakimiyet alanlarını genişletmek, Bosnalı Sırpların Krayina bölgesi ile birleşmesini önlemek ve Dubrovnik'in güneyindeki Hırvat bölgesini emniyete almak için Mostar'ı Müslümanlardan almaktı.[228]

3.1.4. Boşnak Kuvvetlerinin Teşkilatlanması ve Tertiplenmesi

Boşnaklar, savaşa Sırp ve Hırvatlar kadar hazırlıklı değillerdi. Müslüman milis örgütlenmesi için geç kalınmıştı. Bunda başlangıçta SDA liderliğinin askeri teşkilatlanmaya çok ağırlık vermemesinin de rolü vardı.[229] İzzetbegoviç uluslararası toplumun Bosna Hersek'te çıkacak bir savaşa izin vermeyeceğini düşünüyordu.

---

[225] Final Report…, Annex VI, s. 10.
[226] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 323.
[227] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 481-484.
[228] *Bosna-Hersek Gerçeği,* s. 29-30.
[229] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 96.

Ordusuz olarak kendisini savaşın ortasında bulan Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı 8 Nisan 1992'de cumhuriyet ordusunun oluşturulması çağrısı yaptı ve 15 Nisan'da bütün silahlı güçlerin askeri bir yapılanma içinde toplanması emrini verdi.[230] Silahlı güç olarak Bölgesel Savunma Birimlerinin dışında tank, top, uçak ve yeteri kadar eğitimli subayı olmayan Vatanseverler Ligi (Patriotska Liga) ve Yeşil Bereliler (Zelene Beretke) vardı. Bosna Hersek Savunma Bakanlığı 20 Mayıs 1992'de düzenli orduyu kurma kararı aldı. Bu tarihte Devlet Konseyinin emrinde 30.000 Bölgesel Savunma (TO) askeri, 30.000 gönüllü, 20.000 polis mevcuttu. Bosna Hersek'teki bu milis grupların birleşimi ile düzenli ordu kuruldu.[231] Başlangıçta Bosna Hersek Silahlı Kuvvetleri olan ordunun adı 23 Haziran 1992'de Bosna Hersek Cumhuriyeti Ordusu (Armija Republike Bosne i Hercegovine, ARBiH) olarak değiştirildi.[232]

Vatanseverler Ligi 1991 Mart'ında SDA tarafından bütün Bosna Hersek'i temsil etmek üzere savunma örgütü olarak kurulmuştu. Kuranların çoğunluğu savaşın kaçınılmaz olduğunu gören, JNA'dan ayrılmış, askeri deneyime ve eğitime sahip olan Müslüman subaylardı. 10 Haziran 1991'de SDA'nın girişimiyle toplanan Müslüman Ulusal Savunma Konseyi'nin askeri kanadını oluşturdu. Bu örgütün oluşturulması bir bakıma Bölgesel Savunmanın yeniden oluşturulması anlamına da geliyordu. Ancak örgüt sadece SDA'nın siyasi olarak hakim olduğu bölgelerde etkin olabilecekti. Vatanseverler Liginin kuruluş amacı Bosna Hersek'in birlik ve bütünlüğünü korumaktı. Bünyesinde az sayıda Sırp ve Hırvat bulunan Vatanseverler Ligi Müslüman ağırlıklıydı.[233]

Vatanseverler Ligi kurulduktan sonra zaman ve para sıkıntısından ve kendilerine silah alımı için para verilen kişilerin görevlerini kötüye kullanmalarından dolayı yeterli silah temin edemedi. Silahların bazılarını gizlice Bosna Hersek İçişleri Bakanlığından (MUP) bazılarını da Hırvatistan üzerinden temin ettiler. Vatanseverler Ligi geniş teşkilat yapısıyla beraber 30.000 personeli vardı. Savaşın başında dokuz

---

[230] *Kuşatılmış Tarihsel Rehber Saraybosna 1992-1995*, https://mbp.ks.gov.ba/sites/mbp.ks.gov.ba/files/ratni_vodic_opkoljenog_sarajeva_opt.pdf (27.12.2020), s. 32.
[231] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 324.
[232] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 32.
[233] Robert J. Donia, a.g.m., s.40; *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 130; Final Report…, Annex IIIA, s. 44. Mesud Şadinliya, *Teritoriyalna Odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992*, Sarayevo 2014, s. 230-231.

bölge komutanlığı (Saraybosna, Doboj, Cazin, Prijedor, Livno, Mostar, Višegrad, Tuzla ve Sancak (Sırbistan'da)) ve bunlara bağlı büyüklüğü takımdan küçük bir tugaya kadar değişen 103 belediye karargahı şeklinde teşkilatlanmıştı.[234]

Yeşil Bereliler, JNA Slovenya'ya saldırdığında ülkelerini muhtemel saldırılardan korumak maksadıyla Bosna Hersek'te bir grup vatansever insan tarafından Emin Şvrakiç liderliğinde kurulan bir örgüttü. Başlangıçta "Bosna" olan örgütün adı "Yeşil Bereliler" olarak değiştirildi. Saraybosna'da kurulan örgüt daha sonra ülkenin her yerinde teşkilatlandı. Örgüt mensupları Pale'de Sırpların yaptıkları çalışmaları gizli elemanları vasıtasıyla takip ediyor ve Dubrovnik üzerinden temin ettikleri silahları üyelerine dağıtıyorlardı. Saraybosna'nın savunulmasında büyük katkıları oldu. Yeşil Bereliler Aliya İzzetbegoviç'in yakın arkadaşı, SDA'nın kurucularından ve daha sonra Bosna Hersek'in İran büyükelçisi olan Ömer Behmen tarafından da desteklendi.[235]

ARBiH savaşın ilk haftalarında Travnik, Visoko, Zenica, Tuzla ve Bihaç'taki JNA kışlalarından hafif silah çıkarmayı başarmıştı ancak zırhlı araçlar, top, hava araçları ve muhabere teçhizatına ulaşamadı.[236] Savaşın başında yaklaşık 100.000 personeli bulunan ARBiH'in elinde 40.000-50.000 adet hafif silah vardı ve hiç ağır silah bulunmuyordu.[237] ARBiH'in mevcudu 1993 sonunda 100.000'i geçmişti. BM ambargosu nedeniyle ağır silah temin edilemiyordu. Elde bulunan silah ile askerlerin yaklaşık yarısı teçhiz edilebilmişti.[238] SDS, savaş başlamadan önce JNA'nın karşı istihbarat birimleri ile irtibat halindeydi ve Bosna Hersek'te örgütlenebilecek direnişi önlemek maksadıyla Bosna Hersek Bölgesel Savunma Güçlerine (TOBiH) ait olan silahları gasp etmişti. TOBiH büyük çaba gösterse de bu silahları geri alamadı.[239]

Saraybosna'da direnişi ve teşkilatlanmayı savaşın başından itibaren JNA'dan ayrılan General Sefer Haliloviç yönetti. Rasim Deliç, Mustafa Hajrulahoviç, Fikret Muslimoviç ve Sırp asıllı Jovan Divjak JNA'dan kaçarak ARBiH'e katılan subaylar

---

[234] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 131-132.
[235] Reco Çauşeviç, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, Tercüme Edenler Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutunciç, Rıfat Ahmetoğlu, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994, s. 114-116.
[236] R. Craig Nation, a.g.e., s. 156.
[237] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 143.
[238] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 323-324.
[239] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 120.

arasındaydılar. Saraybosna dışındaki diğer şehirlerde de JNA'dan kaçarak savunmayı örgütleyen subaylar mevcuttu.[240] ARBİH'in komutanlığına Sefer Haliloviç getirildi, yardımcısı Bosnalı Sırp Jovan Divjak, kurmay başkanı ise Bosnalı Hırvat Stjepan Şiber oldu.[241]

Askeri teşkilat içinde Bosna Hersek Ordusu'na bağlı özerk bir kolordu gibi hareket eden Müslüman Kuvvetler (Muslimanske Snage) milis örgütlenmesi de vardı. ARBiH çok uluslu yapıdaydı ve Müslüman ağırlıklı olsa da bünyesinde Sırp ve Hırvat subay ve askerler de mevcuttu. Müslüman Kuvvetler ise tamamı Müslümanlardan oluşuyordu. Müslüman Kuvvetler Travnik'te yerel milis örgütlenmesi olarak ortaya çıktı. Daha sonra Zenica da Müslüman Kuvvetlerin önemli merkezlerinden biri oldu. 1993'e gelindiğinde 30 yerde örgütlenmişti. Müslüman Kuvvetler örgütünün radikal bir kesimi Yugoslavya'nın çokkültürlü, çokuluslu, çokdinli yapısına karşı çıkıyor ve Bosna Hersek'te şeriat devleti kurmak istiyordu. Müslüman Kuvvetler üzerinde uluslararası Hizbullah akımının da etkisi vardı. Sayıları batılı devletlerin abarttığı kadar çok olmasa da İslam ülkelerinden Bosna Hersek'e savaşmaya gelenler Hizbullah kanalları üzerinden sevk ediliyorlardı. Müslüman Kuvvetler ve Yeşil Bereliler gibi İslami kuvvetler ile şehirli Müslüman halk arasında yaşam tarzı konusunda bazı gerginliklerde oluyordu.[242]

Savaşın başlarında yeterli silahı olmayan Boşnaklar Sırp mahallelerini ve mevzilerini basarak silah ve cephane temin etmeye başladılar. Silah elde ettikçe daha çok baskın yaparak daha çok silah elde ettiler. JNA birliklerine de baskın düzenliyorlardı. İlerleyen zamanlarda üç etnik grubun mevzileri belli olunca para yolu ile silah alımına gidildi. Sırp ve Hırvatlardan parası karşılığında her türlü silahı almak mümkündü. Hatta Sırplar gibi Birleşmiş Milletler Koruma Gücünden (UNPROFOR) dahi silah alındı. Daha sonra Türkiye dahil bazı dost devletler tarafından silah yardımları yapıldı.[243]

Bosna Hersek hükümeti, BM'nin tüm Yugoslavya'yı kapsayan silah ambargosu kararı olduğundan silah alımlarını gizli olarak yürütmek durumundaydı.

---

[240] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…*, s. 30.
[241] R. Craig Nation, a.g.e., s. 155-156.
[242] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 108-111.
[243] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…*, s. 30.

Hükümet silahları Üçüncü Dünya Yardım Ajansı (Third World Relief Agency, TWRA) adlı organizasyon vasıtasıyla temin ediyordu. TWRA, Bosna Hersek hükümeti için fon oluşturmak maksadıyla kullanılmıştı ve 1992-1995 yılları arasında hükümete silah alımlarının yarısını teşkil eden 350 milyon dolar aktarılmıştı. Paranın çoğunun İran ve özellikle Suudi Arabistan'ın da içinde olduğu Orta Doğu ülkelerinden geldiği iddia ediliyordu. Bağışlar Türkiye, Brunei, Malezya ve Pakistan'dan geliyordu. Merkezi Viyana olan ajansın Saraybosna, Budapeşte, Moskova ve İstanbul'da ofisleri vardı. Bosna Hersek hükümet yetkilisi Hasan Cengiç TWRA ile gizli silah anlaşmalarını müzakere etmekle görevliydi. 1992 Eylül'ünde Sovyet yapımı kargo uçakları ile Sudan'ın Khartoum şehrinden Slovenya'nın Maribor şehrine TWRA tarafından finanse edilen büyük bir operasyon yapıldı. 120 tonluk tüfek, havan, mayın ve mühimmattan oluşan Doğu Almanya'nın stok fazlası Sovyet silahları insani yardım malzemesi olarak etiketlenmişti. Silahlar Maribor'dan kiralık Rus helikopterleriyle Split'te yakıt ikmali yaparak Tuzla ve Zenica'ya aktarıldı. Yine Türk ve Malezya UNPROFOR askerleri tarafından Hırvatistan üzerinden Bosna Hersek'e 15 milyon dolarlık hafif silah aktarıldığı söyleniyordu.[244] Daha sonra 4 Aralık 1994'te Türkiye Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş Türkiye'nin Bosna Hersek'e silah yardımı yaptığını açıkladı.[245]

İran ile Bosna Hersek arasındaki (Hırvatistan üzerinden) direk silah akışı 1995 Mayıs'ında başladı. 1994'de Boşnak-Hırvat Federasyonun kurulmasından sonra Hırvatistan üzerinden silah ticareti nispeten kolaylaşmıştı. Hava yoluyla silah ve mühimmat sevkiyatı ayda ortalama sekiz defa yapılıyor ve bunun %30'u Hırvatlar tarafından geçiş ücreti olarak alınıyordu. CIA'nın tahminlerine göre İran'dan Bosna Hersek'e yapılan silah sevkiyatı (150-200 milyon dolar değerinde) yaklaşık 14.000 tonu bulmuştu.[246]

Boşnaklar aynı zamanda kendi silahlarını ellerinde bulunan askeri fabrikalarda üretmeye başladılar. Önemli silah fabrikaları Vitez, Gorajde ve Konjic, Zenica, Tuzla ve Novi Travnik, bulunmaktaydı. Saraybosna'da ordunun ihtiyaçlarını karşılayan üç büyük askeri fabrika vardı. Birisi teknik okulda, birisi UNİS savunma

[244] Peter Andreas, a.g.m., s. 42.
[245] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 70.
[246] Peter Andreas, a.g.m., s. 43.

sanayii bölgesinde, diğeri ise tren istasyonunun civarındaydı. Bu bölgelerde şiddetli çarpışmalar yaşandı. Sırp topçuları tarafından sürekli ateş altına alınsa da fabrikalar üretime devam ettiler. Bu fabrikalarda öncelikle hafif silah mühimmatı üretiliyordu.[247]

Düzenli ordu kurulmadan önce Saraybosna'nın birçok mahallesini yerel olarak organize olmuş çeteler koruyordu. Bunları en ünlüleri Caco (Muşan Topaloviç) ve Çelo (Ramiz Delaliç) çeteleri idi. Bu çetelerin Saraybosna savunmasında önemli yararlılıkları oldu. Delaliç 9. Dağ Tugayı, savaş başlamadan önce gece kulüplerinde gitarist olarak çalışan Topaloviç ise 10. Dağ Tugayı komutanlık görevlerine getirildiler. Biraz güçlendikten sonra emir komuta kabul etmeyen bu şahıslar "savaş Lordu" oldular, haraç kesmeye ve karaborsacılık yapmaya başladılar. Ordu kurulunca hükümet bu paramiliter örgütlerin faaliyetlerine son vermeye çalıştı. Bu iş için görevlendirilen Yusuf Prazina (Yuka) da bir süre sonra onlar gibi davranmaya başladı. Boşnak-Hırvat çatışmaları şiddetlenmeden önce HVO'ya katıldı, Mostar'da Boşnaklara karşı savaştı.[248]

Genelkurmay Başkanlığı görevine Sefer Haliloviç'ten sonra 8 Haziran 1993'te Rasim Deliç'i getirildi.[249] 1993 Ekim'inde başbakanlığa atanan Haris Slajdziç orduyu yeniden düzenledi. Hükümeti pek dinlemeyen Bihaç komutanı Ramiz Drakoviç ve Mostar komutanı Arif Paşaliç'i görevden aldı. Paramiliter güçlere karşı operasyon düzenlendi. Topaloviç kaçarken polis tarafından vuruldu. Delaliç 300 adamıyla beraber tutuklandı. Yurt dışına kaçan Yusuf Prazina ise Belçika'da ölü olarak bulundu.[250]

1995 yılında ARBiH'in silah altındaki toplam asker mevcudu 200.000'e ulaştı. Bunların 140.000'i düzenli orduda, 60.000'i milis güçlerindeydi. Orduda Boşnakların yanı sıra 2.283 Hırvat ve 1.087 Sırp bulunmaktaydı. Ordunun 70 tankı, 60 zırhlı personel taşıyıcısı/zırhlı muharebe aracı, 100 topu, 300 havanı ve 5 helikopteri vardı.[251]

---

[247] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 324-325.
[248] R. Craig Nation, a.g.e., s. 207-208; M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 324.
[249] https://fmbi.gov.ba/general-rasim-delic-je-branio-drzavu-i-cast-naroda-i-armije-republike-bosne-i-hercegovine/ (15.1.2021)
[250] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 324-325.
[251] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 323; Mustafa Kahramanyol, "Boşnakların Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin

ARBiH'in ana karargahı Kakanj'da, bağlı birliklerinden Muhafız Tugayı Saraybosna'da, "Siyah Kuğular" (Crni Labudovi) adı verilen 120. Kurtuluş Tugayı Kakanj'da, Askeri Okul Merkezi Zenica'da, Ana Lojistik Merkezi Visoko'da konuşlanmıştı. ARBiH altı kolordu haline teşkilatlanmıştı. 1. Kolordu Saraybosna'da, 2. Kolordu Tuzla'da, 3. Kolordu Zenica'da, 4. Kolordu Jablanica'da, 5. Kolordu Bihaç'ta, 7. Kolordu ise Travnik'te bulunuyordu. Ayrıca ARBiH'in kuruluşunda iki bağımsız tümen vardı. Bunlar Zivinice'de konuşlu 28. Bağımsız Tümen ve Gorazde'de konuşlu 81. Bağımsız Tümen idi.[252]

Kuşatmanın başında Saraybosna'yı savunan kuvvetlerin mevcudu yaklaşık 10.000 kişiydi. Bu kuvvetler, Saraybosna TO karargahı ve birlikleri, Marshal Tito ve diğer kışlalardaki JNA birliklerinden ayrılan Müslüman askerler, birkaç bin Vatanseverler Ligi üyesi ve organize çete üyelerinden oluşuyordu.[253]

Saraybosna'yı savunmakla sorumlu 1. Kolordu 1 Eylül 1992'de kuruldu. Müslüman ağırlıklı olmakla birlikte multi-etnik yapıya sahip olan kolordunun ilk komutanı Mustafa Hajrulahoviç Talijan idi. 9 Mayıs 1993'ten sonra kolordunun komutanlığını Vahid Karaveliç üstlendi. Kolordunun 25.000-30.000 askeri vardı.[254] Kolordunun durumu piyade askerlerinin sayısı bakımından iyi ancak şehri kuşatan Sırp kuvvetleri ile kıyaslandığında ateş gücü bakımından yetersizdi. Kolordunun karargahı Saraybosna'daydı. HVO ve 1. Kolordu, kuşatma boyunca şehrin savunmasında beraber mücadele ettiler. Bununla beraber 10 Kasım 1993'te HVO Tugayı dağıldı ve personelin bir kısmı 1. Kolordunun yeni Hırvat Tugayına katıldı.[255]

Kolordu kuruluşunda üç tümen vardı. 12. Tümen Saraybosna'da, 14. Tümen Tarçin'da ve 16. Tümen Vareş'te konuşlanmıştı. Saraybosna'da konuşlu 12. Tümen'e bağlı dokuz tugay bulunuyordu. Bunlar; 101. Dağ Tugayı (Mojmilo), 102. Motorize Tugay (Stup), 105. Motorize Tugay (Koşevo), 111. Şövalye Motorize Tugayı (Zuc Tepesi), 112. Şövalye Motorize Tugayı (Rajlovac), 115. Dağ Tugayı (Bistrik), 124.

Yeri", *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri*, Editörler Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak, İstanbul 2018, s.150.

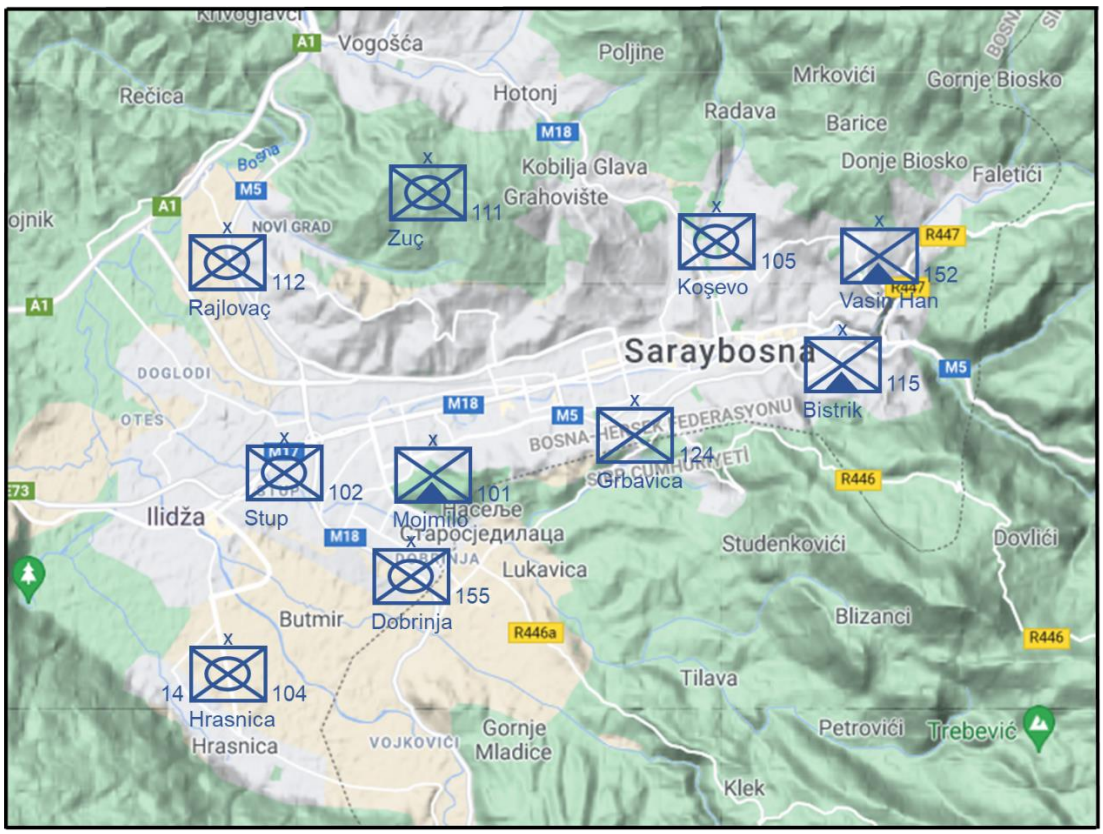
[252] *Balkan Battlegrounds…Volume I*, s. 469-478.

[253] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 347.

[254] https://www.historija.ba/d/497-formiran-prvi-korpus-armije-rbih/ (13.1.2021); Final Report…, Annex VI, s. 10, 1286.

[255] United Nations…, s. 44.

Hafif Piyade Tugayı (Kral Tvrtko) (Grbavica/Saraybosna), 152. Dağ Tugayı (Vasin Han) ve 155. Motorize Tugay (Dobrinja) idi. Direk kolorduya bağlı olan 17. Müslüman Hafif Piyade Tugayı Pazariç'te, 141. ve 143. Hafif Piyade Tugayları Saraybosna'da, 145. ve 146. Hafif Piyade Tugayları Fojnica'da konuşlanmıştı. 14. Tümene bağlı 104. Şövalye Motorize Tugayı Hrasnica'daydı. Ayrıca yine direk kolorduya bağlı olarak görev yapan 1. Karışık Topçu Alayı, 1. Zırhlı Tabur, 1. Askeri Polis Taburu, 1. Keşif-Sabotaj Taburu, 1. Hafif Hava Savunma Taburu, 1. İstihkam Taburu, 1. Sıhhiye Taburu, 1. Lojistik Üssü ve 1. Acemi Eğitim Merkezi Saraybosna'da bulunuyordu[256] (Harita 11).

Harita 11: Bosna Hersek Ordusu 1. Kolordu 12. Tümenin tertiplenmesi.

Boşnakların politik hedefi; Bosna Hersek'in birlik ve bütünlüğünü muhafaza etmekti. Askeri hedefleri ise; kuşatılmış bölgeleri savunmak, Sırp bölgeleri arasında koridorların açılması engellemek, Sırplar tarafından işgal edilen bölgeleri tekrar ele

[256] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 469-471.

geçirmek, Hırvatların Müslümanlardan toprak almasını engellemek, havadan yapılan yardımların emniyetini sağlamak ve Saraybosna'yı sonuna kadar savunmaktı.[257]

3.1.5. Bosna Hersek Savaşı

Sırp-Hırvat savaşından sonra Hırvatistan'dan gelen JNA birliklerinin Bosna Hersek'e yerleşmesi yapılacak bir savaşın emaresiydi. Müslümanlar bunu "Büyük Sırbistan"ı kurma hazırlığı olarak değerlendiriyorlar ve Bosnalı Hırvatlarında aynı düşünce ile ayrılma girişimlerinde bulunmaları halinde Bosna Hersek'in parçalanmasından endişe duyuyorlardı.[258] İzzetbegoviç'in 1991 sonu ve 1992 başlarında BM Barış Gücünün Bosna Hersek'e konuşlandırılması çağrıları dikkate alınmadı. BM anayasasına göre BM Barış Güçleri çatışmaları önlemek için değil ancak ateşkes sağlandıktan sonra gönderilebilirdi.[259]

Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanına ve uluslararası tanınmasına karşı çıkan Sırplar Saraybosna'yı ele geçirmek ve dört Sırp özerk bölgesini birleştirmek için saldırıya geçtiler.[260] Boşnaklar ve Hırvatlar bir yanda, JNA ve Sırplar diğer yanda olacak şekilde çeşitli bölgelerde çatışmalar görülmeye başlandı. Mart ayının sonlarına doğru savaş Sırplarla Hırvatlar arasında Sava kıyısındaki Bosanski Brod ve Mostar çevresinde Neretva vadisinde yoğunlaştı. İlk çatışmalar Ljbnje ve Trebinje'de görüldü. Mostar ile Neum arasında Neretva vadisinin batısında (Batı Hersek) Hırvatlar, doğusunda (Doğu Hersek) Sırplar çoğunluktaydı. Mostar, Stolaç, Çapljina ve Neum gibi büyük şehirlerin bir kısmında Müslümanlar bir kısmında Hırvatlar çoğunluktaydı. Hırvatlar bu dönemde Vatanseverler Ligi (Patriotska Liga) ve Yeşil Bereliler gibi Müslüman paramiliter örgütler tarafından destekleniyorlardı.[261] Gelişmeler üzerine Bosna Hersek devleti meclisi feshetti ve İzzetbegoviç bütün yetkileri üzerine aldı.[262]

Sırplar bu savaşta Sırp halkının güvenliğini sağlamak gerekçesiyle Müslümanların çoğunlukta yaşadığı şehirleri ele geçirmeye çalışıyorlardı.[263] JNA 25

---

[257] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 30.
[258] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.170.
[259] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 223.
[260] *Balkanların Dünü…*, s. 171.
[261] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 229-230.
[262] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 65.
[263] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 189.

Mart'ta Bosanski Brod'u topçu birlikleri ile ateş altına aldı ardından Federal Hava Kuvvetleri şehri bombaladı. Sırpların hedefi Posavina koridorunu ele geçirmekti. Sırp çeteler doğu ve güneydoğu Bosna'da şehirlere saldırdılar. Sırplar tarafından ilk ele geçirilen şehir 2 Nisan'da Bijeljina oldu. Sırbistan'dan getirilen Arkan'ın adamları bu saldırıda etkili oldular. Ardından doğuda Zvornik, Bratunaç, Višegrad ve Foça Sırplar tarafından ele geçirildi. Sırpların hedefi Müslümanları yok etmek veya göçe zorlamaktı. Nisan ortalarına kadar göç eden Müslümanların sayısı 150.000'i geçmişti.[264] Nisan sonu itibariyle Zvorvik, Brarunaç ve Foça'daki Müslüman nüfusun yaklaşık %90'ı evlerini terk etmişlerdi. Sırp paramiliter gruplar, yerel Sırpları kendilerini Müslüman komşularına karşı "korumaları" gerektiği konusunda ikna ediyorlardı. Belgrad Radyo Televizyonu Sırpları "Ustaşa katliamlarına" ve "Radikal İslamcılara" karşı uyarıyordu.[265]

Bijeljina, Bosna'nın kuzey doğusunda, Sırbistan sınırına 15 km. mesafede ve 40.000 nüfusu olan küçük bir kasabaydı.[266] Bijeljina'nın kırsal nüfusunun çoğunluğunu Sırplar, kent nüfusunun çoğunluğunu ise Müslümanlar oluşturuyordu. Savaşın ilk büyük katliamı burada yapıldı. Bu katliamda yaklaşık beş bin kişi öldürüldü.[267] Bijeljina'da 27 Mart'ta Arkan ve Şeşelj'in adamları ile aniden örgütlenen yerel direnişçiler arasında şiddetli çatışmalar oldu. Çatışmalarda JNA ve polis birimleri de Çetniklerin yanındaydı. Şehrin Tuzla ile irtibatı kesilmişti. Başkanlık Konseyi üyesi Fikret Abdiç (SDA) ve Savunma Bakanı 4 Nisan'da hükümet tarafından olayları incelemek için Bijeljina'ya gönderildi. Abdiç, Bijeljina'da bulunan Başkanlık Konseyi üyesi Biljana Plavsiç (SDS) ve Arkan'ın görüşmelerin sonunda Abdiç ve Arkan yaptıkları radyo açıklamasında her şeyin normal olduğunu söylediler.[268] Sırpların ilk olarak Bijeljina'yı seçmelerinin sebebi bu bölgenin Sırbistan'ı Banya Luka'ya, Bosna Krayina'sına ve Hırvatistan'daki işgal edilmiş bölgelere bağlayan kuzey şeridi ile Bosna-Sırbistan sınır boyunca güneye doğru uzanarak Doğu Hersek'e

[264] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 230-231.
[265] Noel Malcolm, a.g.e., s. 367.
[266] R. Craig Nation, a.g.e., s. 160.
[267] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 95.
[268] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 231.

varan Bosna'nın doğusundaki alanın uzantısını oluşturan eksen niteliğinde bir nokta olmasıydı.[269]

Ağırlıklı olarak Müslüman ve Hırvat nüfusun yaşadığı bir şehir olan Brçko Mayıs ayında JNA birliklerinin saldırısına uğradı. Şehir JNA tarafından ele geçirildikten sonra Arkan ve Şeşelj'nin adamları ile yerel Sırp çetelerin soykırım faaliyetleri başladı. Yaklaşık 3.000 Müslüman ve Hırvat, Sava nehri kıyısında bulunan tarihi Sava Otelinde oluşturulan toplama kampında katledilerek nehre atıldı. Yine yaklaşık 3.000 kişi şehrin güneydoğusunda kurulan kampa götürülerek öldürüldü. Şehrin güneyinde sekiz km'den sonraki arazi çoğunlukla Boşnak ve Hırvatlarda kaldı.[270]

Zvornik, Drina nehrinin kenarında iki karayolu ve bir demiryolu köprüsü ile Sırbistan'dan Bosna'ya giriş noktasıdır. Belgrad-Tuzla ve Belgrad-Saraybosna arasındaki intikaller Zvornik'ten geçmektedir ve bu bölgeyi ele geçiren Sırbistan'dan Bosna'ya her türlü sevkiyatı kontrol edebilmektedir. Bu bakımdan Zvornik Sırplar için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir yerdi. Saldırılar başlamadan önce SDS tarafından Sırp kadın ve çocuklar şehirden tahliye edilmişlerdi. 4-5 Nisan'da Sırplar barikatlar kurarak sanayi bölgesi Karakaj ile Zvornik'in bağlantısını kestiler. Ortam gerilince birçok Müslüman aile şehirden göç etti. 6 Nisan'da Sırp polisler emniyet müdürlüğünü basarak ele geçirdikleri silah, malzeme ve teçhizatı Karakaj'a götürdüler. 6-7 Nisan'da bütün etnik grupların katılımıyla barış yanlısı gösteriler düzenlendi. 8 Nisan'da SDA ve SDS temsilcileri Drina'nın Sırbistan tarafındaki Mali Zvornik'te Arkan ile bir araya gelerek şehrin kan dökülmeden teslimini görüştüler. Ancak görüşmeler sona ermeden Arkan'ın adamlarının saldırısı başladı. 8-11 Nisan arasında JNA'nın ağır silahları ile ve Arkan'ın adamları tarafından şiddetli saldırılar düzenlendi. 26 Nisan'da Zvornik Sırpların eline geçti.[271]

JNA ve Çetnikler'in Beyaz Kartallar (Beli Orlovi) grubu Vişegrad'a helikopter desteğinde saldırıda bulundular. Bu saldırılar Patriotska Liga'nın komutanlarından Murat Şabanoviç'in Vişegrad'ın girişindeki bir tüneli tahrip

[269] Noel Malcolm, a.g.e., s. 366.
[270] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…,* s. 24.
[271] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 232-233.

etmesiyle durduruldu. Şabanoviç bombardımanın durdurulmaması halinde ellerinde tuttukları hidroelektrik santralini ve barajı dinamitle yıkacakları tehdidinde bulununca JNA komutanı Kukanjac tarafından bombardıman durduruldu. Bundan faydalanan sivil halkın bir kısmı şehirden kaçabildi. Şehir Sırpların eline geçince Müslümanlara yönelik katliamlar yapıldı, öldürülen insanlar Drina nehrine atıldı.[272]

Gorazde halkı Nisan ayından itibaren kuşatma altında yaşadı ve zor şartlar altında direnişe başladı. 30.000 nüfuslu kente ilave olarak 40.000 mülteci sığınmıştı. Gorazdeliler Şehrin girişindeki ana yolların altını kazarak gelen zırhlı araçların yolu çökertmesiyle Çetnik konvoylarını şehrin girişlerinde durdurmayı başardılar. Şehirde su ve elektrik kesikti, gıda maddeleri kısa zamanda tükendi. İnsanlar sığınaklarda hayatını devam ettirmeye çalışıyordu. Diğer kentlerle amatör radyocular vasıtası ile irtibat sağlanıyordu. Gorazde'de yer altı patlayıcı fabrikası bulunduğundan dolayı şehir Sırplar için stratejik öneme haizdi. Gorazde yakınlarındaki Zepa'da ilk gelen Çetniklerin üzerine çevre tepelerin yamaçlarından kütük yuvarlayarak etkisiz hale getirdiler ve silahlarını aldılar.[273]

Bihaç'ta 300.000 Müslüman kuşatma altındaydı. Hırvatistan Sırpları ile Bosna Hersek Sırplarının yaşadıkları bölgeleri birleştiren Bihaç "Büyük Sırbistan" hayali için vazgeçilmez yerlerden biri idi.[274] Sırplar mayıs ve haziran aylarında ağırlıklı olarak Müslüman olan Bihaç bölgesinde ilerlemeye çalıştılar. Una nehri üzerindeki Bosanska Krupa ve Bosanski Novi kentlerini ele geçirerek koordineli direniş başlamadan önce Bihaç'ın doğusundaki Grabez platosuna girdiler. Aralık ayına kadar Bihaç cebi, altı Müslüman Tugayı ve 10.000 savaşçıdan oluşan ARBiH'in 5. Kolordusu ve Zagreb'den idare edilen Bosnalı Hırvatların tabur büyüklüğündeki bir birliği tarafından etkili bir şekilde savunulan, tamamen Sırp kuvvetleri tarafından kuşatılmış küçük bir üçgen şeklinde kaldı.[275]

Sırp çoğunluğun yaşadığı Banya Luka'da Müslümanlara karşı etnik temizlik daha kolay yapıldı. Yerel paramiliter liderlerden Vojo Kupresanin'in çetesi 6 Mayıs'ta tarihi değerleri olan Ferhat Paşa ve Arnavudiye camilerini yıktı. Müslümanlar ve

[272] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 233-234.
[273] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 99.
[274] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…*, s. 99.
[275] R. Craig Nation, a.g.e., s. 161.

Hırvatlar öldürüldü, göçe zorlandı, esir kamplarına gönderildi veya köylerinde yarı açık cezaevi şartlarında yaşatıldı.[276] Kamplar başlangıçta maden ocakları idi. Sonradan bazı okul, fabrika ve spor salonları da kamp yapıldı. Televizyon ve Radyonun kontrolünü ele geçiren paramiliter güçler bu kurumlarda görevli bütün Müslüman ve Hırvatları tutuklayarak öldürdüler. Banya Luka'da JNA'nın en modern silah ve mühimmat depoları vardı. Sırplar açısından silah ve mühimmat sıkıntısı yoktu.[277]

VRS'nin 1. Kolordusu 1992'nin mayıs, haziran ve temmuz aylarında Batı Bosna'da Prijedor, Sanski Most, Kljuç bölgelerinde sistematik olarak Hırvat ve Müslümanlara yönelik "etnik temizlik" yaptı. Jajce kasabasını tutmak için Banya Luka'nın güneyinde tertiplenen Hırvat ve Müslümanları, aralarındaki anlaşmazlıktan da yararlanarak, sonbaharda Jajce'ye doğru sürdü. Dört gün süren şiddetli çarpışmalardan sonra Jajce 29 Ekim'de Sırpların eline geçti.[278]

İzzetbegoviç JNA'nın Bosna Hersek'i terk etmesini veya cumhuriyetin silahlı kuvvetleri haline dönüştürülmesini istiyordu. JNA, Bosna Hersek Bölgesel Savunma Güçlerinin (TOBiH) baskısı ile de bazı kışlalarını terk etmek zorunda kaldı. İlk bırakılan yerler Çapljina kışlası ve Busovaça yakınlarındaki Draga ve Kaçuni cephanelikleri oldu.[279] Karadziç ve Boban'ın Mayıs ayında Graz'daki görüşmesinin akabinde Busovaça'nın kuzeyindeki Kaonik köyünde Boşnaklar ile Hırvatlar arasında ilk çatışma gerçekleşti. Çatışma JNA'nın çekilirken bıraktığı cephaneliğe kimin sahip olacağı üzerineydi. Çatışmayı Hırvatlar kazanınca cephaneliğin kontrolünü Hırvatlar ele geçirdi.[280]

1992 Mayıs ayında çatışmalar özellikle askeri fabrikaların ve cephaneliklerin bulunduğu bölgelerde yoğunlaştı. JNA ve paramiliter unsurlar bu bölgelerin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Bu tarih itibari ile Bosna Hersek'in %53'ünde çoğunluğu sağlayan Sırplar ülkenin %70'ini işgal etmişlerdi. Sırpların hedefi hem toprak kazanmak hem de işgal ettikleri yerleri etnik homojen hale getirmekti.[281]

---

[276] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 99-100.
[277] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 85, 144.
[278] R. Craig Nation, a.g.e., s. 161.
[279] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 107-108
[280] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 279.
[281] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 189-190.

Müslümanlar mallarını bırakarak sadece kendi şahsi eşyaları ile kitleler halinde göç ediyordu. Göçe zorlanan halka Sırplar tarafından kendi istekleri ile göç ettikleri ve mallarını Sırp Hükümetine bağışladıklarına dair belge imzalatılıyordu. Silah altına alınabilecek gençlere göç izni verilmiyordu. Bu gençler toplama kamplarında tutuldu, bir kısmı öldürüldü, bir kısmı sakat bırakıldı, bir kısmı da esir değişimi için kullanıldı. En büyük göç Hırvatistan'a yapıldı. Mültecilerin ilk uğradığı yer Zagreb'di. Savaşın ilk aylarında 500.000'den fazla mülteci Zagreb'e gitmişti. 1993 yılı itibariyle mültecilerin bazı İslam ve Avrupa ülkelerine gönderilince Zagreb'de 270.000 mülteci kalmıştı. Kalanların 70.000 kadarı da Zagreb ve çevresindeki 12 kampa, diğerleri ise Split, Karlovaç gibi Hırvatistan'ın başka şehirlerine gönderildi. Mültecilerin varlığı sebebiyle BM, AT, İslam ülkeleri ve Kızılhaç gibi uluslararası kuruluşlar tarafından Hırvatistan'a para ve gıda yardımı yapılıyordu. Hırvatlar paranın çoğunu kendilerine ayırırken az bir kısmını mülteciler için harcıyordu. Müslümanlar ile Hırvatların arası bozulunca Tudjman Hırvatistan'daki Müslümanları pazarlık aracı olarak kullandı.[282]

Bosna Hersek'ten ilk önce Hırvatistan'a giden mülteciler burada bir süre kaldıktan sonra diğer diğer ülkelere dağıtılıyordu. Mülteciler İsveç, Hollanda, Almanya, Avusturya, İsviçre, Türkiye ve bazı Arap ülkelerindeki mülteci kamplarına yerleştirildiler. En çok mülteci kabul eden Almanya'ya 400.000 Boşnak giderken Türkiye'ye 18.000 Boşnak gelmişti.[283]

Bosna'nın doğusunda, Sırbistan ve Karadağ'la sınırı oluşturan bölgelerde Müslümanlar çoğunluktaydı. Buradaki etnik yapı Bosna'daki Sırp bölgelerinin Sırbistan ile birleşmesine engel teşkil ediyordu. Bihaç bölgesinin önemi ise Hırvatistan Krayina bölgesi ile sınırı oluşturmasıydı. Sırplar Sava nehri boyunu tamamen ele geçirerek Hırvatistan'ın Krayina bölgesindeki Sırp yerleşim yerleri ile anavatan Sırbistan'ı bu koridor üzerinden bağlamayı düşünüyorlardı. Temmuz ayında kuzey ve doğu Bosna'da çarpışmalar şiddetlendi. JNA ve Çetnik gruplar Drina boyunu da ele geçirerek sınır hattını temizlemeyi hedeflemişlerdi.[284] Gorazde de Saraybosna'yı Sancak bölgesine bağlayan güzergah üzerinde olduğu için alınması gereken şehirler

[282] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 145-148; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 126-129.
[283] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 130-131.
[284] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 255; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 66.

arasındaydı ve şiddetli çarpışmalar oluyordu. Sırpların stratejisi Sırpların çoğunluk olduğu dört bölgeyi birleştirerek Sırbistan sınırına dayanmaktı.[285] Sırplar 1992 yaz sonunda hedeflerine hemen hemen ulaştılar. Dört bölgenin aralarındaki yerler Müslümanlardan arındırılmıştı. Doğu sınırı Sırbistan'a, batı sınırı Hırvatistan Krayinası'na ve kuzey sınırı Hırvatistan'ın Baniya bölgesine ulaşmıştı.[286]

İzzetbegoviç Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün korunması için Tudjman'la ittifak yapmak gerektiğine inanıyordu.[287] İzzetbegoviç ve Tudjman 15 Haziran 1992'de savunma ittifak kurduklarını ve Sırplara karşı ortak mücadele yürüteceklerini bildirdiler. 21 Temmuz'da da aralarında bir dostluk antlaşması imzalandı.[288] Bosna savaşı başladığında Hırvatistan'dan Hersek'e yanlarında az sayıda tank ve ağır silah olan 15.000 muvazzaf ordu askeride gelmişti. Böylece bu askerlerin ve HVO'nun savaşta kullanımı yasal hale gelmiş oldu.[289] Bu antlaşmaya göre HVO ortak komutanlığın emri altında olacaktı. Böylece Bosna Hersek Savunma Kuvvetleri (OSBiH) kurulmuş oldu. Ancak Hırvatlar Boşnaklarla iş birliği antlaşması yaparken aynı zamanda Pale'de, Posavina ve Mostar konusundaki pürüzleri gidermek için Sırplar ile görüşüyordu.[290]

Hırvatlarla yapılan antlaşma sayesinde Split ve Mostar üzerinden yapılan silah ve cephane sevkiyatı da mümkün hale geldi. Halkın ve ordunun yiyecek ve temel ihtiyaçları da Hırvatistan üzerinden sağlanabilecekti.[291] Boşnak-Hırvat ittifakının ilk başarısı Mostar'ı Sırplardan tamamen kurtarmak oldu. Nisan ayında Mostar JNA'nın Sırp generali Miodrag Perusiç'in emriyle şiddetli saldırılara maruz kalmıştı. Hırvatistan Ordusu ile beraber Hırvat milisleri de çatışmalara katıldı. Ancak "Anavatan"ın etkisiyle Hırvat aşırı milliyetçiliği de artmaya başladı. Hırvatistan'daki milliyetçilerin amacı Batı Hersek'i kontrol altına almaktı. Böylece Sırpların hedeflerinden biri olan Dalmaçya bölgesinin emniyeti daha kolay alınabilecekti.[292] Müslümanlar orta Bosna ve Saraybosna'da mücadele ederken, HVO kuzeydeki

[285] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, a.g.e., s. 190.
[286] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 101.
[287] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 280.
[288] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 22-25.
[289] Noel Malcolm, a.g.e., s. 372.
[290] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 280.
[291] Gös. yer.
[292] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 105-106.

durumunu korudu ve batı Hersek'ten Sırpları çıkardı. ARBiH'in Mayıs'tan itibaren toparlanması ile Hırvat ve Müslüman kuvvetlerinin Orta Bosna'daki konumları güçlendi. Hırvatlar, 15 Haziran'da Mostar'a girdiler ve Sırplar Doğu Hersek'teki Trebinje tarafına doğru çekilirken şehrin ana Ortodoks katedrali ile 17 camisini yıktılar.[293] Orta Bosna ve Hersek'te konumlarını güçlendiren Hırvatlar 3 Temmuz'da HVO'nun kontrolündeki toprakları birleştirerek Hersek-Bosna otonomi bölgesini ilan ettiler ve Hırvatistan bayrağını ve para birimini kullanmaya başladılar.[294]

Savaş süresince Sırplar; sivil yerleşim bölgelerini kuşatma, dövme, uzuv kesme, deri yüzme gibi fiziksel şiddetler uygulamak, toplama kamplarında kötü şartlarda yaşamaya zorlamak, sivillere karşı kimyasal silah kullanmak, evleri yağmalanmak, yakmak ve yıkmak, kadınları ve kızları belli merkezlerde toplayarak sistematik tecavüzlere maruz bırakmak ve çocuk doğurmaya zorlamak gibi birçok savaş suçu işlediler.[295] Savaşın başından itibaren askerler, toplama kamplarındaki gardiyanlar, çete mensupları ve Sırp komşular tarafından tecavüz suçu işlendi. Hatta BM Barış Gücü mensubu askerlerden dahi tecavüz olayına karışanlar vardı. Tecavüzlerin çok olmasının sebebi savaşın doğal sonucu değil Sırpların uyguladığı politikanın aracı ve hedefi olmasıydı.[296]

Sırplar, Kuzey ve Doğu Bosna'da Ağustos ayına kadar toplu katliamlar yaptılar. Müslüman halk köylerinde öldürüldü kaçamayanların bir kısmı da toplama kamplarına gönderildi. Müslümanlar arasında SDA yöneticileri, ileri gelenler ve imamlar gibi nüfuz sahibi olanlar birinci öncelikle öldürülüyorlardı. Toplama kamlarının en çok bilinenleri Omarska, Keraterm, Manjaca, Trnopolje ve Luke-Brçko idi.[297] Sırpların toplam 105 tane toplama kampı vardı. Bu kampların 94'ü Bosna Hersek'te, 11'i Sırbistan ve Karadağ'ın çeşitli bölgelerinde bulunuyordu. Bosna Hersek'teki kamplar; Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Banya Luka, Kljuç, Brçko, Kotor Varoş ve Sanski Most şehirlerinde bulunuyordu. Bu toplama kamplarında çoğunluğu Müslüman olmak üzere 120.000'den fazla Müslüman ve Hırvat'ın

[293] R. Craig Nation, a.g.e., s. 164.
[294] Pınar Yürür, a.g.e., s. 66, 69.
[295] Fahriye Emgili, *Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2012 Sayı: 21, s. 61.
[296] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 94-95, 103.
[297] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 235-236.

tutulduğu tahmin edilmekteydi. 17.000 insan çeşitli işkencelerle öldürülmüştü. Sırplar, toplama kampı uygulamalarıyla kendilerine karşı savaşma potansiyeli olan insanları kontrol altında tutuyorlar, savaştıkları toplumun fertlerine işkence yaparak tarihi intikamlarını alıyorlar ve kamp dışındaki sivil halkı "etnik temizliğe" tabi tutarken içindekileri etkisizleştiriyorlardı. Sırplar etnik arındırma yoluyla sınırları yeniden çizmeyi siyasi hedef olarak belirlemişlerdi.[298]

Ağustos ayında Sırp ve Hırvat özerk bölgeleri Bosna Hersek'in %80'ini kapsıyordu. Sırplar ve Hırvatlar işgal ettikleri bölgelerde idari, mali ve hukuki devlet organlarını oluşturuyorlardı. Karadziç Bosna Hersek devletini tanımıyor, Mate Boban İzzetbegoviç'in sadece Müslümanları temsil edebileceğini söylüyordu. Bosna Hersek fiili olarak parçalanmış, İzzetbegoviç'in Devlet Konseyi Başkanı olduğu Saraybosna Hükümeti, Karadziç liderliğinde Banya Luka'dan idare edilen Sırp Cumhuriyeti ve Boban liderliğinde Mostar'dan idare edilen Hersek-Bosna Hırvat Birliği olmak üzere üç devlet ortaya çıkmıştı. Miloşeviç ve Tudjman zaten Bosna'nın paylaşımı konusunda gizli olarak anlaşmışlardı ve kendi etnik gruplarını destekliyorlardı.[299]

1992 yaz sonunda Hırvat birlikleri Bosna Hersek'in yaklaşık %20'sinde kontrolü sağlamışlardı. HVO yetkilileri Müslümanların kontrolü altındaki bölgeye giren araçlardan vergi alıyorlar, silah ve malzemenin bir kısmına el koyuyorlardı. İnsani yardım malzemesi taşıyan BM konvoylarından araç başına 200 mark isteniyordu. Sonbaharla beraber Müslüman-Hırvat ittifakı bozulmaya başladı. Eylül ayında Mostar'da kırmızı beyaz damalı Hırvat bayrağı veya leylak amblemli Bosna Hersek Cumhuriyeti bayrağından hangisinin çekileceği tartışmasından kaynaklanan çatışmalar çıktı. Müslüman ve Hırvatların çok sayıda kayıpları oldu. Mostar, Neretva'nın batısı Hırvatlarda, doğusu Müslümanlarda kalacak şekilde ikiye bölündü. Şehrin Sırp halkı, Müslüman-Hırvat ittifakına yenik düşen Sırp paramiliterlerin dağlara çekilmesi ile zaten şehri boşaltmıştı.[300]

Hırvatlar kuzeye ilerleyerek çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Bugoyno ve Travnik'i işgal ettiler. Ekim'de Jablanica, Konjiç, Bugojno ve Travnik'in Hırvat

[298] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 89-90; Fahriye Emgili, a.g.m., s. 62; Mustafa Selver, a.g.e., s. 103-104.
[299] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 255-257.
[300] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 107, 114.

toprağı olduğu duyuruldu.[301] Hırvatlarla Müslümanlar JNA kışlalarından ele geçirilen silahların paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düştüler. Yine Ekim ayında Novi Travnik, Prozor ve Vitez'de yerel çatışmalar başladı.[302] Hırvatlar Travnik'in Zenica ve Tuzla yol irtibatlarını kestiler. Önceleri Sırplara karşı birlikte savaşmış olan Müslüman ve Hırvatların birbirleriyle çatışmaya girmesi ile Kasım'dan sonra Taravnik de ikiye bölündü. Travnik aynı zamanda Sırp zulmünden kaçan Müslüman mültecilerin sığındığı yerdi. Müslüman nüfusun görece artması da etnik çatışmayı körükleyen bir etken olmuştu. Şehrin yerel halkından kurulan tugayın yanı sıra mülteciler tarafından ayrı bir tugay daha kuruldu.[303]

Sırplar da Rogatica, Foça, Vlesanica ve Vişegrad'ı ele geçirmişlerdi. Sırpların Posavina bölgesinde Bosanski Brod'u, Jajce'yi ve birçok yerleşim yerini ele geçirmeleri Hırvatlarla anlaşmaları sayesinde olmuştu. Aralarındaki gizli anlaşmaya göre Hırvatlar Posavina koridorunu Sırplara bırakacak karşılığında Adriyatik kıyısında Prevlaka yarımadasını JNA'dan alacaklardı.[304] Sırpların Posavina koridorunu açmaları başarıydı ancak mevcut durumu muhafaza etmek zordu. Koridorun kuzey ve güneyinde bulunan Brçko'nun batısındaki Orazje ve Gradacaç ele geçirilemedi. Müslümanlara göre Brçko ve civarı, Orta Bosna'nın Tuna havzası ve Orta Avrupa'ya çıkışını sağlayan ve düşmanın eline geçmemesi gereken stratejik öneme sahip hayati bir bölgeydi.[305]

Bosnalı Sırp ve Hırvatlar hedeflerine ulaşırken Bosnalı Müslümanların elinde 1992 sonunda Orta Bosna'da Tuzla'dan Kiseljak'a uzanan küçük bir alan, Saraybosna, Doğu Bosna Müslüman anklavları ve Bihaç bölgesi kalmıştı.[306]

Drina vadisinde 7 Ocak 1993'te Müslümanların harekatı başladı. Srebrenica bölgesinde yerel komutan Naser Oriç emir komutasında Sırplara karşı baskınlar düzenlendi. Sırplar bu harekatlara 15 Nisan'da Srebrenica'nın birkaç kilometre yakınına kadar gelerek ve şehri ele geçirmekle tehdit ederek cevap verdiler.

---

[301] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 284.
[302] R. Craig Nation, a.g.e., s. 166.
[303] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 115.
[304] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 284.
[305] R. Craig Nation, a.g.e., s. 162.
[306] R. Craig Nation, a.g.e., s. 164-165.

Uluslararası baskı neticesinde Sırpların bu saldırı hazırlığı iptal edildi ve mevcut durum korundu. Mayıs ayında VRS, Zepa'ya doğru ilerledi. Temmuz'da Gorazde'nin ikmal yolları kesildi.[307]

BM ve AB arabulucularının yürüttüğü barış görüşmelerinde durum üstünlüğü sağlamak ve daha fazla toprak elde etmek amacıyla Ocak 1993'te Hırvat ve Müslümanlar arasında çoğunluğu Müslüman olan Gornji Vakuf'da çatışma çıktı.[308] Şubat'ta buradaki Müslüman kuvvetler HVO tarafından kuşatıldı. Vitez ve Kiseljak arasındaki alanda Müslüman ve Hırvat paramiliter güçler karşılıklı olarak etnik temizlik harekatına giriştiler.[309] Mart 1993'te Hırvatlar Travnik ve Mostar'daki ARBiH unsurlarını HVO'ya katılması konusunda zorladılar. Nisan'da Mostar ve Travnik'teki Müslümanları göçe zorlamaları ile ARBiH ile karşı karşıya geldiler. Bu dönemde Hırvatlar Müslümanları teslim olmaya zorlamak için Orta Bosna'ya Hırvatistan üzerinden gelen yardımların %80'ine el koyuyorlar, silah sevkiyatını engelliyorlardı. Hırvatlar tarafından Mostar bölgesinde beş kilometrede bir kontrol noktaları oluşturulduğundan ülke içlerine gidebilmek zorlaşmıştı.[310]

HVO, 16 Nisan'da Orta Bosna'nın Laşva vadisinde Müslümanların çoğunlukta olduğu Ahmiçi köyünde bir katliam gerçekleştirdi. Hırvatlar hafif silahlarla köylüleri ateş altına alarak öldürdüler, köyü yerle bir ettiler, yaktılar ve köy camisinin minaresini tahrip ettiler. Hırvatlar daha sonra benzer bir katliamı da 1993 Ekim'inde Vareş'in üç kilometre güneyinde yer alan Stupni Do köyünde gerçekleştirdiler.[311] Mostar ve Orta Bosna'da Hırvatlar ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar Nisan 1993'te şiddetlenince 25 Nisan'da Tudjman ile İzzetbegoviç ARBiH ile HVO'nun durumunu görüşmek için Zagreb'de bir araya geldi. Tudjman'ın amacı Hırvatistan üzerinden yapılan sevkiyatları engellemekle tehdit ederek İzzetbegoviç'i Vance-Owen planını kabul etmeye zorlamaktı.[312] İzzetbegoviç'in planı imzalaması ile bir yere varılamadı. Sırpların planı reddetmesi ve Batılı devletlerin askeri müdahale yapmaları ihtimalinin kalmaması üzerine Boşnak-Hırvat çatışması daha da sertleşti ve

[307] R. Craig Nation, a.g.e., s. 165-166.
[308] R. Craig Nation, a.g.e., s. 166-167.
[309] Noel Malcolm, a.g.e., s. 383.
[310] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 285.
[311] R. Craig Nation, a.g.e., s. 167.
[312] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 286-287.

Hırvatlar kazanımlarını zor kullanarak artırmaya çalıştılar. 1993 baharında Sırplar Doğu Bosna'da tekrar etnik temizlik faaliyetlerine yöneldiler. Saraybosna, Srebrenica, Gorazde ve Zepa'da katliamlar yaptılar. BM'nin insani yardım konvoyları da Sırp saldırılarına maruz kaldı.[313]

1993 Haziran sonunda Karadziç ve Boban genel bir ateşkes anlaşması ve Müslümanlara karşı ittifak yaptılar. Orta Bosna'nın kuzeyinde Maglaj ve Tesanj'e birlikte saldırdılar ve yaklaşık 140.000 Müslümanı bu bölgede muhasara altına aldılar.[314] Boşnaklarla Hırvatların ittifakları artık bozulmuştu. Vitez ve Gornji Vakuf bölgesinde şiddetli çatışmalar oldu. Jablanica ve Vitez civarında yüzlerce Müslüman katledildi. Etnik temizlik Mostar'da da başladı. Hırvatlar Müslümanların yaşadığı Neretva'nın doğusunu ağır silahlarla ateş altına aldılar. Şehrin bu bölgesinin %95'i enkaz haline geldi. Doğudan, kuzeyden ve batıdan Çetnikler tarafından çevrelenen Bosnalı Müslümanların güney çıkışı da kapatılmış oldu.[315]

Sırplar ve Hırvatların etnik temizlik yöntemleri şunlardı; bir bölge halkını tamamen öldürme, evleri yakma ve yıkma, zorla göç ettirme, göz dağı verme, işkence yapma, kadınlara ve kızlara tecavüz etme, tarihi, kültürel, dini yapıları, mezarlıkları ve arşivleri yok etme. Sırp ve o kadar çok olmasa da Hırvatlar bu yöntemlerin bir veya birkaçını aynı zamanda uygulayarak Müslümanlar üzerinde etnik temizlik faaliyetleri yürütüyorlardı. Amaçları hem Republika Sırpska hem de Hersek Bosna özerk bölgesini etnik olarak homojen hale getirmekti.[316]

1993 yazında HVO Hırvatistan ordusunun desteği ile Laşva vadisinde kontrolü sağlamaya çalıştı. Fojnica, Kiseljak, Vitez ve Zenica'da Hırvat ve Müslümanlar arasında çatışmalar çıktı. Müslümanlar henüz ağır silahlara sahip değillerdi ama çoğunlukta olmanın verdiği avantajla baskıya karşı koydular ve haziran ayında karşı taarruzla Travnik'i yeniden ele geçirdiler. Travnik'ten sonra Kakanj, Bugojno ve Prozor'a doğru ilerlediler.[317] Tudjman bu karşı taarruza televizyon, radyo ve basın organlarında Hırvatların İslamcılar tarafından katledildiği şeklinde iftira

[313] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 194.
[314] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 137.
[315] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 288; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 67.
[316] Fahriye Emgili, a.g.m., s. 65.
[317] R. Craig Nation, a.g.e., s. 167.

kampanyası başlatarak cevap verdi. İzzetbegoviç'in Bosna Hersek'te İslam devleti kurmak istediğini iddia etti. 1993 yazında Split'te göçmen kamplarında bulunan Müslümanları dışarı attırdı. Tudjman Ekim'de amacının Bosna Hersek'in dağılması olduğunu, Hırvatistan'ın çıkarlarının Bosna Hersek'i Sırplarla paylaşmayı gerektirdiğini HDZ'nin yayın organı Glasnik vasıtasıyla kamuoyuna açıkladı.[318]

VRS'nin geniş alana yayılmış olması ve sürekli icra edilen harekatlar Sırp birliklerinin üzerinde olumsuz tesir gösterdi. 10 Eylül 1993'te Banya Luka'da bazı birlikler şartlarının iyi olmadığı ve icra edilen harekatların etkili olmadığı gerekçesiyle isyan etti.[319]

ARBiH, 4 Kasım 1993'te Saraybosna'nın 50 km. kuzeyinde bulunan Vareş'i Hırvatlardan aldı. Bir gece önce HVO, Hırvatlara Vareş'i terk ederek Hersek bölgesine gitmelerini emretmişti. Çünkü Hersek bölgesi, Müslümanlardan temizlenmekte olan "Vaadedilmiş Topraklar"dı.[320] Hırvatlar Kasım ortasında, ARBiH tarafından 1993 yazında kuşatılmış olan Vitez ve Kiseljak şehirlerini ve kuşatma altındaki birliklerini kurtarmak için kuzeye doğru ilerlediler. Fojnica ve Gorjni Vakuf şehirlerinde şiddetli çarpışmalar oldu. Aynı zamanda Sırplar Olova'ya saldırı düzenliyorlardı. Bihaç bölgesinde de Sırplarla anlaşan Fikret Abdiç, Sırp ağır silahlarının desteği ile birlikte ARBiH'in 5. Kolordusuna saldırıyordu. Bunlara ilaveten Hırvatistan'dan getirilen 20.000 kişilik ordu, ağır silah, helikopter ve uçaklara Vareş'e saldırmalarına rağmen Boşnaklar direndi ve Vareş'i Hırvatlara vermedi.[321]

Sırplardan sonra Mostar'a Mart 1993'te Hırvatların saldırıları başlamıştı. Mostar'da Neretva'nın doğu yakasındaki Müslüman yerleşim yeri savaşın başında Sırp topçusunun ateşine maruz kalırken bu tarihte Hırvat topçusu tarafından ateş altına alınıyordu. Mimar Sinan'ın öğrencisi Hayrettin'in yaptığı 428 yıllık Mostar köprüsü 9 Kasım 1993'te bu atışların birisi ile yıkıldı. Köprünün yıkılışı Avrupa'da farklı kültürlerin bir arada yaşamasının zorluğunun bir göstergesi oldu. Mostar Adriyatik'ten Bosna içine giden yol üzerinde olması, havaalanı ve uçak fabrikası bulunması nedeniyle Hırvatların özel önem verdiği bir yerdi. Mostar'daki Hırvat kuşatması

[318] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 288-289.
[319] R. Craig Nation, a.g.e., s. 166.
[320] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 64.
[321] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 289-290.

1994'ün Mart'ına kadar sürdü.[322] Hırvatların Mostar kuşatması uluslararası kamuoyunun dikkatini Sırpların Saraybosna kuşatması kadar çok çekmedi ama Hırvatlar 1994 Şubat'ında BM tarafından yaptırımlarla tehdit edildiler. VRS'nin Saraybosna'da cesaret edemediği gibi HVO da şehrin Müslümanların yaşadığı doğu kesimine piyade birlikleri ile saldırıya cesaret edemedi.[323]

ARBiH'in komutasını 1993 Haziran'ında Sefer Haliloviç'ten devralan Rasim Deliç motivasyonu yüksek Müslüman mültecilerden oluşturduğu 7. Müslüman Tugayı ve 17. Krayina Tugayı ile Müslümanların özgüvenlerini artırdı ve bu birlikleri stratejik planlarına öncü olarak dahil etti.[324] 1994 Ocak ayı geldiğinde ARBiH Orta Bosna'da genel bir taarruz başlattı. Patlayıcı fabrikasının bulunduğu stratejik öneme sahip olan Vitez Hırvatlardan kurtarıldı. Busovaça bölgesindeki 8000, Orta Bosna'nın genelinde 70.000 Hırvat ARBiH tarafından kuşatılmış oldu. Aynı tarihte Maglaj ve Olovo'da Sırpların şiddetli saldırıları sürüyordu.[325]

Tudjman ve İzzetbegoviç 9 Ocak 1994'te Bonn'da bir araya geldi. Toplantıda bir barış antlaşması üzerinde anlaşılamadı ama Orta Bosna'da çatışmaların durdurulması kararlaştırıldı.[326] Ocak ayının sonunda Bosna Hersek hükümeti Hırvatistan'a nota vererek ülkesindeki Hırvatistan ordusuna ait askerlerin çekilmesini istedi. Boşnakların 20.000 kişilik Hırvat askeri iddiasını Zagreb kabul etmedi. Onlara göre Bosna Hersek'te 2.000 gönüllü Hırvat vardı.[327] Gelişmeler üzerine BM Güvenlik Konseyi 4 Şubat'ta Hırvatistan birliklerinin Bosna Hersek'ten çekilmesi gerektiğini açıkladı.[328]

Fikret Abdiç (Babo), 27 Eylül 1993'te Velika Kladuşa'da Bihaç bölgesinin (Batı Bosna Özerk Bölgesi) özerkliğini ve kendisinin cumhurbaşkanlığını ilan etmişti. Bosnalı Sırp ve Hırvatlarla barış antlaşmaları imzalamıştı. Abdiç'in bu girişimleri Bosna Hersek Ordusu ile kendi yandaşlarının çatışmasına sebep oldu.[329] Abdiç altı

[322] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 293.
[323] R. Craig Nation, a.g.e., s. 167.
[324] Gös. yer.
[325] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 294-298.
[326] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 52.
[327] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 298-299.
[328] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 54.
[329] Aydın Babuna, a.g.e., s. 211.

tugaydan (5.000 savaşçı) oluşan küçük özel ordusu ile ARBiH birliklerine karşı savaştı. 1994 ilkbaharında General Atıf Dudakoviç emir komutasındaki ARBiH'in 5. Kolordusu Bihaç Cebinin büyük kısmında kontrolü sağlamayı başardı ve Abdiç birliklerini Velika Kladuşa'ya çekilmeye zorladı. 1994'ün ilk aylarında Cazinska Krajina'da ayrı komuta altında en az beş askeri birlik vardı: Abdić'in ayrılıkçı Müslüman kuvvetleri, Dudaković'in ARBiH 5. Kolordusu, Hırvatistan Ordusu, VRS ve sınır ötesinde VRS ile yakın iş birliği halinde olan Belgrad destekli Krayina Sırp Ordusu. Müslümanların kendi içinde savaşması, Müslüman, Sırp ve Hırvatların değişken ittifakları, yerel kontrolü sağlama çabalarının karmaşıklığı Bosna savaşını sonu görülemez bir hale getirmişti.[330]

Sırplar 5 Şubat 1994'te Saraybosna'daki Markale pazar yerini ağır silahlar ile ateş altına alarak katliam yapınca ABD inisiyatifi ele aldı ve NATO'nun Sırplara nota vermesini istedi. Rusya araya girerek Sırpların Saraybosna etrafından çekilmelerini sağladı ve Karadziç'e Tuzla havaalanını açtırdı. Rusya bu girişim ile Sırpları muhtemel NATO hava bombardımanından kurtarmış oldu. ABD Bosna sorununun çözümü için daha aktif bir rol oynamaya gerek duydu. ABD dışişleri bakanı Warren Cristopher, Orta Bosna'da çatışmaları sona erdirmek ve Boşnaklarla Hırvatların birleşerek federasyon oluşturmalarını sağlamak için arabuluculuk yaptı. Böylece Sırplar üzerinde baskı kurulmuş olacaktı.[331] ABD hükümetinin yardımıyla bir anlaşma geliştirildi ve Boşnak-Hırvat Federasyonunu oluşturacak ilk adım atıldı. İki taraf arasına 1 Mart 1994'e Washington'da *Federasyon Çerçeve Antlaşması* imzalandı. Anlaşma ile Sırplara karşı beraber mücadele etmenin zemini oluşturulmuş ve Boşnak ve Hırvatlar arasında ateşkes sağlanmış oldu.[332]

Federasyon kurulduktan sonra Hırvat cephesinin çözümlenmesiyle elleri rahatlayan Boşnaklar Sırp cephesine ağırlık verdiler. Zepçe, Maglaj, Gornji Vakuf, Gorajde, Zepa, Teoçak, Brçko ve Bihaç'ta şiddetli çarpışmalar yaşandı.[333] 1994 yazında Müslüman ve Hırvatlar koordineli olarak Orta Bosna'da Kupres, Donji Vakuf, Glamoç ve Bosanski Grahovo'da harekat düzenlediler. Temmuz'da ARBiH

[330] R. Craig Nation, a.g.e., s. 168.
[331] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 300.
[332] Noel Malcolm, a.g.e., s. 395-396; İlker Alp, a.g.e., s. 140.
[333] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 315.

5.Kolordusu Bihaç cebindeki direnişi kırmayı başardı ve Abdiç'in kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Sırpların kontrolündeki Krayina'ya sürdü.[334]

Eylül ayında VRS, Hırvatistanlı Sırplarla beraber Bihaç cebine yönelik karşı taarruza kalkıştı. Bihaç bölgesi ablukaya alındı ve bu süre içinde gelen 131 insani yardım konvoyu içeri alınmadı. Kuşatılan halk teslim olana kadar açlığa terk edilmişti. Ekim'in son haftasında ARBiH 5. Kolordusu kuşatmayı yarmak maksadıyla taarruza başladı. Kolordu ilk başta doğuya doğru Bihaç cebini genişletmeyi başardı. Aynı zamanda ARBiH 7. (Travnik) Kolordusu ile HVO'nun icra ettiği ortak taarruz neticesinde 4 Kasım'da Kupres ele geçirildi. VRS lojistik sorunlar yaşamasına rağmen Kasım ayı boyunca Bihaç'a yönelik saldırılara devam etti. Hırvatistan'daki havaalanlarından kalkan Sırp uçakları Bihaç ve Casin kentlerini bombaladı. Bunun üzerine NATO uçakları da Sırp uçaklarının kullandığı pistlere hava akınları ile az miktarda zarar verdi. 5. Kolordunun gayretleri sayesinde Bihaç cebi Sırplar tarafından ele geçirilemedi.[335]

ABD eski başkanı Jimmy Carter'ın girişimiyle 1994 sonunda ARBiH ile VRS arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Bihaç bölgesinde çatışmalar devam etti ama birçok yerde bu ateşkes kararına önemli ölçüde uyuldu. Dört ay süren ateşkesten sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde çatışmalar tekrar başladı. ARBiH Saraybosna'nın güneyindeki dağlarda ve Travnik yakınlarındaki Vlaşiç dağında önemli başarılar elde etti. Nisan başında Vlaşiç dağının şehre hakim tepeleri ele geçirildi. Mayıs'ta VRS'nin karşı taarruzları başladı. 25 Mayıs 1995'de Saraybosna'nın yoğun bir şekilde bombalanması üzerine NATO uçaklarının Pale çevresindeki Sırp cephaneliklerini vurdu. Buna karşılık olarak Sırplar top atışları ile "Güvenli Bölge" Tuzla'nın ana caddesinde 71 kişinin hayatını kaybetmesine sebep oldular. Sırplar aynı zamanda çoğu Fransız olmak üzere 400 UNPROFOR askerini rehin aldılar. Rehinelerin öldürülmesi tehdidi üzerine hava akınları durduruldu. Sırpların 13 Haziran'da rehineleri bırakması üzerine rehine krizi sona erdi. Son gelişmeler üzerine Sırplarla daha etkin mücadele edebilmek için Fransa'nın önerisi ile haziran ayının başında 10.000 kişilik "Acil Tepki Gücü" (Rapid Reaction Force) oluşturulmasına karar verildi. "Acil Tepki Gücü"

[334] R. Craig Nation, a.g.e., s. 186.
[335] Noel Malcolm, a.g.e., s. 399-400.

olarak bir İngiliz tugayı ile Fransızların komutasındaki bir çokuluslu tugay Temmuz sonlarında İgman dağına konuşlandırıldı.[336]

VRS, güvenli bölgelerden biri olan Srebrenica çevresinde konuşlanarak kasabaya saldırı hazırlıklarına başladı. 24 Haziran'da Sırplar kasabanın askersizleştirilmesini istediler. İki haftadan daha kısa süre içinde Srebrenica'yı kuşatarak ağır silahlarıyla ateş altına aldılar. Kasabayı korumakla görevli Hollanda UNPROFOR birliğinin komutanının NATO uçaklarının hava harekatına hazır olması talebi Zagreb'de bulunan BM komutanı General Janvier tarafından uygun görülmedi. Sırplar, 9 Temmuz'da çevre kasaba ve köylerdeki siviller Srebrenica'ya sığınırken 30 UNPROFOR askerini esir aldılar. 11 Temmuz'da NATO uçakları Sırp mevzilerine karşı hava taarruzu icra etti ancak daha sonra Sırpların rehin askerleri öldürme tehdidi karşısında harekat askıya alındı.[337] Mladiç, 11 Temmuz'da VRS askerleri ile beraber Srebrenica'ya girdi. Mladiç yaptığı açıklamada "kenti Sırp halkına armağan ettiğini" ve 1804 yılındaki Sırp isyanına atıf yaparak "bölgede yaşayan Türklerden intikam alma zamanının geldiğini" ifade etti.[338] Sırp saldırılarından kurtulmak isteyen binlerce Boşnak Srebrenica'dan kaçarak Potaçari'deki UNPROFOR üssüne sığınmak istedi ama sadece birkaç bin Boşnak içeri girebildi. 25.000 civarında Boşnak çevredeki ormanlık alanda ve fabrikalarda gizlenmeye çalıştı, bir kısmı Tuzla'ya doğru kaçmaya çalıştı. Sırplar 11-23 Temmuz 1995 tarihleri arasında14-65 yaş arası 8.000-12.000 Boşnak erkeğini ayırarak çeşitli yerlerde katlettiler. Hollandalı askerler bütün bu olaylara seyirci kalmışlardı.[339] Sırplar Srebrenica'dan sonra diğer bir güvenli bölge olan Zepa'ya yöneldiler ve önce BM gözlem noktalarını ateş altına aldılar. Zepa on bir gün içinde 25 Temmuz 1995'de düştü. Srebrenica ve Zepa'nın VRS'nin eline geçmesi üzerine ABD senatosu silah ambargosunu tek taraflı kaldırma kararı aldı.[340]

Srebrenica ve Zepa'dan sonra sıra Gorazde'ye gelmişti. 26 Temmuz'da Bürüksel'de yapılan NATO toplantısında Gorazde'nin saldırıya uğraması durumunda

[336] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 68; Noel Malcolm, a.g.e., s. 401-405; R. Craig Nation, a.g.e., s. 189.
[337] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 68-69.
[338] Richard Holbrooke, a.g.e., s. 95.
[339] İlker Alp, a.g.e., s. 127-128.
[340] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 71-72.

Sırplara karşı harekat düzenleneceği açıklandı. Bunun üzerine Sırplar Gorazde'den geri çekildi.[341]

Hırvatistan Ordusu 1-2 Mayıs 1995'e icra ettiği harekat ile Batı Slavonya bölgesinin tamamında kontrolü tekrar ele geçirdi. Bunun üzerine Mayıs sonunda Krayina Sırp Cumhuriyeti Parlamentosunda Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti ile birleşme kararı alındı. Sırplara karşı daha etkin mücadele edebilmek için Hırvatistan ve Bosna Hersek 22 Temmuz 1995'de Split'te ortak savunma ve askeri işbirliği anlaşması imzaladı.[342] Antlaşma gereği bir hafta sonra ortak harekat yapan Hırvatistan Ordusu ve HVO, Livno, Glamoç ve Bosansko Grahovo'yu Sırplardan geri aldı. Aslında bu harekat Krayina harekatının ön çalışmasıydı. Krayina Sırpları ile yaptıkları Cenevre görüşmelerinden sonuç alamayan Hırvatistan dört yıldır hazırladığı ordusuyla icra ettiği "*Fırtına" (Oluja*) kodlu harekat ile Krayina Sırp Cumhuriyetinin tamamında denetimi sağladı. 4 Ağustos'ta Hırvatistan ordusunun 25 tugayı Krayina'ya girerek birkaç saat içinde direnişi kırdı. Başkent Knin kuşatıldı ve silahlı unsurlar sınır dışına sürüldü. 3 Ağustos'tan itibaren Krayina'dan Bosna Hersek'e mülteci akını başlamıştı. 40 km. uzunluğu bulan 180.000 Sırp'ın bu göçü ile Yugoslavya savaşının en fazla sayıda insandan oluşan etnik temizliği yapılmış oldu. Geride kalan yaşlı ve savunmasız 9.000 kişi birkaç hafta içinde Hırvatistan Özel Kuvvetleri tarafından öldürüldü. Krayina Sırplardan alınınca Bihaç üzerindeki kuşatma *kalkmış oldu.*[343]

Sırplar 28 Ağustos 1995'de Saraybosna'nın en işlek caddesinde bulunan Markale pazarına ikinci defa ağır silahlarla saldırdılar. Düşen top mermileri sonucu 37 kişi öldü, 90 kişi yaralandı.[344] Bu saldırının ardından BM ve NATO, Mladiç'e ültimatom vererek topçu silahlarının Saraybosna'nın yasak bölgesinden (20 km. yarıçapı olan bölge) çıkarmasını istedi. Mladiç'in ültimatomu reddetmesi üzerine 30 Ağustos'ta Sırp hedeflerine yönelik NATO hava harekatı başlatıldı. Sırpların Saraybosna, Pale, Tuzla, Gorazde ve Mostar'daki iletişim merkezlerini, hava savunma sistemlerini, cephaneliklerini ve Saraybosna çevresindeki ağır silah mevzilerini hedef

[341] R. Craig Nation, a.g.e., s. 190.
[342] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 77, 81-82: M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 365.
[343] R. Craig Nation, a.g.e., s. 190-191.
[344] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 30.

alan ve "Kararlı Güç (Deliberate Force)" adı verilen NATO'nun bu harekatı ile Saraybosna kuşatmasının kaldırılması amaçlanmıştı. Hava taarruzlarının desteğinde Hırvat ve Müslüman kara birlikleri harekatlarını geliştirdiler. İki hafta süren hava harekatında yapılan 3000'den fazla sorti ile Sırpların hava savunma sistemleri çökertildi ve büyük miktarda cephanesi yok edildi.[345]

Sırpların 14 Eylül'de ağır silahlarını Saraybosna'nın 20 km. dışına çekmeyi kabul etmeleri üzerine NATO'nun hava taarruzları durduruldu. Sırpların şartı karşı taarruzda bulunmalarını önlemek için Boşnakların da ağır silahlarını Barış Gücü'nün denetimine bırakmaları idi. 16 Eylül'de BM gözlemcileri Sırpların ağır silahlarının bir kısmını çektiklerini bildirdiler.[346]

ARBiH ile HVO'nun ortaklaşa düzenlediği harekat ile 13 Eylül'de Donji Vakuf, 14 Eylül'de Jajce ele geçirildi. 17 Eylül'de Bihaç ile Jajce arasındaki yolun kontrolü bu kuvvetlere geçti. ABD ve İngiltere'nin Hırvatistan'ı uyarısı üzerine 19 Eylül'de taarruzlar durdurulduğunda Sırplar ülke topraklarının yaklaşık %15'ini kaybetmişler ve Temas Grubunda öngörülen topraklara çekilmişlerdi. 1994 Nisan'ında hazırlanan Temas Grubu Planına göre Boşnak-Hırvat Federasyonu ülke topraklarının %51'ine sahip olurken geri kalan %49 Sırplara verilmişti. Boşnak-Hırvat birliklerinin bu oran sağlanıncaya kadar taarruz etmesine izin verildi ama daha fazlasına müsaade edilmedi. Çünkü Batı, Boşnak-Hırvat birliklerinin ilerlemesi karşılığında Sırbistan'ın devreye girerek savaşın genişlemenden endişeleniyordu. ABD hükümeti diplomatik çözümlerin üzerinde duruyordu. Çözümleri eski Temas Grubu planının yeniden biçimlendirilmesi idi. Ancak Boşnaklar Gorazde ile Saraybosna çevresindeki toprakların takas edilmesine ilişkin ABD teklifine karşı çıkıyorlardı. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Halbrooke savaş bitmeden diplomatik çözüm ile ilgili temaslarına başlamış[347] ve 16-18 Ağustos'ta Zagreb, Belgrad ve Saraybosna'ya

[345] R. Craig Nation, a.g.e., s. 191; Noel Malcolm, a.g.e., s. 410; M. Murat Taşar, "Dayton Anlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceğine Dair Düşünceler", *Ülke Dergisi, Sayı 12, 25 Ağustos 1996,* https://www.academia.edu/7719813 (25.4.2021), s. 10-11.
[346] Pınar Yürür, a.g.e., s. 83.
[347] Noel Malcolm, a.g.e., s. 410-411; Gheorghe Anghel, *The War in Bosnia, 1992-1995: Analyzing Military Asymmetries and Failures*, (Naval Postgraduate School, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Monterey, California 2000, https:// www.hsdl.org (17.04.2021), s. 81-82.

giderek Tudjman, Miloşeviç ve İzzetbegoviç'e ABD'nin yeni planı hakkında bilgi vermişti.[348]

Holbrook'un girişimiyle 5 Ekim'de 60 günlük ateşkes anlaşması imzalandı ve anlaşma 12 Ekim'de yürürlüğe girdi.[349] Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra Banya Luka çevresinde Boşnak ve Hırvatların Sırplara karşı taarruzları bir süre daha devam etti. Çok sayıda Sırp'ın Sırbistan'a kaçması üzerine Sırbistan ordusunun müdahale etme emareleri gözüktüğünde Bosna Hersek hükümeti taarruzları durdurduğunu açıkladı. Sırbistan ordusunun müdahil olması durumunda çatışmalar devam eder barış çabaları boşa gidebilirdi.[350]

ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton şehrindeki hava üssünde üç hafta süren görüşmelerin ardından 21 Kasım 1995'de genel bir anlaşmaya varıldığı açıklandı. 14 Aralık'ta Paris'te Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan cumhurbaşkanları tarafından imzalanan antlaşma (Dayton Antlaşması) ile üç buçuk yıl süren savaş resmen sona ermiş oldu. Anlaşma Boşnak-Hırvat Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti arasındaki 51-49 oranlarındaki toprak paylaşımını, yeni bir anayasayı, insan hakları ile ilgili mekanizmaları, mültecilerin geri dönmesini, ekonominin yeniden düzenlenmesini ve bölgeye yerleştirilecek 60.000 kişilik NATO gücüne ilişkin planı içeriyordu.[351]

7 Kasım'da taraflara önerilen anayasa taslağına göre Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin (ICTFY) suçladığı veya mahkum ettiği kişiler Başkanlık Konseyi veya Parlamentoya aday olamayacaklardı. ICTFY, 16 Kasım'da Karadzic ve Mladiç'i Srebrenica'da yapılan katliamların sorumluları olarak savaş suçlusu ilan etti. Böylece savaş suçuna karışmış olan kişilerin tekrar yönetime gelmelerinin önüne geçilmek isteniyordu.[352]

Richard Holbooke'a göre ABD Bosna Hersek savaşına müdahale etmeseydi savaş daha çok uzun yıllar sürecek ve on binlerce insan ölecekti. Boşnaklar, Büyük Sırbistan ile Büyük Hırvatistan arasında sıkışmış, denize çıkışı olmayan küçük bir

[348] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 85.
[349] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 91.
[350] Pınar Yürür, a.g.e., s. 88.
[351] Noel Malcolm, a.g.e., s. 412-413.
[352] Pınar Yürür, a.g.e., s. 89.

bölgede yaşamak zorunda kalacaklardı.[353] Ancak savaşın son yılında güçlenerek Sırplardan kaybettikleri toprakları almaya başlayan Boşnakları durduran yine ABD olmuştu.

Dayton Antlaşmasından sonra Saraybosna'nın kuzey ve batısındaki banliyöler-kentler Sırplardan Federasyona el değiştirdi. Mostar ve Konjic'in güneyindeki arazi Sırpların boşaltmasıyla Federasyona devredildi. Gorazde bir koridor ile Federasyon'a bağlandı. Koridorun yakınındaki tarihi Ustikolina kasabası Federasyona verildi. Bu bölgeler Boşnakların denetimine girdi. Kuzeydeki Ocak şehri de Federasyona verildi ancak buranın nüfus çoğunluğunu oluşturan Hırvatların denetimine girdi. Ateşkes yapıldığında ittifak toprakların %52'sinde kontrolü sağlamıştı. Bu yüzden 51-49 oranını sağlamak için 1995 sonbaharında Hırvatların Sırplardan ele geçirdiği Mrkonjiç Grad ve Şipovo çevresindeki dağlık ve geniş arazi Sırplara geri verildi.[354]

Bosna Hersek'teki savaş sonucunda 1995 Aralık'ında, 4,4 milyonluk nüfusun, çoğunluğu Boşnak ve Hırvat olmak üzere yaklaşık 1,3 milyonu yurt içinde, 900.000'i komşu ülkelerde ve batı Avrupa ülkelerinde mülteci konumuna düştü.[355] Almanya, Avusturya, Macaristan ve İtalya gibi mülteci kabul eden ülkeler mülteci sayısı arttıkça ülkelerine kabulde sınırlama getirdiler. Bu da mültecilerin Bosna Hersek'ten çıkışını zorlaştırdı. Hırvatistan ülkesinin mülteci bakımından doyuma ulaştığını açıklayarak bir süre sonra sınırlarını mültecilere kapattı. Mültecilerin varlığı nedeniyle turizm gelirleri çok düşmüştü. Fransa ve İngiltere mültecilerin yerinde kalması için uluslararası mali destek sağlanması taraftarıydı. Bosna Hersek dışına mülteci akınının artmasının Sırpları cesaretlendireceğini düşünen BM Mülteciler Yüksek Komiserliği 12 Ağustos 1992'de 28.000 mülteciyi Bosna Hersek'e geri göndermişti.[356]

---

[353] Richard Holbrooke, a.g.e., s. 434.
[354] Pınar Yürür, a.g.e., s. 94-95.
[355] Mark Cutts, The Humanitarian Operation in Bosnia, 1992-95: Dilemmas of Negotiating Humanitarian Access, Policy Research Unit, UNHCR, Geneva 1999, https://www.unhcr.org/research/working/3ae6a0c58, (7.1.2021), s. 1.
[356] Mustafa Selver, a.g.e., s. 104-105.

Resmi rakamlara göre savaşta 156.826 Boşnak, yaklaşık 70.000 Sırp ve 37.000 Hırvat hayatını kaybetti.[357] Aydın Babuna'ya göre savaş neticesinde 160.000'den fazlası Boşnak olmak üzere yaklaşık 200.000 kişi hayatını kaybetmişti.[358] Smail Çekiç'in *Boşnak Soykırımı* isimli eserinde ise 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te 200.000'in üzerinde sivil Boşnak'ın öldürüldüğü, 2 milyon kişinin evlerini terk ettikleri, mallarına ve mülklerine el konulduğu ve 44.000 Boşnak kadının sistematik tecavüze uğradığı belirtilmektedir.[359] Fahriye Emgili ise makalesinde 200.000'den fazla Boşnak'ın öldürüldüğünü, 2 milyon insanın yerinden edildiğini 30.000 kadın ve kızın sistematik bir şekilde tecavüze uğradığını, 260.000 Boşnak'ın toplama kamplarından geçtiğini ve bu kamplarda 40.000 Boşnak'ın öldürüldüğünü ifade etmektedir.[360]

Asker sayısı olarak bakıldığında Sırpların kaybı Boşnak ve Hırvatlardan çok daha fazlaydı. Barış antlaşması gereğince 90 gün içinde temas hattında 20km.lik bölge askerden temizlendi. Boşnaklar ağır silahlarını Bihaç, Zenica ve Lipik; Sırplar Banya Luka, Bijeljina ve Sokolaç; Hırvatlar Çapljina ve Vitez'deki kışlalara götürdüler. Bundan sonra terhis, ağır silahların sınırlandırılması ve Federal Ordunun (Vojska Federacije, VF) kurulması safhalarına geçildi. Rakamlar değişken olmakla birlikte ateşkes yapıldığında silah altında Boşnakların 210.000, Sırpların 130.000, Hırvatların 70.000 askeri mevcuttu. Dayton'a göre ARBiH ve HVO'nun birleşmesi ile oluşacak VF'nin 55.000, VRS'nin ise 35.000 askerden oluşması planlandığından taraflar büyük bir kısım askerini terhis etmek zorunda kaldılar.[361]

Boşnak ve Hırvat temsilcileri 25 Aralık 1995'de bir araya gelerek iki ordunun birleşmesini görüştüler. 1996 başında kurulan yeni hükümetin savunma bakanı Hırvat yardımcısı ise Boşnak oldu. ARBiH'in komutanı Rasim Deliç VF komutanı olurken yardımcılığına HVO'nun komutanı Zivko Budimir atandı. ARBiH'in altı kolordusu üçe indirildi ve HVO bir kolordu sayıldı. Sonuçta VF 4 kolordudan teşkil edilmiş oldu. Bosna Hersek üzerindeki silah ambargosu 15 Mart 1996'da kaldırıldı. Aynı gün

---

[357] Pınar Yürür, a.g.e., s. 96.
[358] Aydın Babuna, a.g.e., s. 211.
[359] Smail Çekiç, *Dayton (Barış) Antlaşmasının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı*, Çevirenler: Leyla Orak Çelikboya, Elmas Orak, Lutka Kitap, İstanbul 2018, s. 10-11.
[360] Fahriye Emgili, a.g.m., s. 64.
[361] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…*, s. 31.

Ankara'da VF'nin güçlendirilmesi konusunda yapılan uluslararası toplantıda 800 milyon dolarlık yardım yapılacağı açıklandı. ABD 100 milyon dolarlık yardım, Türkiye eğitim konusunda destek, Birleşik Arap Emirlikleri tank ve zırhlı araç yardımı sağladı.[362]

VRS'nin ünlü komutanı Ratko Mladiç savaş suçlusu ilan edilince uluslararası toplumun karşısına çıkamadı. Mladiç, Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Biljana Plavsiç tarafından 1996 Kasım'ında görevden alındı ve yerine albay rütbesi ile emekli olduktan sonra general yapılan Pero Çoliç getirildi. Bu olay VRS'yi ikiye böldü ancak Mladiç'in gayretiyle gerginlik ortadan kalktı. Mladiç'in iki yıl kadar Han Pijesak ile Sokolaç arasında yaşadığı ve daha sonra Belgrad'a taşındığı bilinse de uzun süre yakalanamadı.[363]

3.1.6. Saraybosna Kuşatması

Bütün diğer taarruz harekatları gibi meskun mahallere taarruz harekatında da mevcut tehdidin ortadan kaldırılması düşünülür. Meskun mahallere taarruz harekatının amacı tehdit kuvvetini yok etmek, yenmek veya etkisiz hale getirmektir. Bunula birlikte amaç, nüfusun veya bölgenin altyapısına ilişkin bir etki elde etmek de olabilir.

Meskun mahallere taarruz harekatının çeşitleri; kuşatma, çevirme, sızma, yarma ve cephe taarruzudur. Kuşatma, meskun mahaldeki tehdit unsurlarını veya arazi parçasını tecrit etmek için en ideal harekattır. Derin kuşatma savunan kuvvetleri etkili bir şekilde tecrit eder ve meskun mahale yanlardan ve geriden taarruz etmek için uygun koşulları oluşturur. Yine de meskun mahalde bir hedefi veya tehdit kuvvetini kuşatmak çevredeki harekatın süratli olmasını gerektirdiğinden çoğunlukla zordur. Bununla birlikte dikey kuşatma, ordunun ağır silahları hava savunma tehdidini baskılar veya etkisiz hale getirirse etkili olabilir.[364]

"Kuşatma" (siege) terimi, taarruz eden kuvvetin kuşatılan şehrin çevresinde oturduğu ve kuşatılanların teslim olmasını beklediğinden dolayı Latince "sedere" (to

[362] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…,* s. 34-35.
[363] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…*, s. 36-37.
[364] *Urban Operations, Field Manual 3-06,* Headquarters Department of the Army, Washington DC 2006, s. 7-1, 7-8.

sit: oturmak) kelimesinden türemiştir ve bir köyün, kasabanın, şehrin, askeri tesislerin veya bir arazi parçasının askeri olarak çevrelenmesi anlamına gelir. Kuşatmanın maksadı düşmanı tecrit ederek dış dünya ile temasını önlemek, dolayısıyla direncini azaltarak teslim olmaya zorlamaktır. Kuşatma ilk çağlardan beri bir savaş taktiği olarak bilinmektedir. Taarruz eden, güç kullanarak kaleyi veya şehri ele geçiremezse veya meskun mahale girmek istemezse ve şehri savununlar teslim olmak istemezlerse, şehri kuşatarak lojistik desteğini keser, şehrin takviye edilmesini ve kuşatma içindeki birliklerin dışarı çıkmasını engellerdi. Geleneksel olarak bir kuşatmanın siviller için çoğunlukla açlık ve hastalık olmak üzere trajik insani sonuçları olurdu. Kuşatan birlikler, genellikle, tahkimatlardaki erzak tükenene kadar veya hastalıklar savunan birlikleri teslim olmaya karar verecek kadar zayıflatana kadar beklerdi.[365]

Silahların ateş gücünün (örneğin makinalı tüfekler) artması sonucu Birinci Dünya Savaşının siper savaşları kısa bir süre için yeni bir kuşatma savaşı şeklini ortaya çıkardı. Siper savaşlarında altını kazarak yıkmak, mayın döşemek, baraj ateşi oluşturmak gibi birçok teknik kullanıldı.

İkinci Dünya Savaşındaki Leningrad Kuşatması tüm savaş süresinin yaklaşık yarısı kadar olan 29 aydan fazla sürdü. Stalingrad savaşı ile birlikte, doğu cephesindeki Leningrad Kuşatması tarihteki en ölümcül şehir kuşatmasıydı. Batıda, Atlantik savaşı dışında kuşatmalar Doğu Avrupa cephesindekilerle aynı ölçekte değildi. Bununla birlikte Malta adası. Tobruk ve Monte Cassino önemli kuşatmaların yaşandığı yerlerdi. Güneydoğu Asya harekat alanında Singapur kuşatması ve Burma'da Myitkyina, Admin Box ve Tenis Kortu kuşatmaları dikkate değer kuşatmalardandı. Burma'daki kuşatmalarda yaygın olarak kullanılan hava köprüsü yöntemleri, Batılı güçlerin havadan ikmal usullerini geliştirmelerini sağladı. Hava köprüsü harekatlarının soğuk savaş zamanı Berlin Ablukası sırasında hayati öneme haiz olduğu kanıtladı. Kuşatmalar 20. yüzyılın sonuna kadar devam etti. 1980'den 11 Nisan 1991'e kadar Afganistan'daki Sovyet savaşı ve ardından Afgan İç Savaşı sırasında Host şehri 11

[365] Elzbıeta Mıkos-Skuza, "Sıege Warfare in the 21st Century from The Perspectıve of Internatıonal Humanıtarıan Law, *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics 8(2):319-330 December 2018*, https://www. researchgate.net/publication/330471148, (3.8.2021), s. 319-320.

yıldan uzun bir süre kuşatma altında kaldı. Bu kuşatma modern tarihin en uzun kuşatması olarak kabul ediliyordu.[366]

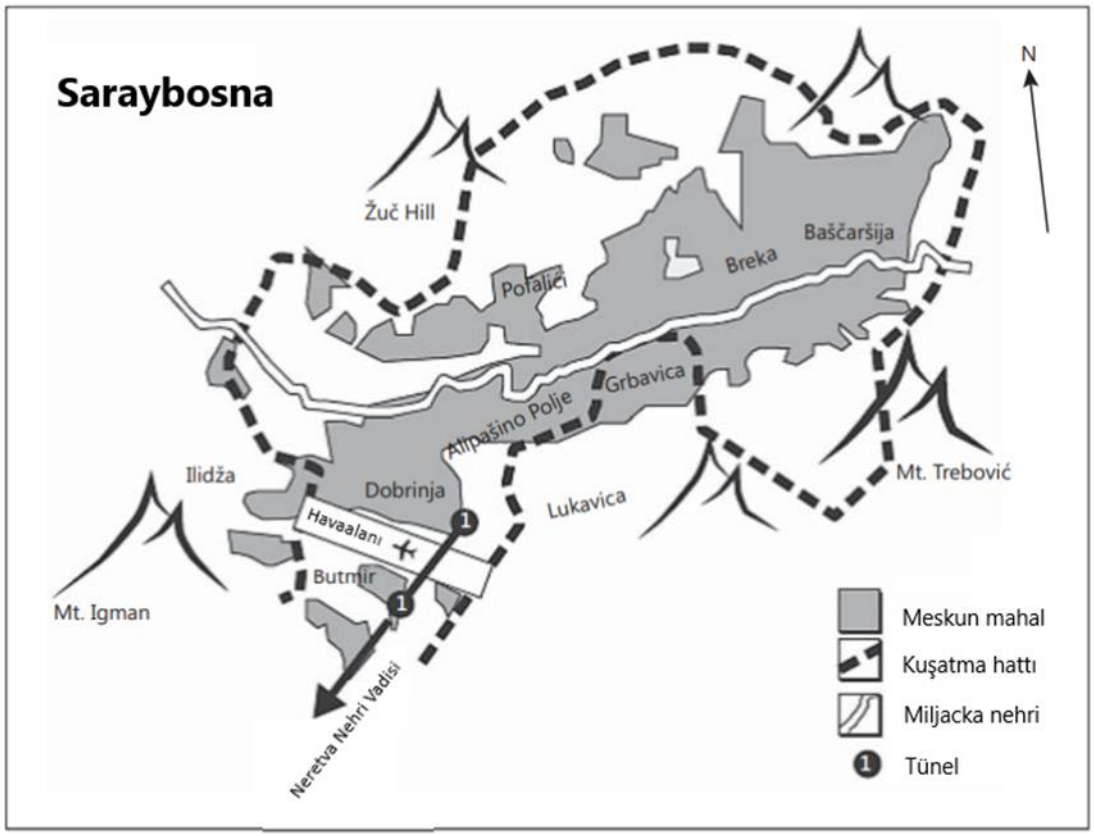
Saraybosna kuşatması da dünya tarihinde 20. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen en uzun ve trajik kuşatmalardan biri oldu. "Avrupa'nın Kudüs'ü" olarak bilinen Saraybosna, Müslümanlar, Ortodoks ile Katolikler ve Yahudilerin kendi dini mekanları ve kültürel özellikleri ile barış içinde bir arada yaşadıkları bir şehirdi. Doğu ve Batı dünyasının karışımı, değişik kültür ve dinlerin karşılaştığı, halkların ve geleneklerin beraber hayat sürdüğü tarihi bir yerleşim yeriydi.[367] Saraybosna'da 1991 yılında evliliklerin %34,1'i multi-etnik karaktere sahipti. Bu oran %18,6 olan ülke genelindeki karma evlilik oranının yaklaşık iki katı, %9,5 olan kırsal bölge karma evlilik oranının ise üç katından fazlaydı. Ancak çoğunluğunun Müslüman olduğu Saraybosna'nın ağırlıklı olarak beş mahallesinde yaşayan 120.000 Sırp Saraybosna'nın multi-etnik yapıda olduğunu öne çıkaran Bosna Hersek hükümeti ile aynı fikirde değildi.[368]

Sırplar savaştan önce Saraybosna'nın büyük bölümünü ele geçirerek şehri etnik olarak bölmeyi planlıyorlardı. Savaş sırasında Saraybosna'da birbirine bitişik Sırp bölgeleri oluşturmaya yöneldiler. Niyetleri başkenti askeri harekat ile ellerinde tutarak küçük Saraybosna bölgesini Doğu Bosna'daki geniş topraklar için pazarlık aracı olarak kullanmaktı. Karadziç'e göre; Vogoşça ile Vis arasındaki metre karelerce toprak karşılığında Drina'da kilometre karelerce toprak alınabilirdi. Saraybosna Bosna Hersek'teki etnik ayrımın somut bir göstergesi ve Sırp kontrolündeki bölgeleri birleştirecek olan stratejik bir yerdi. Karadziç'in hedefi Bosna Hersek'i üçe bölmekti. Sırplar Saraybosna'nın bir bölümüne sahip oldukça Müslümanlar devlete sahip olmuş sayılmazlardı. Saraybosna ve çevresindeki savaşlar Bosna'nın kaderinde belirleyici olacaktı. Bir savaş olacaksa Saraybosna'da başlayacak ve Saraybosna'da bitecekti.[369]

Avrupa Topluluğunun Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanıdığı gün olan 6 Nisan 1992'den bir gün önce JNA desteğindeki Bosnalı Sırplar tarafından kuşatılmış

[366] https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Siege (3.8.2021).
[367] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 26.
[368] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 346.
[369] Robert J. Donia, a.g.m., s. 68-70, 78.

olan Saraybosna'da silahlar patladı[370] (Harita 12). Sırpların Saraybosna'yı hedef almalarının en büyük nedeni şehrin multi-etnik yapıya sahip olması ve şehirde çokkültürlü yaşamın hakim olmasıydı.[371]

Harita 12: Saraybosna Kuşatma Hattı 1992-1996

Kaynak: Luka Luciç, "Developmental Affordances of War-Torn Landscapes: Growing up in Sarajevo under Siege, *Human Development 2016;59:81–106,* https://www.academia.edu/28094972,

Bu tarihi şehir Bosna Hersek iç savaşının en dramatik merkezi oldu. Savaşın başında 526.000 olan nüfusu ölümler ve göçler nedeniyle 1993 yazında 380.000'e düştü. Şehir aylarca hemen her gün çevre tepelere yerleştirilen Sırp topçusu ve kenar mahallelerde yüksek binalara yerleştirilen keskin nişancılar tarafından ateş altına alındı.[372] Keskin nişancıların şehir dışında çoğunlukla mevzilendiği yer Špicasta stijena bölgesiydi. En çok bilinen topçu mevzileri kuzeyde Poljine, güneyde Trebeviç

[370] Gös. yer.
[371] Ulvi Keser, "Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek'te Kentkırım", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II),* s.281
[372] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 96-97.

tepesiydi.[373] UNPROFOR raporlarına göre yapılan ağır silah atışlarının sayısı günde 200 ila 300 arasında değişiyordu. Bazı günler şehre 800 ila 1.000 mermi düştüğü oluyordu. Kuşatma boyunca şehir durmaksızın bombalandı. En fazla atışın yapıldığı gün olan 22 Temmuz 1993'te 3.777 mermi atıldı. 17-18 Mayıs 1993 ve 24 Ağustos 1993, 2 mermi ile az atışların yapıldığı günlerdi.[374]

Zagreb Radyosu mart ayında Arkan ve Şeşelj'nin çok sayıdaki adamının Saraybosna'nın Vişegrad tarafındaki çıkışında tertiplendiğini ve şehre saldırmak için hazırlık yaptığını duyurdu.[375] Belgrad'dan 12 Mart 1992'de yola çıkarılan Çetnikler Saraybosna'nın en az yirmi stratejik noktasında iş makinesi, otobüs ve arabalarla barikatlar kurarak bu barikatlara yaklaşanlara ateş etmeye başladılar. Müslümanlar da çoğunlukta oldukları bazı mahallelerde barikatlar kurdular.[376] Her cadde ve sokakta nöbet tutuluyordu. Her mahallenin bir komutanı vardı ve sadece mahallesinden sorumluydu, Saraybosna'nın geri kalanıyla ilgilenmiyorlardı. Hırvatistan'dan dönen Sırp askerleri Saraybosna'daki kışlalara katılıyorlardı. JNA subayları kendilerini Müslümanlara karşı "korumaları" için şehirdeki Sırplara Mareşal Tito kışlasından çıkarılan silah ve üniformaları veriyorlardı. Hrasnica mahallesinde bulunan FAMOS motor fabrikasının müdürü fabrikada çalışan Müslüman ve Hırvatları evlerine gönderirken Sırplara silah dağıtmıştı. Şehirde Sırplara silah dağıtılmayan bölge kalmamıştı.[377] 4 Nisan'da İzzetbegoviç Bölgesel Savunma ve Polis Güçlerinin seferber edilmesi emrini verdi, SDS de Sırpların Saraybosna'yı boşaltması çağrısını yaptı. İki gün sonra da çevre tepelerden Saraybosna'ya yönelik topçu atışları başladı.[378]

Sırplar 5 Nisan'da Vraca'da, şehrin doğu-batı istikametinde uzanan ana caddesinin hemen güneyinde yüksek bir noktada bulunan polis akademisine saldırdılar. Saat 18.00'de okul müdürü teslim oldu ve 400 öğrenci esir alındı.[379] Saraybosna'nın 1945'te Nazi işgalinden kurtulduğu günün yıldönümü olan 6 Nisan'da

---

[373] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 28.
[374] Final Report…, Annex VI, s. 12.
[375] Final Report…, Annex IIIA, s. 158.
[376] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 80-81.
[377] Kerim Luçareviç, *Saraybosna Savaşı: Kazanmaya Mahkumlar*, Çeviri Enver-Sezin İbrahimkadiç, TZU Yayınları, Saraybosna 2001, s.17, 39-40, 52-54.
[378] R. Craig Nation, a.g.e., s. 153.
[379] Robert J. Donia, a.g.m., s. 53.

şehir merkezinde gösteri yapan 40.000 kişi üzerine ateş açılmasıyla altı kişi öldü ve onlarca kişi yaralandı.[380] Birlik ve beraberlik çağrısı yapan gösteri grubu Dobrinja ve Olimpiyat köyünden şehir merkezine doğru yola çıkmıştı. Grup Alipaşino Polje'den geçerken buradakilerin katılımıyla daha da kalabalıklaştı, uzunluğu bir kilometreyi geçti. Grbavica semtine ulaştıklarında Vraca köyünden gelen bazı silah sesleri duyulmaya başlandı. Vrbanya köprüsüne geldiklerinde çevre evlerde mevzilenmiş Sırplar tarafından açılan ateş sonucu durmak zorunda kaldılar. Kısa bir şaşkınlıktan sonra yoluna devam eden gruba Vrbanya Yahudi mezarlığı bölgesinde saklanmış olan Sırplar tarafından ateş ediliyordu.[381] Parlamento binasının önünde toplanmış olan göstericilere caddenin karşı tarafında bulunan Holiday Inn otelinin üst katlarında mevzilenmiş bulunan Sırplar tarafından ateş açıldı.[382] Açılan ateşlerle ilk ölen kişiler Saraybosna'da tıp öğrenimi gören Suada Dilberoviç (Boşnak) adında Dubrovnik'li kız öğrenci ile Olga Susiç (Sırp) adındaki bir belediye memuru oldu. Savaşın birinci yıldönümünden sonra Suada Dilberoviç'in üzerinde öldürüldüğü köprüye "Suada Köprüsü" adı verildi.[383] Bosna Hersek hükümetinin özel polis güçleri otele baskın düzenleyerek göstericilerin üzerine ateş eden altı Sırp keskin nişancısını yakaladı.[384]

6 Nisan akşamı Sırp topçuları tramvay deposunu vurdu, Stari Grad ve Başçarşı top ve havan atışları altında kaldı. JNA birlikleri çatışan tarafları ayırma bahanesiyle Butmir'deki havaalanının kontrolünü ele geçirdiler.[385] Pale Sırp yönetimi tarafından Saraybosna'da tutuklanan Çetniklerin bırakılması konusunda Saraybosna hükümetine çağrı yapıldı. Hemen ardından 8 Nisan'da Saraybosna üzerine yaklaşık 100 top mermisi düştü. Anlaşma neticesinde iki tarafın tutukluları karşılıklı olarak serbest bırakıldı.[386]

Saraybosna'da artık tramvay hattı seyrek olarak işliyor, toplu taşıma belli bölgelere yapılabiliyordu. Başçarşı, Olimpiyat köyü ve Mojmilo semtlerine şehir

[380] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 230.
[381] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 88-90.
[382] *Balkan Battlegrounds…Volume II,* s. 346.
[383] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 95; N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 51.
[384] *Balkan Battlegrounds…Volume II,* s. 346.
[385] Robert J. Donia, a.g.m., s. 53-54.
[386] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 97.

merkezinin dışında olduklarından hiçbir araç gitmiyordu. Grbavica'ya da toplu taşıma araçları çalışmıyordu. Şehrin sokaklarında eli silahlı insanlar dolaşıyordu.[387]

JNA birlikleri, 13 Nisan'da Mojmilo bölgesini yoğun topçu atışına tutarken Bölgesel Savunmanın (TO) Mojmilo'daki depolarından 12.000 hafif silahı alarak Pale'ye kaçırdılar. Aynı zamanda şehrin kuzeydoğusundaki Faletiçi TO depolarındaki 20.000 tüfek, birkaç yüz makinalı tüfek ve uçaksavar, yüzlerce tanksavar silahına da açıkça el koyarak Saraybosna halkını silahsız bıraktılar. Bu silahlar Yugoslavya zamanında herhangi bir saldırı durumunda Saraybosna'yı savunmak için kullanılmak üzere depolara konulmuştu. 18 Nisan'da bir askeri konvoyun Vogoşça'da bulunan Pretis mühimmat fabrikasındaki silahları ve üretim makinalarını almak üzere gittiğini radyo yayını ile öğrenen Saraybosna TO ve Vatanseverler Ligi kuvvetleri önce davranarak fabrikayı ele geçirdi. Ancak iki gün sonra Sırp güçleri yerel polis ve meclis binalarını işgal ederek Vogoşça'nın büyük bölümünde kontrolü sağladılar.[388]

Çatışmalar çoğunlukla Saraybosna'nın batı ve kuzey mahallelerinde görülüyordu. JNA'nın ağır silahlarının yardımıyla Sırplar Ilıca, Ilijaş, Vogoşça ve Novi Grad belediyelerini batıdan kuşatarak Saraybosna'nın giriş-çıkışını dış dünyaya kapattılar.[389] Sırp paramiliter güçleri 20 Nisan'da şehrin kenar belediyesi Ilıca ile Dobrinja ve Stup mahallelerini kuşattılar. Şehri çevreleyen tepelerden ve kışlalardan kent Trafik Kurumu depolarına ağır silahlar ile ateş açıldı. Maksatları şehir trafiğini felce uğratarak günlük hayatı zorlaştırmaktı. Aynı gün Trebeviç dağı eteklerinde, Mojmilo ve Grbavica mahallelerinde Sırp paramiliterler ile şehri savunan güçler arasında çarpışmalar yaşandı.[390]

21 Nisan'da Saraybosna'nın Centar, Novo Sarajevo ve Novi Grad belediyelerindeki evlere ve sanayi tesislerine topçu atışı yapıldı. Çetnikler yaklaşık 1700 kişi ile Vraca bölgesinden saldırıya geçtiler. Hedefleri Bosna Hersek'in tamamına elektrik dağıtımı yapan Elektrik Kurumu "Elektroprivreda" ile Radyo-

[387] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 87.
[388] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 347; Kerim Luçareviç, a.g.e., s. 45.
[389] Robert J. Donia, a.g.m., s. 61.
[390] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 65.

Televizyon binası idi. Boşnak polis güçleri, Yeşil Bereliler, Vatanseverler Ligi ve Bölgesel Savunma Güçlerinin müdahalesi ile saldırılar püskürtüldü.[391]

22 Nisan'da Ilıca'da sokak çatışmaları başladı. Sırpların amacı havaalanı çevresindeki bütün mahalleleri ele geçirmekti. Sırplar birkaç gün içinde (kuzeybatı ucundan havaalanına kadar) Ilıca'nın tamamını, Nedzariçi'nin büyük bölümünü ve Dobrinja'nın bir kısmını ele geçirdiler. Fakat havaalanının kuzeydoğusunda bulunan Dobrinja'nın geri kalanındaki ve havaalanın güneydoğusunda bulunan Butmir'deki Müslümanların tamamını buralardan uzaklaştıramadılar. Havaalanı pistlerinin iki tarafının tutulması Müslümanlara bu bölgede yaşam hattı oluşturmalarına olanak sağladı.[392]

İgman dağının eteklerindeki Hrasnica, Kovaçi, Butmir ve Sokoloviç Kolonija banliyölerinde yaklaşık 40.000 Müslüman yaşamaktaydı. Bu semtler kuzeyden işgal edilmiş durumda bulunan Ilıca, doğu ve kuzeydoğudan Sırp mahalleleri Kotarac, Kula, Kasindo, içinde kışla bulunan Lukavica, güneye giden yolu kontrol eden Vojkovica ve havaalanı ile çevrilmiş durumdaydı. Güneyde ise yolları olmayan ormanlık İgman dağı vardı. Sırpların planı Müslümanların yaşadığı semtleri topçu silahları ile ateş altına almak, devamında İgman dağına doğru kaçan insanları Gavriçi Brdo, Mojmilo Brdo, Lukovica-Necariçi, Vlakova ve Ilıca'da bulunan tüm ateş destek vasıtaları ile ateş altına almak ve Çetnikleri ormanlık alana sokarak kamuoyundan uzak bir şekilde öldürmekti. Bu katliam o semtlerde örgütlenen Vatanseverler Ligi mensupları tarafından engellendi. Ortamın gerginleştiğini hisseden Müslüman halk yöre imamlarının da yönlendirmesiyle gizlice biraz silah ve mühimmat edinmişti. Bölgesel Savunma Komutanlığı kurulmuş ve Bjelaşnica dağındaki TV vericisi ve meteoroloji istasyonunun emniyeti alınmıştı.

Bayram namazından sonra Müslümanların cami avlularında bayramı kutlamak gerekçesiyle havaya ateş açmalarıyla Sırplar Müslümanların silahlandığını fark ettiler ve planlarını uygulamaktan vazgeçtiler. Bu semtlerden Sırp mahallelerine kaçan bazı şüpheli Sırpların evlerinde yapılan aramalarda JNA'nın ocak ve şubat aylarında Sırplara silah dağıttığına dair belgeler, birkaç yüz otomatik silah, onlarca

[391] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 69.
[392] *Balkan Battlegrounds…Volume II,* s. 347.

120 mm.lik havan, roketatar mühimmatı, üniforma, gaz maskesi, radyo istasyonu ve on bin adet ceset torbası bulundu. 22 Nisan'da Hrasnica, Butmir ve Sokoloviç semtlerine yapılan saldırılar Fikret Prevljak'ın emir komutasındaki 4. Motorize Tugay birlikleri sayesinde durduruldu. Bu saldırılardan sonra Belgrad ve Pale radyolarından yapılan yayınlarda Müslümanların Sırplara katliam yaptığı üzerine açıklamalar yapıldı ve Sırbistan'daki gönüllülerin kardeşlerine yardım etmek için Ilıca'ya gitmeleri istendi. Bölgesel Savunma Komutanlığı da Sırp teröristlerin eylem yaptıklarını ve mahalle halkının can ve mal güvenliklerini korumak için direndiğine dair karşı açıklama yaptı.[393]

Yugoslavya Barış Konferansı başkanı Lord Carrinton 23 Nisan'da barış görüşmeleri için Saraybosna'yı ziyaret etti. Saraybosna'ya üst düzey ziyaretler yapıldığında Sırplar eleştiri ve suçlamalara maruz kalmamak için atışlara ara veriyorlardı. Sakin bir gün ve gece geçirdikten sonra diplomat şehirden ayrılınca tank ve top atışları yeniden başladı.[394]

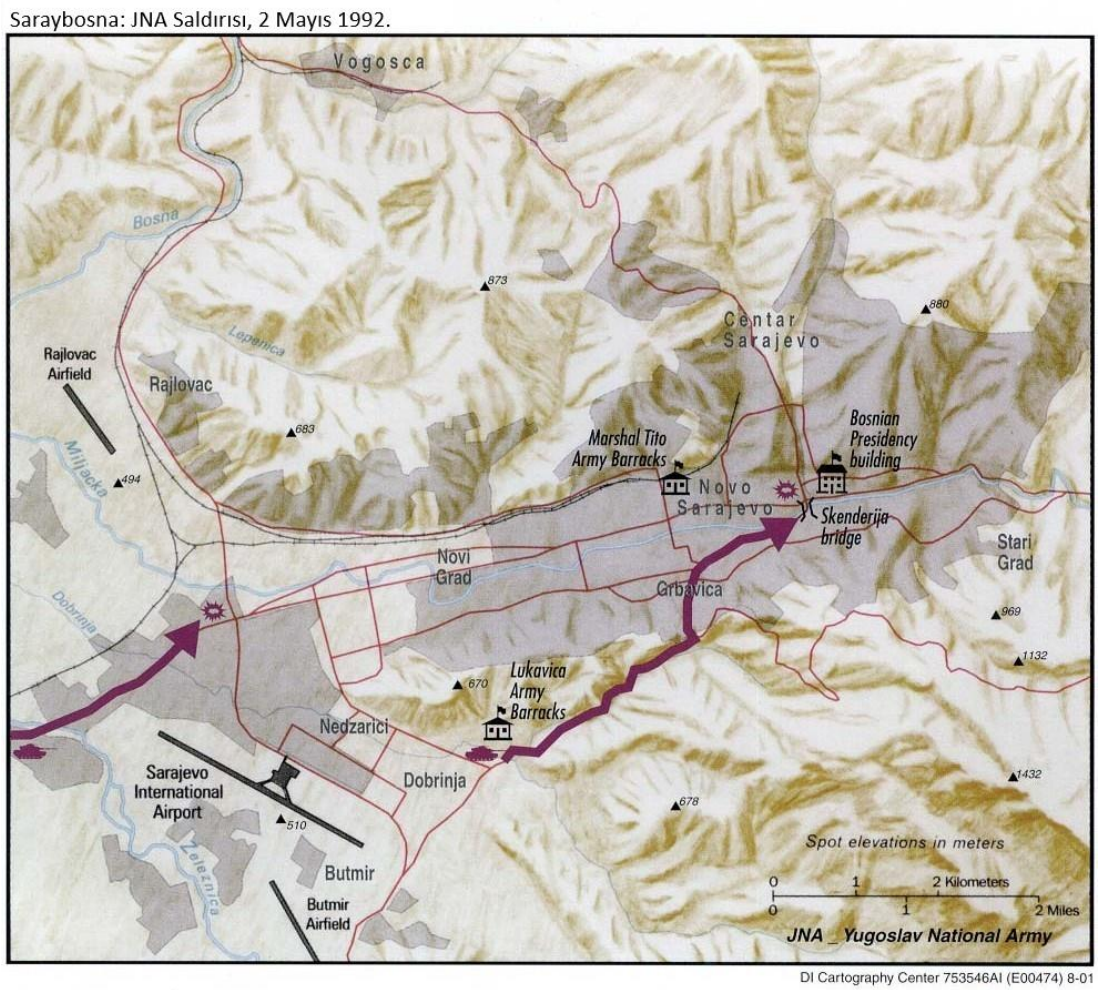
27 Nisan 1992'de Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federasyonu ilan edilince Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı JNA'nın Bosna Hersek'ten çekilmesini istedi. JNA çekilmekte gecikince İçişleri Bakanlığına bağlı Özel Polis Gücü ve Bosna Hersek hükümetine bağlı diğer güçler tarafından Saraybosna'daki 16 JNA kışlası kuşatıldı. İki taraf arasında çekilme konusunda görüşmeler başladı.[395] Mladiç, Saraybosna'daki JNA kışlalarının askerlerinin zarar görmeden ve teçhizat ve malzemeleri yanlarında olacak şekilde boşaltılmasını istiyordu. İlk önce Pazariç sonra Viktor Bubanj, Mareşal Tito ve Yusuf Conlagiç kışlaları boşaltılacaktı. Kışlalar JNA tarafından terk edildikten sonra TOBiH birlikleri kışlalara girebilecekti.[396]

Bosna Hersek hükümetine bağlı güçler ülkenin birçok yerinde JNA kışlalarını kuşatmaya başlamışlardı. 2 Mayıs'ta, JNA'nın 2. Ordu karargahının Bistrik'te bulunan kışlası ve orduevi kuşatıldı. Kışlaları kuşatanların içerideki JNA askerlerinin teslim olmasını istemesi karşısında Sırplar, çevre tepelerdeki ağır silahlarla şehir merkezini ateş altına alarak cevap verdiler. JNA komutanlığı kuşatılan kışlaları kurtarmak ve

[393] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 102-104.
[394] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 107.
[395] Robert J. Donia, a.g.m., s. 61.
[396] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 126.

hükümet kontrolündeki başkenti ikiye bölmek maksadıyla Lukavica kışlasından iki zırhlı birlik kolu çıkartarak şehir merkezine sevk etti. Şehre batıdan, havaalanının yanından girmeye çalışan kol Stup mahallesinde hükümet güçleri tarafından durduruldu. Diğer kol Lukavica'dan kuzeye doğru hareket etti ve şehre güneyden girmeye çalıştı. Skenderija köprüsünü geçen kol Cumhurbaşkanlığı binasına 100m. kala Vatanseverler Ligi ve TO birlikleri tarafından molotof kokteylleri, tüfek bombaları ve drenaj borusundan yapılmış havanlarla durduruldu. Dört Sırp tankı tahrip edildi, diğerleri güneye doğru geri çekildi. Bu arada Saraybosna'nın dış dünya ile irtibatını sağlayan merkez postane tahrip edilmişti. 2. Ordu komutanı General Milutin Kukanjac kışlasında teslim olmak üzereydi. Aynı gün Lizbon barış görüşmelerinden dönen İzzetbegoviç ve beraberindeki heyet Saraybosna havaalanına indiğinde JNA askerleri tarafından rehin alınarak Lukavica kışlasına götürüldü. İzzetbegoviç'in alıkonulması dünya kamuoyunu meşgul etti. Saraybosna Radyosu üzerinden Bosna Hersek hükümeti, AT ve JNA arasında ateşkes yapılması ve cumhurbaşkanının serbest bırakılması için müzakereler başladı. Eş zamanlı olarak BM, TOBiH ve Sırp askeri yetkilileri arasında da görüşmeler yapılıyordu. Ertesi gün devam eden müzakereler neticesinde Kukanjaç ve askerlerinin kuşatılmış kışladan çıkmalarına ve şehri terk etmelerine izin verilmesi koşulu ile İzzetbegoviç'in UNPROFOR araçları ile Lukovica kışlasından çıkışına karar verildi. 3 Mayıs'ta Kukanjac'ın bulunduğu kışlaya getirilen İzzetbegoviç, Kukanjac ile beraber aynı zırhlı aracın içinde kışladan çıktıktan bir süre sonra Yeşil Bereliler tarafından konvoya saldırı düzenlendi. Saldırı sonucu Yeşil Bereliler beşi JNA askeri olmak üzere altı kişiyi öldürdüler, dokuz kamyon ve değerli bilgiler içeren belgeleri ele geçirdiler. Çatışmalar yatıştıktan sonra konvoy Lukavica kışlasına doğru yola devam ederken İzzetbegoviç Cumhurbaşkanlığı binasının yakınlarında serbest bırakıldı. Elde edilen belgelere göre JNA Bosna Hersek'in işgaline katılıyordu. Bu olaydan sonra Kukanjac 4 Mayıs'ta görevden alındı ve yerine Mladiç getirildi[397] (Harita 13).

[397] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 348-349; Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 110-112. Robert J. Donia, a.g.m., s. 62.

Harita 13: 2 Mayıs 1992'de Lukavica kışlasından çıkan tankların Cumhurbaşkanlığı binasına saldırısı.

Kaynak: https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_2_may_1992.jpg

Sırplar geri çekilmek zorunda kalınca kuzey ve doğudaki mevzilerini kuvvetlendirdiler. Böylece Saraybosna tamamen kuşatılmış ancak Bosna Hersek hükümetinin elinde bütün olarak kalmış oldu. General Divjak'ın tahminine göre Saraybosna çevresindeki 64 kilometrelik cephede 29.000 Sırp askeri vardı.[398] 2 Mayıs'ta Sırpların şehir merkezinde yaptığı saldırıyı durduran hükümete bağlı güçler 3 Mayıs'ta şehrin batı mahallelerinde karşı taarruzlar yaptıysa da Sırp mevzilerini ele geçirmeleri mümkün olmadı. Sırplar şehrin batısını da kapatmışlardı.[399] Karadzic

[398] R. Craig Nation, a.g.e., s. 162-164.
[399] Robert J. Donia, a.g.m., s. 62, 84.

Saraybosna kuşatmasının amacını orada esir olarak bulunan 30.000 Sırp'ı kurtarmak olarak açıklıyordu.[400]

Sırplar 16 Mayıs'ta Pofaliçi bölgesinden Saraybosna'yı ikiye bölerek ele geçirmek üzere plan yapmışlardı. Hükümete bağlı güçler, sabahın erken saatlerinde Sırpların beklediklerinden bir saat önce harekete geçerek, Pofaliçi'de Sırpların mevzilerine baskın düzenledi. Harekete geçemeyen Sırpların planı bozulmuş oldu, şehri ikiye bölemediler. Saraybosna ikiye bölünmüş olsaydı Novi Grad ve Novo Sarajevo belediyeleri şehir merkezinden ayrılacak, savaş hattı Mareşal Tito kışlasına doğru kayacak ve şehri savunmak çok güç olacaktı. Bu çatışma Saraybosna'nın savunulmasında önemli dönüm noktası oldu.[401]

27 Mayıs 1992'de Vaso Miskin caddesinde ekmek kuyruğunda bekleyen halkın üzerine ağır silahlarla ateş açılması 16 kişinin ölümüne ve 140 kişinin yaralanmasına sebep oldu. Bu olay üzerine Lizbon'da bulunan Müslüman heyeti Bosna Hersek Konferansını terk etti.[402] O gün Rusya dışişleri bakanı Andrey Kozirev, Bosna Hersek Başkanlık Konseyi üyeleri ile görüşmek için Saraybosna'da bulunuyordu. Saraybosna'da üst düzey temaslar gerçekleştirilirken ağır silah atışının kesildiğini bilen Saraybosna halkı buna güvenerek ihtiyaçlarını gidermek için evlerinden dışarı çıkmışlardı. Ağır silah saldırısı da insanlar belli noktalarda toplandığı zaman yapılmıştı. Üç top mermisinin de halkın en yoğun olduğu noktaya düşmesi yakınlarda birisinin görmeyerek yapılan topçu atışlarını yönlendirdiğini işaret ediyordu.[403] Sırplar bu atışlardan sorumlu olamadıklarını ve atışların Saraybosna hükümeti tarafından planlandığını iddia ettiler. Olay sırasında Belgrad'da bulunan UNPROFOR komutanı General MacKenzie de Sırp iddialarını kabul ederek Müslümanların uluslararası toplumun sempatisini kazanmak maksadıyla olay mahallinde mayın patlattığını ve bu katliamın Müslüman oyunu olduğunu kamuoyuna açıkladı. Olayı açığa kavuşturmak için BM tarafından soruşturma yapılmadı.[404]

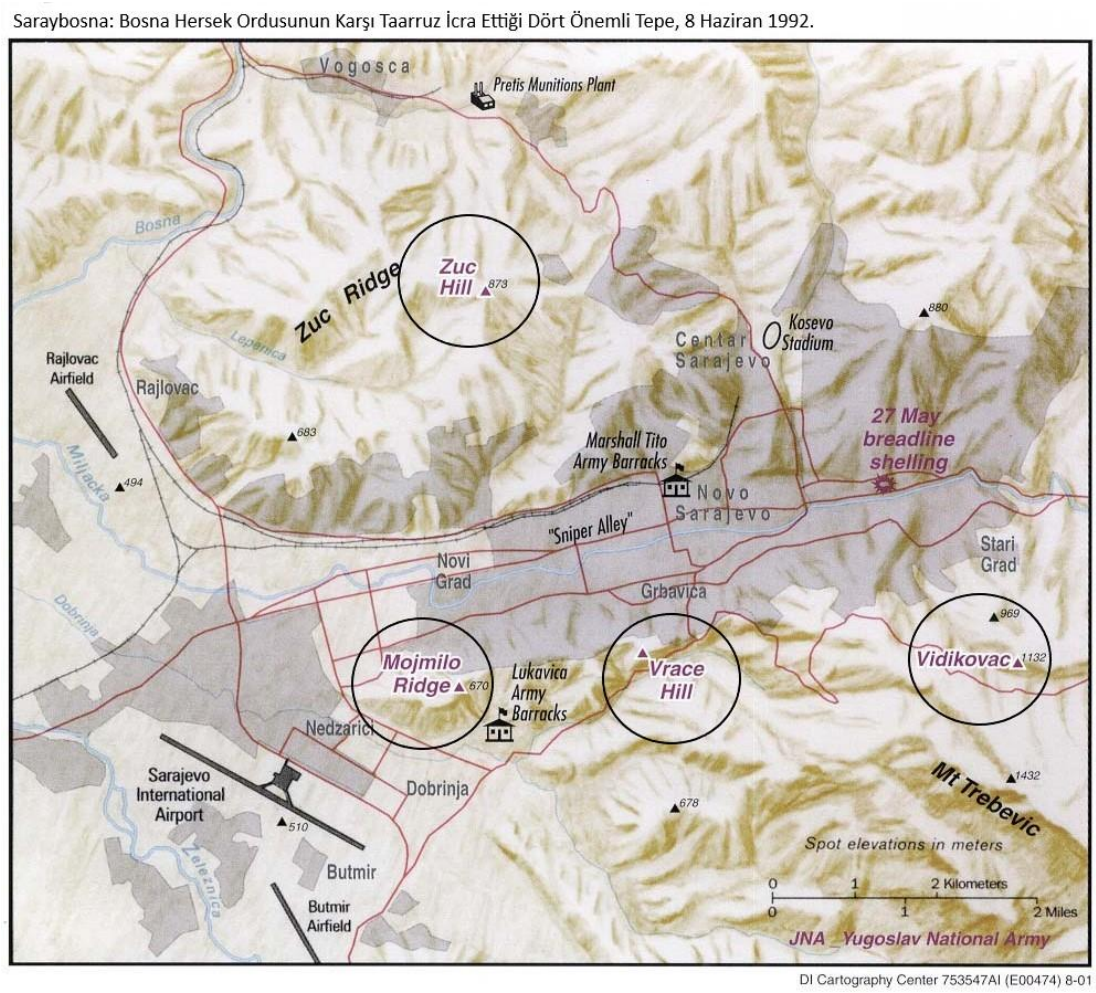
---

[400] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 253-254.
[401] Kerim Luçareviç, a.g.e., s. 134-137; *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 31.
[402] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 21.
[403] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 130-134.
[404] *Balkan Battlegrounds…Volume II,* s. 349.

Mayıs sonu ve haziran başında ARBiH kuşatılmış kışlalardaki JNA birliklerinin çıkarak şehri terk etmesine izin verdi. JNA, en son 5 Haziran'da "Marşalka" olarak bilinen Saraybosna'daki en büyük askeri tesis olan "Mareşal Tito" kışlasını ağır silahlarını ve mühimmatını bırakarak tahliye etti. Bu son çekilme çatışmasız olarak gerçekleşti. Tahliyenin ardından ARBiH birlikleri tahrip edilmeden önce kıymetli silahları kurtarmaya çalışırken kışla ve şehrin diğer bölümleri Sırp topçusu tarafından dövüldü.[405]

ARBiH, 8 Haziran'da, şehre yukarıdan bakan dört önemli tepeyi ele geçirmek için eşzamanlı olarak ilk büyük karşı taarruzlarını gerçekleştirdi. Zuç tepesine harekat düzenleyerek Orliç, Volujak ve Krstac tepeleri ile Smiljeviçi ve Zabrdje yerleşim yerlerini Sırplardan aldı. Bu harekat Saraybosna'da ARBiH'in Sırplar karşısında başarı kazandığı en önemli harekatlardan biri oldu. Daha sonra Sırplar Zuç tepesini geri almak için bu bölgeyi sürekli ateş altına aldılar.[406] Zuç tepesi Sırpların eline geçince hükümet güçleri Zuç tepesini Aralık'ta tekrar almak zorunda kalacaklardı. Dobrinja'da Sırpları birkaç blok öteye atabildiler. Güneybatıdaki Mojmilo tepesi ele geçirilerek buradan şehrin güneybatı bölgesine yapılan keskin nişancı atışları engellenmiş oldu ancak stratejik noktalardan Vraca tepesi ve güneydoğudaki Vidikovac'da geçici kontrol sağlanabildi[407] (Harita 14).

[405] Robert J. Donia, a.g.m., s. 85-86; Kerim Luçareviç, a.g.e., s. 128-130.
[406] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 32.
[407] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 349.

Harita 14: 8 Haziran 1992'de Bosna Hersek Ordusunun karşı taarruz icra ettiği dört önemli tepe.

Kaynak: https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_8_june_1992.jpg

Haziran ortalarında şehrin içinde ve çevresindeki cephe hatları oluşturulmuş oldu. Tarafların kontrol ettikleri bölgeler savaş öncesi etnik grupların çoğunlukta oldukları bölgelerle hemen hemen uyumluydu ve savaş süresince de çok değişmedi. Saraybosna hükümet güçleri, şehir merkezinin çoğunda, doğu-batı istikametinde uzanan Miljacka nehri boyunca, sınırları yaklaşık halter biçiminde olan bir alanda kontrolü sağlamıştı. Hükümet güçlerinin tuttuğu en geniş yer şehrin batısındaydı. Bu alan, batı sınırını oluşturan Rajlovaç, kuzeydoğuya doğru Zuç tepesi ve havaalanının güney bölgesinin yakınlarındaki Dobrinje mahallesini kapsıyordu. En dar yer şehir merkezinin yakınlarında Sırplar tarafından tutulan Miljacka güneyindeki Grbavica mahallesi ile kuzeyde Sırpların sınırının eski olimpiyat stadyumuna kadar yaklaştığı Koşevo tepesi arasındaki bölgeydi. Halterin doğudaki parçası batısı kadar geniş

olmasa da Saraybosna'nın tarihi yerlerini ve önemli hükümet binalarını içine alıyordu. Müslüman ve Hırvatlar meskun mahalleri kontrol ederken Sırplar şehri yukarıdan gören tepeleri ve Vogoşça, Hadziçi, Semizovaç ve Ilijas gibi endüstri bölgelerini tutuyordu. Bu tepeler Sırplara keskin nişancı ve top atışları için uygun mevziler sağlıyordu.[408]

VRS, 17 Haziran'da Dobrinja mahallesine büyük bir saldırı düzenledi. Dobrinja'nın 3 Mayıs'tan itibaren şehrin diğer kısımlarıyla irtibatı kesilmiş ve bu mahalle "kuşatma içinde kuşatma" bölgesi olmuştu. Burada her etnik gruptan binlerce insan vakitlerinin çoğunu apartmanlarının topçu ateşinden koruma sağlayan bodrumunda geçiriyordu. ARBİH, VRS'nin saldırılarına karşılık vererek bölgeden uzaklaştırdı ve Dobrinja ile hükümet kontrolündeki bölge arasında koridor açmayı başardı.[409]

Saraybosna, Bosna Hersek'te kuşatılan tek şehir değildi ama uluslararası toplumun dikkatini üzerin çekti ve insan hakları konusunda kendisini göstermek isteyen birçok ülkenin devlet adamı için ziyaret yeri oldu. Bu ziyaretçilerden biri 28-29 Haziran'da Fransa Cumhurbaşkanı Francois Mitterrand'dı. Bu ziyaretle beraber Sırpların 29 Haziran'da havaalanını BM'ye teslim etmeye karar vermesi ile uluslararası medyanın şehre erişiminde artış sağlandı.[410]

Temmuz'da Sırp kontrolünde bulunan Vogoşça'daki "Sonya" isimli kafeterya ve otel Sırplar tarafından Müslüman kadınların tecavüz edildiği ve öldürüldüğü yer haline dönüştürüldü. Kadınların gözaltında tutulduğu bu yerinin komutanı Şeşelj'nin sadık adamlarından Miro Vukoviç idi. Sırp paramiliterler burada kadınlara tecavüze ve sonrasında öldürmeye zorlanıyorlardı. Borislav Herak isimli Sırp paramiliter, Müslüman askerler tarafından yakalandıktan sonra bu otelde yapılanları itiraf etmiş ve 14 kadına tecavüz etmekten, 35 kadını öldürmekten yargılanarak idam edilmişti. Ağustos'ta İngiliz heyetinin burada inceleme yapacağı öğrenilince otel boşaltılarak duvarlardaki kanlar temizlendi. Tahminen 3.000 kişi bu

[408] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 350.
[409] Robert J. Donia, a.g.m., s. 87.
[410] R. Craig Nation, a.g.e., s. 164.

kamptan geçmişti.[411] UNPROFOR komutanlarından Kanadalı General Mac Kenzie[412] ve askerlerinin de bu otelde Sırplarla beraber Boşnak kadınlara tecavüz ettikleri haberi Alman radyo ve gazetelerinde yayınlanmıştı.[413] Saraybosna'daki etkisiz BM Barış Gücü askerleri bir süre sonra Sırp stratejilerini desteklemekle suçlandı. Halk UNPROFOR'u SERBOFOR (Sırpları Koruma Gücü), BM araçlarını da "Sırp taksileri" olarak adlandırmaya başladı. Ukraynalı BM askerlerinin Hırvatlara ve Müslümanlara ateş ettiğine dair iddialar vardı. Artık BM Barış Gücüne güven kalmamıştı.[414]

VRS, Ağustos'ta Saraybosna kuşatmasını sıkılaştırmak için "Bosna Harekatı-92" isimli harekatını başlattı ancak bu harekat tarafların temas hatlarını çok fazla değiştirmedi.[415] Eylül'ün sonlarında Arkan'ın adamları Grbavica'da oturan en az 500 Müslümanı topçu ateşi altında evlerini terk etmeye zorladı. Saraybosna şehir merkezine yönelen insanlara taşıyabildikleri eşyalarla birlikte köprüyü geçmeleri için Sırplar tarafından 15 dakikalık süre verildi. İnsanlar yaşamak için altın, mücevher ve dövizlerini Sırplara vermek zorundaydılar.[416]

Saraybosna'da üç etnik grubun dışında Sefarad Yahudileri de yaşamaktaydı. 1492 yılında Endülüs devletinin yıkılmasından sonra İspanya'dan sürülerek Osmanlı'ya sığınan Sefarad Yahudilerinin bir kısmı Saraybosna'ya yerleştirilmişti. Yahudiler Saraybosna'yı "*Küçük Kudüs"* olarak adlandırıyorlardı. Saraybosna Yahudilerinin 1941'de 15.000 olan mevcutları 2. Dünya Savaşında Nazi katliamları sonucu 1500'e düşmüştü. Bosna Hersek savaşının başında Saraybosna'da iki-üç bin Yahudi vardı. 1993 yılına gelinliğinde ölümler ve göçler nedeniyle yaklaşık 100 kişi kadar kalmışlardı. Savaş sırasında La Benevolenci adlı yardım kuruluşları vasıtasıyla din ayrımı gözetmeksizin insanlara yardım ediyorlardı. Sırplar Yahudileri İslam fundamentalistlerinden korumaya çalıştıklarını iddia ediyorlardı. Halbuki Yahudilerin ölümüne ve göç etmelerine sebep olan Sırpların kuşatmasıydı.[417]

---

[411] Final Report…, Annex IIIA, s. 159-160.
[412] Smail Çekiç, a.g.e., s. 102.
[413] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 162.
[414] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 244.
[415] Robert J. Donia, a.g.m., s. 87.
[416] Final Report…, Annex IIIA, s. 159.
[417] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 98; Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde…,* s. 16.

Aralık ayına kadar çeşitli çatışmalar olduysa da cephe hatlarında büyük değişiklikler olmadı. Sırplar, 1 Aralık 1992'de, şehrin batısında bulunan, Müslüman ve Hırvatların beraber savunduğu Stup ve Otes'e saldırdılar. Topçu atışı ile başlayan saldırı daha sonraki günlerde piyade saldırısı ile devam etti. 6 Aralık'ta ARBiH geri çekilmeye başladı. Sırpların harekatına karşılık olarak ARBiH 7 Aralık'tan birkaç gün sonra, ellerinden alınmış olan kuzeybatıdaki Zuç tepesine ve güneydoğudaki Trebeviç dağına harekat düzenledi. Zuç tepesinin büyük bir kısmı ve Trebeviç dağının kritik öneme haiz zirvesi Vidikovaç alındı. ARBiH Vidikovaç'ı Sırp karşı taarruzu ile 10 Aralık'ta kaybetse de, Zuç tepesindeki hakimiyetini kuvvetlendirdi ve şehrin kuzey tarafını emniyete aldı.[418] Zuç tepesinden ARBiH ağır silahlarıyla Pretis mühimmat fabrikasını, Orao askeri fabrikasını ve şehrin batısındaki Sırp askeri tesislerini ateş altına alabiliyordu. Pale yönetimi 1993 Şubat'ında bu fabrika ve tesislerin emniyetli bölgelere taşınmasını tartışmaya başlamıştı.[419]

Türkiye'nin Devlet Bakanı Orhan Kilercioğlu ile Bosna Hersek Başbakan Yardımcısı Hakkı Turayliç 8 Ocak 1993'te Saraybosna havaalanında Türkiye'den yapılacak yardımları koordine etmek üzere görüşme yaptılar. Görüşmeden sonra Hakkı Turayliç havaalanından Saraybosna'ya UNPROFOR'un zırhlı araçları ile dönerken Sırp paramiliterler tarafından durduruldu ve UNPROFOR'un Fransız askerlerinin gözü önünde öldürüldü. Cinayeti işleyen Sırplar hiçbir engelle karşılaşmadan olay bölgesinden uzaklaştılar.[420] Olay sonrası kurulan BM Soruşturma Komisyonunun raporunda UNPROFOR'un sorumluluğundan hiç bahsedilmedi. Bu cinayet UNPROFOR'un Bosna Hersek'teki varlığının ve işlevinin sorgulanmasına neden olan olaylardan birisi oldu. İnsani yardım ve sivilleri korumak maksadıyla Bosna Hersek'te bulunan BM Barış Gücü'nün varlığı Sırplara karşı bir askeri harekat icra edilmemesine gerekçe olarak gösteriliyordu.

Şubat'ın 15'inde Romanija kolordusunun 1. Ilıca Piyade Tugayı, 1. Saraybosna Mekanize Tugayının tank ve zırhlı personel taşıyıcılarının desteğinde Azici mahallesine ikinci bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda Sırp paramiliter kuvvetlerde etkin olarak kullanıldı. Toplam saldırı kuvvetinin 1.000-1.500 asker olduğu tahmin

[418] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 350.
[419] Robert J. Donia, a.g.m., s. 89.
[420] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 167-168; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 164.

ediliyordu. ARBiH 1. Kolordusunun 3. Motorize Piyade Tugayı 4.000'den fazla asker ile Azici-Stup bölgesini savunuyordu ancak sadece yarısının silahı vardı. Sonraki beş gün içinde Sırplar, Müslüman-Hırvat karma birliğini geri çekilmeye zorlayarak 20 Şubat'ta Azici'yi ele geçirdiler.[421]

VRS, 17 Mart'ta Saraybosna'nın ARBiH'in elindeki son banliyösü olan Stup'a doğru ilerledi. Halk mahalleyi boşaltmıştı. Yeniden teşkilatlanarak 102. Motorize Tugay adını alan ARBiH 3. Motorize Tugayı Stupsko Brdo bölgesinde ve Stup otoyol köprüsü etrafında ilave mevziler oluşturarak Sırpları karşıladı. Bölgeye on tanktan oluşan küçük bir tank birliği de getiren ARBiH'in karşı taarruzu karşısında Sırplar Stup'u ele geçiremeyerek 22 Mart'ta başlangıç noktasına çekilmek zorunda kaldılar. Bu yenilgi üzerine VRS şehrin batısındaki banliyöleri ele geçirme planından vazgeçti.[422]

1 Haziran 1993 tarihinde Dobrinja III mahallesinde futbol oynayan çocukların üstüne havan mermileri düştü. Bu saldırıda 15 kişi hayatını kaybetti, çoğunluğu çocuk 80 sivil yaralandı.[423] Mermiler Lukavica kışlasının 300m. güneyinden atılmıştı. Aylardır bu bölgeye atış yapılmıyordu. Sırplar kasıtlı olarak sivilleri hedef alarak yine savaş suçu işlemişlerdi.[424]

Vance-Owen planın Sırplar tarafından 1993 Mayıs'ında reddedilmesini müteakip VRS'nin komutanları daha önce planladıkları "Lukavac-93" harekatını icra etmeye karar verdiler. Harekatın maksadı, Sırp kontrolündeki bölgeler arasındaki koridorları genişletirken, ARBiH'in Doğu Bosna'daki anklavlar, özellikle Saraybosna ile Srebrenica, Zepa ve Gorazde arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmesini önlemekti. Mladiç aynı zamanda VRS birliklerine Zuç tepesini ele geçirerek ARBiH'in kuzey istikametinde yarma harekatı yapmasını önlemelerini emretti.[425]

VRS Temmuz'da Zuç tepesini özellikle de şehir merkezine yukarıdan bakan Orlic ve Golo Brdo bölgelerini ele geçirmek için çaba sarf etti. Bu harekat hem kuşatmayı daraltacak hem de "Lukovac 93" harekatında ve İgman ve Bjelasnica'yı

---

[421] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 407-408.
[422] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 408.
[423] *Kuşatılmış Tarihsel…,* s. 30.
[424] Final Report…, s. 47.
[425] Robert J. Donia, a.g.m., s. 90.

almaya yönelik harekatlarda ARBİH'in gayretlerini bölecekti. Romanija Kolordusunun Zuc etrafındaki bölgeleri kontrol eden Vogoşça, Rajlovaç ve Koşevo Piyade Tugayları 2.500-3.000 askerle "Vogoşça" operasyon grubu adı altında toplandı. ARBiH'in 1. Kolordusunun Zuç bölgesindeki 1., 2. ve 9. Motorize Tugayları toplam 8.000 askerle Rajlovaç ve Vogoşça'nın karşısında ve Koşevo'nın kuzeyinde tertiplenmişti. Bu askerlerin ancak yarısı silahlıydı. Sırpların harekatı 22 Temmuz'da yoğun topçu ateşiyle başladı. 28 Temmuz'da VRS Zuç'un bazı önemli noktalarını 1. Motorize Tugaydan aldı. Bunun üzerine 1. Kolordu karşı taarruz için MUP özel polis güçleri dahil olmak üzere bazı birliklerini bölgeye kaydırdı. 30 Temmuz'da ARBiH ve MUP, Sırp kazanımlarını geri almayı başardı.[426]

ARBiH, yer üstünden kuşatmayı delemeyince yer altından delmeye çalıştı. 30 Temmuz 1993'te havaalanı pistlerinin altından Dobrinja ve Butmir mahallelerini birleştiren tünel kullanıma açıldı.[427] Sırplar 1 Ağustos 1993'te havaalanının altındaki tünel ve bağlantılı olarak İgman dağında açılmış olan ikmal yolunu hedef alarak İgman ve Bijelaşnica dağlarında helikopter desteğinde harekat düzenlediler.[428] 4 Ağustos'ta İgman dağını ele geçirseler de 9 Ağustos'ta NATO'nun BM'nin onayı halinde Sırp hedeflerine yönelik olarak hava harekatı yapmaya hazır olduklarını açıklaması üzerine 13 Ağustosta İgman dağındaki mevzilerini boşalttılar.[429] İgman ve Bjelasnica dağları iki tarafın da askeri maksatlı kullanmaması için UNPROFOR'a devredildi.[430] Silahlı bir güç olan NATO'nun hava harekatı hazırlığı bile Sırplar üzerinde caydırıcı tesir göstermişti.

Grbavica şehir merkezindeki tek Sırp bölgesiydi. Buradan Müslüman bölgeleri ateş altına alınabiliyordu. Miljacka nehri boyunca uzanan Vrbanya köprüsü civarındaki mevziler ve Trebeviç dağının yamacındaki Yahudi mezarlığı, elinde bulundurana avantaj sağlayan yerlerdi. Bu yüzden hükümet güçleri bu bölgeyi ele geçirmek için birkaç defa girişimde bulundu. Aynı zamanda Pale ile önemli Sırp kışlasının bulunduğu Lukavica arasında Trebeviç'ten geçen yol da kesilmiş olacaktı.

---

[426] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 408-409.
[427] Robert J. Donia, a.g.m., s. 91.
[428] R. Craig Nation, a.g.e., s. 166.
[429] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 45-46.
[430] Robert J. Donia, a.g.m., s. 91.

Büyük çaplı savaşlar 1993'ün Ocak ortasında, Mayıs'ın sonlarında ve Aralık'ta olmak üzere çatışmalar yıl boyunca sürdü. Bu cephede, Ekim'e kadar ünlü Muşan Topaloviç'in (Caco) komutanı olduğu ARBiH'in 10. Dağ Tugayı, VRS'nin 1. Saraybosna Mekanize ve 1. Romanija Piyade Tugayları ile karşılaştı. Trebevic'in çam ağaçlarıyla kaplı yamaçlarından Yahudi mezarlığına kadar olan bölgede şiddetli çatışmalar yaşandı. Tüm çabalara rağmen ARBiH mezarlığı ele geçiremedi ve yolu kesemedi.[431]

VRS, Zuç tepesini ele geçirmek maksadıyla 1993 Aralık ayında yeni bir harekat düzenledi. 21 Aralık'ta BM gözlemcilerine göre Zuç tepesine 1.500 top atışı yapıldı. İki gün süren atışlar Noel arifesinde azaldı. 27 Aralık'ta birkaç ARBiH mevziini ele geçiren Sırplar ARBiH birliklerini tepeden uzaklaştırmayı başaramadı, tepenin kontrolü ARBiH'de kaldı.[432]

Sırpların 4 Şubat 1994'de Dobrinja semtinde insani yardım malzemesini almak üzere kuyrukta bekleyen insanların üzerine attığı havan mermileri ile 9 kişi hayatını kaybetti. Daha büyük katliam ertesi gün yapıldı. 5 Şubat'ta Markale pazar yerine düşen topçu mermileri sonucu 68 kişi öldü, 200'den fazla kişi yaralandı. Sırpların sivil hedeflere saldırarak çok sayıda insanın ölmesine ve yaralanmasına sebep olmaları üzerine BM Genel Sekreteri Butros Gali 6 Şubat'ta NATO'nun Sırp hedeflerini vurmaya hazır olmasını istedi. NATO Konseyi 9 Şubat'ta Sırpların 10 gün içerisinde Saraybosna çevresindeki silahlarını 20 km. geriye çekmelerini veya UNPROFOR'a teslim etmelerini istedi aksi takdirde hava harekatı düzenlenmesi kararını aldı. NATO aynı zamanda Bosna Hersek hükümetinden de Saraybosna'da bulunan ağır silahlarını UNPROFOR'un kontrolüne bırakmalarını istedi.[433]

Başlangıçta Sırplar, ağır silahlardan yoksun olacak birliklerinin ARBiH piyadeleri tarafından bertaraf edilecekleri korkusuyla çekilme konusunda istekli davranmadılar. Ancak Rusya 17 Şubat'ta Saraybosna'ya 400 kişilik bir birlik göndereceğini açıklayarak Sırpları NATO'nun ültimatomuna uyma konusunda ikna edince çekilme başladı. 20 Şubat'ta NATO, ültimatomuna hemen hemen uyulduğunu

[431] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 409.
[432] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 409.
[433] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 54.

ve bu aşamada hava saldırılarına gerek olmadığını açıkladı. O tarihten sonra Saraybosna'da topçu ateşi önemli ölçüde azaldı.[434] BM Barış Gücü adı altında Saraybosna'ya gelen Rus askeri Sırplar tarafından memnuniyetle karşılandı. Sırp yerleşim yerlerinden geçerken Rus askerine tezahüratlar yapılıyor ve askerler alkışlanıyordu. Buna mukabil Rus askeri de Sırplara, Sırpların zafer işareti olan üç parmak selamı veriyordu.[435]

1994'ün yazında Sırpların birçok defa yasak bölgeyi ihlal etmeleri üzerine Ağustos ve Eylül aylarında şehrin çevresinde çatışmalar görüldü. Saraybosna havaalanı ve şehir ile BM lojistik üssünün bulunduğu Kiseljak arasındaki yolun Sırplar tarafından kapatılma girişimleri Bosna Hersek'e insani yardım desteği sağlayan BM'ye meydan okuma olarak yorumlandı.[436] 1994'ün son günü ABD eski başkanı Jimmy Carter'ın girişimiyle taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalandı. 1995 Ocak'ından Nisan'ına kadar süren ateşkes ile ülkedeki çatışmaların çoğu geçici olarak sona erdi.[437]

1995 yılında ARBiH'in 1. Kolordusunun kuşatılmış şehrin içinde 26.000, Orta Bosna'da ise kuşatmanın dış duvarına bakan 33.000 askeri vardı. Buna karşılık VRS'nin kuşatma ve dış duvarı tutan kuvveti 13.000 kişiydi. VRS Romanija Kolordusunun 200'ü top veya tank geri kalanları ağır ve orta havanlar olmak üzere toplam 600-800 parça ağır silahı varken ARBiH 1. Kolordusunun mühimmat miktarı çok az olan sadece 10-20 parça topu ve çeşitli tiplerde 100 havanı vardı. ARBiH'in yetersiz teçhiz edilmiş sayıca iyi seviyedeki insan gücü meskun mahal savunması için uygundu ancak taarruz harekatı için kısıtlı imkan ve kabiliyete sahipti. VRS, ateş gücü sayesinde şehir üzerinde politik ve askeri baskı oluşturabiliyordu ama bu baskı şehri teslim olmaya zorlayamıyordu. VRS'nin görece az insan gücü cephe hatlarını değiştirmeye yetmiyordu. Sırpların savaşın başında Müslümanlardan çok daha güçlü olduğu zamanlarda da taarruz kabiliyetleri yoktu. Bunun en büyük etkenleri personel ve irade gücünden yoksun olmalarıydı. Sırplar ARBiH'in karşısında cephe hattında mevzilere yerleşerek şehri ağır silah ve keskin nişancı atışlarıyla taciz etmeyi

[434] Final Report…, Annex VI, s. 18.
[435] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 154-155.
[436] R. Craig Nation, a.g.e., s. 186.
[437] Robert J. Donia, a.g.m., s. 92.

yeğlediler. Bu yüzden savaş boyunca Saraybosna'da cephe hatları çok fazla değişmedi.[438]

Güvenli bölge olan Saraybosna'ya 16 Mayıs 1995'de altı saat içinde 800'den fazla top ve roket mermisi düşmesi üzerine NATO komutanları BM'den hava harekatı için izin talebinde bulundu fakat talep BM tarafından reddedildi.[439] 24 Mayıs'ta Sırplar yine Saraybosna'ya ağır silahlarla saldırınca UNPROFOR komutanı General Smith Sırpların ertesi gün saat 12'ye kadar atışları durdurmalarını, BM depolarından aldıkları silahları iade etmelerini ve 26 Mayıs'a kadar ağır silahlarını Saraybosna'dan uzaklaştırmalarını veya UNPROFOR'un denetimine bırakmalarını istedi. Sırplara verilen süre dolunca NATO uçakları 25 Mayıs'ta Saraybosna etrafındaki Sırp mevzilerine iki füze attı. 26 Mayıs'ta Pale civarındaki Sırp cephanelikleri bombalandı.[440] Sırplar misilleme olarak 400 BM Barış Gücü askerini rehin alarak karşılık verdi. Bu rehinelerden bazıları insan kalkanı olarak potansiyel hedeflere zincirlendi ve fotoğrafları çekilerek dünya komu oyuna servis edildi. Hava saldırılarının devam etmesi halinde hedef bu BM askerleri olacaktı. Sırpların bu eylemleri uluslararası toplumu barışı korumak için daha kararlı müdahale yapılması yönünde karar almaya zorladı. 3 Haziran'da AB ve NATO üyesi devletlerin 14 savunma bakanı UNPROFOR askerlerini korumak için "Acil Tepki Gücü" oluşturmaya karar verdi ve temmuz sonunda İngiliz ve Fransızların komuta ettiği birlikler Saraybosna'nın kritik noktası olan İgman dağında konuşlandırıldı.[441]

Üç buçuk yıl süren kuşatma siyasi liderler ve şehir sakinleri için kabul edilemez hale geldi. Politik ve askeri durum ARBiH Genelkurmayını 1995 yılında kuşatmanın kaldırılması için gerçekçi bir çaba sarf etmeye zorladı. Öncelikle Sırpların ikmal yollarını kesmek gerekiyordu. VRS'nin üç büyük ikmal yolu vardı. Bunlar: Sırp kontrolündeki Ilijas ve Hadziçi'yi Vogoşça'ya ve Sırp kontrolündeki Saraybosna'nın kuzeydoğusuna; Pale'yi Sırplar tarafından tutulan Lukavica ve Ilıca'ya; Pale'yi Trnovo ve Kalinovik üzerinden Hersek'in Sırp bölgesine bağlayan yollar idi. İlk aşamada Sırpların dayanma gücü zayıflatılacak, sonraki aşamada Saraybosna'nın Orta

[438] *Balkan Battlegrounds…Volume I*, s. 307-308.
[439] Noel Malcolm, a.g.e., s. 402.
[440] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 78.
[441] R. Craig Nation, a.g.e., s. 189.

Bosna ile bağlantısı sağlanacaktı. 1995 Haziran'ının ortalarında ARBiH Saraybosna'nın hem içinde hem de dışında çok sayıda asker topladı. BM sözcüsüne göre 13 Haziran'da şehrin kuzeydoğusundaki Visoko-Breza bölgesinde dört kolordudan 20.000-30.000 asker toplanmış ve birçok sağlık tesisi bu bölgeye kaydırılmıştı. Birkaç bin asker tünel vasıtasıyla şehrin içine sokulmuştu. Genelkurmay ve 2. (Tuzla), 3. (Zenica) ve 7. (Travnik) kolordulardan gelen takviyelerle birlikte toplam asker sayısı 60.000'i bulmuştu. Sırpların Romanija Kolordusunda ise 13.500 asker vardı. İlave olarak Drina Kolordusundan 1.000 asker takviye gelmişti. Hersek Kolordusu da Trnovo-Kalinovik bölgesini 3.000 askerle desteklemişti.[442]

Savaş 15 Haziran'da sabahın erken saatlerinde Sırpların elindeki Ilijas'a yönelik ARBiH'in topçu ateşiyle başladı. ARBiH'in Saraybosna'nın içindeki 12.Tümeni kısa menzilli harekatlarla önemli noktaları ele geçirmeye çalıştı. Amaç şehrin dışındaki birlikler taarruza başlamadan önce Sırpları zayıflatmaktı. Dışarıdaki asıl taarruz birlikleri (16. Tümen) Sırpların Saraybosna'nın kuzeyindeki ikmal yolunu kesmeyi başardı ve (14. Tümen) Trnovo yolunu tehdit eder duruma geldi. Kuşatma içindeki 12. Tümenin birlikleri Trebeviç'de mevziler ele geçirerek 17, 18 ve 19 Haziran'da buradan Pale'yi 1992 yılından beri ilk defa toplarla ateş altına aldılar. 16 Haziran'da havaalanının doğu ve batısında şiddetli çatışmalar oldu. 12. Tümen Sırpların 1. Ilıca Tugayına karşı Stup ve Nedzariçi'de yaptığı taarruzda sınırlı kazanımlar elde etti. Tümen şehrin dış sınırında bazı önemli noktaları ele geçirdi. Şehrin dışındaki 14. Tümenin VRS'nin 1. İgman Piyade Tugayına karşı Hadziçi yakınlarımda yürüttüğü harekatta kasabaya yukarıdan bakan önemli bir arazi kesimini el geçirmesi ile Sırpların savunma hattı yarılmış oldu.[443]

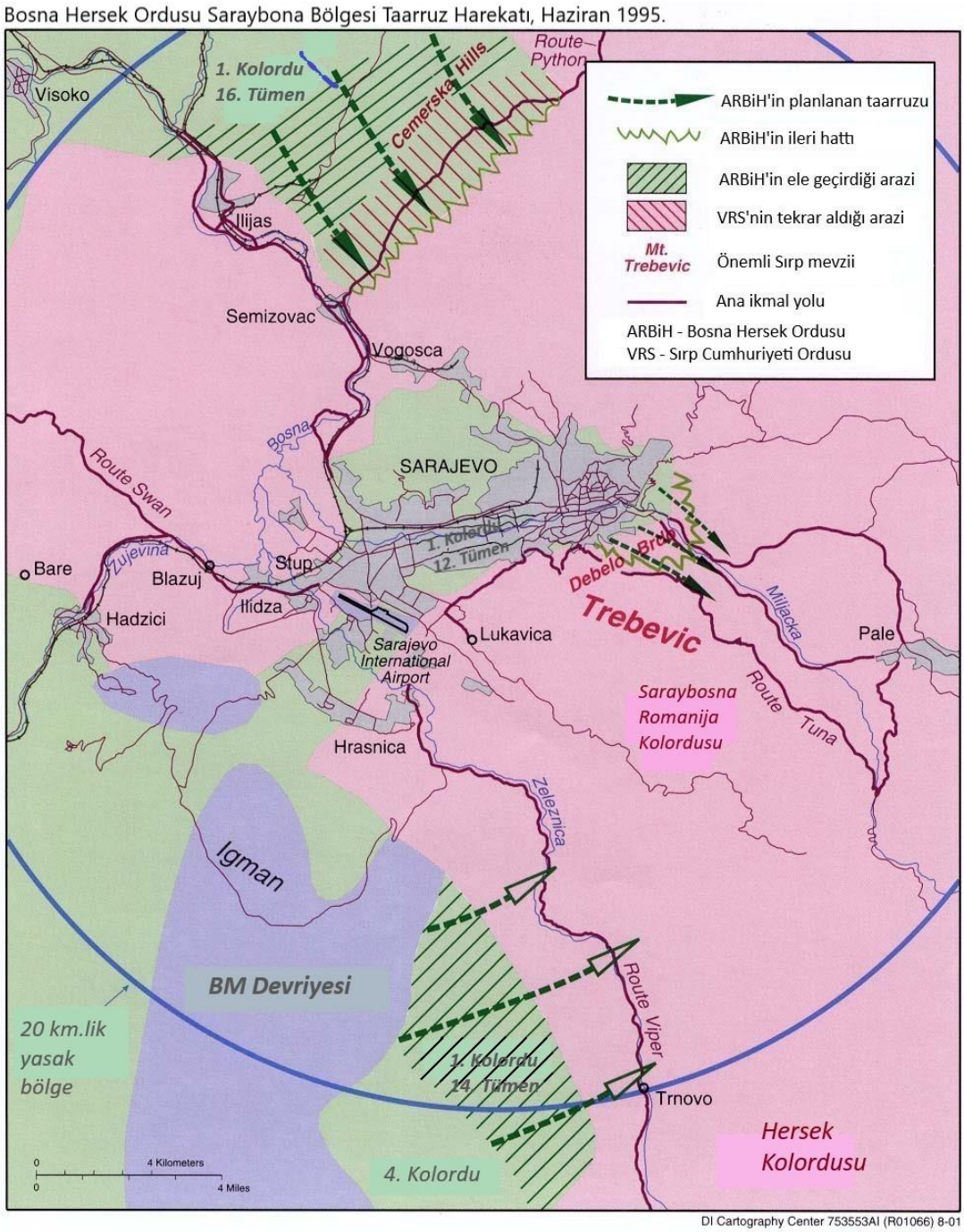
Sırplar karşı taarruzlarla bazı bölgelerde ARBiH'in ilerlemesini durdurdular ama kaybettikleri toprakları alamadılar. Birkaç gün yoğun ve sonuçsuz geçen çatışmalarla topraklar taraflar arasında el değiştirdi. 17 Haziran'da VRS 3. Saraybosna Tugayı, ARBiH'in taarruzlarını Rajlovac'da durdurdu ve ikmal yolunu tekrar açmak maksadıyla kuzeye doğru ilerledi. Romanija Kolordusu ARBiH'in Hrasnica'daki ve Pale yolu üzerindeki ilerlemesini durdurarak Pale-Lukavica yolunun kontrolünü tekrar

[442] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 309-311.
[443] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 311-312.

ele geçirdi. Asıl Sırp karşı taarruzu 22 Haziran'da başladı ve 3. Saraybosna Tugayı, MUP özel polis güçleri ile beraber kuzey ikmal yolunu ele geçirdi. 28 Haziran'da VRS 1. Ilıca Tugayı Stup banliyösüne yaptığı karşı taarruzla buradaki endüstri tesislerini ele geçirdi. Aynı gün ARBiH komutanlığı stratejilerini tekrar gözden geçirmek üzere Saraybosna harekatını durdurma kararı aldı. Taarruz bazı bölgelerde durmuş, bazı bölgelerde kısmi kazançlar elde edilmiş, bazı bölgelerde geri çekilinmiş ama hiçbir yerde Sırpların ikmal hatları kesilememişti (Harita 15). Zayiat beklenilenden fazla olmuştu ve artmaya devam ediyordu. Saraybosna bir süre daha kuşatma altında kalacaktı.[444] Sırplar harekat başlamadan önce ağır silahlarını 20km.lik yasak bölgenin içine taşımışlardı ve ARBiH'in harekatından sonra 1995'in Haziran'ından Ağustos'una kadar cezalandırırcasına şehri ateş altına aldılar.[445]

ARBiH'in Saraybosna kuşatmasını yarma harekatı genel olarak başarısız oldu. Bunun nedenleri Sırpların savunmalarını geniş mayın tarlalarına dayandırmaları, üstün ateş gücü ile taarruz edenin hızını kesmeleri ve devamında seçkin piyade birlikleriyle ARBiH'in kazanımlarını geri almalarıydı. Bu harekatın sonunda VRS'den 200 kişi ölmüş, 600 kişi yaralanmıştı. ARBiH'in kaybı ise Saraybosna ve Trnovo'da 1000'den fazla ölü, 3000'den fazla yaralıydı. Askeri olarak başarısız olunsa da Saraybosna hükümeti siyasi olarak uluslararası topluma ARBiH'in savaşma azim ve kararlılığında olan bir kuvvet olduğunu göstermiş oldu. Hükümet, halkı ordunun kuşatma altındaki insanları kurtarmak için savaştığı konusunda ikna ettiği sürece kurtarma çabaları verilen zayiata değerdi. Kuşatma Saraybosna çevresinde icra edilen harekatlar ile kaldırılamadı. Sonuçta Saraybosna kuşatması Zuç veya İgman'daki savaş sayesinde değil ülkenin batı ve kuzeybatısındaki savaşların neticesinde ve Dayton'da kalkacaktı.[446]

[444] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 313-314.
[445] Robert J. Donia, a.g.m., s. 93.
[446] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 315-316.

Harita 15: Bosna Hersek Ordusu Saraybosna bölgesi taarruz harekatı, Haziran 1995.

Kaynak: https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_june_1995.jpg

Sırpların 28 Ağustos 1995'de Saraybosna'da Markale Pazar yerinde katliam yapması üzerine 30 Ağustos'ta NATO'nun "Kararlı Güç" harekatı başladı. Harekat sırasında Vogoşça, Ilıca, Hadzici, Lukavica, Yahorina ve Romaniya bölgelerinde bulunan Sırp mevzileri bombalandı. NATO 2 Eylül'de Sırplardan ağır silahlarını güvenli bölgenin dışına çıkarmalarını ve Hadzici ve Kiseljak üzerinden Saraybosna'ya

gelen yolların açılmasını istedi. Mladiç'in Sırp halkının savunmasız kalacağı gerekçesiyle silahları çekmeyi reddetmesi üzerine 5 Eylül'de NATO hava harekatı yeniden başladı. Ağır silahlar çekilince 14 Eylül'de harekat sonlandırıldı.[447] Çatışmaları sona erdiren ateşkes anlaşması 5 Ekim'de imzalandı ve 12 Ekim'de yürürlüğe girdi. Savaşın resmen sona ermesi ise 14 Aralık'ta Paris'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile oldu.[448]

Dayton Anlaşmasına göre; Saraybosna bölünmeyerek Federasyon topraklarına dahil olacak ve Sırp idaresindeki bölgeler Ilıca, Vogoşça ve Grbavica tekrar Saraybosna'ya bağlanacaktı.[449] 29 Şubat 1996'da Ilıca'da 50'si Boşnak, 25'i Sırp ve 15'i Hırvat olmak üzere 90 kişilik polis gücü göreve başladı, Zenica ve Tuzla yolu açıldı.[450] Böylece Saraybosna kuşatmadan kurtarılmış ve kuzeyden Orta Bosna ile irtibatı sağlanmış oldu. Banliyölerin el değiştirmesi BM ve NATO gözetiminde oldu. Önce bölgeler askerden arındırıldı sonra BM Polis Gücü (IPTF) bölgeyi Sırp polisinden alarak Federasyon polisine devretti. Kaybetmeyi hazmedemeyen Sırplar ellerindeki yerleri devrederken taşıyabildiklerini kendi bölgelerine götürdüler, kalanları ateşe verdiler.[451]

Pale'deki Sırp yönetimi kendilerine etnik temizlik yapıldığı iddiasında bulunabilmek için Saraybosna banliyölerinde yaşayan 60.000 Sırp'ı şehri terk etmeleri konusunda kışkırttı. Hükümet Sırpların yerlerinde kalmasını isteyerek dokunulmazlık güvencesi verdi ancak gitmelerini engelleyemedi. Bu göç ile beraber Sırplar Saraybosna'da azınlığa düşmüş oldu. Saraybosna'da 23 Şubat 1996'da başlayan devir teslim faaliyeti 19 Mart'ta Grbavica'nın Boşnaklara teslim edilmesi ile sona erdi.[452]

Sırp ordusunun Saraybosna'yı ülkenin geri kalanından tecrit ettiği üç buçuk yıl boyunca uluslararası hava köprüsü sayesinde şehre gıda, yakıt ve sağlık malzemesi ikmali yapılabildi. Uçuşların sık sık kesilmesi ve kara yolu ikmalinin nadir yapılması şehir hayatını oldukça zorlaştırdı ama yardımlar tam tecrit şartları ile kıyaslandığında

[447] M. Murat Taşar, a.g.m., s.10-11.
[448] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 91, 96.
[449] Noel Malcolm, a.g.e., s. 409-413.
[450] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 110.
[451] Pınar Yürür, a.g.e., s. 95.
[452] Osman Karatay, *Bosna-Hersek…,* s. 21-22.

halkın dayanma gücünü artırdı. Uluslararası insani yardım halkın hayatlarını sürdürmelerine destek sağlarken Sırpların, şehir halkının açlıktan teslim olması hedefine ulaşmalarını engelledi. Uluslararası müdahale ile Sırpların ağır silahları şehrin 20km. dışına çıkartılarak halk, 1994-1995 yıllarında bir yıldan daha uzun süre bu silahların atışlarından korunmuş oldu. Ağır silah atışları sonucu bazı mahallelerde birçok bina hasar görürken çok az hasar gören mahalleler de vardı. İstatistiklere göre son yüzyılda kuşatılan birçok şehre göre Saraybosna daha az ateşe maruz kalmıştı. Bosnalı Sırplar şehri 200'ü top veya tank olmak üzere toplam 600-800 parça ağır silah ile kuşatmıştı.[453]

Sovyet Kızıl Ordusu Nisan 1945'te Berlin'e gittiğinde 464.000 Sovyet askeri 12.700 ağır silah, 2.000 roketatar, 1.500 tank ve on binlerce havan ve daha küçük silahla şehre saldırmıştı. Mareşal Konev'in 1.Ukrayna Cephesi tek başına, Berlin'in güneyinde kilometre başına 650 top düşecek şekilde ağır silahlarını mevzilendirmişti. Toplar neredeyse tekerlek tekerleğe değecek şekilde dizilmişti. 1995 yılında Rus Ordusu, kısa bir zaman içinde, birkaç bin direnişçiyi bulmak uğruna, yaklaşık Saraybosna'yla aynı büyüklükteki Grozni'yi, on binlerce sivilin evlerinin enkazlarının altında ölümüne sebep olacak şekilde ateş altına almıştı.[454]

Leningrad kuşatması modern tarihin en uzun, yıkıcı ve insan kaybı açısından en ağır kuşatmalarından birisiydi. Naziler şehri son irtibat hattını kestikleri 8 Eylül 1941 ile kuşatmanın sona erdiği 27 Ocak 1945 tarihleri arasında 872 gün abluka altına almışlardı. Almanlar şehri ağır bombardıman altında tutarak halkın açlıktan ölmesini amaçlamışlardı. 1939'da 3,2 milyon olan Leningrad'ın nüfusu kuşatma sona erdiğinde 2,5 milyona düşmüştü.[455]

Modern savaş tarihindeki kuşatmalar arasında Leningrad kuşatması savaşın kurbanları açısından en acımasızı olurken Saraybosna kuşatması en uzun süreni oldu. Saraybosna kuşatması Stalingrad'dan üç kat uzun, Leningrad'dan bir yıl daha uzun

---

[453] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 307.
[454] *Balkan Battlegrounds…Volume I,* s. 307, 404.
[455] Giustina Selvelli, "The Sıege And Urbıcıde Of Lenıngrad And Sarajevo: The Testımonıes From Lıdıya Gınzburg And Dževad Karahasan", The Third International Interdisciplinary Conference for Young Scholars in Social Sciences and Humanities Book of Proceedıngs, Novi Sad 2015, http://digitalna.ff.uns. ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-409-2 (28.4.2021), s. 502-503.

sürdü.[456] Saraybosna kuşatması diğer şehirlerle kıyaslandığında, İkinci Dünya Savaşında Leningrad kuşatması kadar feci, Berlin'in işgali kadar yıkıcı olmasa da feci, yıkıcı ve en uzun süren kuşatma olmuştu.[457] Kuşatmanın insanlar üzerindeki olumsuz tesirini azaltmak için Saraybosna'ya 3 Temmuz 1992 ile 9 Ocak 1996 arasında tarihteki en uzun hava ikmal harekatı yapıldı. Bu harekat 1948-49 yıllarında Berlin'e yapılan hava ikmal harekatından 462 gün daha uzundu.[458]

Leningrad ve Saraybosna kuşatmalarının benzer yönü ise sadece insanların değil insanların tarihinin, kültürünün ve hatıralarının da hedef alınmasıydı. Hitler'in emrine göre bütün binalar yıkılmalıydı. Naziler tarafından birçok sanat koleksiyonunun çalınmasının nedeni de buydu. Saraybosna'da da birçok konut ve kültürel bina atışlar sonucu yıkılmıştı. Saraybosna'nın ateş altına alınmasının sebebi yüzyıllar boyunca birlikte yaşamanın sembolü, çeşitliliğin ve çokluğun güzelliğinin ifadesini temsil etmesiydi.[459]

1992 Mayıs'ında düzenli ordu kurulunca hükümetin diğer üyeleri ile beraber orduyu Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla yöneten Savunma Bakanlığı da kuşatılmış Saraybosna'da kaldı. Bu durumun komuta kontrol ilişkileri ve savaşın koordinesi açısından birlikler üzerinde olumsuz tesiri oldu. Savaşın ilk yıllarındaki hükümet güçlerinin başarısızlığında kuşatılmış bölgeden orduyu yönetme üzerine kurulmuş sistemin de payı vardı.[460]

Leningrad Rusya'nın başkent haricindeki önemli şehirlerinden biriydi ve düşman tarafından kuşatılmıştı, Saraybosna ise ülkenin başkentiydi ve dış destekli olarak ülkenin kendi vatandaşlarının ordusu tarafından kuşatılmıştı. Savaşlarda başkentlerin diğer şehirleri desteklemesi beklenirken Saraybosna başkent olarak diğer şehirleri desteklemek yerine onlardan destek alıyordu. Berlin de Almanya'nın başkentiydi ancak Berlin kuşatıldığında zaten ülke ele geçirilmiş durumdaydı. Saraybosna havaalanı pistlerinin altında inşa edilen tünel sayesinde başkente gıda, sağlık malzemesi, yakıt ve mühimmat ikmali yapılabiliyordu. Hükümet daha güvenli

[456] Giustina Selvelli, a.g.m., s. 503.
[457] *Balkan Battlegrounds…Volume I*, s. 307.
[458] Mark Cutts, a.g.e. s. 18.
[459] Giustina Selvelli, a.g.m., s. 504-506.
[460] Final Report…, Annex III, s. 29.

bir bölgeye (Örneğin Zenica) taşınabilirdi ancak taşınmadı. Bosna Hersek hükümetin ülkeyi ve savaşı Saraybosna'dan idare etmekteki ısrarı uluslararası kamuoyunda mağduriyet hissini daha etkili yaşatabilmek olarak izah edilebilir.

3.1.7. Bosna Hersek Savaşında ve Saraybosna Kuşatmasında Yapılan Askeri Hatalar, İhmaller ve Alınması Gereken Dersler

Boşnakların savaşın başındaki başarısızlığının sebeplerinden birisi askeri eğitimden ve silahtan mahrum kalmalarıydı. Sırplar ve Hırvatlar savaş başlamadan önce yeterince silahlandıklarından ve savaş süresince de anavatan devletlerinden destek aldıklarından dolayı savaşın başında Boşnaklara göre silah ve teçhizat açısından çok daha iyi durumdaydılar.[461] Bosna Hersek hükümeti her hükümetin hakkı olan halkını korumak için silah temin etme hakkını zamanında kullanabilseydi Sırplar yine savaşı başlatacaklardı ama bu kadar çok bölgeyi işgal etmelerine müsaade edilmemiş olacak ve fetih yoluyla toprak elde edemeyeceklerini anlamış olacaklardı. Bu durumda savaş dört ila altı ay içinde bitebilirdi.[462]

1991 Haziran'ında Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine JNA'nın bu ülkelere müdahale etmesi Sırbistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen her cumhuriyete müdahale edeceğinin göstergesiydi. Komuta kademesinin çoğunluğunu Sırp ve Karadağlıların oluşturduğu JNA, 1990 Mayıs'ında güvenlik gerekçesiyle cumhuriyetlerin Bölgesel Savunma (TO) birliklerinin depolarında bulunan silahları toplamaya başlamıştı. Sırbistan'ın diğer cumhuriyetler üzerinde baskı oluşturmak isteğinin emareleri ortadaydı. Bu şartlar altında Bosnalı Müslümanların önünde Yugoslav (Sırp) ordusuna teslim olmak veya silahlı mücadele ile bağımsızlığını elde etmek seçenekleri vardı. İkinci seçeneği tercih eden Müslümanlar JNA'ya karşı koymak durumundalardı. Ancak gelişen olayları ve emareleri doğru değerlendiremeyen SDA yöneticileri zamanında silahlanmayı ihmal edince Müslümanlar JNA karşısında savaşın başında yeterli direnişi gösteremediler.

Savaşın ilk günlerinde Bölgesel Savunma birliklerine ait Mojmilo ve Faletiçi depolarında bulunan silahların Sırpların eline geçmesi Boşnakların silahlanmasına

[461] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 70.
[462] Noel Malcolm, a.g.e., s. 377.

büyük darbe vurmuş oldu. Bu silahlar herhangi bir saldırı durumunda Saraybosna'nın savunulmasında kullanmak için depolanmıştı. Boşnakların Sırplardan önce davranarak bu silahları ele geçirmeleri durumunda silahlanma sorunu kısmen çözülmüş olacaktı. Ama bu silahlar şehrin savunulması yerine kuşatılması için kullanıldı. Personel mevcudu açısından kuvvetli fakat silah miktarı açısından yetersiz olan Müslümanlar bu hatanın bedelini canlarıyla ve toprak kaybı ile ödemek zorunda kaldılar.

6 Nisan 1992'de ilk top mermisi Saraybosna üzerine düşmeden önce Hırvatistan'dan çekilen JNA birliklerinin Bosna Hersek'e getirildiği, mart ayında Arkan ve Şeşelj'nin adamlarının Belgrad'dan Bosna'ya gelmek üzere yola çıktığı ve Saraybosna'nın çevre tepelerine mevzilenmeye başladıkları herkes tarafından bilinen gerçeklerdi. Hırvatistan'da yürütülen savaşta Vukovar ve Dubrovnik şehir merkezlerine yönelik JNA topçusunun atışları dünya kamuoyunun gözü önünde yapılmıştı. Bu şehirlerin kuşatılarak, halkının aç bırakılarak ve topçu atışlarıyla baskı altında tutularak teslim olmaları istenmişti. Sıranın Saraybosna'ya geldiği aşikardı. Vukovar ve Dubrovnik örnekleri ortadayken Bosna Hersek hükümetinin şehrin kuşatıldığını ve ateş altına alınacağını görmemeleri çok zordu. Tek çare JNA ve paramiliter güçlerin Saraybosna'yı çevreleyen tepelere mevzilenmesini engellemekti. Bu da güçlü bir milis teşkilatlanması ve silahlanma ile olabilirdi. Hükümet güçlerinin zamanında teşkilatlanma ve silahlanmayı tamamlamış olması ve tepeleri Sırplardan önce ele geçirmesi halinde yaklaşık üç buçuk yıl süren kuşatma yaşanmadan savaş meskun mahalden kırsala taşınmış olurdu. Sırplar Saraybosna'yı çevreleyen tepelere mevzilendikten sonra da sızma harekatları ile mevzilenmiş ağır silahların etkisiz hale getirilmesi planlanabilirdi.

Saraybosna kuşatıldığında şehirde bulunan askeri sanayi tesisleri Sırplar tarafından Sırp bölgelerine taşınmaya başlandı. Bu tesislerden en önemlilerinden birisi de Hrasnica'da bulunan Saraybosna Motor Fabrikası (FAMOS, FA-brika MO-tora S-arajevo) idi. 1953 yılında faaliyete geçen fabrika tank ve zırhlı personel taşıyıcılar için motor üretiyordu. Bosna Hersek genelindeki FAMOS fabrikalarında 12.000 işçi çalışıyordu ve bunların yarısı Saraybosna'daki fabrikadaydı. Fabrika yılda 400 milyon dolarlık satış yapıyordu.[463] Savaşın başlamasıyla birlikte fabrikanın makinelerinin

[463] https://www.life.ba/novac/fabrika-motora-famos-sarajevo/125101/ (16.5.2021)

çoğu çalınarak bir kısmı Doğu Bosna'daki FAMOS fabrikalarına (çoğu Lukavica'ya) bir kısmı da Sırbistan ve Karadağ'a götürüldü.[464] Bu taşınma olayı Hrasnica'da bulunan 104. Şövalye Motorize Tugay personelinin gözünün önünde icra edildi ve engellenemedi.[465] Böylece Bosna Hersek hükümeti Saraybosna'da kuşatma altında kalan askeri üretim tesislerinden yeterince faydalanamamış oldu.

Sırplar Güvenli Bölgeler Planı gereği 1993 yılında Saraybosna'nın 20km. dahilindeki bazı silahlarını BM Barış Güçlerine teslim etmişlerdi. Bu silahlar BM'nin Ilıca yakınlarında bulunan depolarında muhafaza ediliyordu. Ancak BM yetkililerine teslim edilen Sırp silahlarının muhafaza edilmesinden sorumlu olan Fransız birliği Sırpların depoya yaptıkları baskın karşısında kararlı davranamayarak bu silahların tekrar Sırpların eline geçmesine engel olamadı/olmadı, adeta Sırplara teslim etti. Hatalar üst düzey yetkililer tarafından yapılınca dikkat çekiyordu. 1994 Haziran'ında BM arabulucusu Akashi'nin müsaadesiyle BM kontrolüne bırakılması gereken yedi adet Sırp tankının Saraybosna'da güvenli bölgeden geçerek stratejik mevziiye yerleştirilmesi tarafsızlık iddiasına gölge düşürdü.[466]

1995 Haziran'ında ARBiH tarafından icra edilen Saraybosna kuşatmasını yarma harekatında neticeyi belirleyen en önemli etken Sırpların üstün ateş gücü oldu. Sırplar ağır silahlarını etkin kullanmaları sayesinde Boşnakların taarruzlarını durdurdular. Taarruz harekatının en etkili silahları olan top ve havanların miktarı bakımından çok yetersiz olan Boşnaklar Sırpları mevzilerinden sökemediler. Aynı zamanda Sırpların ateşlerine karşı önlem alamadılar. Ağır silah ateşlerine karşı önlem olarak silah mevzilerinin bulunduğu bölgelere sızma harekatları düzenlenerek bu silahların etkisiz hale getirilmesi planlanabilirdi. Personel bakımından yeterli olan Boşnakların birçok bölgede icra edeceği sızma harekatları ile Sırp ağır silahlarını etkisiz hale getirmeleri ile ateş gücü azalmış Sırp Ordusuna karşı taarruz etmek daha etkili olabilirdi. Üstün ateş gücüne sahip olan düşmana zayıf ateş gücü desteği ile

---

[464] https://source.ba/clanak/nedim/364520/ovo-su-nekada-bili-temelji-sarajeva-a-danas-su-uglavnom-zgarista (16.5.2021).

[465] https://impulsportal.net/index.php/impuls-teme/impuls-istrazuje/15181-muhamed-kovacevic-pljacka-famos-a-i-ubijanje-hrasnickih-bosnjaka (16.5.2021).

[466] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 167.

taarruz etmenin başarılı olma ihtimali çok düşük olduğundan ARBiH komutanlarının bu hususları göz önüne alarak taarruz harekatına karar vermesi daha uygun olabilirdi.

Güvenli bölge Srebrenica'daki Sırpların silahlarını almayan BM birimlerinin Boşnakların silahlarını kontrol altına almaları ve BM koruması altındaki sivilleri Sırpların insafına terk etmeleri Bosna savaşı süresince yapılan en büyük hatalardan birisi oldu.[467] Sırp saldırıları başlayınca 6 Temmuz'da Hollanda UNPROFOR birliğinin komutanının hava desteği talebinin BM Barış Gücü komutanı tarafından reddedilmesi Sırpların Srebrenica'ya ilerlemesini kolaylaştırdı. Hollanda Dışişleri Bakanı Joris Voorhoeve'nin 2015'te ileri sürdüğü iddiaya göre NATO, Sırpların ilerlemesinden haberdar olduğu halde bunu Hollanda birliğine bildirmemişti.[468] BM temsilcileri veya askerleri tarafından yapılan bu hatalar Sırpların lehine sonuçlanıyordu.

3.2. Savaş Zamanı Saraybosna'da Mekansal Yeterlilik

Mekan; yer, bulunulan yer, ev, yurt anlamlarına gelmektedir.[469] Mekan (space), mesafe veya dağılım anlamına gelen Latince spatium teriminden türetilmiştir. Mekan sadece üzerinde olayların meydana geldiği durgun bir alan değil, aynı zamanda anılar ve duygularla dolu, insanın merkezinde olduğu devingen ve canlı bir varlıktır. Mekan içinde çeşitli değişkenler birbirine bağlıdır. Bu manada, yeryüzü şekilleri, doğal çevre, toprak, iklim, siyasal ve ekonomik sistemler, kültürel çevre, gelenekler, inanç ve alışkanlıklar birbiri ile ilişkilidir.[470]

Yaşanabilirlik çevredeki gerekliliklerin sakinlerin ihtiyaçları ile örtüşme derecesi, şahısların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli düzey, yöresel refah ve sosyal ağlara ilişkin bağ, mekanın ikamet edilebilirlik bakımından değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Yaşanabilirlik kavramı aynı zamanda yaşamaya elverişli/uygun ve yaşamaya değer anlamına gelmekte ve yeterlilik ifadesi taşımaktadır. Yaşanabilir

[467] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 167.
[468] Alaeddin Yalçınkaya, "Soykırımında Birleşmiş Milletlerin Sorumluluğu", *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri*, Editörler Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak, İstanbul 2018, s. 165.
[469] https://sozluk.gov.tr/ (2.8.2021).
[470] Kaya, İlhan, "Coğrafi Düşüncede Mekan Tartışmaları", *Posseible Düşünme Dergisi Cilt:2 No:4*, https://www.academia.edu/9128460 (2.8.2021), s. 4-5.

kelimesi insanın yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirmesi için mekanın uygunluğunu "yeterlilik düzeyinde" tanımlamaktadır.[471] Bu tanımlardan hareketle mekansal yeterlilik kavramı mekanın sakinlere sunduğu yaşamsal imkanlar olarak ifade edilebilir. Bu bölümde Saraybosna halkının hayatlarını idame için mekanlarını nasıl şekillendirdikleri incelenecektir.

Üç yıldan fazla süren Bosna Hersek savaşı sırasında 5 Nisan 1992'den 29 Şubat 1996'ya kadar 44 ay veya 1425 gün kuşatma altında kalan Saraybosna'nın üzerine günde ortalama 329 bomba düştü. Bu süre içerisinde şehirde 1.600'ü çocuk olmak üzere yaklaşık 12.000 kişi hayatını kaybetti, 50.000 kişi yaralandı. Hayatta kalanlar ise su, gıda, elektrik ve ısınmadan mahrum olarak hayatlarını sürdürmeye çalıştılar.[472] ICTFY araştırmalarına göre ise 1992 Nisan'ından 1995 Aralık'ına kadar Saraybosna'da 18.889 kişi öldürülmüştü.[473] Şehrin herhangi bir yeri, herhangi bir zamanda, herhangi bir noktadan tank, top, havan ve keskin nişancı silahlarıyla ateş altına alınıyordu. Sivil halkın yaşadığı evler, okullar, marketler, parklar, müzeler, camiler, kiliseler, mezarlıklar ve caddede yürüyen insanlar hedef olabiliyordu. Şehrin bütün giriş ve çıkışları tutulmuştu. Hükümet başkentin bölgesel savunmasını organize etmeye çalışırken halk şehrin savaş şartlarına uyum sağlamaya başladı.[474]

Şehirde en sık hedef alınan yerler şunlardı; Saraybosna radyo ve televizyon istasyonları, Oslobodjenje gazetesi binası, toplu taşıma sistemleri, Holiday Inn oteli (yabancı gazeteciler kalıyordu), başkanlık ve parlamento binaları, bira fabrikası, un değirmeni, şehrin ana fırını, olimpiyat tesisleri, Posta Telgraf ve Telefon binası, Alipaşino Most endüstri bölgesi, tren istasyonu, televizyon kulesi, Yahudi mezarlığı, Aslan mezarlığı, havaalanı, tütün fabrikası, Dobrinja mahallesi, Başçarşı, tarihi camiler bölgesi, Stari Grad, Novo Sarajevo, Marşal Tito caddesi ve Vase Miskina

---

[471] Kahraman, Meriç Demir, "İnsan İhtiyaçları ve Mekansal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılırlık Olgusu ve Mekansal Kalite", Planlama Dergisi 2014;24(2):74-84, https://planlamadergisi.org/jvi.aspx?pdir=planlama&plng=tur&un =PLAN-29591, (2.8.2021), s. 79-80.

[472] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 26-27; Suada Kapiç, *The Art of Survival: Extreme Urban Conditions and Human Resilience Based on Evidence from the Siege of Sarajevo 1992-1996*, Videor, 2016, https://static1.ara.cat/ara/public/content/file/original/2020/0427/07/guia-the-art-of-survival-913c 59a.pdf, (5.5.2021), s. 7.

[473] Smail Çekiç, a.g.e., s. 47-48.

[474] Almira Pilav, "*Before the War, War, After the War: Urban Imageries for Urban Resilience*", International Journal of Disaster Risk Science Vol.3 No 1, 2012, https://www.researchgate.net/publication/257807268 (18.1.2021), s. 26.

alışveriş bölgesi. Sırplar bazen de sivil hedeflere rastgele atış yapıyorlardı. Bu hedef gözetmeksizin yapılan atışlar halk üzerinde aynı zamanda terör eylemi etkisi yaratıyordu. Atışlar gece artıyor ve sabah saatlerine kadar sürüyordu. Hafta sonu atışları hafta içine göre daha fazlaydı. Şehrin içinde görmeyerek atış yapan ağır silahlara hedef tarifi yapan birileri de vardı.[475]

Keskin nişancılar top, havan ve tankçılardan daha isabetli atışlar yapıyorlardı. Keskin nişancı atışı da savaş suçuydu ve sivillerin hedef alındığının göstergesiydi. Keskin nişancılar öldürmek veya ağır yaralamak maksadıyla insanların kafalarına veya kalplerine nişan alıyorlardı. Çevre tepelerde veya iyi görüş sağlayan yüksek binaların çatısında mevzilenen keskin nişancılar çocuklar, içi su dolu ağır plastik bidonları taşıyan insanlar, kuyrukta bekleyenler, kavşak noktalarındaki yayalar, yardıma giden kurtarma görevlileri, ambulans şoförleri ve itfaiye erlerini hedef olarak seçiyorlardı. Havaalanında, gözlem noktalarında veya kışlalarında bulunan birçok BM ve UNPROFOR görevlisi de keskin nişancı atışlarına maruz kaldı.[476] 5 Şubat 1994'deki Markale pazar yeri katliamından ve Sırpların ağır silahlarını şehrin 20km. dışına çıkarmalarından sonra Saraybosna 1994 yılı boyunca görece sakin günler geçirdi. Ağır silah ateşi oldukça azalmış olsa da keskin nişancı ve hafif silah ateşi sivil halkı korkutmaya devam etti.[477]

Sırplar savaş koşullarından etkilenmemeleri için savaş başlarken ailelerini ve eşyalarını Saraybosna'nın dışına taşımaya başladılar. Sadece askeri uçakların kullandığı Saraybosna havaalanı ile Belgrad arasında bu maksatla hava köprüsü oluşturulmuştu. Böylece kuşatmanın ve atışların olumsuz şartlarından etkilenenler Sırpların haricindeki diğer etnik gruplar, çoğunlukla da Müslümanlar oldu.[478] Bununla birlikte Sırp milliyetçilerin ısrarına rağmen Saraybosna'dan çıkmayan ve hükümetin kontrolündeki bölgede Müslüman, Hırvat ve Yugoslav komşuları ile birlikte kuşatmanın güçlüklerine katlanan on binlerce Sırp vardı. SDS bütün Sırpları temsil etmiyordu. Bu Sırpların varlığı SDS yönetimini rahatsız ediyor ve partinin Saraybosna'yı ikiye bölme hedefine ulaşmasını zorlaştırıyordu. Şehirdeki Sırplar aynı

[475] Final Report…, Annex VI, s. 12-14.
[476] Final Report…, Annex VI, s. 14.
[477] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 456.
[478] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 96.

zamanda SDS'nin silahlarını sakladıkları, beşinci kol faaliyeti yürüttükleri ve Sırp topçu atışlarını yönlendirdikleri konusunda Müslümanlar tarafından suçlanıyorlardı.[479] Kuşatma sırasında şehirden ayrılabilen Müslüman aileler de oluyordu. Ancak çıkış kolay olmadığı gibi üç tarafın askeri birimleri ile iyi bağlantılar kurmak ve rüşvet vermek gerekiyordu. Kadınlar ve çocuklar önce çıkıyor, erkeklerin askeri yükümlülükleri olduğundan şehirden ayrılmaları için ilave belge gerekiyordu.[480]

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Bosna Hersek savaşı başladıktan sonra hava yoluyla Saraybosna'ya, kara yolu ile de ülkenin diğer kısımlarına yardım malzemelerini ulaştırmaya başladı. Yardımlar sadece mültecilere ve yerlerinden edilmiş insanlara değil savaştan etkilenen binlerce insana yapıldı.[481] Saraybosna'ya hava yolu ile yapılan ilk insani yardım Mitterand'ın şehri ziyaretinden sonra 30 Haziran 1992'de Split'ten kalkan Fransız uçağı ile gerçekleştirildi.[482] Hırvatistan'da görev yapan BM Barış Gücü birlikleri 1992 Haziran'ında Saraybosna havaalanının denetimini Sırplardan almak üzere Bosna Hersek'e getirilmişti.[483] BM Barış Gücü, Bosnalı Sırplar ve Bosna Hersek hükümeti arasında yürütülen müzakereler sonucu Saraybosna havaalanı 5 Temmuz 1992'de insani yardım maksatlı açıldı. Kuşatma altında tahmini 330.000 insan, kuşatma dışında ise 100.000 insan (Sırp) yaşıyordu. Sırpların toplam nüfusa oranı %23'tü. Sırplar gelen yardımların kuşatma altında yaşayanlar kadar ihtiyaçları olmasa da %23'lük kısmının Sırp tarafına verilmeden hava ikmaline izin vermeyeceklerini açıkladılar. UNHCR ile Sırpların %23'lük pay konusunda anlaşması üzerine hava ikmali başladı. Şehir merkezine giden yollar Sırpların denetimindeki bölgeden geçtiği için kara yolu ile yapılan yardım konvoylarına da aynı oran uygulandı.[484]

Sırpların Saraybosna havaalanını BM Barış Gücüne teslim etmeleri ve hava köprüsünün kurulması umut ışığı oldu. Ancak Sırplar havaalanı ve çevresini ağır

---

[479] Robert J. Donia, a.g.m., s. 78-80.
[480] Ivana Maçek, "Transmission and Transformation: Memories of the Siege of Sarajevo", *Civilians Under Siege from Sarajevo to Troy*, (eds) Alex Dowdall John Horne, London 2018, https://doi.org/10. 1057/978-1-137-58532-5_2, (2.5.2021), s. 16-17.
[481] Kirsten Young, *UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina*, IRRC September 2001 Vol. 83 No 843, https://www.icrc.org/en/doc/ assets/files/other/781_806_young.pdf, (26.1.2021), s. 783.
[482] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 23-24.
[483] Fahriye Emgili, a.g.m., s. 63.
[484] Mark Cutts, a.g.e. s. 20.

silahlarıyla baskı altında tuttular.[485] Havaalanı ile şehir merkezi arasına kurdukları ve "Sieera Four" adını verdikleri yasadışı kontrol noktası ile bütün konvoy ve yardımları denetler hale geldiler. Havaalanına gelen yardımları da denetleyen Sırplar bazı durumlarda bahane buldukları malzemeleri uçaktan indirmeden geldiği ülkeye geri gönderdiler. Bazı durumlarda yüzlerce ton yiyecek havaalanının asfaltında açıkta beklemekten bozuldu. Su borusu, su pompası yedek parçası, jeneratör ve acil onarım malzemesi gibi yardımlar savaşın sonuna kadar havaalanında tutuldu. Gelen malzemeleri olduğu kadar gidenleri de denetleyen Sırplar izin vermedikleri sıhhi tahliyeler yüzünden birçok insanın ölümüne sebep oldular.[486]

BM askerlerinin 1993 yazında Saraybosna'da yiyecek sıkıntısı çeken halka yardım malzemelerini, sigara, uyuşturucu ve benzini para karşılığı sattıkları saptanmıştı. Havaalanına gelen yardımların yarısına havaalanını kuşatan Çetnilker el koyuyor, %20'sini BM görevlileri karaborsacılara veriyor, geri kalan %30'luk kısmı sivil halka ulaşıyordu.[487] Özellikle Ukraynalı askerler karaborsacılıklarıyla ün salmışlardı. Zırhlı araçlarından çektikleri yakıtı satma konusunda uzmanlaşmışlardı. Ayrıca Ukraynalı askerlerin uyuşturucu ve kadın ticareti yaptıkları biliniyordu. İnsani yardım adı altında Sırplara silah gönderiyorlar, Sırpların bir yerden başka bir yere geçişlerine müsaade ediyorlar, göz yumuyorlardı. Savaştan sonra da Bosna'ya gelerek kaçakçılık yapmaya devam eden Ukraynalı subaylar vardı.[488].

Bazen BM güçlerinin farkında olmadan kaçakçılığa karıştığı oluyordu. Patlayıcı maddeler ve silahlar UNPROFOR personeli vasıtasıyla ve insani yardım paketlerinin içinde Saraybosna'ya sokuluyordu. UNPROFOR birlikleri metal tüplerde hastanelere oksijen dağıtımı yapıyordu. Bazı tüplerin içine oksijen yerine barut ve anti tank roketi doldurularak oksijen tüpleriyle beraber UNPROFOR tarafından hastanelere getirilmesi sağlanıyordu. Bu işlem Saraybosna hükümeti Sağlık Bakanlığının resmi evrakı ile ve Dünya Sağlık Örgütünden sertifikalı valfler yardımıyla yapılıyordu. Tüpler hastaneye ulaştığında askerler içi silah ve mühimmat dolu tüpleri alıyor ve boşlarını tekrar dolum için hastaneye götürüyordu. Kaçak silah

[485] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 255.
[486] Mark Cutts, a.g.e., s. 20.
[487] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 345.
[488] Peter Andreas, a.g.m., s. 38; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 156.

ve mühimmat Zagreb, Mostar ve Zadar'dan alınıyor, Zenica ve Visoko'da tüplere dolduruluyordu. Yine UNPROFOR tarafından insani yardım maksatlı kullanılan konteynerlere bir taban daha ilave edilerek bu ara bölmede şehre silah ve mühimmat sokuluyordu.[489]

Saraybosna'da özellikle yiyecek ve yakıt gibi kıt malzemelerin temininde karaborsacılık yaygınlaşmıştı. Cephe hattında etnik ayrımcılık gözetilmeden gizli ticaret iş birliği yapılıyordu. Gündüz Sırplar, Müslüman mahallelerine top ve havan mermisi atarken gece Sırp ve Müslüman bölgelerini ayıran Miljacka nehri üzerindeki köprülerde iki tarafın askerleri ticaret yapıyordu.[490]

Kuşatılmış Saraybosna'nın Sırp hattından geçmeden giriş çıkış yapılabilecek tek noktası BM kontrolünde olan havaalanı bölgesiydi. Bosna Hersek hükümet kuvvetleri havaalanı pistlerinin iki tarafını (Butmir ve Dobrinja) kontrol ediyordu. Ancak pistlerin üstünden koşmak Sırp keskin nişancılarının atışları nedeniyle çok tehlikeliydi. Dahası UNPROFOR Sırplarla yapılan pazarlık gereği pistin üstünden koşanları durdurmak zorundaydı. Saraybosna hükümetinin bulduğu çözüm Sırpları ve UNPROFOR'u devre dışı bırakmak için pistlerin altına tünel kazmak oldu. Tünel vasıtasıyla şehirden havaalanının güneybatısında bulunan Butmir'e oradan Müslümanların kontrolündeki Hrasnica'ya, İgman dağına ve Neretva vadisine ulaşmak mümkün olacaktı.[491]

Sefer Haliloviç'in emri ile Dobrinja ve Butmir mahallelerini birbirine bağlamak için 1993 yılında Saraybosna havaalanı pistlerinin altına tünel inşa edildi. "Umut Tüneli" veya "Tunel D-B" (Dobrinja'dan Butmir'e) adı verilen tünelin uzunluğu 800m. genişliği 1m. yüksekliği 1.5m. idi.[492] Tünel Saraybosna halkını Sırp kuşatmasından kısmen kurtardı. Tünel çoğunlukla askeri maksatlı olmak üzere yiyecek, yakıt ve ilaçların şehre sokulmasında ve yaralıların şehirden çıkarılmasında kullanıldı.[493] Tünelden her gün ortalama 4.000 insan ve 20 ton malzeme geçişi

[489] Kerim Luçareviç, a.g.e., s. 187-231.
[490] Peter Andreas, a.g.m., s. 38.
[491] Peter Andreas, a.g.m., s. 39.
[492] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 35.
[493] Almira Pilav, a.g.m., s. 27-28.

oluyordu. Saraybosna'ya yakıt pompalamak için bir boru hattı da kurulmuştu. Butmir tarafına gelen tankereler yakıtı Dobrinja tarafına gelen tankerlere pompalıyordu.[494]

Yardım malzemeleri ihtiyaca göre değil üç etnik grubun nüfus oranlarına dikkat edilerek dağıtılıyordu. Genel olarak UNHCR'nin dağıttığı yiyecek yardımının %30'u Sırp bölgesindeydi. Orta Bosna'ya giden ana yolu kontrol eden Hersek-Bosna yetkililerinin baskısı sonucu yardımların büyük kısmı, ihtiyaç olmadığı halde, savaştan çok etkilenmeyen Hırvat bölgesinde dağıtılıyordu. UNHCR başlangıçta yardımları ihtiyaca göre dağıtmaya çalışsa da savaşan tarafların baskısı sonucu çok az fazlası şartların kötü olduğu bölgelere olmak üzere nüfus oranlarına göre dağıtmak durumunda kaldı. "Haksız yüzdeler" konusu Bosnalı Sırplara, kuşatma altındaki bölgelere insani yardım tedarikini engellemek için uygun bir bahane oldu. Sırplar, 1994 kışında Saraybosna'nın zor koşullarına rağmen gaz ve elektriği kestiklerinde, yakacak odun ve kömür yardımının %50'sı kendilerine verilmediği takdirde UNHCR'nin yardımlarına izin vermeyi reddettiler. Sırplar nüfusun %23'ünü oluşturuyordu ve çoğunun yakacak oduna erişimi vardı. Sonuçta UNHCR iki tarafa da yardım yapmadı.[495]

UNHRC, bazen Sırplarla pazarlık yapmak durumunda kalıyordu. 1994'de Sırplar UNHCR tarafından Saraybosna'ya getirilen yakıtın %50'sini istediler. UNHCR'nin bu talebi reddi ile acil olarak yakıta ihtiyaç duyan hastaneler, fırınlar ve su pompaları sekiz ay yakıtsız kalmış oldu. Sonunda UNHCR yetkilileri Sırpların oranını %38'e yükseltti. UNHCR'nin 1994-1995 kışında battaniye, soba gibi kışlık malzemeleri Sırplara %50 oranında vermeyi reddetmeleri üzerine Sırplar bu malzemeleri neredeyse kışın sonuna kadar dağıttırmadılar. Malzemeler Sırpların oranı %30'un üzerine çıkarılınca dağıtılabildi.[496]

UNHCR, 1992-1995 yılları arasında Bosna Hersek'in çeşitli bölgelerinde UNPROFOR'un yardımıyla 2,7 milyon insana 950.000 ton insani yardım malzemesi dağıttı. UNHCR koordinesinde Saraybosna havaalanına 3 Temmuz 1992 ile 9 Ocak 1996 tarihleri arasında tarihteki en uzun hava ikmal harekatı yapıldı. Hava ikmal

[494] Edis Kolar-Bajro Kolar, *Saraybosna Savaş Tüneli*, Saraybosna 2000, s. 11.
[495] Mark Cutts, a.g.e., 15-16.
[496] Mark Cutts, a.g.e., 16.

harekatına 20'den fazla ülke katıldı. Uçakların çoğunluğu Kanada, Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD tarafından sağlandı. 12.000 sortiden fazla uçuşla 160.000 ton yiyecek, ilaç ve diğer malzemeler Saraybosna'ya ulaştırıldı. Aynı zamanda 1.100'den fazla yaralı insan Saraybosna'dan tahliye edildi.[497] Yardımlar çok önemliydi fakat insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için çok azdı. Kuşatma boyunca günlük kişi başı ortalama 159 gr. yiyecek düştüğü tahmin ediliyordu.[498] Gıda yardımlarının etnik gruplara göre eşit dağıtılmadığı da ortadaydı. UNHCR sözcüsü tarafından yapılan açıklamaya göre 1993 Aralık ayında Müslümanların kontrolündeki bölgelerde kişi başı 2,89 kg. gıda yardımı yapılırken Sırp kontrolündeki bölgelerde 4,31 kg., Hırvat kontrolündeki bölgelerde ise 9,61 kg. gıda yardımı yapılmıştı. Sözcünün açıklamasına göre Sırp ve Hırvatların yaşadıkları bölgeler sınırlara yakın olduğu için coğrafi olarak onlara ulaşmak daha kolaydı.[499]

3.2.1. Barınma İmkanları

Saraybosna güvenli olmasa da hayatı idame merkezi haline geldi. Binaların barış zamanındaki işlevleri değişti. Bazı binalar halk için sığınak haline geldi. Bazı okullar mülteci barınağı oldu. Öğrenciler okul yerine yeraltı sığınaklarında ve bina merdivenlerinde ders gördüler. Şehir halkı askeri yıkım ile hayatı idame şartları arasında çift yönlü baskı altında kaldı. Camları patlamalar nedeniyle kırılan pencereler BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinden (UNHCR) bu maksatla alınan plastik folyolar ile kapatıldı.[500]

Şehirdeki yaşam yer üstü ve yeraltı olmak üzere dikey olarak ikiye bölünmüştü. Yerüstü şehri son derece tehlikeli ve yüksek riskli savaş alanıydı. İnsanlar hareketlerini minimum seviyeye indirilmiş, sadece yemek bulmak, ısınma malzemesi temin etmek gibi zaruri ihtiyaçlar için dışarı çıkar olmuşlardı. Aksine yeraltı şehri insanların vaktinin çoğunu geçirdiği yer olmuştu. Uyuma, yeme, oynama, yemek pişirme gibi günlük yaşam faaliyetleri yeraltına taşınmıştı. Sıradan günlük yaşam acil

[497] Mark Cutts, a.g.e., 2,18.
[498] Peter Andreas, a.g.m., s. 36.
[499] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 346.
[500] Almira Pilav, a.g.m., s. 26.

duruma dönüşmüştü.[501] Televizyon ve radyolar bisiklet dinamolarının ürettiği enerji ile çalıştırılıyordu. Bodrum katlarında sportif faaliyetler de yapılıyordu. Akü ile çalışan lambanın ışığında bilardo ve ev yapımı masalar ile tenis oynayanlar vardı. Korumalı yerlerde satranç oynamak kuşatmaya karşı direnişin en iyi yöntemlerinden birisiydi.[502]

Kuşatmanın başından 1993 Ocak ayına kadar açlık ve soğuk sebebiyle yaklaşık 450'si çocuk olmak üzere 800 kişi hayatını kaybetti. 50.000'den fazla ev oturulamayacak durumdaydı.[503] Atışlar sonucu yıkılan camilerin kesme taşları bazı insanlar tarafından alınarak evlerini atışlara karşı sağlamlaştırmak amacıyla kullanılıyordu.[504] Elektrik ve gazın olmaması şehrin normali olmuştu. Başlangıçta mum kullanıldı ama halk zamanla çeşitli kandiller icat etmeye başladı. Yemek pişirmek ve ısıtmak için kendilerinin yaptığı teneke sobaları kullandılar.[505]

Şehrin yeşil alanlarından elde edilen odunlar, kitaplar, eski ayakkabılar, mobilya ve herhangi bir yanıcı madde yakıt olarak kullanılıyordu. Kuşatmanın ikinci kışından sonra halkın ulaşabildiği şehrin bütün ağaçları ev ihtiyaçları için yakılmıştı. Her evin farklı ebatta en az iki sobası vardı. Birçok binanın bacası yoktu bu yüzden insanlar dumanı dışarı çıkarabilecek düzeneği yapmak durumundaydı. Balkonlar yemek pişirmek için ve kışın açık hava buzdolabı olarak kullanıldı. Alipaşino mahallesinde insanlar elektrik üretebilmek için nehir üzerine el yapımı su değirmeni yapmışlardı. Hastane gibi birçok kamu kurumunda dizel jeneratörler kullanılıyordu.[506]

3.2.2. Yiyecek ve Su Temini

Yiyecek kıtlığı savaşın başlangıcında kendini gösterdi. Marketler kapandı ve gıda maddeleri karaborsaya düştü. İnsanlar kısıtlı yiyecek rezervlerini kısa sürede tükettiler. Açık olan bazı marketler de top atışlarının hedefi haline geliyordu. Kuşatma çok uzun sürdüğünden şehir BM ve diğer organizasyonlar tarafından yapılan insani yardıma muhtaç hale geldi. Yardımlar havadan ikmal yoluyla yapılıyordu ancak

[501] Gös yer.
[502] Suada Kapiç, a.g.e., s.25, 29, 125.
[503] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 97.
[504] Giustina Selvelli, a.g.m., s. 507.
[505] Almira Pilav, a.g.m., s. 29-30.
[506] Almira Pilav, a.g.m., s. 30.

dağıtım Sırplar tarafından sık sık engelleniyordu.[507] BM yetkililerinin tahminine göre Saraybosna'da savaş süresince yetişkin bir insan yaklaşık 11,5 kg. (25 pound) kaybetmişti.[508]

Mücevher, el örgüsü kıyafetler ve elektronik cihazlarla yiyecek maddesini değiştirmek de yiyecek temin etmenin başka bir yoluydu. İnsanlar balkonlarında, pencere eşiklerinde, çiçek saksılarında ve topçu ve keskin nişancı atışlarına maruz kalmayan bina aralarında sebze ve meyve yetiştirmeye başladılar. Her toprak parçası değerlendiriliyordu. Soros Vakfı tarafından 16.000 torba bahçe tohumu bağışlandıktan sonra Saraybosna adeta büyük bir hayatı idame bahçesine dönüştü. Şehir bahçeciliği yapanlar yetiştirdikleri ürünleri diğer malzemeler ile değiştiriyordu. Yemeklere konan malzemelerin hepsi bulunamıyordu. Bulunabilen malzemelerle hazırlanan yemek tariflerini içeren "savaş yemek kitabı" ortaya çıkmış ve hızlıca şehre yayılmıştı. Artık kimse et, hayvansal yağ, peynir yiyemiyordu. Yemekler yumurtasız, etsiz, sütsüz ve soğansız yapılıyordu. İnsanlar bahar ve yaz mevsimlerinde bahçelerde kendiliğinden yetişen karahindiba gibi bitkilerin yapraklarını toplayarak yemek yaparken kullanıyordu.[509]

Fırınlar birçok zorluğa rağmen ekmek yapmaya devam ettiler. Elektrik olmadığı zaman fırınlar dizel jeneratörlerle çalıştırılıyordu. Yakıt olmadığı zaman da halka un dağıtılıyordu.[510] Bazı mahallelerde halkın ekmek pişirmesi için sadece bir fırın vardı. İnsanların ekmek pişirmek için 4-5 saat sırada beklediği zamanlar oluyordu.[511] Ekmek kıtlığı yaşandığından fırınlar ekmek pişirdiği zaman önlerinde sıra oluyordu. 27 Mayıs 1992'de Vaso Miskin caddesinde ekmek kuyruğunda bekleyen halkın üzerine ağır silahlarla ateş açılması sonucu 16 kişi ölmüş, 140 kişi yaralanmıştı.[512]

Yiyecek maddeleri karaborsaya düşmüştü ve döviz (Alman markı) üzerinden satılıyordu. Bir litre zeytinyağı 20 mark, bir kilo margarin 40 mark, bir kilo şeker 15

[507] Almira Pilav, a.g.m., s. 31-32.
[508] Final Report…, Annex VI, s. 823.
[509] Suada Kapiç, a.g.e., s. 16, 69; Almira Pilav, a.g.m., s. 32.
[510] Almira Pilav, a.g.m., s. 32.
[511] Suada Kapiç, a.g.e., s. 26.
[512] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 132.

mark, bir kilo soğan 15 mark, bir yumurta 2-3 mark idi.[513] Piyasada mark haricindeki diğer para birimleri sigara, sterlin, kuponlar, Bosna Hersek dinarı ve mallardı. Dolar çok kullanılmıyordu. Diğer birimler iniş çıkış yaparken sigara savaş boyunca değerini kaybetmeyen tek para birimiydi. Daha sonraları altın da kullanıldı ancak hayatı idame garantisi olmadığı için herkes tarafından tercih edilmiyordu.[514]

Kuşatma boyunca elektrik, gaz, su ve telefon hatlarının kesilmesi şehir sakinlerine karşı silah olarak kullanıldı. Halk yaşamın temel imkanlarından yoksundu; içme suyu yoktu, elektrik ve gaz birbirine bağlı olarak çalışan kaynaklardı. Şehri besleyen birkaç ana su deposu elektrikle çalışan merkezi pompa sistemini kullanıyordu. Elektrik kesildiğinde veya sistem hasar gördüğünde su kesintileri sık sık yaşanıyor, günler veya haftalar boyunca sürebiliyordu. Osmanlı zamanından kalan ve eski şehirde bulunan çeşmeler yokluk zamanlarında tek su kaynağıydı. Başka bir su kaynağı ise yağmurdu.[515] Çatılardan iniş boruları ile akan yağmur suları huniler vasıtasıyla banyolarda toplanarak temizlik, yıkanma gibi çeşitli maksatlarla kullanılıyordu. Evlerinin etrafında su arama çubuğu ile yer altı su kaynaklarını arayarak kuyu kazanlar da vardı. Üç metre derinlikten su çıkıyordu.[516]

Temiz suya ulaşamayan insanlar kanalizasyonun aktığı nehrin kirli suyunu içmeye başladılar. Evlerine temiz su götürebilmek için su kaynaklarında saatlerce kuyrukta bekleyen insanların üzerine top ve havan mermileri yağıyordu. Su tanklarını beklerken Başçarşı Halaçi caddesinde 23 Ağustos 1992'de 8 kişi, İseviça sokağında 15 Ocak 1993'te 8 kişi, 12 Temmuz 1993'te 13 kişi atılan top mermileri sonucu hayatını kaybetti.[517] BM ve yerel yetkililerin zarar görmüş hatları ve pompa istasyonlarını tamir girişimleri top atışları ile ve keskin nişancılar tarafından engelleniyordu. 1993 Mart'ında hasarlı hattı tamir etmeye çalışan 18 sıhhi tesisatçı yapılan atışlar neticesinde öldürüldü.[518]

---

[513] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 98.
[514] Suada Kapiç, a.g.e., s. 89.
[515] Almira Pilav, a.g.m., s. 29.
[516] Suada Kapiç, a.g.e., s. 39.
[517] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 30.
[518] Final Report…, Annex VI, s. 18.

1993 yılında Saraybosna Su Enstitüsü tarafından, Soros Vakfı'nın desteğiyle, Miljacka nehrinin kanalizasyon akmadığı bölgesindeki suyunu şehrin şu şebekesine bağlamak üzere bir proje geliştirildi. Bu proje ile şehrin üçte birine günde 24 saat su sağlanacaktı. Pompa ve arıtma makinelerini içeren beş büyük modül ABD'nin Houston şehrinden havayolu ile Zagreb'e ardından yine havayolu ile Saraybosna'ya getirtildi. Daha önce içilebilirlik testleri yapılmış olan Miljacka'nın suyu Sırpların kesemeyeceği şekilde şehrin su şebekesine aktarıldı. Bu sayede insanların Bira fabrikasının yanındaki su kaynağına giderek keskin nişancı atışlarına maruz kalmasının önüne geçilmiş ve insanlara evlerinden çıkmadan suyu kullanma imkanı verilmiş oldu.[519]

3.2.3. Sağlık Hizmetleri

Politik söylemlerin işaret etmesine rağmen sağlık hizmetlerinde görevli hiç kimse savaş olacağını beklemiyordu. Bu yüzden hiçbir hazırlık yapılmadı, ilaç depolanmadı ve savaş şartlarına uyum sağlamayı kolaylaştıran bir yapılanmaya gidilmedi. Sonuç olarak kuşatmanın ilk üç ayında Saraybosna'daki hastanelerin pansuman, bandaj, dikiş ve temizleme solüsyonları gibi temel cerrahi malzemeleri tükendi. Temel ilaçlar, oksijen ve anestezik gazlar kısıtlıydı. Birkaç ay sonra hastanelerin elektrik ve suları kesildi.[520] Kesintilerden bir süre sonra da sağlık görevlileri nöbet için hastaneye gelirken yanlarında getirebildikleri kadar su ve yakacak odun getirmeye başladılar.[521]

Sırplar savaşın başında hastanelerde bulunan sıhhiye malzemelerini Sırp bölgelerine taşıyorlardı. Saraybosna'daki hastanenin kıymetli ekipmanı baştabip olan Sırp tarafından Sokolaç'taki askeri hastaneye kaçırılmıştı.[522] Koşevo hastanesinde bulunan ilaç ve cihazlar Pale'ye götürülüyordu. 1992 Nisan'ında hastanenin böbrek

[519] Chuck Sudetic, "Small Miracle in a Siege: Safe Water for Sarajevo", The New York Times, 10 Ocak 1994, https://www.nytimes.com/1994/01/10/world/small-miracle-in-a-siege-safe-water-for-sarajevo.html, (6.5.2021).
[520] Vladimir J. Şimunoviç, "Health Care in Bosnia and Herzegovina Before, During, and After 1992–1995 War: A Personal Testimony", Conflict and Health 1:7, 2007, https://conflictandhealth.Biomedcentral .com/articles/10.1186/1752-1505-1-7 (10.2.2021), s.2.
[521] Suada Kapiç, a.g.e., s. 98.
[522] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 96.

taşı kırma cihazı sökülerek Pale'ye taşınmıştı.[523] Saraybosna'nın Sırp ağırlıklı mahallelerinde Müslümanlara çeşitli zorluklar çıkartılıyordu. Vogoşça'da Sırp olmayanlar sağlık hizmetlerinden yararlanamıyordu. Sırp olmayanların muayene olabilmesi için iki Sırp'ın muteber garantisi vermesi gerekiyordu.[524]

Top mermileri hastanelere ve sağlık merkezlerine de düşüyordu. Koşevo Hastanesi, Askeri Hastane (Fransız Hastanesi), Jezero Hastanesi ve Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Enstitüsü top atışlarına hedef oldu.[525] Koşevo'da bulunan Saraybosna Üniversitesi Hastanesine 350'den fazla mermi düştü. Hastanenin iki kliniği ve bir enstitü binası tamamen harap oldu. Saraybosna Devlet Hastanesine de ağır silahlarla 200'den fazla atış yapıldı. "Zehra Muidoviç" doğum hastanesi 26 Mayıs 1992'de yapılan atışlarla tamamen yıkıldı. Saldırı sırasında 5 yeni doğan bebek öldü, 200 bebek, anneler ve klinik personeli askerler ve halk tarafından kurtarıldı.[526] Sırpların hastaneleri ateş altına almaları sivil hedefleri vurma niyetlerini ortaya koyuyordu. Mermilerin çoğu ziyaretçilerin yoğun olduğu gün ortasında atılıyordu. Koşevo hastanesi topçu atışları sonucu verilen zarara, elektrik ve su kesintilerine ve sıhhi malzeme eksikliklerine rağmen hizmet vermeye devam etti.[527] Elektrik olmadığında doğumlar mum ışığında yapılıyordu. Ameliyathanelerde kışın -5^0C'de ameliyatlar yapılıyordu. Belki de hastaların uzun ve zor cerrahi işlemlere dayanmasının sebebi buydu.[528]

3.2.4. Eğitim

Kuşatma koşulları altında sivil hayatın diğer yönleri gibi eğitim faaliyetleri de dönüştü ve değişti. Bu değişimin en önemli parçası "Savaş Okullarının" kurulması oldu. Bu okullar kuşatmanın başında savaş tehdidinden uzak, binaların bodrum katı gibi emniyetli bölgelerde kuruldu ve yerleri zaman zaman değiştirildi. Bombardımanın şiddetli ve sokağa çıkmanın tehlikeli olduğu zamanlarda Savaş Okullarının faaliyetleri durduruluyor ve "Radyo Okulu" devreye giriyordu. Aslında "Radyo Saraybosna"

[523] Kerim Luçareviç, a.g.e., s. 124.
[524] Reco Çauşeviç, a.g.e., s. 124.
[525] Final Report…, Annex VI, s. 9.
[526] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 30.
[527] Final Report…, Annex VI, s. 13.
[528] Suada Kapiç, a.g.e., s. 9, 25.

tarafından tehlikeli durumlarda yardımcı bir araç olarak okul faaliyetlerini desteklemek amacıyla tasarlanan Radyo Okulu, zamanla günlük müfredatı yayınlayan esas eğitim vasıtası oldu.[529]

Kuşatma başladıktan kısa bir süre sonra, bodrum ve sığınaklarda uzun süre vakit geçirmenin getirdiği can sıkıntısını gidermek için gençler bu yerleri oyun kulüplerine dönüşmeye başladılar. Yeraltı sığınaklarının top oyunları için yeterli alanı olmadığından, okuma oldukça tutulan bir etkinlik oldu. Gençler tarafından tüm mahalleden toplanan çizgi romanlarla kütüphane yapıldı ve okumak isteyenlere verildi. Okumaya ilave olarak tahta oyunları özellikle de satranç gençler arasında yaygınlaştı. On dört yaş altındaki iyi seviyede satranç oynayan çocuklar Paris'te yapılan 1995 Avrupa Satranç Şampiyonasına davet edildi. Bu çocuklar BM Barış Gücünün yardımıyla Hırvatistan üzerinden Paris'e gönderildi.[530]

Saraybosna'da eğitim faaliyetlerini düzenlemek her geçen gün daha çok zorlaştı. 1992'nin Eylül'ünde okulların açılması gereken tarihten kısa bir süre sonra günlük çıkarılan *Oslobodenje* gazetesinde, daha önceden Pedagoji Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan, eğitimin savaş şartlarına uyarlanması konulu bir program yayınlandı. Programda emniyet hususlarının dışında; sınıfların öğrencilerin ikamet yerine göre açılmasını, öğretilecek konuların yoğun akademik bilgi yerine sadeleştirilmiş olmasını, öğrencilerin katılımının gönüllü olmasını, her dersin 30 dk. ve okul gününde dört ders olmasını, haftada en az 25 saat ders işlenmesini, müfredatın anadil, yabancı dil, matematik, biyoloji, sanat, müzik ve serbest faaliyetleri içermesini hedefleyen eğitimin ana esasları ortaya konulmuştu. Her okul emniyet hususlarını göz önünde bulundurarak ders sürelerini ve yerlerini kendileri belirleyecekti. Tehlike durumunda faaliyetler yedi gün durdurabilecekti.[531]

Kuşatma başladıktan bir süre sonra şehri savunan ARBiH birlikleri tarafından okul binalarına el konuldu ve binalar askeri maksatlarla kullanılmaya başlandı. Hem savaş şartları hem de ordunun binalara el koyması eğitimin gayri resmi emniyetli

[529] Luka Luciç, "War Schools: Teaching İnnovations İmplemented Across Makeshift Educational Spaces During the Military Siege of Sarajevo", Pedagogy Culture and Society, May 2020, https://www.researchgate.net/publication/341533927, (14.2.2021), s. 3.
[530] Luka Luciç, War Schools…, s. 6.
[531] Luka Luciç, War Schools…, s. 9.

mekanlarda yapılmasını zorunlu kıldı. Bazı okullar öğretmen ve öğrencilerin ikamet durumlarına göre 4-5 farklı yerde eğitimi sürdürdü. Öğrenciler okula gitmek için ne kadar az zaman harcarlarsa o kadar az tehlikeye maruz kalacaklardı. 1993 Nisan'ına kadar Saraybosna'nın mahallelerinde 300'e yakın Savaş Okulu yapıldı. Fakat bu okulların yaşam şartları iyi seviyede değildi. 300 okuldan 18'inin hiç ısıtma sistemi yokken, sadece yedisinin ısıtma sistemi tatmin edici seviyedeydi. Okulların 16'sında elektrik, 13'ünde tuvalet mevcuttu. Öğrenciler evlerine en yakın okula giderken öğretmenlerin çoğu programa göre başka mahallelere gidiyor ve okuldan okula geçebiliyordu. Öğrenciler için minimum risk taşıyan bu sistemde öğretmenler yüksek risk altındaydı.[532]

1993 yazında olduğu gibi savaşın şiddetlendiği zamanlarda ağır silah atışları ve sokak çatışmaları gençlerin evlerden çıkmalarını engellediğinde Savaş Okullarının faaliyetleri durduruldu. Bu tür durumlarda radyonun ne kadar yararlı bir araç olduğu anlaşıldı. Düzenli elektrik kaynağına ihtiyaç duyan televizyon ile kıyaslandığında taşınabilen ve pil ve akü gibi güç kaynaklarıyla çalışabilen radyo daha elverişliydi. Bu yüzden çatışmalar şiddetlendiğinde "Radyo Okulu" esas eğitim vasıtası oldu. Eğitim programları hafta içi her gün sabah saat 9:00'da başlıyordu. Radyo Okulu öğrencilerin evlerine radyo dalgaları vasıtasıyla ulaşarak öğrencilerin tehlikeli yerlerde geçirdikleri zamanı en aza indiriyor, çocukların okula gitmesi yerine okul onlara geliyordu. Hem Savaş Okulunun hem de Radyo Okulunun, eğitimin ötesinde savaş gibi yıkıcı bir zamanda, çocukların psikolojik durumlarını iyileştirici etkisi vardı.[533]

3.2.5. Sivil Ulaşım, Taşımacılık ve Haberleşme

Savaş başladığında Saraybosna'daki toplu taşıma tamamen durdu. Havaalanı şehre giriş çıkış için tek yoldu. Tramvay hattı şehrin batısından doğusuna kadar uzanıyordu. Eski şehir ile Trebeviç dağı arasında teleferik hattı mevcuttu. Ama bu sistemlerin hiçbiri çatışmalar, elektrik kesintileri ve yolcu güvenliği nedenleriyle çalışmıyordu. Tüm şehir sürekli ağır silah ve keskin nişancı atışları altındaydı. Halk şehir içinde bisikletle veya yürüyerek hareket ediyordu. Sahibinin rızasıyla veya rızası

[532] Luka Luciç, War Schools…, s. 10-11.
[533] Luka Luciç, War Schools…, s. 15-18.

dışında alınmış binek arabalar resmi maksatlar için kullanılıyordu. Dizel olması tercih sebebiydi. Bazı insanlar kendilerine sadece şoför mahallînin önünde görüş maksatlı delik olan zırhlı arabalar yapmışlardı. Yakacak odun ve su gibi hacimli nesnelerin taşınmasında el arabaları, el yapımı taşıma kutuları, çocuk arabaları veya çocuk kızakları kullanılıyordu.[534] Kızaklar, altlarına paten tekerleri takılarak hareketli hale getiriliyordu. Yapılan bu gereçler ile bir defada 60-70 litre su taşınabiliyordu.[535]

Halk şehrin topografyasını da dikkate alarak hangi bölgelerin keskin nişancı atışına karşı güvenli veya tehlikeli olduğunun değerlendirmesini yapıyordu. Açık kavşak noktalarında karşıdan karşıya koşma, yanmış arabalardan ve metal çitlerden geçici yüksek duvarlar yapma, BM zırhlı araçlarının yakınında yürüme ve binaların arasına renkli büyük çarşaflar asma gibi insanları keskin nişancı atışından koruyacak mekansal stratejiler geliştiriliyordu.[536]

21 Haziran 1992'de yapılan atışlarla Saraybosna'nın günlük gazetesi "Oslobodjenje"nin bulunduğu binanın büyük bölümü yıkıldı.[537] "Oslobodjenje" savaş süresince basılan tek gazeteydi ancak sayfaları azaltılmış ve tirajı düşürülmüştü. Telefon hatları savaşın başından itibaren kesilmişti. Birkaç radyo kanalı 24 saat yayın yapıyordu. Söylenti çok hızlı yayılan en önemli bilgi kaynağıydı ve resmi kanallardan gelen bilgiden daha anlamlıydı.[538] Şehirde birkaç tane pahalı uydu telefonu ve faks makinesi vardı. Bazı mesajlar standart mektup formları ile Kızılhaç üzerinden gönderiliyor, bazı özel paketler insani yardım kuruluşları vasıtasıyla getiriliyordu.[539]

3.2.6. Kültürel Hazine, Dini Mekanlar ve Mezarlıklar

Sırplar Saraybosna'da homojen bir yapı oluşturmak için soykırım uygularken aynı zamanda manevi mirasa yönelik kentkırım uygulayarak geçmişi silmek arzusu ile kültür hazinesini de yok etmek istediler. Bunda amaç Boşnakların bu bölgede yüzyıllardır oturmakta olduğu ve bu toprakların Sırplar tarafından hiç sahiplenilmediği gerçeğini ortadan kaldırmaktı. Çokkültürlü yapı yok edilerek homojen Sırp bölgeleri

[534] Almira Pilav, a.g.m., s. 27.
[535] Suada Kapiç, a.g.e., s. 11, 79.
[536] Almira Pilav, a.g.m., s. 27.
[537] Robert J. Donia, a.g.m., s. 65.
[538] Almira Pilav, a.g.m., s. 28-29.
[539] Ivana Maçek, a.g.e., s. 17.

oluşturulacaktı. Ülkeden sürülen Boşnaklar geri döndüklerinde tarihi geçmişlerini kanıtlayabilecekleri eserler bulamayacaklardı.[540]

Bu maksatla; 25 Nisan 1992'de şehrin kültürel-tarihi binalarından olan olimpiyat müzesi Sırplar tarafından tahrip edildi, 21 Mayıs'ta "Zetra" olimpiyat salonu atışlar sonucu tamamen yandı. 1984 kış olimpiyatlarında kullanılan Trebeviç'teki kayakla atlama ve kar kızağı pistleri 1992 ve 1993 yıllarında Sırp topçusu tarafından imha edildi. İçinde yüzbinlerce kitap, kayıt, belge, fotoğraf ve çok kıymetli arşiv malzemeleri bulunan Saraybosna Kütüphanesi 25 Ağustos 1992'de hedef olarak seçildi. Kütüphanede bulunan 100.000'den fazla kitap ve el yazması eserin %90'ı yok edildi. 16. yüzyılda yapılan Başçarşı defalarca bombalandı. Mimar Sinan tarafından inşa edilen Gazi Hüsrev Bey Camii (1530), Ferhadiya Camii (1561)[541], Magribija Camii (1561), Tabaçki Camii (1591) yapılan saldırılar sonucu hasar gördü. Savaş sürecinde Saraybosna'da 50 cami tahrip edildi.[542]

220.000 ciltlik arşive sahip olan Bosna Hersek Ulusal Müzesi 1992-1995 yılları arasındaki savaşta büyük zarar gördü. Çatısı tamamen ortadan kalktı, onlarca kapısı, 300'den fazla penceresi, galeriler ve sergi salonları tahrip edildi. Müze binasıyla birlikte 1945-1992 arası Yugoslavya Federal Cumhuriyeti dönemini anlatan Yugoslav ortak kültürüne ait sergilenen eserler de zarar gördü. Bosna Hersek Tarih Müzesi ile İslam ve Yahudi el yazmaları ve Osmanlı belgelerinin bulunduğu Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü de hedef alınan kültür varlıkları arasındaydı. 17 Mayıs 1992'de yapılan saldırı ile Şarkiyat Enstitüsü iki saat içinde yerle bir oldu ve harabeye döndü. [543]

Savaş süresince Bosna Hersek genelinde 1.454 kültürel yapı tahrip edildi. Bunların 1.284'ü İslami, 237'si Katolik ve 30'u Ortodoks yapılardı. Savaştan önce var olan 1.149 caminin 540'ına Sırplar, 80'ine Hırvatlar tarafından zarar verildi, 249'u Sırplar, 58'i Hırvatlar tarafından yok edildi.[544] Bu yıkımların çoğu açıkça Müslüman karşıtı bir karaktere sahipti ve eylem olarak Osmanlı mirasına yönelik tarihsel intikam

[540] Ulvi Keser, a.g.m., s. 281.
[541] *Kuşatılmış Tarihse…*, s. 33.
[542] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 134.
[543] Ulvi Keser, a.g.m., s. 283-285.
[544] Ulvi Keser, a.g.m., s. 289.

haklı gösteriliyordu. İslamiyet'ten arındırma süreci savaş döneminde aşırı bir şekilde devam etti.[545]

Öldürülen insanların çok olması nedeniyle birçok yeni mezarlık oluşturuldu, bazı yerlerde parklar ve stadyumlar mezarlığa dönüştürüldü.[546] Sırplar cenaze törenleri yapılırken de Müslümanlara ağır silahlarla saldırmaya devam ediyorlardı. Bu nedenle cenaze törenleri geceleri yapılıyordu.[547]

3.2.7. Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Savaşın bir stratejisi olarak kuşatmanın maksatlarından birisi de sivillerin moralini ve dayanma gücünü kırmaktı. Kültür hazinesinin yok edilmek istenmesine rağmen tehlike altında bulunan Saraybosnalılar kültürel faaliyetlerden de geri durmamaya çalıştılar. Geçmiş anıları canlı ve moralleri yüksek tutmak için çeşitli etkinlikler icra ediliyordu. Tiyatro salonları güne ve tehlikeye bağlı olarak açılıp kapanıyordu. Sanatçıların, müzisyenlerin performanslarını sergileme motivasyonları yüksekti. Kültürel faaliyetler yakılmış, yıkılmış önemli binalar, evler, sığınaklar gibi çeşitli mekanlarda gerçekleştirilebiliyordu.[548]

1993'ün Ekim ve Kasım aylarında 10 gün süren film festivali yapıldı, festivale 20.000 kişi katıldı ve festivalde dünyanın çeşitli yerlerinden 140 film gösterildi. Film makineleri jeneratörler ile çalıştırılmıştı. İnsanlar keskin nişancı ateşlerinden korunmak için koşarak sinema salonlarına giriyorlardı.[549]

Yine 1993 yılında Saraybosna güzellik yarışması düzenlendi. Halk Saraybosna'da hayat olduğunu anlamak için bazı güzelliklere ihtiyaçları olduğuna inanıyordu.[550] Kuşatma altında evlenme törenleri yapılıyordu. Her etkinliğin olduğu gibi evlenme törenleri de insanlar için moral kaynağı oluyordu.[551]

---

[545] R. Craig Nation, a.g.e., s. 159.
[546] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 26-29.
[547] *Kuşatılmış Tarihsel…*, s. 30.
[548] Almira Pilav, a.g.m., s. 32.
[549] Suada Kapiç, a.g.e., s. 41.
[550] Suada Kapiç, a.g.e., s. 121.
[551] Suada Kapiç, a.g.e., s. 57, 110.

Sportif yarışmalar da düzenleniyordu. Sporcular stadyumun keskin nişancıların gözünden korunaklı yerinde ısınıyor ve yarışlar sporcuların ancak önlerini görebilecekleri kadar aydınlıkta yapılıyordu. Koşu pisti mor olduğu için yarışmacılardan mor renkli forma giymeleri isteniyordu.[552]

Saraybosna halkı bütün bu olumsuz şartlar altında, yıkım ve ıstırabın ortasında hayata tutunmayı başardı. Kuşatma altında olabildiğince normal hayat sürdürebilmek yiyecek ve su kadar önemli hale geldi. Halk görünmeyen düşmanın yarattığı terör ortamı ile başa çıkmanın ve korkularını yenmenin yollarını araştırdı. Zor şartlarda ortaya çıkan yaratıcı fikirler birçok kolaylıktan yoksun olan insanların hayatlarına olumlu katkılar sağladı. Tarihin en uzun süren kuşatmasında aç bırakılarak teslim olunması istenen halk teslim olmayarak savaşın gidişatını değiştirmiş oldu.

4. BÖLÜM: ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN BOSNA HERSEK SAVAŞINA YAKLAŞIMLARI VE ULUSLARARASI PLANLAR

Bosna Hersek savaşı süresince BM, AT ve AGİT çatışmaları sonlandıracak irade ortaya koyamadı ve NATO, Batı Avrupa Birliği (BAB) gibi yaptırım gücü olan teşkilatları devreye sokacak politikalar üretemedi. Silah ambargosu kararı komşu anavatanları tarafından her türlü desteklenen Sırplar ve Hırvatlardan çok Boşnakları olumsuz etkiledi. İki milyondan fazla Boşnak yerinden oldu. Yerlerine bir daha dönmemeleri için Sırplar tarafından kendi istekleri ile mülklerini devrettiklerine dair belgeler imzalatıldı. Avrupa Topluluğu gelen raporlar sayesinde olayların farkındaydı. Sırplar hedeflerine ulaşıncaya kadar uluslararası söylemlere kulaklarını tıkadılar. Balkanlardaki gelişmelerin Avrupa devletleri için tehdit oluşturduğu dünya kamuoyu tarafından kabul ediliyordu.[553]

Avrupa devletleri politik görüş ayrılıkları nedeniyle üç yıl boyunca Bosna Hersek krizine müdahale edemedi. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşının hesaplaşması henüz bitmemişti. Almanya önceki mağlubiyetlerinin ezikliğini üzerinden atarak tekrar dünya siyasetinde söz sahibi olmak istiyordu. Ancak İngiltere ve Fransa tarihi

[552] Suada Kapiç, a.g.e., s. 112.
[553] Mustafa Selver, a.g.e., s. 137-138.

sebeplerden dolayı Almanya'nın karşısında engel olarak duruyorlardı. Avusturya ve Macaristan, Yugoslavya üzerinden Adriyatik'e çıkmak isterken, Yunanistan ve Bulgaristan, tarihi değeri olan Makedonya'yı ele geçirmek istiyorlardı. Başlangıçta Bosna Hersek krizinin çözümünü Avrupa'ya bırakan ABD, çözüm olmayınca Avrupa güvenliği konusunda söz sahibi olduğunu ortaya koyarak krize müdahale etme yolunu izledi.[554]

4.1. Birleşmiş Milletlerin Bosna Hersek Savaşına Yaklaşımı

Birleşmiş Milletler, Sırbistan'ın Hırvatistan'daki savaşı devam ederken mesele ile ilgilenmeye başladı ve BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar 8 Ekim 1991'de ABD eski Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'i Yugoslavya özel temsilcisi olarak atadı. AB de İngiltere eski Dışişleri Bakanı Lord Carrington'u aynı statüde arabulucu olarak atadı. Bu iki arabulucu Yugoslavya krizini çözmenin yollarını arayacaklardı. BM, görev alanı içerisinde bölgede barışı yeniden tesis etmek için ambargo kararlarından silahlı müdahaleye kadar gerekli önlemleri içeren kararlar aldı. Taraflar arasında birçok ateşkes anlaşması imzalandı fakat hiç birisine tam manasıyla uyulmadı. Ateşkes anlaşmasını her seferinde ihlal eden Sırplar cezalandırılmayarak yeni anlaşmalar gündeme getirildi.[555]

Yugoslavya'da çatışmalar başlayınca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi çatışmaların yoğunluğunu azaltmak ve savaşın tırmanmasını önlemek maksadıyla, 25 Eylül 1991'de 713 sayılı kararı alarak silah ambargosu uygulamasını başlattı. Ancak saldırgan taraf olan Sırbistan, silah üreten ülke olarak bu ambargodan diğer cumhuriyetler kadar etkilenmedi. JNA, savaş süresince Bosna Hersek'ten Sırbistan'a taşıdığı silah üretim sistemleri sayesinde silah üretimine devam etti. Sırbistan hükümeti başta Rusya, Yunanistan ve Romanya olmak üzere birçok devletten istediği malzemeyi temin edebiliyordu. Hırvatistan'ın Macaristan ve Slovenya ile komşu olması, aynı zamanda Adriyatik kıyılarına sahip olması silah ambargosunun işlevini zayıflattı. Hırvatistan bu kanalları kullanarak ambargoyu delebiliyordu. BM Genel Kurulunda birçok defa ambargonun kaldırılması yönünde oylama yapıldı. Güvenlik

[554] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 138-140.
[555] Richard Holbrooke a.g.e., s. 51-52; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 141-142; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.276.

Konseyi daimi üyeleri Rusya, İngiltere ve Fransa ambargonun kaldırılmasını istemeyen ülkeler arasındaydı.[556]

BM, görüşmeler yoluyla barışçıl çözüm sağlanamayacağını anlayınca Vance'nin önerisi ve savaşan tarafların (Sırbistan ve Hırvatistan) isteği ile "Barış Güçleri"ni bölgede görevlendirilmesine karar verdi. Güvenlik Konseyi, 15 Aralık 1991'de 724 sayılı karar ile "Barışı Koruma Operasyonları" planı onayladı. BM'nin amacı ateşkesi sağlamak ve planı savaşan taraflara kabul ettirmekti.[557]

Hırvatistan'daki çatışmaların devam etmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi, 21 Şubat 1992'de, Hırvatistan'daki üç Sırp bölgesini "BM koruması altındaki alanlar" (UNPA) olarak belirleyen ve 14.000 kişiden oluşan barış gücü UNPROFOR'un oluşturulmasını içeren 743 sayılı kararı aldı. UNPROFOR, ateşkesin devamını sağlamak, göçmenlerin eve dönüşünü sağlamak ve illegal güçleri silahsızlandırmak için Hırvatistan'da Krayina, Doğu Slavonya ve Batı Slavonya'daki UNPA alanlarına yerleştirildi.[558] Artık Hırvatistan'ın hemen hemen üçte biri BM Barış Gücü koruması altındaydı fakat gerçekte bu alanlar Sırplar tarafından kontrol ediliyordu. Krayina Sırpları bu alanlarda BM askerinin gözü önünde Hırvatlara yönelik etnik temizlik yapıyorlardı.[559] Barış Gücü askerleri savaşmak değil barışı tesis etmek amacıyla görevlendirildikleri için kendilerini korumaya yönelik hafif silahlarla teçhiz edilmişlerdi.[560]

1991 Eylül'ünde tüm Yugoslavya'ya uygulanan silah ambargosu, 22 Mayıs 1992'de BM'nin Bosna Hersek'i Yugoslavya'dan farklı ve ayrı bir devlet olarak tanımasına rağmen uygulanmaya devam edildi.[561] Ambargonun Bosna Hersek için kaldırılması tartışmaları gündeme geldiğinde Barış Gücü'ne en çok asker gönderen İngiliz ve Fransızlar çatışmaların ve ölümlerin aratacağı gerekçesiyle kaldırmaya karşı çıkıyorlardı. Böyle bir durumda Bosna Hersek'teki BM askerleri Sırpların hedefi haline gelebilirdi. BM, ambargoyu kaldırmayarak saldırıya uğrayan Bosna Hersek'in

[556] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.276-277, 280-281.
[557] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.278-279.
[558] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 15; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.283. Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 242.
[559] Richard Holbrooke, a.g.e., s. 54.
[560] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 157.
[561] Noel Malcolm, a.g.e., s. 375.

BM Antlaşmasının VII. bölüm 51. maddesinde belirtilen bireysel ve ortak savunma hakkını elinden almıştı. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın politikası silah ambargosunun kaldırılmaması yönünde olduğu için, BM'nin bu konudaki politikası da ambargonun devam ettirilmesi yönündeydi. Ambargonun kaldırılması için verilen ABD önerileri bu ülkeler tarafından veto ediliyordu.[562]

1992 Nisan sonunda BM Güvenlik Konseyi Bosna Hersek'e barış gücü gönderilmesi için şartların oluşmadığını açıkladı. Barış gücü gönderilmesinin amacı barışı sağlamak değil ateşkesi gözetlemekti. Saraybosna'daki çatışmaların artması üzerine 12 Mayıs 1992'de BM ve AT Saraybosna'da bulunan gözlemcilerini çektiler. BM ve AT yaptırımlar yolu ile Sırpları müzakereye zorlayabileceklerini düşünüyorlardı. Sırp saldırılarının durmaması üzerine Batı Avrupa kamuoyunda askeri müdahale yapılabileceğini savunanlar artmaya başladı.[563] Diplomatik girişimler ile barış sağlanamayınca ve durumun kötüleşmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 8 Haziran 1992'de 758 sayılı karar ile UNPROFOR'un görev kapsamı genişletti. Bu karar; Saraybosna'ya askeri gözlemciler ve sivil görevliler gönderme ve Saraybosna havaalanının insani amaçlı olarak BM kontrolüne bırakılmasını öngörüyordu.[564]

BM Güvenlik Konseyi yardım uçuşlarını düzenlemek için 1100 askerden oluşan Barış Gücü birliğini Saraybosna havaalanına gönderme kararı aldıktan sonra 28 Haziran 1992'de Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand Saraybosna havaalanına indi. Amacı Sırplara yapılacak askeri müdahaleyi önlemekti. Birkaç gün sonra da yardım malzemeleri taşıyan Fransa hava kuvvetlerine ait olan uçaklar havaalanına inmeye başladı. Çetnikler Saraybosna havaalanını 2 Temmuz'da BM Barış Gücüne teslim etti. Mitterand'ın bu hareketi sayesinde askeri müdahale düşüncesi uzun süre unutulmuş oldu.[565]

BM Güvenlik Konseyi 30 Mayıs 1992'de aldığı 757 sayılı karar ile Sırbistan ve Karadağ'ı Bosna Hersek'te saldırgan taraf olduğunu belirtti ve bu ülkelere yönelik ekonomik yaptırım kararı aldı.[566] Bosna Hersek'teki savaşa çözüm bulmak amacıyla

[562] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.300-302.
[563] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 253-254.
[564] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 22; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.303.
[565] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 254-255.
[566] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.283.

yapılan Yugoslavya Konferanslarında da savaşı sonlandıracak önemli kararlar alınamıyordu. 26-27 Ağustos 1992'de yapılan Londra Konferansında Sırpların ikaz edilmesi ve Sırbistan'a uygulanan ambargonun sıkı takip edilmesi kararı savaşın gidişatına etki etmemişti. Ambargonun delindiği bilindiği halde tedbir alınmıyordu.[567]

BM İnsan Hakları Komisyonu 14 Ağustos 1992'deki oturumunda Polonya eski başbakanı Tadeusz Mazowiecki'yi BM Eski Yugoslavya İnsan Hakları Özel Raportörü olarak atadı. Mazowiecki'nin 10 Şubat 1993'te verdiği rapora göre Bosna Hersek'te yargısız infazlar, kayıplar, ölüm tehditleri, tutukluların işkence ve kötü muamele görmesi, dini yerlere ve insanların mülklerine zarar verilmesi, Müslüman kadınlarına tecavüz edilmesi olayları vuku buluyordu. Mazowiecki yaptığı tespitlerle ilgili birçok belge de toplamıştı.[568]

BM Genel Kurulunda 24 Ağustos 1992'de silah zoru ile toprak kazanımını kınayan ve etnik temizliğe son verilmesini talep eden kararlar alındı.[569] 14 Eylül 1992'de alınan 776 sayılı karar ile UNPROFOR'un görev alanı Bosna Hersek'i kapsayacak şekilde genişletildi. Yeni görev UNHCR vasıtasıyla insani yardımların ulaştırılması ve serbest bırakılan esirleri taşıyan araçların korunması olarak tanımlandı.[570]

BM Güvenlik Konseyi 9 Ekim 1992'de insani yardım maksatlı ve UNPROFOR kapsamında olanlar hariç Bosna Hersek üzerindeki tüm uçuşları yasaklayan 781 sayılı kararını aldı.[571] Böylece bu yasağı gözlemlemekle görevlendirilen UNPROFOR'un görev kapsamı biraz daha genişletilmiş oldu. Daha sonra bu görev Genel Sekreterin talebi üzerine NATO'nun askeri uçakları tarafından icra edildi. UNPROFOR kendisine verilen görevleri yerine getirirken yeterince personel, donanım ve yetkiye sahip değildi.[572] Ancak yasak olmasına rağmen Sırp

[567] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 142-143.
[568] Fahriye Emgili, a.g.m., s. 67.
[569] Şule Kut, a.g.e., s. 59.
[570] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 29.
[571] Sibel Akgün, "1992'den Günümüze Birleşmiş Milletlerin Balkanlar Politikası", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 636; Şule Kut, a.g.e., s. 59.
[572] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.306-307.

savaş uçakları yasak hava sahasına birçok defa girerek Müslüman hedeflerini bombaladılar.[573]

BM ve AT arabulucuları Vance ile Owen tarafından Ocak 1993'te ortaya konulan plan ile Bosna Hersek'in bölünmesi fikri uluslararası ortamda ilk defa gündeme getirilmişti. Sırpların silah zoruyla yaptıklarını meşrulaştıran ve BM'ye tam üye olmuş, AT tarafından tanınmış ve AGİK'i imzalamış olan Bosna Hersek'in bölünmesi fikrinin bu kuruluşların çatısı altında planlanmış olması bu kuruluşlara olan güvenirliği azalttı.[574]

BM Barış Gücünün varlığı Sırplara karşı askeri harekat yapılmamasına gerekçe olarak gösteriliyordu. Ambargo tedbirlerinin yanı sıra UNPROFOR yüzünden harekat yapılmaması Müslümanları daha da zor duruma düşürüyor sivilleri hassas hedefler haline getiriyordu. UNPROFOR'un varlığı Bosna Hersek yetkililerince sorgulanır oldu. Askeri harekat yapmayarak Müslümanları korumayan uluslararası toplum Müslümanların kendilerini korumak maksadıyla silahlanmasını ambargo vasıtası ile engelliyordu.[575]

Güvenlik Konseyi 16 Nisan 1993'te Srebrenica ve çevresini "güvenli bölge" ilan eden 819 sayılı kararı aldı. UNPROFOR ve savaşan tarafların komutanları arasında 17 Nisan'da Srebrenica'nın askersizleştirilmesi anlaşması imzalandı. 6 Mayıs'ta Srebrenica'ya ilaveten Saraybosna, Bihaç, Tuzla, Gorazde ve Zepa'nın güvenli bölgeler ilan edilmesi kararı alındı. Sırp Çetnikler bu bölgelerden çekilecek ve uluslararası kuruluşlar buralara serbestçe girebilecekti. Güvenli Konseyinin 4 Haziran 1993'te aldığı 836 sayılı karar ile UNPROFORUN görevi güvenli bölgeleri koruyacak ve ateşkesi gözlemleyecek şekilde tekrar genişletildi. Barış Gücü askerine kendisini savunma, güç kullanımı ve güvenli bölgelere yapılacak bombardımana karşılık verme yetkisi verildi.[576] Ancak Sırpların güvenli bölge ilan edilen şehirlere saldırıya devam etmelerine karşı bu karar gerektiği gibi uygulanmadı.

---

[573] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 166.
[574] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 144.
[575] Şule Kut, a.g.e., s. 61.
[576] Sibel Akgün, a.g.e., s. 637-638; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.308.

BM'nin diplomatik ve askeri konuların dışında diğer bir girişimi hukuki alanda oldu. BM Güvenlik Konseyinin 25 Mayıs 1993'te aldığı 827 sayılı karar ile Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTFY) oluşturuldu. Bu mahkeme Yugoslavya'da 1991'den itibaren savaş suçu işlemiş kişileri yargılamak amacıyla BM Antlaşmasının VII. bölümüne dayanılarak kurulmuştu.[577]

Butros Gali, 12 Ocak 1994'te Yasushi Akashi'yi Yugoslavya özel temsilcisi olarak atadı ve Tuzla havaalanının tekrar açılması için çalışma yapmakla görevlendirdi. Bu çalışmaların ardından Rusya'nın katkılarıyla Tuzla havaalanı insani amaçlarla açıldı.[578]

Sırplar 1993 yılında Saraybosna çevresindeki bir kısım ağır silahlarını BM yetkililerine teslim etmişlerdi. Daha sonra Fransız askerlerinin emniyetini aldığı BM depolarına baskın düzenleyen Sırplar bu silahların birçoğunu geri aldılar. BM tarafından yapılan hatalar genellikle Sırpların lehine sonuçlanıyordu. BM temsilcisi Yasushi Akashi 7 Haziran 1994'te BM kontrolüne bırakılması gerekilen Saraybosna çevresindeki yedi Sırp tankının güvenli bölgeden geçerek daha stratejik bir mevziiye yerleştirilmesine müsaade etti. Güvenli bölge Srebrenica'daki Boşnakların silahlarını kontrol altına alan BM Sırpların silahlarını almamıştı. BM koruması altındaki sivilleri Sırpların insafına terk etmişti.[579]

Güvenli bölgelere Sırplar tarafından saldırılar düzenlenmesi üzerine "Güvenli Bölge" kavramı yeniden tanımlandı. Buna göre; amaç ülkeyi savunmak değil halkı korumaktı, UNPROFOR bölgeleri korurken çatışmalara taraf olamazdı, UNPROFOR'un esas görevi insani yardım harekatlarını desteklemek ve ateşkesin uygulanmasıydı. Güvenli bölgeler uygulaması barış ortamının oluşturulmasına katkı sağlayamamıştı. Güvenli bölgelere saldırı oldukça BM tarafından kınanması Sırpları caydırmaya yetmiyordu.[580]

Verilen görevlere ilaveten UNPROFOR, Müslümanlar ile Bosnalı Hırvatlar arasında 1994 Şubat'ında imzalanan ateşkes anlaşmasını ve Bosna Hersek Hükümeti

---

[577] Tevfik Odman, "Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu ve Yasal Dayanağı", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2726.pdf, (24.3.2021), s. 141-143.
[578] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.310-311.
[579] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 167.
[580] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.312.

ile Bosnalı Sırplar arasındaki 1995 Ocak'ında uygulanmaya başlanan ateşkesi gözetleme görevlerini icra etti.[581]

UNPROFOR, 1995 yılında kolordu büyüklüğüne ulaşmıştı. Bu kolordunun karargahı Zagreb'de ve bağlı üç tümeni Zagreb, Saraybosna ve Makedonya'daydı. Zagreb'deki tümenin dört tugayı vardı ve bu tugaylar Sırpların kontrolündeki Krayina bölgesinde konuşlanmışlardı. Saraybosna'daki tümenin kuruluşundaki üç tugay Boşnakların ve Bosnalı Hırvatların kontrolündeki bölgelerde bulunuyordu. Zenica'da konuşlanmış olan Türk Barış Gücü Görev Kuvveti, Vakuf bölgesindeki tugaya bağlı olarak görev yapıyordu.[582]

BM'nin karar almadaki gecikmeleri, alınan kararların yeterince caydırıcılık sağlamaması, genel sekreter ve temsilcilerinin tarafsız gözükmekle birlikte taraflı davranması savaşı uzatmakla birlikte, BM tarafından korunamayan Boşnakların kendilerini korumalarına da engel oldu.[583] BM, toplama kamplarını, etnik temizliği ve katliamları önleyemedi, hatta kimi zaman BM görevlileri rehin durumuna düştü. BM'nin Bosna Hersek'te uygulamaya çalıştığı barışı sağlama girişimi başarısız oldu. Bu başarısızlıkta Bosna Hersek'in karmaşık etnik yapısının da etkisi vardı. BM Güvenlik Konseyi, Bosna krizini çözmede ortak politikalar üretme konusunda yeterli olamadı. Kararlar üyelerin farklı öncelikleri olması sebebiyle asgari müşterekte buluşarak alınabiliyor hatta bazen Konseyin karar alamadığı zamanlar da oluyordu. 5 Şubat 1994'teki Markale Pazar yeri olayında Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle Konsey çalışamamış, NATO, Genel Sekreterin talebiyle Konseyin 836 sayılı kararı gereği Sırp saldırılarına müdahale etmişti. Sırp saldırıları engellenemeyince sorun güvenli bölgeler gibi uygulamalarla atlatılmaya çalışıldı. Ancak güvenli bölgelerdeki barış gücü birliklerinin emir komuta birliğinin olmaması ve politik kararların alınamaması sorunların çözümünü engelledi.[584] Bosna Hersek'teki BM askerinin varlığı Boşnaklar için yarardan çok zarar getirmiş oldu.

[581] İbrahim Kamil, Dayton Sonrası…, s. 190.
[582] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 73.
[583] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 171.
[584] Sibel Akgün, a.g.e., s. 639-641.

4.2. NATO ve Bosna Hersek Savaşı

NATO soğuk savaş döneminin bitmesinden sonra ortaya çıkan yeni koşullara kendisini uyarlamak zorunda kaldı. Konu ile ilgili yapılan toplantılardan birisi 4 Haziran 1992'de Oslo'da gerçekleştirilen Kuzey Atlantik Konseyi toplantısı oldu. Bu toplantıda NATO Dışişleri Bakanları tarafından; NATO'nun, AGİT tarafından yürütülen barışı koruma harekatlarına destek sağlayacağı açıklandı. 1992 Aralık'ında Brüksel'de yapılan NATO Dışişleri Bakanları Toplantısında da BM Güvenlik Konseyi kararıyla yapılan barışı koruma harekatlarını NATO'nun destekleyeceği belirtildi.[585]

1992 yılına kadar BM ile NATO arasındaki ilişkiler sınırlı tutulmuşken 14 Eylül 1992'de UNPROFOR'un görev alanının Bosna Hersek'i kapsayacak şekilde genişletilmesiyle NATO, ilk defa 24 Eylül'de Saraybosna'daki UNPROFOR merkezinin kurulmasına yardım ederek BM'nin Bosna Hersek'teki harekatına katılmış oldu. BM, 1992 Ekim'inde Bosna Hersek'te uçuşa yasak bölgeler oluşturduğunda NATO, AWACS (Hava Erken Uyarı ve Kontrol Sistemi) uçakları ile hava sahasını gözetleme görevi icra etti.[586] 22 Kasım 1992'de BM Güvenlik Konseyi'nin 787 sayılı karar ile üye ülkelerden tedbir almalarını istemesi üzerine, NATO ve BAB deniz kuvvetleri ambargonun delinmesini önlemek maksadıyla Adriyatik Denizinde denetleme faaliyetlerine başlayarak BM'nin ambargo kararını destekledi.[587] BM Güvenlik Konseyi 31 Mart 1993'te uçuşa yasak bölgede üye ülkelere zorla uygulama yetkisi verdi. Böylece NATO hava harekatlarının kapsamı İtalya'dan ve Adriyatik'teki uçak gemilerinden kalkan uçakların taarruz harekatlarını içerecek şekilde genişletilmiş oldu.[588]

12 Nisan 1993'te Bosna Hersek hava sahasında uçuşa yasak bölgelerin denetimini yapmayı içeren "Deny Flight" harekatı başlatıldı. NATO, 1993 Mayıs'ında UNPROFOR güçlerinin korunması maksadıyla koruyucu hava gücü önerdi. 4 Haziran 1993'te BM Güvenlik Konseyi güvenli bölgelerin korunması için hava desteği sağlanmasını içeren 836 sayılı kararı aldı. 11 Haziran'da NATO Bakanlar Konseyi

[585] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.346-348, 356.
[586] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s. 357-358.
[587] Sibel Akgün, a.g.e., s. 636.
[588] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s. 358.

UNPROFOR'a yakın hava desteği verilmesini kararlaştırdı. NATO uçakları Temmuz'da UNPROFOR güçlerine yakın hava desteği sağlamak maksadıyla eğitim uçuşlarına başladı. Alınan bu kararlar neticesinde Kuzey Atlantik Konseyi 2 Ağustos 1993'te 836 sayılı kararın gereği olarak hava taarruzlarına başlamayı uygun budu. NATO hava taarruzları Genel Sekreterin talebi üzerine yapılacaktı.[589]

5 Şubat 1994'te Sırpların top atışları neticesinde Saraybosna Pazar yerinde 68 sivil hayatını kaybedince BM Genel Sekreteri 7 Şubat'ta NATO'dan hava taarruzu talebinde bulundu. NATO, 9 Şubat'ta Sırplara ültimatom vererek ağır silahlarını Saraybosna'nın 20km.nin dışına çıkarmasını istedi, aksi takdirde NATO hava taarruzuna başlayacaktı. Sırpların ültimatoma uyması ile Saraybosna çevresinde 20km.lik güvenlik alanı oluşturuldu.[590] 28 Şubat'ta Banya Luka yakınlarında iki NATO uçağı uçuşa yasak bölgeye izinsiz giren dört Sırp uçağını düşürüldü. Bu NATO'nun kuruluşundan itibaren gerçekleştirdiği ilk müdahaleydi.[591]

Sırpların Nisan 1994'te güvenli bölge Gorazde'ye saldırmaları üzerine UNPROFOR Komutanı General Rose'un talebi ve Akashi'nin onayıyla NATO uçakları 10-12 Nisan'da Gorazde'de Sırp mevzilerine üç sembolik hava taarruzu düzenledi, Bu harekat NATO'nun kara hedeflerine yaptığı ilk taarruz oldu.[592] Hava taarruzlarına cevap olarak Sırplar şehirdeki saldırılarını artırdılar ve yakın hava desteğindeki bir İngiliz uçağını düşürdüler. Bunun üzerine görev yarıda bırakıldı. Bu olaydan sonra bütün güvenli bölgelerin çevresinde Saraybosna'da olduğu gibi 20 km'lik güvenli alan oluşturan bir ültimatom verildi.[593] NATO, 22 Nisan'da ise Gorazde halen kuşatma altındayken Zepa, Tuzla, Bihaç ve Srebrenica güvenli bölgelerinin savunmasının sağlanmasını taahhüt etti.[594]

NATO 1994 yılının geri kalanında çeşitli hava harekatları icra etti. Sırpların Ilıca yakınlarındaki BM depolarını basarak ağır silah çalmalarının ardından UNPROFOR'un talebiyle NATO uçakları 5 Ağustos'ta Saraybosna çevresindeki Sırp

[589] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 39,43; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.359.
[590] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.360.
[591] R. Craig Nation, a.g.e., s. 183.
[592] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 58; R. Craig Nation, a.g.e., s. 183
[593] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.361.
[594] R. Craig Nation, a.g.e., s. 183.

mevzilerini bombaladı.[595] Sırpların Saraybosna'da Fransız zırhlı aracına saldırmaları üzerine NATO, 22 Eylül 1994'de yasaklı bölgedeki Sırp tankını bombaladı. 21 Kasım 1994'de Bihaç bölgesine hava saldırısı düzenleyen uçakların havalandığı Knin Krayina'sında bulunan Udbina havaalanını bombaladı ancak sadece pistleri hedef alan saldırı sonrasında pistler kısa sürede onarıldı. NATO daha sonra 23 Kasım'da Bihaç bölgesindeki Sırp hava savunma radarlarını vurdu.[596]

NATO, BM'nin talebi üzerine 11 Temmuz 1995'te Srebrenica'da bulunan Barış Gücü birliklerine yakın hava desteği sağladı. Srebrenica'nın düşmesinden sonra 21 Temmuz'da Londra'da toplanan Bosna Hersek Konferansında, Sırplara Saraybosna ve Gorazde'yi işgale kalkışırlarsa cezalandırılacakları uyarısı yapıldı. NATO tarafından güvenli bölgelere yönelik Sırp saldırılarını engellemek maksadıyla 25 Temmuz'da "Kararlı Güç Harekatı" (Operation Deliberate Force) başlatıldı.[597] 28 Ağustos'ta Sırplar tarafından Saraybosna'da pazar yerine atılan havan mermisi ile 38 sivil hayatını kaybedince 30 Ağustos'ta "Kararlı Güç Harekatı" kapsamında NATO uçakları tarafından Saraybosna çevresindeki Sırp hedeflerini vuruldu. Harekat, Sırplar ağır silahlarını Saraybosna'nın 20 km. dışına çıkarmayı kabul edince 15 Eylül'de sonlandırıldı. Daha sonra NATO uçakları tarafından "Operation Deny Flight" kapsamında 4 Ekim'de Sırpların uçaksavar radarları, 9 Ekim'de Sırpların Tuzla civarındaki yeraltı komuta merkezi vuruldu.[598]

Dayton Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra NATO ve NATO üyesi olmayan ülkelerin askerlerinden oluşan ve UNPROFOR'un yerini alacak olan IFOR (İmplementation Force: Uygulama Gücü) kuruldu. IFOR direktifleri NATO Konseyinden alacaktı. UNPROFOR'un emrinde olan askerlerin büyük bir bölümü IFOR'a devredildi ve IFOR, 20 Aralık 1995'de görevine başladı.[599]

---

[595] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 64.
[596] R. Craig Nation, a.g.e., s. 183.
[597] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 80-82.
[598] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.364-365.
[599] İbrahim Kamil, Dayton Sonrası…, s. 204; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.366.

4.3. Avrupa Birliğinin Bosna Hersek Savaşına Yaklaşımı

AB, soğuk savaş sonrasında Doğu Blokunun dağılmasıyla beraber Batı Avrupa'nın yanı sıra Doğu Avrupa'nın da sorunları ile ilgilenmek durumunda kaldı. Dağılmak üzere olan Yugoslavya Avrupa devleti olduğundan dolayı çıkan kriz Avrupa'nın bir iç sorunu olarak algılandı. AB, Avrupa'da çatışmaların önlenmesi ve barışın sağlanmasında etkin bir rol oynamaya çalıştı. AB ülkeleri, Yugoslavya krizinin başında Hırvatistan ve Slovenya'yı Avrupa'da barış, güvenlik ve istikrarı tehdit eden unsurlar olarak değerlendirmişler, bu konuda kendilerini sorumlu görmüşler ve Yugoslavya krizini Avrupa sorunu olarak kabul etmişlerdi.[600] Avrupa devletleri için soğuk savaş döneminden sonra çıkan ilk silahlı çatışmada Avrupa'nın birlik içinde olduğunu gösterme fırsatı doğmuştu. ABD, Slovenya olayları başladığında Yugoslavya krizinin Avrupa sorunu olduğunu bildirdi.[601]

AB, 1991 yılında krizin Avrupa'nın diğer bölgelerine sıçramasını engellemek gerektiğini düşünüyordu. Bağımsızlık ilanlarının Avrupa'nın diğer ayrılıkçı cumhuriyetlerini cesaretlendireceği düşünüldüğünden Yugoslavya'nın bütünlüğünün korunması istikrar için gerekli görülüyordu. Ayrıca Yugoslavya'nın dağılması halinde Yugoslavya'nın dış borçlarının zamanında ödenmesi konusunda sorunlar yaşanabilirdi. Ancak 1991 Haziran'ında Slovenya'da yaşanan savaş, istikrarın Yugoslavya'nın bütünlüğünde ısrar ederek korumayacağını gösterdi. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarının tanınması meselesi, Avrupa devletleri arasında "ulusların kendi kaderini tayin etme" hakkı açısından tartışmalara yol açtı. Almanya bu hakkın kullanılmasından yana iken İngiltere ve Fransa Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yanaydı.[602] Almanya, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığına açıkça arka çıkıyor ve bu ülkeleri destekliyordu.[603] Yunanistan, Fransa gibi Yugoslavya'nın bütünlüğünü savunuyordu. Yugoslavya'nın dağılması ile Makedonya bağımsız olması durumunda kendi toprakları üzerinde hak iddia edebilirdi. AT içinde yalnız kalsa bile Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımayacağını bildirdi. İtalya, Hırvatistan ve Slovenya'ya ilave olarak Bosna Hersek ve Makedonya'nın da

[600] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.390; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 171.
[601] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 46.
[602] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.391-394.
[603] *Balkanların Dünü…,* s. 172.

tanınmasını istiyordu ama esas tercihi Yugoslavya'nın dağılmamasıydı. Sonradan AT üyeleri ile uyumlu politika izledi.[604] Katolik Kilisesi de Hırvatistan ve Slovenya'dan desteğini esirgemedi. Vatikan 1991 yılının başında Hırvatistan'a çok düşük bir faizle 4 milyar dolar kredi verdi.[605]

Almanya, Yugoslavya konusunda İngiltere ve Fransa'dan farklı bir dış siyaseti izliyordu. Tarihi ve dini olarak Hırvatistan'a yakınlığı olan Almanya'nın Balkanlardaki nüfuzu, II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ve Fransa'nın desteğindeki Sırbistan tarafından kırılmıştı. Almanya için tekrar Balkanlarda nüfuzunu kurabilme fırsatı çıkmıştı. Hırvatistan ve Slovenya'yı kendi yanına çekebilir, Bosna Hersek'i etkileyebilirdi. Ancak bu rekabet Avrupa'daki mevcut istikrar ortamına zarar verebilirdi. İngiltere ve Fransa bu sebeple denge siyaseti ile Yugoslavya'nın bütünlüğünü korumaya ve Almanya'nın Balkanlara yayılmasını engellemeye çalışıyordu.[606] Savaş çıkmaza girdikçe II. Dünya Savaşından beri ilk defa Batı politikasını yönlendiren Almanya krizin esas sorumlusu olarak görüldü. Alman iç siyasetinde Hırvatistan'a verilen desteğin gereğinden fazla olduğu eleştirileri yapılmaya başlandı. Böylece 1992'nin başından itibaren Almanya'nın Avrupa politikasındaki ağırlığı azalmaya başladı. Daha sonra 1993 yılında ABD de Almanya'yı krizi tırmandırmakla suçlayacaktı.[607]

İzzetbegoviç ve Gligorov'un esnek konfederasyon teklifi Avrupa kamuoyunda ilgi görmedi. Almanya'nın desteği de Hırvatistan ve Slovenya'yı cesaretlendirdi ve iç savaşın tırmanışını hızlandırdı.[608] Bağımsızlık ilanından sonra Slovenya'nın JNA'ya direnmesi ile başta Almanya ve Avusturya olmak üzere birçok Avrupa ülkesi Hırvatistan ve Slovenya'ya desteğini dile getirmeye başladı. JNA'nın Slovenya'daki başarısız harekatından sonra ABD'nin de isteği ile AT, Slovenya'ya arabulucularını göndererek 28 Haziran 1991'de taraflar arasında ateşkesi sağladı. Slovenya harekatından sonra Batılı ülkeler Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün silah zoru ile korunamayacağını değerlendirmeye başladı. Uluslararası toplum

[604] *Bosna-Hersek*, s. 168.
[605] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 234.
[606] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 174-177.
[607] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 235.
[608] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 233.

bağımsızlığını ilan eden devletleri tanıyarak JNA'yı işgalci güç durumuna düşürebilir ve BM Antlaşmasının 51. maddesine göre bu devletler bireysel veya ortak savunma hakkına sahip olarak kendilerini Sırp saldırılarından koruyabilirdi.[609]

7 Eylül 1991'de Lahey'de Lord Carrington başkanlığında başlayan AT'nin Yugoslavya Konferansında, Yugoslavya'nın sınırlarının silah zoru ile değiştirilemeyeceği vurgulandı.[610] Almanya ve İtalya, Hırvatistan ve Slovenya'nın tek yanlı bağımsızlıklarını tanımaya hazırlanırken İngiltere ve Fransa'nın beklentisi Sırbistan'ın Hırvatistan'da ve daha sonra Bosna Hersek'te kontrolü sağlayacağı idi. Batılı devletler silah ambargosu kararının Sırbistan üzerinde etkili olacağını düşünüyorlardı. AT, 10 Temmuz'daki Brioni antlaşması ile bu iki ülkenin bağımsızlık kararlarını üç ay süre ile ertelemişti ancak AT üç ay sonra da bağımsızlık kararlarını dikkate almadı. Bu arada Hırvatistan Parlamentosu Almanya'nın telkinleriyle azınlıkların haklarıyla ilgili yeni yasaları kabul edince[611] Almanya, ani bir kararla 19 Aralık'ta AT üyelerini beklemeden, 15 Ocak 1992'de yürürlüğe girmek üzere, Hırvatistan ve Slovenya'yı tanımaya karar verdi. AT üyeleri de 15 Ocak 1992'de bu iki ülkenin bağımsızlığını tanıdı. Bu karar "Yugoslavya'nın egemenlik haklarının ihlali" nitelemesiyle Sırbistan'ın kontrolündeki Yugoslavya hükümeti tarafından kınandı.[612] Almanya'nın bu ani kararı Maastrict Anlaşması ile Avrupa'nın bütünleşmesi yolunda önemli bir adım atacak olan AB'nin birlik politikasının zarar görmesi ihtimalini orta çıkardı. Almanya bir emrivaki ile Hırvatistan'ı tanıyacağını açıklayınca AB'nin diğer üyeleri Almanya'ya uymak durumunda kaldılar.[613]

Yugoslavya Konferansı Lahey'de toplandıktan sonra konferans kapsamında Yugoslavya sorununun hukuki sonuçlarını değerlendirmek amacıyla Fransız yargıç Robert Badinter başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu. Yugoslavya'dan ayrılarak uluslararası alanda tanınmak isteyen cumhuriyetler 24 Aralık'a kadar komisyona başvuracaklardı. Tanınma için başvurmasına rağmen komisyon Bosna Hersek'in tanınmasını uygun bulmadı. Gerekçeleri cumhuriyeti oluşturan bütün

---

609 Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.394-395.
610 İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 9.
611 Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.396-397.
612 *Bosna-Hersek*, s. 168-169; Necmettin Alkan, a.g.e., s. 173.
613 Richard Holbrooke, a.g.e., s. 52.

halkların (özellikle de Sırpların) bağımsızlığı istememesi idi. Komisyon Bosna Hersek'in bağımsızlığı konusunda referandum yapılmasını istedi. 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihlerinde yapılan ve Sırpların boykot ettiği referandumda Müslüman ve Hırvatlar bağımsızlık yönünde oy kullanınca Bosna Hersek'in tanınması yolundaki engel kalkmış oldu.[614] Tanınma için gerekli şartların yerine getirildiğini gören AT, 6 Nisan'da Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanıdı.[615]

AT, Bosna Hersek'in bağımsızlığına önayak olmak için 23 Şubat 1992'de Lizbon'da İzzetbegoviç, Karadziç ve Boban'ın katıldığı bir konferans düzenledi. Bosna Hersek, sınırları korunurken etnik çoğunluğa göre üç özerk bölgeye ayrılacaktı. AT Komisyonu dönem başkanı Jose Cutileiro tarafından ortaya konan plan liderler tarafından imzalandı ancak sonradan liderlerin desteklerini çekmesiyle plan boşa çıktı. Plan taraflara Bosna Hersek'in bölünebileceği fikrini vermiş oldu.[616]

Savaşı bitirmek için askeri müdahale yapılması fikri Batılı devletlerce kabul görmedi. ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa Sırbistan'ı tamamen saf dışı bırakacak bir çözümü tercih etmiyorlardı. Almanya, askeri müdahaleden yanaydı ancak kara harekatı zorunluluğu nedeniyle bunun gerçekçi olmadığının farkına varmış ve bu fikirden vazgeçmişti. Bölge gerilla harekatına çok uygundu ve askeri müdahale sırasında çok kan dökülebilirdi. Karadziç, askeri müdahale karşısında "topyekün savaşa" hazır olduklarını söylüyordu. Ayrıca bu savaş yayılarak tüm Balkanları sarabilirdi. AT'nin ortak çıkarının sağlanması ve istikrarın muhafazası için ortak politika izlenmesi gerekiyordu. Bu da askeri müdahale değil, diplomatik çözümdü. [617]

AT ve BM Hırvatistan'da olduğu gibi Bosna Hersek'te de görev paylaşımı yapmışlardı. BM ateşkesi sağlamaya çalışırken AT soruna diplomatik çözümler bulmaya çalışıyordu. Lord Carrinton'un 1992 Temmuz'unda BM'ye danışmadan taraflar arasında ateşkesi sağlaması ve taraflara Sırp ağır silahlarının UNPROFOR'un

---

[614] *Balkanların Dünü…,* s. 170; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.406. N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 49-50.
[615] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 174.
[616] R. Craig Nation, a.g.e., s. 169; Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.406-407. Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 237.
[617] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 245-247.

kontrolüne bırakmayı öngören anlaşmayı imzalatması eleştirildi. Bunun üzerine AT ve BM'nin gayretlerinin birleştirilmesine karar verildi.[618]

AT ve BM'nin ortak çalışması sonucu 26-28 Ağustos 1992 tarihlerinde Londra'da bir konferans toplandı. Bu konferansta AT'nin Yugoslavya Konferansı, Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansına (ICFY) dönüştürüldü. BM'yi temsilen ABD Dışişleri Eski Bakanı Cyrus Vance ve AT'yi temsilen İngiltere Dışişleri Eski Bakanı Lord Owen ICFY'nin eşbaşkanları olarak seçildiler. Konferansta çatışmaların sona erdirilmesine, Sırpların güç kullanarak elde ettikleri yerlerden çekilmelerine ve Bosna Hersek'in sınırlarının korunmasına karar verildi.[619]

Londra Konferansından sonra ICFY kapsamında Cenevre'de bir konferans toplandı. Vance ve Owen tarafından bu konferansta hazırlanan plan Bosna Hersek'i on eyalete bölüyordu. Taraflar planı imzaladı ancak Bosna Hersek Sırp parlamentosunda reddedilince bu plan da boşa çıkmış oldu.[620] Vance ve özellikle Owen'ın askeri müdahale seçeneğinin hayata geçirilmemesinde önemli rolleri oldu. Arabulucular barış görüşmelerinin olumlu geliştiği izlenimi vererek uluslararası toplumu Sırpların uzlaşmacı tavırda hareket ettiklerine inandırdılar.[621] Planda sunulan harita kesin sınırları işaret etmediğinden Orta Bosna'da Hırvatlar ve Müslümanlar arasında toprak kazanma mücadelesi başladı. Bu mücadele Hırvat-Müslüman ittifakının çökmesine sebep oldu. Batının bu girişimi Bosna'ya pahalıya mal olmuştu.[622]

Daha sonra yapılan "Owen-Stoltenberg Barış Planı", "Güvenli Bölgeler Planı" ve "Temas Grubu Planı" da taraflarca kabul görmedi ve barışı sağlamaya yeterli olmadı. BM Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri İngiltere ve Fransa Sırplara karşı yapılacak askeri harekata karşı oldukları için böyle bir müdahale de yapılamadı. Diğer bir daimi üye olan Rusya da Sırplarla tarihi yakınlıklarından dolayı askeri müdahaleye taraftar değildi. ABD açısından Bosna Hersek savaşını bitirmek için Rusya'nın bulunmadığı NATO'yu devreye sokmaktan başka çare kalmamıştı. ABD liderliğinde

[618] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.407.
[619] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 59.
[620] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.407-408.
[621] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 248.
[622] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 60.

yapılan Washington Antlaşması (Boşnak-Hırvat Federasyonu Antlaşması), NATO müdahaleleri ve Dayton Barış Antlaşmasıyla savaş sona ermiş oldu.[623]

Fransa ve İngiltere, Yugoslavya krizinin çözümünde kendi politikalarını sürdürecek diplomatları seçmeye dikkat etmişlerdi. Lord Carrinton ve Lord Owen bu ülkelerin dışişleri bakanlarının uzantıları gibiydiler. ABD, başlangıçta Almanya ile aynı çizgide olmasına rağmen AB içindeki kutuplaşmayı artırmamak için Almanya ile ittifak içine girmekten kaçınmıştı. Fransa ve İngiltere BM Güvenlik Konseyindeki veto haklarına güvenerek ABD'nin etkisini azaltmaya çalıştılar ve ABD'nin silah ambargosunun kaldırılması tekliflerini veto ettiler. Fransa ve İngiltere AB'nin dış politikasını şekillendiren taraf oldu.[624] Almanya'nın AB'nin siyasetinden ayrılarak kendi siyasetini ortaya koymasın nedeni Hırvatistan ile olan dini ve tarihi bağlarına dayanıyordu. II. Dünya Savaşından sonra tekrar kalkınan ve dış politikasını güçlendiren Almanya uluslararası ortamda söz sahibi olmak ve ağırlığını hissettirmek istiyordu. Almanya Bosna Hersek üzerindeki silah ambargosunun kaldırılmasını ve Sırp mevzilerinin NATO tarafından bombalanmasını istiyordu. Fransa ve İngiltere ise ambargonun kaldırılmasına karşı çıkıyorlar, bombalamanın sakıncalı olacağını öne sürerek diplomatik çözümler arıyorlardı. Sonuçta AB devletlerinin kendi menfaatleri doğrultusunda ayrı siyaset izlemeye çalışmaları AB'nin Bosna Hersek için istikrarlı bir politika üretmesine engel oldu.[625]

4.4. İslam Ülkelerinin Bosna Hersek'e Destek Girişimleri

Uluslarasın toplum Bosna sorununa çözüm bulamayınca İslam dünyasında İslam ülkelerinin soruna müdahil olması gündeme geldi. Savaş başlamadan önce İzzetbegoviç Türkiye, Libya ve İran'ı ziyaret ederek destek istemişti. Fakat İslam ülkeleri kendi iç sorunları ile uğraştıkları için Bosna Hersek sorunuyla yeterince ilgilenemediler ve sorunu çözmede uluslararası toplum üzerinde etkili olamadılar. Bu ülkelerin yönetimleri 1992 yaz ortasına kadar soruna kayıtsız kalınca radikal İslamcı oluşumlar Bosna'da kendilerini hayat alanı ve propagandalarını yapma fırsatı buldu.[626]

---

[623] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.408-409.
[624] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.396-397.
[625] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 174, 180.
[626] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 248-249.

Türkiye 6 Şubat 1992'de Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek ve Makedonya'yı tanıdı ve Ağustos ayından itibaren bu devletlerle diplomatik ilişkilere başladı. Türkiye Bulgaristan'ın ardından Bosna Hersek'i tanıyan ikinci ülke olmuştu, ki o tarihte henüz BM ve AT bu yeni devleti tanımamışlardı. Türkiye, Boşnak kimliği ve göç meseleleri dolayısıyla Bosna Hersek krizi ile ilgilenmek durumunda kalmıştı. Türkiye, Bosna Hersek savaşında İslam Konferansı Örgütünü (İKÖ) harekete geçirmeye çalıştı. Dönem başkanı olan Türkiye'nin girişimleriyle 17-18 Haziran 1992'de İstanbul'da yapılan İKÖ'nün olağanüstü toplantısında Sırpların saldırılarına karşı BM tarafından önlem alınması istendi. Türkiye ayrıca 1992 Ağustos'unda diplomatik ve askeri önlemleri kapsayan "Eylem Planı" oluşturmuştu. BM Güvenlik Konseyi üyelerine sunulan plana göre Sırplara karşı diplomatik önlemler başarılı olmazsa askeri önlemler devreye girecekti.[627]

3 Aralık 1992'de Cidde'de BM ve AT arabulucuları Vance ve Owen'ın da katıldığı İslam ülkeleri Bakanlar Toplantısı yapıldı. Toplantıda Sırplara askeri müdahale yapılması ve Müslümanlar üzerindeki silah ambargosunun kaldırılması kararları alındı. Ancak bu teklifler arabulucular tarafından kabul görmedi.[628] 11 Ocak 1993'de Dakar'da yapılan İslam Konferansı Örgütü toplantısında Bosna Hersek'e yapılan yardımların artırılması konusu görüşüldü. Silah ambargosunun kaldırılması gerektiği konusu ise karar almaktan öteye geçmedi.[629]

Diğer bir girişim 1993 Temmuz'unda İslamabad'da İslam Ülkeleri Toplantısında gündeme geldi. Bu toplantıda İslam ülkeleri tarafından oluşturulacak 17.000 kişilik askeri gücün BM'nin belirleyeceği Bosna Hersek'teki güvenli bölgelere yerleştirilmesi ve Müslümanları koruması kararlaştırıldı. Ancak bu karar da hayata geçirilemedi.[630] İslam ülkeleri aralarında yaptıkları çeşitli toplantılarda kendi başlarına karar ve inisiyatif alamıyor, çağrıları BM'ye yapılan tekliflerden ibaret oluyordu.[631]

---

[627] Birgül Demirtaş, "Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler–1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Der. Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa 2012, s. 159-160.
[628] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 184-185.
[629] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 35.
[630] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 186.
[631] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 250.

1994 Şubat'ında iki Müslüman ülke Türkiye ve Pakistan'ın başbakanları Tansu Çiller ve Benazir Butto Bosna Hersek'i ziyaret ederek dünya kamuoyunun ilgisinin bölgeye çekilmesini sağladı. İki kadın lider ziyaret sırasında "Saraybosna Deklarasyonu" adlı bir bildiri yayınlayarak BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararların uygulanmasını istedi. Şubat ve mart aylarında Boşnak ve Hırvatlar arasında ateşkesin sağlanması ve Federasyonun kurulmasında Türkiye'nin de etkisi oldu.[632]

İslam ülkelerinin üzerinde durduğu konular NATO tarafından yapılacak askeri müdahale ve silah ambargosunun kaldırılması idi. Bu teklifler sorunun çözümü yolunda bir yenilik getirmiyordu. ABD ve Almanya tarafından daha önceden yapılan tekliflerin tekrarıydı. İslam ülkelerinin izlediği politika uluslararası toplumun politikası ile paralellik arz ediyordu.[633]

Batı dünyasının Bosna politikasını yönlendiremeyen İslam ülkeleri Boşnak mültecileri kabul ediyor ve Müslüman halka para, gıda ve giysi yardımında bulunuyordu. Bu yardımlarda Türkiye, Arabistan, Mısır, İran, Libya, Endonezya ve Ürdün öncü rol üstleniyordu. Fakat uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla ulaştırılmak istenen yardımlar koordine eksikliğinden dolayı ihtiyaç sahibi Müslümanlar yerine Sırpların veya Hırvatların eline geçiyordu. İslam ülkelerince gönderilen binlerce ton gıdanın aylarca Hırvatistan'ın Split limanında depolarda bekletildiği oluyordu. İslam ülkeleri için önemli olan yardım malzemelerinin ülkelerinden çıkması idi. Ulaşım imkanlarını araştırmıyorlar, malzemelerin ihtiyaç sahibine ulaşıp ulaşmadığı ile ilgilenmiyorlardı. İslam ülkelerinin yardım kuruluşları sahada bulunmuyor, malzemeleri Kızılhaç'a teslim etmek kolaylarına geliyordu.[634]

Türkiye ve İran Bosna Hersek konusunda İslam ülkeleri arasında öne çıkıyordu. Türkiye, krizin başlangıcında, Boşnaklarla ortak tarihi geçmişi paylaşması nedeniyle meseleye uzak kalmayacağını belirtti. Ama bütün çabalarına rağmen Bosna'da yaşanan trajediyi durduramadı. Türkiye Bosna Hersek politikasında başarısız oldu. Çünkü Sırpları destekleyen İngiltere ve Fransa gibi müttefikleriyle ters düşmemek için sonuç alıcı farklı politikalar üretemedi. Aynı zamanda AB'ye üye

[632] Birgül Demirtaş, a.g.e., s. 164-165.
[633] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 186-187.
[634] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 187-188.

olmak Türkiye'nin dış politika hedeflerinden biri olduğundan Türkiye, Bosna sorununda AB'nin izlediği genel politikanın dışına çıkmak ve Batılı devletlerle ilişkilerini bozmak istemedi. AB'nin politikasında da İngiltere ve Fransa'nın ağırlığı hissediliyordu.[635]

İran Bosna Hersek'e yardım etmek için aktif bir politika izledi. İran'ın, müttefikleriyle ilişkilerini bozmama veya AB'ye girememe gibi endişeleri yoktu. AB'nin politikasını izleme gibi bir zorunluluğu yoktu. İran askeri müdahale için "İslam Ordusu"un kurulmasından bahsediyor, Bosnalı Müslümanlara silah ve petrol yadımı yapıyordu.[636] İran, 29 Temmuz 1992'de bütün dünya Müslümanlarını Bosna'da İslam devleti kurulmasına destek olmaya çağıran bir bildiri yayınladı.[637] 1992 Ekim'inde Devrim Muhafızları komutanı Bosna'da savaşmaya hazır olduklarını belirtti. İran 1993 Nisan'ında Bosna'ya 20 milyon dolarlık insani yardım malzemesi gönderdi. Amerikan istihbarat kaynaklarına göre İran tarafından Bosna'ya Hırvatistan üzerinden bir askeri kargo uçağı dolusu silah ve mühimmat gönderilmişti. Ancak ABD'nin tepkisi üzerine Hırvatistan malzemeye el koyduğunu açıkladı. ABD silah ambargosu uygulamasında Müslümanlara karşı haksızlık yapıldığına inandığı için sonraki İran kaynaklı silah sevkiyatlarına göz yummuştu. İran'ın BM Barış Gücüne 10.000 asker gönderme teklifi 1993 ortalarında BM tarafından reddedildi.[638]

Radikal İslamcıların faaliyetleri İslam ülkelerinin yönetimlerinin Bosna için girişimde bulunmalarını tetikledi. Suudi Arabistan Temmuz 1992'de Bosna'ya 50 milyon dolarlık bağış yaptı ve gıda ve ilaç yardımında bulundu.[639].1992 yılı sonunda yapılan yardım miktarı 200 milyon doları bulmuştu. Suudi Arabistan'ın esas amaçlarından birisi bölgede Vahabiliği yaymaktı. Araplar Savaştan sonra da Hükümet Dışı Kuruluşlar (NGO) vasıtasıyla çalışmalarına devam ettiler. Ancak Arabistan'ın desteğini çekmesiyle sonradan NGO'ların bir kısmı kapatıldı.[640]

---

[635] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 189-190.
[636] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 191-192.
[637] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 249.
[638] Zafer Yıldırım, "Bosna-Hersek İç Savaşında İran", *Uluslararası Balkan Kongresi: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği*, Editörler Hasret Çomak, Caner Sancaktar, 28-29 Nisan 2011 Kocaeli, s. 213-214.
[639] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 249.
[640] Zafer Yıldırım, a.g.m., s. 214.

İslam ülkelerinin yönetimlerinin yanı sıra halkı da Bosna Hersek'te yaşanan Sırp zulmüne tepki gösteriyordu. Sırp katliamları basına yansıyınca İslam ülkelerinde Müslümanları desteklemek için protesto gösterileri yapıldı. Fakat halkın bu duyarlı davranışı İslam ülkelerinin yöneticileri nezdinde karşılık bulmadı. Yöneticilerin bu tepkileri görmezden gelmeleri üzerine çeşitli yardım kuruluşları insani yardım malzemelerini kendi organizasyonları vasıtasıyla Müslümanlara ulaştırmaya çalıştılar. İslam ülkeleri uluslararası kısıtlamalardan dolayı askeri müdahale düşüncesini hayata geçiremeyince çeşitli ülkelerden birçok Müslüman gönüllü olarak Bosna'ya gitti ve Müslümanların yanında savaşa katıldı.[641] 1992-1995 yıllarında Afganistan, Suudi Arabistan ve Yemen'den Bosna'ya 1000-1500 (Bazı kaynaklara göre 4000) mücahit gelmişti. Dayton Antlaşmasından sonra bunların 1300'ü ülkelerine dönmedi, 200'ü Boşnak kadınlarla evlenerek Bosna'ya yerleşti.[642] M. Murat Taşar'a göre Müslümanların tarafında savaşan Türkiye, Pakistan, Mısır ve Cezayir'den de gelen mücahitler vardı. Ancak bunların mevcudu en fazla oldukları 1992 sonbaharında bile 500'ü geçmemişti.[643]

Batı dünyasındaki bazı kesimlerin İslam karşıtlığı ve İzzetbegoviç liderliğindeki SDA'yı fundamentalist olarak göstermeleri Batı'nın Bosna Hersek meselesine yaklaşımında etkili oldu. Bu kesimler Bosna Hersek'in Avrupa'nın ortasında İran benzeri bir devlet olacağını iddia ediyorlardı. Bu düşünceler Sırplara, Avrupa'da "Radikal İslam" devleti kurulmasına karşı mücadele ettikleri iddialarını ortaya koymaları fırsatını verdi. Böylece Sırpları destekleme düşüncesi meşruiyet kazanmış oldu. Fakat Sırpları destekleyen Batılı devletler Sırpların caniyane davranışları sonucu Sırplarla yola devam edilemeyeceğini anlamış oldular. Ancak yine de Bosna Hersek'in Avrupa'nın ortasında bağımsız bir İslam devleti olarak kurulmasına müsaade etmediler.[644]

---

641 Necmettin Alkan, a.g.e., s. 193-196.
642 Zafer Yıldırım, a.g.m., s. 214.
643 M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 326.
644 Necmettin Alkan, a.g.e., s. 182.

4.5. Uluslararası Planlar

Bosna Hersek'te etnik gruplar arasındaki ortam gerginleşince AT'nin grupları uzlaştırmak için gerçekleştirdiği ilk girişim 1992 şubat ve mart aylarında Müslüman, Sırp ve Hırvat partilerinin temsilcilerini Lizbon'da bir araya getirmesiydi. Konferansta devletin üç etnik gruba dayalı cumhuriyetlerin esnek bir konfederasyonla birleşmesi öngörülmüştü.[645] Konferansta ilk defa ülke sınırları korunurken etnik sınırların görüşme yoluyla değişebileceği gündeme getirilmişti.[646] 18-19 Mart'ta Saraybosna'da bir araya gelen İzzetbegoviç, Karadziç ve Boban Bosna Hersek'in yeni anayasal düzenlemeleri hakkındaki bildiriyi imzaladılar. Ancak daha sonra liderler bu bildiriden desteklerini çekince plan boşa çıkmış oldu.[647]

4.5.1. Londra Konferansı

Bosna Hersek sorununa çözüm bulmak amacı ile 26-28 Ağustos 1992'de, Londra'da, Uluslararası Eski Yugoslavya Konferansı (ICFY) kapsamında Cenevre Barış görüşmelerinin devamı olarak BM ve AT öncülüğünde ilgili devletlerin katılımı ile bir konferans düzenlendi. Bu konferansta BM temsilcisi olarak Cyrus Vance, AT temsilcisi olarak Lord David Owen çözüm için plan hazırlamakla görevlendirildiler.[648]

Bu konferansta Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü tanındı, Sırbistan ve Karadağ saldırgan devletler olarak tanımlandı ve silah zoru ile elde edilen toprakların kazanım olamayacağı açıklandı. Konferans savaşı sonlandırmak için toplanmıştı ancak açıklanan hususların uygulama esasları belirlenmediğinden barışı sağlama yönünde sonuç alınamayan bir çaba olarak kaldı.[649] Konferansta uluslararası toplum tarafından askeri müdahale yapılması hususunda karar alınamadı. Sırpları durduracak somut önlemler alınamadığından etnik temizliği durdurmak mümkün olmadı.[650]

Karadziç, konferansta Saraybosna'nın kendi kuvvetleri tarafından kuşatıldığını reddederken, tepelerdeki ağır silahlarını uluslararası denetime açmayı

---

[645] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 187-188.
[646] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 224-225.
[647] R. Craig Nation, a.g.e., s. 169.
[648] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 30.
[649] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 59; Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 191.
[650] Pınar Yürür, a.g.e., s. 70.

kabul etti. Konferansın bitiminden birkaç saat sonra en az on kişinin ölümüne ve çok daha fazlasının yaralanmasına sebep olacak şekilde şehir tekrar top ve havanlar ile ateş altına alındı.[651]

Aynı zamanda Londra Konferansının çatışan tarafların birbirlerini tanıyacaklarını açıkladığı 12. maddesi Karadziç için meşruiyet zemini oluşturdu. Bu madde ile zor kullanarak ele geçirilen toprakların tanınmayacağını açıklayan 9. maddesi çelişiyordu. Karadziç Müslümanların kendi istekleri ile yerlerini terk ettiklerini ve yerlerini bıraktıklarına dair Sırp yetkililerin belgelerini imzaladıklarını iddia ediyordu.[652]

4.5.2. Vance-Owen Barış Planı

1992 Temmuz'unda stratejik hedeflerine ulaşan Karadziç, Müslümanlar askeri imkanlarını geliştirmeye başlayınca kazanımlarını müzakereler yoluyla uluslararası topluluğa kabul ettirmek istiyordu. Ele geçirdikleri bölgelerin en fazla olduğu 1992 Aralık ayında BM'den taraflar arasında Hırvatistan'da olduğu gibi tampon bölgeler oluşturmasını isteyerek Müslümanların karşı taarruzlarından etkilenmemek düşüncesindeydi.[653] Karadziç Uluslararası topluğun çözüm önerilerini Sırpların lehine şekillendirmeye çalışıyordu.

Londra konferansından sonra 18 Eylül'de tekrar Cenevre'de görüşmeler başladı. BM ve AT arabulucuları Cyrus Vance ve Lord David Owen görüşmeler uyarınca Bosna Hersek taslak anayasasını Ekim sonunda hazırladılar ve 3 Ocak 1993'te taraflara sundular. Bosna Hersek'i on kantona bölen bu taslak ülkenin parçalanmasının planıydı.[654]

Vance-Owen planına göre Bosna Hersek üçü Müslümanların, üçü Sırpların, üçü Hırvatların kontrolünde ve Saraybosna tarafsız olmak üzere 10 eyaletten oluşacaktı. Devlet, eyaletlerin yürütme gücünü ağırlıklı olarak kullanacakları ademi merkeziyetçi bir yapıda olacaktı. Eyaletlerin uluslararası antlaşma yapma yetkisi

[651] Robert J. Donia, a.g.m., s. 98.
[652] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 259.
[653] Pınar Yürür, a.g.e., s. 70; Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 190.
[654] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 265.

olmayacaktı. Bütün vatandaşlara ülke içinde serbest dolaşma hakkı verilmişti. Devlet başkanlığı üç etnik grubun birer temsilcisinden oluşacaktı. Her eyaletin bağımsız yargı organları ve parlamentosu olacak, uluslararası ortamda merkezi parlamentoya dayanan merkezi hükümet devleti temsil edecekti. Bosna Hersek BM ve AT gözetiminde silahtan arındırılacaktı. [655]

Plan tartışılırken Sırplar Posavina koridorunu vazgeçilmez koşul sayıyorlardı. Müslümanlar da Sancak'a yakın olan Doğu Bosna'dan daha fazla toprak istiyorlardı. İstediklerinden fazlasını bulan Hırvatlar hallerinden memnundu ve planı imzalamakta tereddüt etmediler. Saldırgan tarafı ödüllendirdiği gerekçesiyle İzzetbegoviç planı imzalama taraftarı değildi.[656]

Vance-Owen planı toprakların %31'ini Müslümanlara, %43'ünü Sırplara, %26'sını Hırvatlara veriyordu. Sanayileşmiş bölgelerin kendi eyaletlerinde kalması Müslümanların yararına olan tek durumdu. Sırplar Bosna Hersek'in %40'ında çoğunlukta iken işgal ettikleri topraklar %70'e ulaşmıştı. Plana göre Sırplar işgal ettikleri toprakların %38,6'ını vermeleri gerekiyordu. Bu nedenle uzlaşmaya pek yanaşmıyorlardı.[657] Nüfus oranlarına bakıldığında Sırp ve Hırvatlara, Boşnaklara göre daha fazla toprak verilmiş oluyordu. Görünüşte Bosna Hersek'in bütünlüğü korumuş oluyordu fakat gerçekte merkezi hükümetin eyaletler ve halk üzerinde otoritesi kalmayacaktı. Bosna Hersek devlet olma özelliğini yitirecekti. Saldırgan taraflar olan Sırplar ve Hırvatlar toprak kazanımları ile mükafatlandırılmış oluyorlardı.[658]

Plandan en çok Hırvatlar memnundu. Savaş başlamadan önce Müslümanların çoğunlukta olduğu tarihi öneme sahip olan şehirler Mostar, Travnik ve Jajce dahil dokuz il Hırvatlara geçiyordu. Sırpların kontrolünde olan ve Hırvatların çoğunlukta olmadığı sanayi bölgesi Bosanska Posavina da Hırvatlara veriliyordu. Milliyetçi Hırvatlar planı "Hırvat politikasının 20. yüzyılın en büyük zaferi" olarak değerlendiriyordu.[659]

---

[655] *Bosna-Hersek Gerçeği,* s. 31-32; Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 118-119.
[656] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 265.
[657] Pınar Yürür, a.g.e., s. 72; Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 192-193.
[658] İlker Alp, a.g.e., s. 136.
[659] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 120.

Müslümanlar, eyaletlerin etnik temele dayanacağı ve merkezi hükümet güçsüz olacağı için ileride Bosna Hersek'in bölünmesine yol açabileceği gerekçesi ile plana karşı çıkıyorlardı. İzzetbegoviç haritada bazı değişiklikler yapılması gerektiğini belirtiyordu. Harita üzerine bazı değişiklikler yapılınca İzzetbegoviç 25 Mart 1993'te planı imzaladı.[660]

İzzetbegoviç'in antlaşmayı imzalamasına rağmen Karadziç kabul etmemekte direndi. ABD'nin askeri müdahale söylemleri üzerine[661] antlaşmanın Sırp Parlamentosunda onaylanması şartı ile 2 Mayıs'ta Atina'da imzaladı. Sırp Parlamentosu da 6 Mayıs'ta planı reddederek referanduma gidilmesine karar verdi.[662] 16 Mayıs 1993'te yapılan referandum ile plan beklendiği gibi reddedildi. Sonuçta plan kabul edilmedi ama elde ettikleri toprakları kaybetmeyeceklerini anlayan Sırplar etnik temizlik konusunda cesaretlendirilmiş oldular.[663]

Londra konferansında Sırplar saldırgan taraf olarak tanımlanırken Vance-Owen planında ülkedeki çatışmalar etnik düşmanlıklardan kaynaklanan iç savaş olarak değerlendirilmiş ve savaşan taraflara eşit davranılmıştı. Böylece Batının askeri müdahale zorunluluğu ortadan kalkmış oldu. Müdahale olmadan da barışın sağlanması ihtimali zayıftı. Batının askeri müdahale ihtimalinin gündemden düşmesinden cesaret alan Sırplar planın reddedilmesiyle 1993'ün baharında Saraybosna, Srebrenica, Gorazde ve Zepa'da katliamlarına devam ettiler.[664] Vance-Owen planı toprak mücadelesini körükledi ve etnik temizliği teşvik etti. Orta Bosna'da Müslüman-Hırvat karışık nüfusa sahip olan bölgelerde Müslüman-Hırvat rekabeti başladı. Böylece Sırplara karşı kurulan Müslüman-Hırvat ittifakı bozulmuş oldu.[665]

4.5.3. Güvenli Bölgeler Planı

Sırp saldırılarının artması üzerine BM Güvenlik Konseyi 16 Nisan 1993'te 819 sayılı karar ile Srebrenica'yı "Güvenli Bölge" ilan etti. Ardından Sırp parlamentosunun Vance-Owen planını reddettiği gün olan 6 Mayıs 1993'te BM

[660] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 33.
[661] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 266.
[662] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 41.
[663] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 265-266.
[664] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 194.
[665] Noel Malcolm, a.g.e., s. 383-384.

Güvenlik Konseyi Srebrenica ile beraber Müslümanların kontrolünde olan Saraybosna, Bihaç, Tuzla, Zepa ve Gorazde'yi güvenli bölge ilan eden 824 sayılı kararı aldı. Güvenli Bölgeler Planı, Müslümanların izolasyonu manasına geleceği ve saldırganı ödüllendirerek etnik olarak temiz bölgeler oluşturulmasına yardımcı olacağı nedeniyle Müslümanlar tarafından iyi karşılanmadı.[666]

ABD ve Avrupa'nın girişimleri arasındaki uyumu sağlamak maksadıyla 25 Nisan'da kurulmuş olan ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve İspanya temsilcilerinden oluşan Batılı Temas Grubu 22 Mayıs'ta "Ortak Harekat Planı"nı kabul etti. Bu harekat planına göre 4 Haziran'da "Güvenli Bölgeler Planı" uygulanmaya başlandı. Güvenli Bölgeler Planı kuşatma altındaki Müslüman şehirlerini Sırp ve Hırvat saldırılarından korumak maksadıyla uygulamaya konmuştu.[667] BM Güvenlik Konseyinin 4 Haziran 1993'de aldığı 836 sayılı karar ile bu bölgelerin güvenliği UNPROFOR sağlayacaktı.[668] Barış Gücü askerine kendilerini korumadan başka güvenli bölgelere saldırı olması durumunda da silah kullanma yetkisi verilmişti, ihtiyaç halinde NATO'yu yardıma çağırabileceklerdi.[669]

Planın ihlali halinde ne gibi yaptırımların uygulanacağı konusunda ABD ile Avrupa devletleri arasında görüş ayrılıkları oluştu. ABD'ye göre; Sırplara karşı hava harekatları düzenlenmeli ve Müslümanlara uygulanan silah ambargosu kaldırılmalıydı. Avrupa devletlerine göre; daha çok kara birliği gönderilmeli, müeyyideler uygulanmalı ve Vance-Owen planının kabulü için baskı yapılmalıydı. Fakat askeri çözümlere başvurulmamalıydı. NATO çevreleri Güvenli Bölgeler Planını geçici çözüm olarak görüyordu.[670] Güvenli bölgeler sonraki zamanlarda Sırpların hedefleri haline geldi. 1995 yılında Srebrenica ve Zepa'da yapılan katliamlarla planın etkili olmadığı konusunda fikir veriyordu.

---

[666] Sibel Akgün, a.g.e., s. 637; Şule Kut, a.g.e., s. 62-63.
[667] İlker Alp, a.g.e., s. 137; Pınar Yürür, a.g.e., s. 75; İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 42.
[668] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 61.
[669] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 259-260.
[670] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 35-37.

4.5.4. Owen-Stoltenberg Barış Planı (Üç Bölgeli Barış Planı)

15 Haziran 1993'te Cenevre'de yeniden görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde Bosna Hersek'i etnik hatlar boyunca üç bölgeye ayıran bir planlama gündemdeydi. Lord Owen ve Vance'in yerine BM arabulucusu olarak görevlendirilen Norveç eski Dışişleri Bakanı Thorvald Stoltenberg tarafından önerilen bu plan zor kullanarak toprak kazanımını meşrulaştıran etnik federalizm planıydı.[671]

Sırpların Vance-Owen planını kabul etmemesi üzerine arabulucular Bosna Hersek'te üniter bir devlet oluşturulamayacağı kanaatini edinmişlerdi. Müslüman-Hırvat ittifakının 1993 başında bozulması da düşüncelerini kuvvetlendirmiş oldu. Tudjman ile Miloşeviç 1993 Haziran'ında o tarihteki askeri duruma uygun olarak Bosna Hersek'i paylaşma planı hazırlamışlardı. Owen-Stoltenberg planı ile Tudjman-Miloşeviç paylaşım planı büyük ölçüde örtüşüyordu. 20 Ağustos 1993'te bu yeni planı taraflara önerildi. Multi-etnik çözüm yerine her etnik gruba bir cumhuriyet veren bu plan yine Sırpları ödüllendirmiş oluyordu. Müslüman, Sırp ve Hırvat devletlerinin konfederasyonu olan bu devlette Müslümanlara %31, Sırplara %52, Hırvatlara %17 oranlarında toprak veriliyordu. Merkez Bosna ve Bihaç olarak ikiye ayrılan ve doğu Bosna'daki kuşatılmış bölgelerin koridorlarla orta Bosna'ya bağlandığı durumda Müslümanlar yine en zararlı çıkan grup olmuştu.[672] Sırplar bu paylaşımdan memnundu çünkü nüfusun %25'lik kesimine %52 oranında toprak verilmişti. Savaştan önce %31 olan Sırp nüfusunun yaklaşık 200.000'i, Karadziç'in hakim olduğu bölgelerden kaçarak Bosna Hersek hükümetinin denetimindeki topraklarda yaşamaya başlamıştı.[673] Karadziç, Sırp kontrolündeki bazı toprakların Müslümanlara verilebileceğini belirtirken Bosna Hersek Sırp Parlamentosu başkanı Krajisnik Saraybosna'nın Sırplara verilmesi gerektiğini söylüyordu. Müslümanların eline geçmiş olan Travnik ve Orta Bosna'daki bölgeler Hırvatlara bırakılmıştı. Bu planın yasallaştırdığı Sırp Cumhuriyeti ve Hersek Bosna devleti anavatanlarına katılmaya uygun bir statüye kavuşmuş oluyorlardı.[674]

---

[671] Şule Kut, a.g.e., s. 63.
[672] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 267-268.
[673] Noel Malcolm, a.g.e., s. 391-392.
[674] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 132-133.

Hırvatistan, İzzetbegoviç'i planı kabul etmeye zorladı ve Fikret Abdiç'in İzzetbegoviç'in yerini alması için girişimlerde bulundu. Hırvatistan'a komşu olan Abdiç'in hakim olduğu Bihaç bölgesi ile Hırvatistan arasındaki ilişkiler iyi seviyedeydi ve Hırvatistan hükümeti Abdiç'le özel önem veriyordu. Bu bölgedeki Hırvat milisler ile ARBiH arasındaki iş birliği savaşın başından beri bozulmamıştı. Abdiç, İzzetbegoviç'i "kişisel yönetim" uygulamakla eleştiriyordu. Başkanlık konseyinin altı üyesi Abdiç'i destekliyordu.[675] Başkanlık konseyinde İzzetbegoviç'i bir tek Eyüp Ganiç destekliyordu. Zamanın Genelkurmay Başkanı Rasim Deliç'in İzzetbegoviç'in imzası olmadan hiçbir emri uygulamayacağını söylemesi ordunun Müslümanların zararına olan gelişmelere müsaade etmeyeceğinin bir ifadesiydi. Boşnak komutanlar Bosna Hersek'in bütünlüğünü korumak için ülkeyi bölen bu antlaşmayı kabul etmek yerine savaştan yana tavır aldılar.[676]

Owen-Stoltenberg planına göre cumhurbaşkanlığı üç cumhuriyetin devlet başkanları arasında dönüşümlü olarak yürütülecekti. Devletlerin silahlı kuvvetleri BM ve AT denetiminde dağıtılacaktı. Bütün vatandaşların çifte vatandaşlık hakkı ve Adriyatik kıyısındaki Neum'dan Sava nehrine kadar ulaşım serbestisi olacaktı. İzzetbegoviç Saraybosna'nın açık şehir statüsünde olmasını savunurken Karadziç şehir merkezi Müslümanlarda kalacak şekilde şehrin ikiye bölünmesi ve Sırp kenti olmasını talep ediyordu. Saraybosna'nın yeni isminin Principovo olması düşünülmüştü. Sonuçta şehrin iki yıllığına BM denetiminde kalması kararlaştırılarak sorun ertelendi.[677]

Plan 28 Ağustos'ta Sırp Cumhuriyeti parlamentosunda kabul edildi. Bosna Hersek parlamentosunda ise 29 Ağustos'ta planın mevcut haliyle kabul edilmemesi ve görüşmelere devam edilmesi yönünde karar alındı. Müslümanların istekleri; Adriyatik kıyısında toprak elde etme, Sırpların elde ettiği topraklardan çekilmesi, kurulacak devletlerdeki azınlıklara siyasi haklar verilmesi, Saraybosna ile beraber Mostar ve Banya Luka'nın da BM gözetiminde açık şehirler olması ve ABD'nin meseleye askeri ve ekonomik olarak müdahil olması idi.[678]

---

[675] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 134-135.
[676] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 269.
[677] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 138-140.
[678] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 140.

İzzetbegoviç konfederatif çözümün Bosna Hersek'in bütünlüğünü sağlayacak merkezin otoritesini zayıflattığını düşünerek tepki gösterse de taslak planı 16 Eylül'de imzalamak zorunda kaldı.[679] Bunda uluslararası topluluğun İzzetbegoviç üzerindeki baskısı da etkili oldu. Batı dünyası ara sıra kesilen Cenevre görüşmelerinin devam etmesi için Sırplara askeri müdahale tehdidinde bulunuyordu ama İzzetbegoviç'in beklediği askeri müdahale gerçekleşmeyebilirdi.[680] 29 Eylül 1993'te Bosna Hersek parlamentosunda plan reddedilince[681] Cenevre görüşmelerinden de sonuç alınamamış oldu.

4.5.5. Washington Antlaşması (Boşnak-Hırvat Federasyonu Antlaşması)

Sırpların ağır silah atışı ile 5 Şubat 1994'te Saraybosna'da pazar yerinde katliam yapılınca ABD inisiyatifi ele alarak NATO'nun devreye girmesini istedi. Bosna'da çözüm için ABD'nin daha aktif rol oynaması gerekiyordu.[682] Yugoslavya krizinin başlarında ABD, AB ülkeleri gibi Yugoslavya'nın dağılmasına karşıydı. Başlangıçta George H. W. Bush yönetimi Bosna savaşına karşı sessiz kalmıştı. ABD, soğuk savaş döneminde Balkanlara uzak kalmış, nüfuz edememiş ve Yugoslavya krizi başladığında Balkanlara müdahale edilmesini gerektiren bir durumla ilk defa karşılaşmıştı. Yaklaşan seçimler nedeniyle Bush, Bosna konusunda temkinli davranıyordu. Bill Clinton ise seçim kampanyasında Bosna krizine müdahil olacağını söylüyordu. 1992 seçimlerini Clinton'un kazanmasıyla ABD'nin Balkanlar ve Bosna politikası daha aktif hale geldi. Clinton yönetimi önce diplomatik girişimlerle çatışmaları durdurmaya çalıştı, BM kontrolünde ambargonun kaldırılmasını istedi. AB ve Rusya'ya göre ise Bosna'da yaşananlar iç savaştı ve güvenli bölge uygulaması yeterliydi. AB ülkelerinin pasif tutumları ve UNPROFOR'un Sırpları caydırmakta başarısız olması ABD'nin müdahale argümanını güçlendirdi.[683]

---

[679] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 196.
[680] Tanıl Bora, *Yeni Dünya…,* s. 139.
[681] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 41.
[682] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 300.
[683] Mustafa Işık, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Balkanlar Politikası", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 524-526.

ABD dışişleri bakanı Warren Cristopher Sırplar üzerinde baskı kurmak için Boşnaklarla Hırvatların federasyon oluşturmalarına aracılık yaptı. ABD'nin baskısı ile Tudjman Şubat'ın sonunda Boşnak-Hırvat Federasyonunu onaylamayı kabul etti. Washington antlaşmasını imzalamak için Bosnalı Hırvatların şartları vardı: Federasyon iki milliyetten oluşan birlik olacak, Hırvatların bir milliyet olarak hakları korunacak, Hırvatistan ile konfederasyon oluşturulacak ve federal kurumlar teşkil edilinceye kadar Hersek-Bosna'nın kurumları geçerli olacaktı. Tudjman'a göre Bosna Hersek'te İslam fundamentalizmi oluşmaması için ABD federasyon konusunda kendisine baskı yapmıştı. Aslında ABD, federasyonu kabul etmesi için Hırvatistan'a ekonomik yaptırım tehdidinde bulunmuştu. Uzun müzakereler sonucu Cristopher'ın arabuluculuğu ile 1 Mart 1994'te Washington Antlaşması imzalandı. Boşnak-Hırvat Federasyonu kurulmasına ilk adım atılmış oldu. ABD ve Rusya'nın araya girmeleri Stoltenberg ve Owen'ın yani BM ve AB'nin çözümlerinin artık geçerli olmayacağı anlamına geliyordu.[684]

18 Mart'ta yine Washington'da Bill Clinton'un gözetiminde Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Haris Silajdzic ile Bosnalı Hırvatların lideri Kreşimir Zubak tarafından *Boşnak-Hırvat Federasyonunun* kurulmasına ilişkin anlaşma ve İzzetbegoviç ile Tudjman tarafından *Konfederasyon Ön Anlaşması* imzalandı. Federasyon 10 kantona (eyalet) ayrıldı. Bu kantonların beşi (Saraybosna, Una-Sana, Tuzla, Zenica-Doboy, Bosna Podrinje) Boşnak yoğun, üçü (Posavina, Batı Hersek, Livno) Hırvat yoğun, ikisi ise (Merkez Bosna, Hersek Neretva) karışıktı.[685]

Washington antlaşması Boşnakların çok uluslu Bosna Hersek Devleti kurma görüşleri ile örtüşüyordu. Oluşturulan yeni anayasada Bosnalı Hırvatlar kendilerini Hırvat, Müslümanlar ise Boşnak (Boşnjaci) olarak tanımladı. Yasama organı, üyeleri genel seçimle belirlenen Temsilciler Meclisi ile 30'u Boşnak, 30'u Hırvat olmak üzere 60 üyeden oluşan Halklar Meclisinden oluşacaktı. Cumhurbaşkanı ve yardımcısı farklı milliyetlerden olacak ve dönüşümlü görev yapacaktı. Savunma, dışişleri ve ekonomi politikası federasyonun sorumluluğunda olacak, eyaletlere geniş idari yetkiler

[684] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 301-303.
[685] İlker Alp, a.g.e., s. 140-141.

verilecekti. Geçiş döneminde federasyon başkanı Hırvat Kreşimir Zubak olurken yardımcısı Boşnak Eyüp Ganiç oldu.[686]

Bosna Hersek Federal Devletinin başkenti Saraybosna oldu. Resmi dil Hırvatça ve Boşnakça kabul edildi. Hırvatistan'la yapılacak olan konfederasyon gümrük birliği, ortak pazar ve ortak savunma konularını kapsayacaktı. Hırvatistan Bosna Hersek'e Ploçe limanını gümrüksüz kullanma hakkı verecekti. Anlaşmadan sonra Boşnakların Adriyatik'ten aldığı yardımların normale dönmesi Boşnaklar için önemli fayda sağladı.[687] Anlaşmanın en önemli başarısı Boşnak ve Hırvatlar arasındaki savaşı bitirmesi oldu. İki tarafın askeri güçleri bundan sonra Sırplara karşı beraber mücadele edebilecek ve Boşnakların silah tedarikleri daha kolay yapılabilecekti.[688] Washington Anlaşmasını diğer planlardan ayıran özelliği bu anlaşmanın ilk defa ABD'nin aktif olarak müdahalesi ile ABD ev sahipliğinde ve maddi desteğinde yapılmış olmasıydı. Anlaşma Bosnalı Sırpların katılımına açık bırakılmıştı.[689]

4.5.6. Temas Grubu Planı

ABD yönetimi, ICFY görüşmelerinden sonuç alınamaması karşısında Müslümanlar üzerindeki silah ambargosunun kaldırılmasını ve Sırplara karşı güç kullanılmasını gündeme getiriyordu. ABD, Sırplara karşı askeri müdahaleden yana iken, Rusya şiddetle karşı çıkıyordu. BM ve AT ise diplomatik çözümlerden yanaydı. Bu nedenle ABD'yi diplomatik çözümler konusunda ikna etmek ve Avrupa'nın etkinliğini devam ettirmek için ICFY eş-başkanları tarafından ABD, Rusya, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın temsilcilerinin katılımıyla "Temas Grubu" oluşturulması teklif edildi. Temas Grubu 1994 Nisan sonunda kuruldu. Bundan sonra çok taraflı görüşmeler yapılmayacak Temas Grubu üyeleri savaşan taraflarla ayrı ayrı görüşecekti.[690]

Sırplar Washington Anlaşmasına katılmayı reddedince Temas Grubu 26 Nisan 1994'te yeni bir barış planı hazırladı. Bu plana göre Bosna Hersek'in %51'i

[686] Aydın Babuna, a.g.e., s. 212-213.
[687] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 304-305.
[688] Noel Malcolm, a.g.e., s. 396.
[689] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 198.
[690] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 66-67.

Boşnak Hırvat Federasyonuna, %49'u Bosnalı Sırplara verilecekti. Batı dünyası Miloşeviç'e, Karadziç'i planı kabul etmeye ikna etmesi karşılığında Sırbistan üzerindeki ekonomik yaptırımları kaldırmayı teklif etti. Sırbistan'ın baskısına rağmen bir ay sonra Bosnalı Sırplar isteklerinin karşılanmadığı gerekçesiyle planı reddettiler.[691] 1995 Mayıs ayı sonunda Krayina Sırp Cumhuriyeti Parlamentosunda Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti ile birleşme kararı alınınca Temas Grubu Planı tamamen göz ardı edildi.[692]

Bosnalı Sırpların isteği Srebrenica, Zepa ve Gorazde'nin kendilerine bırakılması ve Saraybosna'nın etnik olarak ikiye bölünmesiydi. Bunun üzerine Sırbistan ile Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti arasındaki siyasi ilişkiler kesildi ve Miloşeviç, Sırpların denetlenmesi maksadıyla Sırbistan-Bosna Hersek sınırına uluslararası gözlemcilerin yerleştirilmesini kabul etti. Boşnaklar etnik temizlik sonucu zorla elde ettikleri toprakları meşrulaştırdığı gerekçesiyle plana karşı çıkmışlar ancak 17 Temmuz 1994'de Batılı devletlerin baskısıyla planı kabul etmek zorunda kalmışlardı.[693]

Temas Grubu Planı da aslında Bosna Hersek'i ikiye bölme planıydı. Washington Anlaşması ile Hırvatistan'la konfederasyon yapılacağı görüşülürken bu plan ile Bosnalı Sırpların Sırbistan ile aynı şekilde benzer bir konfederasyona gitmesi ihtimali vardı. Bu da ülkenin ikiye bölünmesi anlamına geliyordu.[694]

4.5.7. Dayton Barış Antlaşması

Hırvatistan'ın 1995 Ağustos'unda Krajina bölgesinde icra ettiği "Fırtına Harekatı" savaşın gidişatını Hırvat ve Boşnakların lehine etkiledi. 28 Ağustos'ta Sırpların Saraybosna'daki Markale pazar yerini bombalamaları 38 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanınca, Batılı devletler Sırp hedeflerine hava harekatı düzenleme kararı aldılar. NATO uçakları 30 Ağustos'ta "Kararlı Güç Harekatı" (Operation Deliberate Force) ile Sırp mevzilerini bombaladı. Bunun üzerine Sırplar Boşnak Hırvat Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti arasında birlik oluşturmayı öngören ABD önerisini

[691] Pınar Yürür, a.g.e., s. 78.
[692] M. Murat Taşar-Burhan Metin-Altay Ünaltay, a.g.e., s. 358.
[693] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 199.
[694] Noel Malcolm, a.g.e., s. 398.

kabul ettiklerini ve görüşmelere başlayacaklarını açıkladılar. Boşnak ve Hırvatlar da ortak yaptıkları harekatlar ile Sırpların kontrolündeki toprakları %70'den %50'ye düşürmüşlerdi. Ekim başında 60 günlük ateşkes ilan edildi. 1 Kasım'da Bosna Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan arasında ABD dışişleri bakan yardımcısı Richard Holbrooke gözetiminde ABD'nin Ohio eyaletinin Dayton kentindeki Wright-Patterson Hava Üssü'nde görüşmeler başladı. Boşnak Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti adı verilen iki entiteden oluşan Bosna Hersek devletinin anayasası hazırlandı. 18 Kasım'da Miloşeviç 51-49 oranının korunması şartıyla Saraybosna'nın Boşnaklara bırakılmasını kabul etti. Görüşmeler 21 Kasım'da sona erdi ve barış anlaşması parafe edildi. Ülke topraklarının %51'i Bosna Hersek Federasyonunun, %49'u Sırp Cumhuriyetinin kontrolüne verildi. Srebrenica ve Zepa, Sırp Cumhuriyetinde kalırken Gorazde bir koridor ile Federasyona bağlandı. Brçko meselesi çözümlenemedi ve statüsünün uluslararası hakem kurulu tarafından belirlenmesine karar verildi. Ateşkes NATO komutasındaki 60.000 kişilik uluslararası güç (IFOR: İmplementation Force) tarafından kontrol edilecekti.[695]

Dayton'da üzerinde uzlaşılan *"Bosna Hersek'te Barış İçin Genel Çerçeve Antlaşması"* 14 Aralık 1995'de, 30'dan fazla ülke temsilcisinin katılımıyla Paris'te imzalandı. Anlaşmayı Temas Grubu üyesi beş ülke ve AB temsilcisinin şahitliğinde İzzetbegoviç, Miloşeviç ve Tudjman imzaladı. Antlaşma Paris'te imzalanmış olsa da "*Dayton Antlaşması*" olarak anıldı. Sonuç olarak Sırplar ülkenin %49'una, Federasyon içinde Boşnaklar %30'una, Hırvatlar %21'ine sahip oldular. Savaşı başlatan, soykırım uygulayan, tarihi eserleri tahrip eden ve her çeşit zulmü yapan Sırplar Batı devletleri tarafından ödüllendirilmiş oldu.[696]

Bosna Hersek'i mevcut sınırları ile egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini sağlayan Dayton Antlaşması "Büyük Sırbistan" hedefini hukuki olarak sona erdirmiş oldu. Bağımsızlık ve akabinde Sırbistan ile birleşme hedefinde olan Bosnalı Sırplar, Bosna Hersek devleti içinde kendi yönetimlerini kurarak

[695] N. Aslı Şirin Öner, a.g.e., s. 72-74; Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 201.
[696] İlker Alp, a.g.e., s. 144-145.

hedeflerine kısmen ulaşmış oldular. Hedeflerine tam olarak ulaşamayan Sırplara, Republika Srpska'yı kurmak teselli gibi oldu.[697]

Holbrooke'a göre Dayton Antlaşmasının en büyük kusuru bir ülkede birbirine düşman olan iki ordu bırakılması idi. NATO savaşan tarafları silahsızlandırma görevini üstlenmek istememişti. "Cumhuriyet" kelimesi bağımsız devlet manasına gelmiyordu ama Sırp bölgesine Karadziç'in icat ettiği isim olan "Rebublika Sırpska" denmesine devam edilmesi Sırplara verilen bir ödün idi.[698]

4.6. Saraybosna Kuşatmasının Siyasi Sonuçları ve Siyasi Gelişmelerin Askeri Duruma Etkileri

Bosna Hersek savaşı içinde Saraybosna kuşatması dünya kamuoyunda en çok dikkati çeken ve konuşulan olaydı. Kuşatma aynı zamanda Sırplar tarafından uluslararası toplumun dikkatini bu bölgeye çekerek Bosna'nın diğer bölgelerinde yapılan çok daha şiddetli zulmü örtmek maksadıyla kullanılıyordu. Sırplar şehir üzerindeki ağır silah baskısını uluslararası görüşmelerde Bosna Hersek hükümetine isteklerini kabul ettirmek için baskı aracı olarak da görüyorlardı.[699]

Saraybosna'da Sırp bombardımanının yoğunluğu ile görüşme, toplantı, görüşme hazırlığı, uluslararası veya yerel politik liderlerin tavırlarını yumuşatması veya sertleştirmesi ve bazı devletlerin fikir değişikliği gibi siyasi girişimler arasında bariz bir korelasyon vardı. Askeri ve siyasi faaliyet ve hedefler arasında bağlantı kurulmuştu. Sırplar aleyhlerine olarak değerlendirdikleri siyasi faaliyetler esnasında bombardımanın şiddetini artırıyorlardı.[700]

27 Mayıs 1992'de Saraybosna Vaso Miskin caddesinde ekmek kuyruğunda bekleyen halka ağır silahlarla saldırılmasından sonra uluslararası toplum yaptırımlar vasıtasıyla Sırpların saldırılarını önleyebileceğini düşünüyordu. Bu maksatla 30 Mayıs'ta BM Güvenlik Konseyi tarafından 757 sayılı Yugoslavya Federal Cumhuriyetine (YFC, Sırbistan ve Karadağ) ekonomik ve ticari ambargo uygulama

[697] Pınar Yürür, a.g.e., s. 82-83.
[698] Richard Holbrooke, a.g.e., s. 437-438.
[699] Robert J. Donia, a.g.m., s. 74.
[700] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 39.

kararı alındı. Gıda ve ilaç dışında her türlü ticaret yasaklandı. İnsani nedenler dışındaki tüm hava trafiği durdurulacak, diplomatik misyonlardaki personelin sayısı azaltılacak, YFC temsilcilerinin uluslararası bilimsel, sportif ve kültürel etkinliklere katılması engellenecekti.[701]

Londra'daki barış görüşmelerinden önce taraflar birbirlerini inisiyatifi ele geçirmeye çalışmakla suçlayınca 23 Ağustos 1992'de ağır silahların atışı yoğunlaştı, 22 kişi öldü, 100 kişi yaralandı.[702] Londra Konferansında Sırbistan ve Karadağ saldırgan devletler olarak tanımlanmıştı. Karadziç, konferansta Saraybosna'nın kendi kuvvetleri tarafından kuşatıldığını reddederken, konferansın bitiminde şehir top ve havanlar ile ateş altına alındı.[703]

Bosna Hersek heyeti Cenevre'deki barış görüşmeleri için şehirden ayrılınca 17 Eylül 1992'de topçu atışları ve sokak çatışmaları gece yarısına kadar sürdü. Saat 16:00'da ARBiH mevzilerine 400'den fazla mermi düştü. Vance-Owen planı açıklandıktan bir gün sonra 29 Ekim'de Saraybosna'ya son iki haftanın en yoğun bombardımanı yapıldı. 24 saat içinde şehre 729 mermi düştü, 31 kişi öldü, 118 kişi yaralandı. Cenevre barış görüşmeleri yeniden başlayınca 11 Ocak 1993'te şehre 1300 mermi düştü. New York'ta barış görüşmeleri yapılırken 17-22 Mart'ta atışlar şiddetlendi. 18 Mart'ta İzzetbegoviç Saraybosna ve Srebrenica'ya yapılan saldırılar nedeniyle görüşmelere katılmayacağını açıkladı. 19 Mart'ta senenin en fazla atışı kaydedildi, 25 kişi öldü, 76 kişi yaralandı. Karadziç 21 Mart'ta, BM Güvenlik Konseyi Bosna Hersek hava sahasını uçuşa yasak bölge ilan ederse, barış görüşmelerinden çekileceğini söyleyince şehre 2.398 mermi atıldı. 2 Mayıs'ta Karadziç'in Atina'da Vance-Owen planını imzaladığı öğrenilince ilk mermi 19:45'de atıldı, hastane kaynaklarına göre 5 kişi öldü.[704]

Vance-Owen planına göre Saraybosna tarafsız eyalet olacaktı ve Sırplar toprak kaybına uğrayacaklardı. Plan Sırpların hedefleri ile örtüşmüyordu. Görüşmeler süresince Saraybosna'yı baskı altında tutan Sırplar planın reddedilmesinden sonra da

[701] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 21.
[702] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 39.
[703] Robert J. Donia, a.g.m., s. 98.
[704] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 39-40.

Batının askeri müdahale yapma ihtimalinin olmamasından aldıkları cesaretle Saraybosna'yı bombalamaya devam ettiler.

17 Temmuz 1993'te Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Cenevre'de bir hafta sonra yapılacak olan görüşmelere katılacağını açıklayınca Sırplar İgman dağındaki ARBiH mevzilerine 2.000 mermi attılar. 21 Temmuz'da ABD Dışişleri Bakanı Warren Cristopher ABD'nin Bosnalı Sırplara karşı askeri müdahalesinin söz konusu olmadığını söyledi. Sırpların Saraybosna'yı veya güvenli bölgelerden birisini ele geçirdikleri takdirde ABD'nin misillemesiyle karşılaşacakları korkuları ortadan kalkınca, UNPROFOR 22 Temmuz'da 16 saatte 3.777 mermi ile kuşatmanın en fazla atışını kaydetti.[705] Bunun üzerine Bosna Hersek hükümeti 23 Temmuz'da başlaması gereken görüşmeleri boykot etti. 27 Temmuz'da görüşmeler tekrar başladı.[706] Aynı gün üç taraf arasında Cenevre'de yapılan toplantıda Karadziç "bu toplantının dürüst bir barış için son şans" olduğunu ifade edince Saraybosna 2.390 mermi ile vuruldu. 28 Temmuz'da Cenevre'de üç lider arasında aracılar olmadan yapılan görüşmeler olumlu yönde değişince Zuç tepesine yapılan atışlar hafifledi. 29 Eylül'de Bosna Hersek parlamentosunun Owen-Stoltenberg planını reddettiğinin radyodan duyurulması üzerine birkaç haftadır yapılmayan havan atışları yeniden başladı. Sırp komutanlar oylamadan önce planın kabul edilmemesi halinde Saraybosna'yı "dümdüz edeceklerini" ve saldırılara tekrar başlayacaklarını açıklamışlardı. 7 Ekim'de İzzetbegoviç Bosna Hersek'i üç küçük etnik devlete bölen planı asla kabul etmeyeceğini ifade edince topçu ve keskin nişancı atışlarında artış oldu.[707]

Owen-Stoltenberg Planı tartışılırken Sırplar Saraybosna'yı ikiye bölmeyi öne sürüyorlardı. Merkez Müslümanlarda kalırken şehrin diğer kesimleri Sırpların yönetiminde olacaktı. Sırpların önerisi kabul edilmemiş ve Saraybosna'nın iki yıllığına BM denetimine bırakılmasına karar verilmişti. Cenevre planı görüşmeleri sürecinde de Sırplar kuşatmayı baskı aracı olarak kullanmaya çalıştılar ancak Bosna Hersek parlamentosunda istedikleri yönde karar alınmasını sağlayamadılar.

[705] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 40.
[706] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 195-196.
[707] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 40-41.

Cenevre'de 1-2 Aralık 1993'te yapılan görüşmelerde İzzetbegoviç Sırpların Saraybosna'nın bölünmesi tekliflerini reddetti.[708] 21 Aralık'ta Cenevre'de Bosna Hersek heyeti tarafından yeni Sırp-Hırvat haritasını kabul edip etmeme hususu görüşülürken şehir 1500 mermi ile vuruldu. Bosna Hersek hükümeti sözcüsü yeni haritanın "tamamen kabul edilemez" olduğunu açıkladı. 22 Aralık'ta savaşan taraflar Brüksel'de yılbaşı için ateşkes kararı alınca şehre 1.774 mermi düştü. 23 Aralık'ta Brüksel'deki barış görüşmelerinin anlaşma sağlanmadan sona ermesi ve tarafların 15 Ocak 1994'te tekrar görüşmeyi kabul etmesiyle Saraybosna 1.309 top mermisi ile vuruldu. Boşnak ve Hırvat liderler Viyana'da görüşme yapınca şehir 4 Ocak 1994'de 868, 5 Ocak'ta 1.409 top mermisi ile ateş altına alındı. 6 Ocak'ta İzzetbegoviç BM Güvenlik Konseyinden Saraybosna'ya yapılan bombardımanın durdurulmasını talep edince şehre 732 top mermisi atıldı. 7 Ocak'ta şehre 906 mermi düştü. Devam eden bombardımanlar neticesinde BM Güvenlik Konseyi yapılan atışları kınadığını açıkladı.[709] NATO Konseyi ise 9 Ocak'ta Sırpların ağır silahlarını Saraybosna'nın 20km. dışına çekmesi çağrısında bulundu, aksi taktirde bu silahların NATO tarafından vurulacağını açıkladı.[710]

5 Şubat 1994'te Saraybosna'ya yapılan saldırı ABD ve diğer NATO ülkelerinin Bosna Hersek'e karşı tutumlarında esaslı değişiklikler meydana getirdi. NATO, Sırplar Saraybosna etrafından çekilmediği takdirde hava taarruzlarının başlayacağını bildirdi. Sırplara karşı güç kullanımı tehdidi ilk defa inandırıcı olmuştu. ABD'nin aracılığıyla Müslüman-Hırvat anlaşması sağlandı. Bu sayede Hırvatistan üzerinden silah sevkiyatı yapılması mümkün olunca Bosna üzerindeki silah ambargosu *de facto* olarak kalkmış oldu.[711]

Sırpların bu saldırısından sonra verilen NATO ültimatomu ve Sırpların buna uymasıyla ağır silahlarını Saraybosna'nın 20km. dışına çekmeleri ülke genelindeki Sırp-Boşnak savaşını etkilemedi ama bu sayede Sırpların Saraybosna kuşatması ile Bosna Hersek hükümeti üzerinde politik baskı oluşturma kabiliyetleri azaldı. Bu

[708] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 51.
[709] Final Report…, Annex Summaries and Conclusions, s. 41-42.
[710] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 53.
[711] Gheorghe Anghel, a.g.e., s. 40.

ültimatomun başka bir sonucu da NATO'nun Rusya'nın yardımıyla Sırpları Batı'nın taleplerine uymaya zorlaması oldu.[712]

Temas Grubu'nun 26 Nisan 1994'te hazırladığı yeni barış planının Sırplar tarafından kabul edilmemesinin nedenlerinden birisi de Saraybosna'nın etnik olarak ikiye bölünmemesi idi.[713] Temas Grubu'nun baskısını üzerlerinde hissetmeyen Sırplar Saraybosna'yı havaalanına bağlayan "mavi yol"u da kapattılar. Cesaretlerini bir adım öteye götüren Sırpların Ilıca yakınlarındaki UNPROFOR deposundan silah çalmaları ve UNPROFOR askeri ve helikopterlerine ateş açmaları nedeniyle NATO uçakları tarafından Saraybosna'daki Sırp mevzileri bombalandı.[714]

16 Mayıs 1995'te Saraybosna'ya 800'den fazla mermi düşmesi, 24 Mayıs'ta şehre diğer bir Sırp saldırısı ve NATO uçaklarının harekete geçmesi üzerine yaşanan rehine krizi uluslararası toplumu daha etkili kararlar almaya zorladı ve "Acil Tepki Gücü" oluşturuldu. ARBiH'in haziran ayında icra ederek başarısız olduğu Saraybosna kuşatmasını yarma harekatı uluslararası tolum nezdinde siyasi dengeleri değiştirmedi. Bu harekat ile Saraybosna kuşatmasının sonlandırılması için ARBiH'in azim ve iradesi ortaya konmuş oldu.

Sırpların 28 Ağustos 1995'te Saraybosna'ya yaptığı saldırı BM ve NATO'yu beraber harekete geçirdi. İcra edilen hava harekatı neticesinde Mladiç ağır silahlarını Saraybosna'nın 20 km. dışına çıkarmak zorunda kaldı. 8 Eylül'de Cenevre'de yapılan toplantıda savaşan taraflar daha önce önerilen 51:49 oranını kabul ettiler. 26 Eylül'de New York'ta yapılan toplantıda Bosna Hersek'in bütünlüğü ve Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki entitenin varlığı kabul edildi. 21 Kasım'da Dayton'da da aynı esaslarla barış antlaşması imzalandı. [715]

Sırplar savaş boyunca farklı etnik grupların bir arada yaşamasının imkansızlığını ispatlamak için Bosna Hersek'in bir minyatürü olan Saraybosna'yı yok etmeye çalıştılar. Saraybosna'yı Müslüman ve Sırp bölgeleri olarak ikiye bölmeye çabaladılar. Saraybosna direnişi Sırplara aradıkları bu fırsatı vermedi. Bunun mümkün

[712] *Balkan Battlegrounds…Volume II*, s. 455.
[713] Nesrin Kenar, Bosna Hersek…, s. 199.
[714] İsmail Soysal-Şule Kut, a.g.e., s. 64.
[715] Gheorghe Anghel, a.g.e., s. 43-44

olmadığını görünce barış anlaşmaları sırasında şehrin birkaç mahallesini kendilerine bırakılmasını istediler. Dayton Antlaşmasının en güzel tarafı Saraybosna'nın bölünmeden Federasyonun idaresine bırakılması oldu. Dayton Antlaşmasına göre Saraybosna başkent olarak kalacak ve şehrin giriş-çıkışındaki bütün engeller kaldırılacaktı.[716] Dayton Antlaşması imza töreninden birkaç dakika önce de Miloşeviç Bosnalı Sırplara Saraybosna konusundaki Sırp taleplerinden vazgeçtiğini açıklamıştı.[717]

4.7. Bosna Hersek Savaşı ve Saraybosna Kuşatmasında Yapılan Diplomatik ve Siyasi Hatalar, İhmaller ve Alınması Gereken Dersler

Boşnaklar savaşın ilk aylarında başarısız oldular. Bunun sebebi Boşnakların savaşma kabiliyetlerinden yoksun veya korkak olmaları değildi. Tam tersi tarih boyunca; orta çağda, Osmanlı döneminde ve dünya savaşlarında başarılı bir askeri geçmişe sahip oldular. Uzun yıllar boyunca Osmanlının sınırlarını korudular. Ancak Yugoslavya döneminde komünist sistem içinde Yugoslavlaştırılmaya çalışıldılar. Yönetimden ve ordudan uzak tutuldular. Boşnaklar Yugoslavlaşırken Sırplar ve Hırvatlar milli özelliklerini kaybetmeden aşırı milliyetçi fikirlerini canlı tuttular ve ortam uygun olduğunda açığa çıkardılar.[718] Savaşma kabiliyetine sahip bir toplumun ülkenin diğer etnik grupları karşısında nasıl dezavantajlı duruma düştüğünü yapılan hatalarda, hataları da sadece savaşın başlarında başarısız olan Müslüman toplumunda değil, diğer etnik grupların lehine davranan Batı dünyasında da aramak gerekmektedir.

Batı dünyası Tito'nun etnik gerilimleri kontrol altında tutan katı kuralını destekleyerek Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana tavır sergiliyordu. Tito'nun ölümü Yugoslavya'yı herhangi bir etnik grubun hakim olamayacağı şekilde ademi merkezileştirdi. Ancak Batılı gözlemciler 1980'den sonra milliyetçi baskıların ülkeyi bölünmeye ve iç savaşa götüreceğini fark edemedi. Miloşeviç'le beraber Sırbistan'da yükselen milliyetçilik akımını, 1990 yılının sonlarındaki Hırvatistan ve Slovenya'daki

[716] M. Murat Taşar, a.g.m., s.14,18.
[717] Gheorghe Anghel, a.g.e., s. 78.
[718] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 69.

Sırp ablukalarını ve Hırvatistan ve Bosna'daki Sırpları silahlandırılmasını doğru analiz edemedi.[719]

BM tarafından 1991 Eylül'ünde ilan edilen silah ambargosu tüm Yugoslavya'yı kapsamaktaydı. Ancak Yugoslavya dağıldıktan sonra bağımsız devletler ortaya çıkmış ve her devlet JNA'nın silah mirasından payını alamamıştı. Bosnalı Sırplar JNA'dan kalan yeterli silaha sahipken ve lojistik desteği Sırbistan tarafından sağlanırken, yeterli silaha sahip olmayan Bosnalı Müslümanlar silah ambargosu adı altında silah temin etmeleri engellenerek silahlı Sırp ve Hırvatlarla karşı karşıya bırakılmıştı. 1992'de şartların değişmiş olmasına rağmen BM yeni cumhuriyetlere yönelik silah ambargosu uygulanmasında ısrar ederek Müslümanların kendilerini korumalarını engellemiş ve aynı zamanda Sırpları dolaylı olarak desteklemiş oldu. Bosna Hersek üzerindeki ambargo kararı Bosna sorunu ile ilgili en büyük hatalardan biri oldu. Savaşın başında Müslümanlara silah temin etmelerine dayanan kendilerini koruma hakkı verilmiş olsaydı Sırplar fetih yolu ile toprak elde edemeyeceklerini anlamış olacaklardı. Ancak böyle olmadı. Batılı devletlerin savaşın uzamasını önlemek gerekçesiyle aldığı silah ambargosu kararı savaşı tahminlerin ötesinde çok uzattı. Alınan ambargo kararları savaşı çok az yavaşlatmış olsa da silahlar, petrol ve çeşitli yakıtlar savaşan taraflara çeşitli vasıtalarla ulaştı. Taraflar gizli yollarla silah ve malzeme temin etmeye devam ettiler.

İzzetbegoviç, Batının Bosna Hersek'te katliamların yaşanmasına izin vermeyeceği kanaatindeydi. Uluslararası toplum nazarında Müslümanların mağdur oldukları izlenimi verilince uluslararası toplumun Sırplara karşı daha etkin müdahalelerde bulunacağına inanıyordu. Savaştan önce Müslümanları yeterince silahlandırmamasının nedenlerinden birisi de bu idi. Fakat Avrupa'nın ortasında bağımsız Müslüman bir devlet oluşumuna sıcak bakmayan Batı dünyası, menfaatlerine uygun olarak tarihsel bağlarının olduğu devletleri destekleyerek Müslümanların içine düştüğü durumu önemsemedi. İzzetbegoviç liderliğindeki SDA ve Müslümanların uluslararası toplumdan medet ummak yerine kendi güçlerini organize ederek saldırgan milliyetlere karşı kendi mücadelelerini daha etkin olarak ortaya koymaları halinde,

[719] Gheorghe Anghel, s. 52-53.

savaşın başından itibaren Müslümanların can ve toprak kayıpları çok daha az olabilirdi.

Batı dünyası Bosna Hersek savaşını insani bir sorun olarak değerlendirmişti. Sırpların "Büyük Sırbistan" emeliyle etnik temizlik yaptıkları, Sırp olmayanları hedefledikleri bölgelerden uzaklaştırarak arınmış bölgeler oluşturmaya çalıştıkları göz ardı edilmişti. Hava harekatları Sırpları cezalandırmak maksadıyla çoğunlukla destek birimlerine yapılmış, şehirleri çevreleyerek ateş altına alan tank ve toplar nadiren hedef olarak seçilmişti. Saraybosna'nın çevresindeki tepelerde mevzilenmiş olan ağır silahlar ve Srebrenica'ya yaklaşmakta olan tanklar NATO uçakları tarafından etkili bir şekilde ateş altına alınmış olsaydı katliamlar büyük ölçüde yaşanmayabilirdi. Sırbistan destekli saldırıların mücadele alanı olarak sadece Bosna Hersek görülmüş, Sırbistan'ın caydırılmasının askeri yöntemleri düşünülmemişti.[720]

BM Genel Sekreteri Boutros Gali Bosna Hersek savaşının Avrupa sorunu olduğunu söyledi ama Avrupa diplomasisi bu sorunu çözmek için yeterli olamadı. Batı dünyası, taraflara eşit davranmaya çalıştı ancak tarafların arasındaki güç farkını görmezden geldi. Yaptıkları zulüm karşısında zorlayıcı engellerle karşılaşmayan Sırplar eylemlerinin devamına adeta teşvik edildi. BM'nin Bosna Hersek'e maddi katkısı kuşatma altındaki bölgelere insani yardım malzemesi ulaştırmanın ötesine pek geçemedi.[721]

1993 başında arabulucular Wance ve Owen tarafından ortaya konulan plan silah zoru ve etnik temizlik yolu ile toprak kazanan Sırpları adeta ödüllendirdi, elde ettikleri topraklara meşruiyet kazandırmış oldu. Bu plan ile dünya kamuoyu, Bosna'nın bölünerek yönetilebileceği fikrine alıştırılmaya başlandı. Vance-Owen Planı Sırplar tarafından reddedildiğinde Sırplara baskı uygulamak yerine yeni planlar için çalışmalar yapılarak Sırplara zaman kazandırılmış oldu ve bu arada sonuç alıcı askeri yaptırımlar uygulanmadı.[722]

1993 yılında Hırvatlar Mostar ve Orta Bosna bölgelerinde Hırvatistan'ın desteğinde Müslümanlara karşı etnik temizlik uygularken uluslararası kamuoyunda

[720] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.314.
[721] Nesrin Kenar, *Bir Dönemin…,* s.315.
[722] *Bosna-Hersek Gerçeği*, s. 71-72.

Hırvatistan ve Bosnalı Hırvatlara karşı askeri yaptırım uygulanması gündeme gelmedi. Sırpların Müslümanlarla işleri bittikten sonra sıra Hırvatlara gelecekti. Hırvatlara uygulanmayan yaptırımlar Müslümanların çok cepheli savaşta birliklerini bölmesine sebep oldu.[723]

Bosna krizi Batı dünyası tarafından etnik grupların tarihi nefreti ve aralarındaki uyuşmazlık olarak değerlendirildi. Silahlı çatışmalar ve saldırılar iç savaş ve/veya din savaşı olarak nitelendirildi. Yapılan katliamlar soykırım sayılmadı böylece soykırım suçunu işleyenlerin uygulamaları meşru kılınarak suç işleyenler korundu. Objektif bir olgu olan "soykırım" yerine etnik temizlik, zulüm, vahşet, olay, trajedi gibi ifadeler kullanıldı. İç savaş nitelendirmesi askeri müdahalede bulunmamanın bahanesi oldu. Sırplara karşı askeri müdahalede bulunmak iç savaşta Müslümanların lehine taraf tutmak manasına gelecekti.[724] Batı dünyası savaşan grupları saldırgan ve savunan olarak ayırmadı ve bütün taraflara eşit davranarak aynı statüyü atadı. Batı dünyasına göre her etnik grup eşit derecede suçluydu. BM'nin ilk askeri müdahaleleri denklik politikası üzerine kuruldu. Saldırgan taraf olan Sırplar güç kullanarak engelleneceğine insani yardım ve barışı koruma harekatları ile yetinildi. Politikacılar askeri müdahaleden yana olmayınca askerler etkin harekatlar icra edemedi. Ancak politika ve askeri strateji değiştiğinde 1995'in Eylül ve Ekim aylarında NATO uçakları Sırp hedeflerini bombalayabildi. Politikacılar durduruncaya kadar askerler etkili harekatlar icra edebildi.[725]

Savaş sürecinde yapılan sayısız ateşkes anlaşması ile barış tesis edilememiş, bu anlaşmalar Sırplara zaman kazandırmaktan başka bir işe yaramamıştı. Sırplar kazanım elde ettikçe ateşkes anlaşmasına yanaşmışlar, kazanımları garantiye alınınca savaşa devam etmişlerdi. Savaşın ilk yıllarında saldırganı caydıracak ciddi bir askeri girişim olmamıştı.[726] Batı dünyası ABD liderliğinde bombardıman yanlısı devletler ile İngiltere ve Fransa liderliğinde bombardıman karşıtı devletler arasında bölünmüştü.

[723] *Bosna-Hersek Gerçeği,* s. 72.
[724] Smail Çekiç, a.g.e., s. 94-97.
[725] Gheorghe Anghel, s. 65-67, 91.
[726] Necmettin Alkan, a.g.e., s. 170.

Batılı devletler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle BM, 1995 Ağustos'una kadar NATO'nun askeri gücünü etkin olarak kullanmasını engelledi.[727]

BM "Güvenli Bölgeler"in güvenliğini sağlayamadı. Güvenli bölgeler hastalığa açık, BM gıda yardımına muhtaç ve bu yardımın Sırp ve Hırvatların izin ve insafına kaldığı yerler oldu. Güvenli bölgeler 1993 yılında katliamları önlemiş olsa da çatışma bölgeleri haline geldi. BM görevlilerinin Sırplar tarafından rehine olarak alınmalarına olanak sağladı. Bu da Batılı hükümetlerin Sırplara karşı uyguladıkları politikayı yumuşatmalarına yol açtı. Başlatılan hava harekatları hedefe yerleştirilen rehinelerden dolayı durdurulmak zorunda kalındı.[728] Güvenli bölge kavramı saldırı altındaki Müslümanları korumak için ortaya atılmıştı ancak bunun arkasında duran UNPROFOR ve destekleyen hükümetler 34.000 Barış Gücü askerinden 7.000'inin güvenli bölgeleri savunacağına dair verdikleri sözü tutmaya hazır değillerdi.[729] Bu mevcuttaki askerlerin Sırplar karşısında etkin olup olamayacağı değerlendirilmeliydi.

Savaşan taraflar arasında 1992 Nisan'ından 1994 Mayıs'ına kadar hemen hepsi kısa sürede ihlal edilen 77'den fazla ateşkes anlaşması yapıldı. Ateşkes anlaşmaları savaşın sona erdirilmesi için etkili olmaktan çok savaşan taraflara savaşma imkan ve kabiliyetlerini artırmaları için zaman kazandırdı.

İslam ülkelerinin para ve silah destekleri Bosnalı Müslümanlar tarafından iyi karşılandı ve ordularının eksiklerini gidermede faydalı oldu. Çeşitli İslam ülkelerinden savaşmak için Bosna Hersek'e gelen mücahitler vardı ve bu mücahitlerin kuşkusuz askeri manada savaşa katkıları olmuştu. Ancak mücahitlerin gelmeleri ve kendilerini göstermeleri ile dünya kamuoyunda Avrupa'nın ortasında din savaşı yapılıyor izlenimi yaratılmak istendi. Bosnalı Müslümanlar Osmanlı yönetiminin ülkelerinden ayrılmasıyla Hristiyan devletlerin yönetimi altına girmişler ve Müslümanlığı din aidiyetinden çok milli bir kimlik olarak öne çıkarmışlardı. Bosnalı Müslümanların savaştaki mücadelesi Hristiyanlığa karşı değil kendilerine saldıran Sırp ve Hırvatlara karşıydı. Mücahitlerin cihat söylemleriyle savaşmaları Bosna'da Müslümanların haçlı savaşına direnmesi ve Hristiyanlığa karşı mücadeleleri manasına geliyordu. Bu da

[727] Gheorghe Anghel, s. 67.
[728] Gheorghe Anghel, s. 68.
[729] R. Craig Nation, a.g.e., s. 123-174.

Avrupa'da İslam devleti kurulmasına karşı çıkan Batı dünyasının Bosnalı Müslümanlara karşı tepkili yaklaşmasına sebep oldu. Dini söylemler yerine milliyetçi söylemler Batı dünyasının Boşnaklar lehine karar almasında daha etkili olabilirdi.

Son olarak Batı dünyası üç buçuk yıl süren savaşta etkili diplomatik ve askeri önlemleri alamamışken, ülkede savaşan taraflar arasında askeri denge sağlanmak üzereyken ani bir ateşkesle savaşı durdurdu.[730] Müslümanlar savaşın başından itibaren Batı'nın kendilerini bu zulümden kurtaracağını bekliyorlardı. Müslümanların kurtuluşu askeri müdahaleyi hayata geçirmekte ağır davranan Batı'dan değil silahlanan kendi askeri sayesinde gerçekleşti.

Bosna Hersek'te Müslümanların geçmişte maruz kaldığı katliamlar ve 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen savaş birlikte değerlendirildiğinde Sırp ve Hırvatların birbirleriyle ve iki grubun da Boşnaklarla beraber yaşamaya çok hevesli olmadıkları görülmektedir. Tarihi süreç içinde bu topraklar için birbirleri ile çatışma halinde olmuş toplumların gelecekte sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamalarını beklemek makul olmayabilir. Potansiyel düşmanlıkların zaman zaman ortaya çıktığı bu coğrafyada toplumların kaderini ellerinde bulunduran yöneticilerin ulusal ve uluslararası gelişmeleri doğru değerlendirerek kendi toplumunun karşılaşacağı tehlikelere karşı tedbirler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu tedbirlerin, zamanlamanın önemli olduğu düşünülerek uluslararası toplum tarafından kısıtlamalara maruz kalınmadan önce alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Hata, başarı ve başarısızlık kavramları göreceli olduğu için bu kavramları Bosna savaşına müdahil olan bütün aktörlerin bakış açısına göre değerlendirmek gerekir. Tarihi süreç içinde Avrupa Devletlerinin genel hedefi Avrupa'yı "Müslümansızlaştırmak" olduğundan Bosna Hersek'in Müslümanların hakimiyetinde kalmasına müsaade edilmeyerek bölünmesi, Bosna Hersek'teki Müslüman mevcudunun azalması Avrupa için hata veya başarısızlıktan ziyade başarı olarak da kabul edilebilir.[731]

[730] Gheorghe Anghel, s. 49.
[731] Alaeddin Yalçınkaya, a.g.m., s. 166.

SONUÇ

Yugoslavya dağılırken yaşanan Bosna savaşı ve onun bir bölümü olan Saraybosna kuşatmasında tarafların askeri durumlarını, savaşma imkan ve kabiliyetlerini, Saraybosna'da kuşatma altında kalan sivil halkın yaşam koşullarını, şehrin mekânsal yeterliliğini ve kuşatmanın siyasi duruma etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada Bosna Hersek'in coğrafi yapısı, demografik özellikleri, tarihi süreci, savaşan tarafların askeri yapıları, savaş ve siyasi gelişmeler incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde Saraybosna direnişinin Bosna Hersek savaşında önemli bir yere sahip olduğu, şehrin düşmemesinin Bosna Hersek'in bütünlüğünün korunmasına katkı sağladığı ve askeri ve mekânsal yeterliliklerin şehrin düşmesini engellediği kanaatine varılmıştır.

Bosna savaşının yerel aktörleri olan Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan orta çağ devletleriydi ve Batı Balkanlardaki topraklar bu devletlerin güç durumlarına göre aralarında el değiştiriyordu. Bosna'da başlıca üç etnik grup yaşamaktaydı. Bosna dışındaki güçlerin bu grupları üstünlük ve Bosna hakimiyeti yarışına sokmasıyla 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu gruplar arasında çatışmalar görülmeye başladı. Sınıfsal bağlılıkların ön plana çıktığı komünizm döneminde baskılanan milliyetçiliğin Tito sonrasında tırmanışa geçmesiyle Bosna'da hakimiyet mücadelesi tekrar ortaya çıktı.

Yugoslavya krizinin başlarında ABD, Rusya ve AB ülkeleri Yugoslavya'nın dağılmasına karşı çıkıyorlardı. 1991 Haziran'ında Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını ilan edince başta Almanya olmak üzere AB ve ABD bu ülkelerin bağımsızlıklarını tanıdı. Bu ülkelerin bağımsızlığı tanınırken Bosna Hersek'teki hiçbir etnik grubun çoğunluk oluşturmadığı gerekçesiyle başlangıçta Bosna Hersek'in bağımsızlığı tanınmadı. Bosna Hersek bağımsızlığını ilan edince Yugoslav Halk Ordusu (JNA), Bosna Sırp Ordusu (VRS) görünümü altında Bosna Hersek'e savaş açtı. Bosna Hersek'teki VRS saldırıları aslında VRS'nin makyajlanmadan önceki hali olan JNA'nın sahibi Sırbistan'ın dolaylı saldırılarıydı. Bosna Hersek'teki JNA birlikleri VRS'ye dönüştürülmek suretiyle makyajlanmış böylece ülkede savaş değil iç savaş yaşanıyor görüntüsü verilmek istenmişti. Bosna savaşı iç savaş değil, iç savaş

unsurlarının da bulunduğu uluslararası savaştı. Bosna Yugoslavya'nın işgaline uğramıştı.

Bosna Hersek savaşına esas olarak "tüm Sırplar bir devlete" projesi sebep oldu.[732] Bosnalı Sırpların amacı sadece toprak kazanmak değil aynı zamanda etnik temizlik yaparak etnik homojen bölge oluşturmaktı. Bosna'daki dört Sırp bölgesini birleştirerek Sırbistan'a katılmaktı. Hırvatistan milliyetçilerinin hedefi batı Hersek'e hakim olmak böylece aynı zamanda ince kıyı şeridi olan Dalmaçya'nın da emniyetini almaktı. Miloşeviç ve Tudjman Bosna Hersek'i kendi aralarında paylaşmışlardı.

25 Eylül 1991'de tüm Yugoslavya'ya yönelik başlatılan silah ambargosu ile yeterince silahlanmamış olan Boşnaklar her türlü donanıma sahip Avrupa'nın dördüncü büyük ordusu olan JNA'ya karşı savaşmak zorunda kaldılar. Türkiye ve ABD'nin girişimlerine rağmen ambargo kararı daha fazla kan dökülmesine sebep olacağı gerekçesiyle savaş süresince kalkmadı. Bosnalı Sırp ve Hırvatlar komşu devletler olan Sırbistan ve Hırvatistan tarafından desteklenirken Müslümanların yakın desteğinde hiçbir ülke yoktu. Ayrıca Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerin bölgesel savunma birimlerine ait silahlar JNA tarafından toplanarak cumhuriyetlerin kendilerini savunma imkanları kısıtlanmıştı.

İzzetbegoviç yeterli askeri güce sahip olmadıklarını ve silahlanmanın gerçekleşmesinin çok zor olduğunu bildiği için çözümü ağırlıklı olarak uluslararası toplumun müdahalesinde aradı. Silahsız Müslümanlar uluslararası toplumun gözünde daha muteber olabilirdi. Ama siyasi durum onun beklediği gibi gelişmedi. Almanya'nın Hırvatistan'ı tanıması Bosna Hersek savaşını hızlandırmış oldu. Ancak savaşı esas hızlandıran etken Batı'nın askeri müdahalede bulunmayacağının Sırplar tarafından değerlendirilmesi oldu. Batı, Bosna Hersek'teki etnik çatışmaların izleyicisi konumundaydı. Sırpların saldırısı bütün dünyanın tepkisini çekmesine rağmen BM, Bosna Hersek topraklarında yapılan etnik temizliği durduramadı, müdahale etmede gayret göstermedi ve barışı sağlayamadı. BM Bosna Hersek krizinde çok yavaş ve ihtiyatlı hareket etti. BM Barış Gücü askerlerinin zarar göreceği endişesiyle kara veya hava harekatı yapılmasına uzun süre karşı çıkıldı. Aslında BM askerinin varlığı da

[732] Smail Çekiç, a.g.e., s. 24.

yapılan katliamlara engel olmuyordu. “Güvenli Bölgeler” planı ile Boşnakların, ABD’de Kızılderililere uygulandığı şekilde tecrit edilmiş bölgelerde yaşamaları istendi. Sırplar bütün dünyanın gözü önünde Müslümanlara yönelik etnik temizlik yapmaya devam ettiler. Avrupa Bosna Hersek sorunu diplomatik yollardan çözmeyi başaramadı. Barışı sağlayamayan diplomatik girişimlerden sonra askeri yaptırımların diplomatik girişimleri desteklemesi gerektiği değerlendirilince NATO silahlı güç olarak devreye girdi.

Batılı ülkeler Bosna Hersek sorununu askeri olarak görüyor ve yıldırılan insanların göçünü savaşın sonucu olarak değerlendiriyorlardı. Savaşı, Müslüman mültecilerin kamplara yerleştirilmesiyle çözülecek insani sorun olarak tanımladılar. Göremedikleri veya görmek istemedikleri husus göç ve etnik temizliğin savaşın sonucu değil “Büyük Sırbistan” yaratmak amacıyla toprakların etnik-homojen hale getirme çabası olduğuydu.

Batı dünyasındaki bazı kesimlerin İzzetbegoviç liderliğindeki SDA’yı fundamentalist olarak göstermeleri ile Sırplar, Avrupa’da “Radikal İslam” devleti kurulmasına karşı mücadele ettiklerini iddia ettiler. Sırpları destekleyen Batılı devletler Sırpların katliamlara yönelmesi ile Sırpları desteklemenin doğru olmadığı kanaatine varınca desteklerini kestiler. Ancak Batı dünyası yine de Bosna Hersek’in Avrupa’nın ortasında bağımsız bir İslam devleti olarak kurulmasına müsaade etmedi.

Ülkenin %70’ini elinde tutan Sırpların topraklarının Temas Grubu planında belirtilen 51-49 oranına çekilmesi gerekiyordu. 1995 Eylül’ünde ülkenin kuzeybatısında yapılan başarılı Boşnak-Hırvat taarruzları ile bu oran yaklaşık olarak sağlanınca Batı devletler daha fazla ilerlemelerine müsaade etmedi ve taarruzları durdurdu. Boşnakların, Sırplar tarafından silah zoruyla ve etnik temizlik uygulayarak gasp ettikleri toprakları yeniden almaları için ellerine geçen fırsat yok edilmiş oldu.

Dünya siyasetinde etkin bir yer edinmeye çalışan AB, Yugoslavya krizinde kendi iç çekişmeleri nedeniyle politik bir güç olduğunu ortaya koyamadı. Başlangıçta sorunu Avrupa’nın çözmesi gerektiğine inanan ABD, iç siyasette yönetime yapılan baskılar neticesinde müdahale etmek zorunda kaldı. Bosna Hersek’te üç buçuk yıl süren savaş boyunca diplomatik çözüm girişimleriyle sonuç alamayan Avrupa’yı

eleştiren ABD, Boşnak ve Hırvatların 1995 Eylül'ünde başarı elde etmeye başladıkları zaman askeri süreci durdurarak diplomatik çözüm adı altında ülkeyi bölen planı taraflara kabul ettirdi. ABD'nin çözümü etnik ayrımcılığı ön plana çıkaran, yüzyıllardır bir arada yaşamış olan insanları küçük devletçikler içinde yaşamaya zorlayan ve ülkenin gelecekte parçalanmasına zemin hazırlayan geçici bir çözüm oldu.

Batılı devletler Bosna Hersek'te sürdürülebilir barışı sağlamada başarısız oldular ama bu devletlerin girişimleri ateşkesi, katliamların durmasını, savaş suçlularının adalete teslimini, multi-etnik devlet oluşumunu ve ülkede uluslararası ve Avrupa kurumlarının yerleşmesini sağladı.

Dayton Antlaşması toplumu ulusal kimliklerine göre ayırarak, dinsel ve mezhepsel olarak farklı ama yüzyıllardır aynı ülkede beraber yaşayan insanların bölünmüşlüğünün belgesi oldu. Bir anlamda etnik bölünme onaylanmış oldu. Antlaşma aynı zamanda daha önce Müslümanların yaşadığı toprakları katliam yolu ile ele geçirilen ve saldırgan taraf olan Sırplara vererek haksız kazançlarına meşruiyet kazandırdı. Silahla elde edilen toprakları garanti altına alarak soykırımı ödüllendirmiş oldu. Batılı devletlerin baskısı ile imzalanan Dayton Antlaşmasına göre barış Batılı askerlerin varlığı ile sağlanacaktı.

Saraybosna kuşatmasında şehrin coğrafi yapısı, kentleşme modeli, siyasi hedefler ve silah üstünlüğü etkili oldu. Saraybosna'nın vadi boyunca uzanan dar yapısı savunması güç, bölünmeye uygun, ateş altına alınmaya uygun bir ortam sağladı. Kentleşmenin doğu-batı istikametinde uzanan ana caddenin iki tarafında gelişmesi, meskun mahallerin dağ ve tepelere yakın olması ve şehre giriş-çıkışın kısıtlı bölgelerden yapılması kuşatan kuvvetlere fayda sağladı. Sırpların hedefi şehrin dış dünya ile irtibatını kesmek, şehri öngörülemeyen aralıklarla sürekli bombardıman altında tutmak ve şehri ellerindeki imkanları kullanarak etnik hatlar boyunca mekânsal, kurumsal ve toplumsal olarak Sırp ve Sırp olmayanlar şeklinde ikiye bölmekti. Bosnalı Sırpların JNA'nın Bosna Hersek'teki mirasına konmaları, emir-komuta yapısı, ağır silahları ve mevzilenmiş askerlerini devralmaları savaşın başında kendilerine durum üstünlüğü sağladı.

Kuşatma acımasız ve uzundu. İnsanlar ve malzemeler Sırpların izni olmadan kuşatma hattından geçemiyordu. Bosnalı Sırplar coğrafi ve askeri avantajları kullanarak Saraybosna'yı ateş altına aldılar, sivil halkı yiyecek, su, elektrik, gaz ve ulaşımdan mahrum bıraktılar, kültürel ve dini yapılara zarar verdiler.

Sırpların Saraybosna'yı kuşatmalarıyla Müslümanların dış dünya ile ilişkileri kesilecek, şehre askeri malzeme ve sivil halkın hayatlarını idame edebilmeleri için gerekli malzeme akışı duracaktı. Sırplar kuşatmanın başlarında bu hedeflerine kısmen ulaştılar ama Saraybosna havaalanının insani yardım maksatlı olarak açılması ile kuşatılmış sivil halka dışarıdan yardım gelmeye başladı. Kuşatmanın çemberini delen başka bir girişim ise Boşnakların 1993 yılında havaalanı pistlerinin altına tünel açması oldu. Tünel sayesinde şehir askeri malzeme, yakıt, gıda ve sıhhi malzemeler ile takviye edilebildi. Sırpların Saraybosna'daki amacı halkı aç bırakarak ve atışlarla mümkün olduğu kadar çok Müslümanı öldürerek Bosna Hersek hükümetini taleplerini yerine getirmeye zorlamaktı. Saraybosna'da topçu atışları sivil ve askeri zayiata, malzeme tahribine ve siyasi baskılara neden olsa da halkı ve siyasi otoriteyi teslim olmaya zorlayamadı.

1995'in Haziran'ında icra edilen Saraybosna kuşatmasını yarma harekatının başarısız olması ARBiH'in insan gücü ve cesareti açısından yeterli ancak silah (özellikle tank, top, havan) ve malzeme açısından yetersiz olduğunu ortaya koydu. Birçok kişi savaşın en az bir yıl daha süreceğini düşünüyordu. Bosna Hersek'te hiç kimse barışın bu kadar yakın olduğunu bilmiyordu. Barışın yaklaştığı değerlendirilseydi bu harekat icra edilmeyebilirdi ama savaşta kalabilmek için Saraybosna hükümeti halkını ve uluslararası toplumu ARBiH'in yenilginin kıyısında olmadığı konusunda ikna etmesi gerekiyordu. Sırplar hiçbir zaman Saraybosna'ya piyade birlikleri ile saldırmaya cesaret edemediler. Bosna Hersek Ordusunun şehri savunacak kadar insan gücü vardı ancak ordu piyade birliklerinin kuşatmayı yarmasını destekleyecek kadar yeterli ağır silaha sahip değildi. Sırpların ise yeterli ağır silahı vardı ama şehri ele geçirecek kadar yeterli insan gücü ve cesaretleri yoktu.

Saraybosna ile Gorazde savaş sırsında ve sonrasındaki barış görüşmelerinde aynı kaderi paylaştı. Savunulan ve teslim olmayan bu iki şehir sayesinde Sırpların planları bozuldu ve Sırplar hedeflerine tam olarak ulaşamadılar. Saraybosna

parçalanmadan Federasyonun idaresinde kalırken, Gorazde Federasyon bölgesinde kaldığı gibi Bosna'nın doğusundaki Sırp bölgeleri Foça ile Višegrad'ı birbirine bağlayan yolu kesmiş oldu. Böylece Sırpların Doğu Bosna'ya bir bütün olarak sahiplenmelerinin önüne geçildi. Ancak bu da Gorazde'yi ileride yaşanabilecek çatışmaların ana sebeplerinden biri ve hedefi haline getirdi. Bosna Hersek'te gelecekte etnik sorunlardan dolayı yeni bir çatışma sürecinin başlamayacağını hiç kimse garanti edememektedir.

Savaştan önce multi-etnik yapıya sahip olan Saraybosna'da Sırp askerinin kuşatmayı kaldırması ile Sırp halkının büyük bir kısmının şehri terk etmesi neticesinde şehir Boşnak ağırlıklı nüfusa sahip oldu. Savaştan önce 1991 yılı nüfus sayımına göre 527.049 kişi olan Saraybosna nüfusunun %49,2'sini (259,470) Müslümanlar, %29,8'ini (157.143) Sırplar, %6,6'sını (34.873) Hırvatlar, %10,7'sini (56.470), Yugoslavlar ve %3,6'sını (19.093) diğerleri oluştururken savaştan sonra 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre 401.118 kişi olan Saraybosna nüfusunun %79,6'sını (319.245) Boşnaklar, %11,2'sini (44.865) Sırplar, %6,7'sini (26.890) Hırvatlar ve %2,5'ini (10.118) diğerleri oluşturuyordu.[733]

Üç buçuk yıl boyunca kuşatma altında kalarak temel ihtiyaçlardan yoksun bırakılan Saraybosna halkı dayanışma içinde hayatlarını idame etmenin çeşitli yöntemlerini buldu. Uluslararası toplumun yardımları ile hayatta kalmaya çalışan halk yardımların dışında şehrin doğal yönlerinden faydalanmaya çalıştı. Normal hayat sürmenin imkansız olduğu kuşatılmış beşeri ortamda mekanın kendilerine sunduğu imkanları değerlendirdi. İnsanlar barınma koşullarını geliştirdiler, toprağı değerlendirerek yiyecek ürettiler, su temin ettiler, sağlık sistemini ayakta tuttular, eğitimden geri kalmamaya özen gösterdiler ve sosyal etkinliklerden uzak durmamaya çalıştılar. Motorlu taşıtların kısıtlı olduğu yerde ağır malzemelerini taşımak için araçlar geliştirdiler. Atılan mermilerden korunma yollarını öğrendiler. Bütün şartları geliştirerek mekanlarını yeterli hale getirmek için üstün çaba gösterdiler. Hayatlarını normalleştirmeye çalıştılar. Sonuçta şehir insanlara lüks veya en azından normal bir yaşam imkanı sunmadı ama asgari şartlarda hayatlarını idame ettirecek yeterlilikteydi.

[733] Fran Markowitz, "Census and Sensibilities in Sarajevo", *Comparative Studies in Society and History 2007:49(1):40 –73,* https://www.researchgate.net/publication/231889150, (31.5.2021), s. 55.

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında savunulmayan Saraybosna, Miloşeviç ve Tudjman'ın Mart 1991'de imzaladığı Karadzordzevo anlaşmasıyla Bosna'nın paylaşılması ile "Büyük Sırbistan"a dahil edilmek istenince 1992-1995 yıllarında savunuldu. Miloşeviç ve Tudjman'nın projeleri teslim olmayan Saraybosna'da durduruldu. Saraybosna düşmüş olsaydı Boşnaklar daha ağır şartları içeren bir antlaşmayı imzalamak zorunda kalabilirlerdi. Şehir ya ikiye bölünecek ya da tamamen Sırpların kontrolünde kalacaktı. Miloşeviç ve Tudjman tarafından yok sayılan Bosna Hersek Boşnakların direnmesi sayesinde paylaşılmaktan ve parçalanmaktan kurtulmuş oldu.

Bu çalışma Saraybosna bölgesi ağırlıklı olacak şekilde yapılmıştır. Daha sonraki araştırmalarda Bosna Hersek'in tamamını kapsayan detaylı askeri coğrafya çalışması yapılabilir. Bu konu üzerinde çalışma yaparak 1992-1995 yılları arasındaki Bosna savaşında tarafların askeri birliklerinin tertiplenmesinin askeri coğrafya çalışması ile uyumu incelenebilir. Böylelikle birliklerin harekatını yönlendiren birlik komutanlarının askeri coğrafya prensipleri açısından doğru karar verip vermedikleri ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akgün, Sibel, "1992'den Günümüze Birleşmiş Milletlerin Balkanlar Politikası", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017.

Alkan, Necmettin, *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.

Alp, İlker, "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek ve Srebrenitsa Mezalimi", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017.

Alparslan, Şenol, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları. Ankara 2008.

Arman, Murat Necip, Arman, Hülya, "Hırvatistan Cumhuriyeti", *Çağdaş Balkan Siyaseti*, (Ed.) Murat Necip Arman, Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

Askeri Coğrafya, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

Babuna, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çeviren Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume I, Central Intelligence Agency, Washington DC 2002, https://documentcloud. org/documents/2504738 (24.1.2021).

Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990-1995 Volume II, Central Intelligence Agency, Washington DC 2003, https://documentcloud. org/documents/2504740 (24.1.2021).

Balkanların Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Bora, Tanıl, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası Bosna Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Bosna-Hersek, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

Bosna-Hersek Gerçeği, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Bosnavi, Ömer, *Bosna Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi 14.-20. Yüzyıl*, Türkçeye Çeviren: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

Çauşeviç, Reco, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, Tercüme Edenler Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutunciç, Rıfat Ahmetoğlu, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994.

Çekiç, Smail, *Dayton (Barış) Antlaşmasının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı*, Çevirenler: Leyla Orak Çelikboya, Elmas Orak, Lutka Kitap, İstanbul 2018.

Demirtaş, Birgül, "Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları: İnşacı Kuram Açısından Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler–1 Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Der. Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa 2012.

Erol, Mehmet Seyfettin, "Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar (1945-1989)", *Balkanlar El Kitabı, I.Cilt: Çağdaş Balkanlar*, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

Fundamentals of Military Geography Federative People's Republic of Yugoslavia, Belgrade 1954, https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP81-01043R002400130005-2.pdf, (3.5.2021).

Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Gölen, Zafer, "Osmanlı İdaresinde Bosna Hersek", *Balkanlar El Kitabı, I.Cilt: Tarih*, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

Holbrooke, Richard, *Bir Savaşı Bitirmek*, Çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Imamoviç, Mustafa, *Boşnakların Tarihi*, Çeviri Hüseyin Gül, Cenita Özgüner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018.

Işık, Mustafa "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Balkanlar Politikası", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Yayıncılık, İstanbul 2017.

Jelaviç, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Tercüme İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

Jelaviç, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, Tercüme Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

Kamil, İbrahim, "Dayton Sonrası Bosna Hersek: İdari-Siyasi Yapı, Ekonomik Durum ve Dış Politika (1995-2017)", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2017.

Kamil, İbrahim, "Soğuk Savaş Sırasında Balkan Devletleri", *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, (Ed.) İbrahim Kamil, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2017.

Kapiç, Suada, *The Art of Survival: Extreme Urban Conditions and Human Resilience Based on Evidence from the Siege of Sarajevo 1992-1996*, Videor, 2016, https://static1.ara.cat/ara/public/content/file/original/2020/0427/07/guia-the-art-of-survival-913c59a.pdf, (5.5.2021).

Karatay, Osman, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara 2002.

Kenar, Nesrin, *Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005.

Kenar, Nesrin, "Bosna Hersek Savaşı", *Balkanlar El Kitabı, II.Cilt: Çağdaş Balkanlar*, (Ed.) Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

Keskin, M. Hakan, Aydın, Ülviye, "Bosna-Hersek", *Çağdaş Balkan Siyaseti*, (Ed.) Murat Necip Arman, Nazif Mandacı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

Kolar, Edis, Kolar, Bajro, *Saraybosna Savaş Tüneli*, Saraybosna 2000.

Kuşatılmış Tarihsel Rehber Saraybosna 1992-1995, https://mbp.ks.gov.ba/sites/mbp.ks.gov.ba/files/ratni_vodic_opkoljenog_sarajeva_opt.pdf (27.12.2020).

Kut, Şule, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Luçareviç, Kerim, *Saraybosna Savaşı: Kazanmaya Mahkumlar*, TZU Yayınları, Saraybosna 2001.

Maçek, Ivana, "Transmission and Transformation: Memories of the Siege of Sarajevo", *Civilians Under Siege from Sarajevo to Troy*, (eds) Alex Dowdall John Horne, London 2018, https://doi.org/10.1057/978-1-137-58532-5_2, (2.5.2021).

Malcolm, Noel, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, Türkçesi Aşkım Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

Nation, R. Craig, *War In The Balkans 1991-2002*, https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1435.pdf, 2003, (03.01.2021).

Rusinow, Dennison, "Yugoslavya'nın Parçalanması ve İç Savaşta Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*. (Ed.) L. Carl Brown, Çeviren Gül Çağalı Güven, İstanbul 2017.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.

Öner, N. Aslı Şirin, *Dram Sonrası Bosna Mültecilerin Geri Dönüşü Üzerine Bir Alan Araştırması*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

Özey, Ramazan, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, Pegem Akademi, Ankara 2017.

Selver, Mustafa, *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.

Soysal, İsmail, Kut, Şule, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1997.

Şadinliya, Mesud, *Teritoriyalna Odbrana Bosne i Hercegovine 1986-1992*, Sarayevo, 2014.

Taşar, M. Murat, Metin, Burhan, Ünaltay, Altay, *Bosna Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

Tekin, Cemile Haliloviç, *Bosna-Hersek Devleti 1991-2011*, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.

Urban Operations, Field Manual 3-06, Headquarters Department of the Army, Washington DC 2006.

Makaleler/Bildiriler

Andreas, Peter, "The Clandestine Political Economy of War and Peace in Bosnia", *International Studies Quarterly, Vol. 48, No. 1, 2004,* ss. 29-51, http://www.jstor.org/stable/3693562 (11.2.2021).

Cutts, Mark, "The Humanitarian Operation in Bosnia, 1992-95: Dilemmas of Negotiating Humanitarian Access", Policy Research Unit, UNHCR, Geneva 1999, https://www.unhcr.org/research/working/3ae6a0c58, (7.1.2021).

Donia, Robert J., "Bosnian Serb Leadership and the Siege of Sarajevo, 1990-1995", https://www.academia.edu/42714116, (28.1.2021)

Emgili, Fahriye, "Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2012 Sayı: 21 ss. 57-87.*

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3*, Prizren 2005, https://www.academia.edu/7961820 (15.12.2020).

Kahraman, Meriç Demir, "İnsan İhtiyaçları ve Mekansal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılırlık Olgusu ve Mekansal Kalite", Planlama Dergisi 2014;24(2):74-84, https://planlamadergisi.org/jvi.aspx?pdir=planlama&plng=tur&un=PLAN-29591, (2.8.2021).

Kahramanyol, Mustafa, "Boşnakların Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin Yeri", *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri*, Editörler Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak, İstanbul 2018.

Kaya, İlhan, "Coğrafi Düşüncede Mekan Tartışmaları", *Posseible Düşünme Dergisi Cilt:2 No:4,* https://www.academia.edu/9128460 (2.8.2021).

Keser, Ulvi, "Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek'te Kentkırım", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 2012-2 (Temmuz-Aralık) (Balkan Özel Sayısı-II), ss.274-298.*

Luciç, Luka, "War Schools: Teaching İnnovations İmplemented Across Makeshift Educational Spaces During the Military Siege of Sarajevo", *Pedagogy Culture and Society, May 2020,* https://www.researchgate.net/publication/ 341533927, (14.2.2021).

Luciç, Luka, "Developmental Affordances of War-Torn Landscapes: Growing up in Sarajevo under Siege, *Human Development 2016;59:81–106,* https://www. academia.edu/28094972, (25.4.2021).

Markowitz, Fran, "Census and Sensibilities in Sarajevo", *Comparative Studies in Society and History 2007:49(1):40–73,* https://www.researchgate.net/ publication/231889150, (31.5.2021).

Mıkos-Skuza, Elzbıeta, "Sıege Warfare in the 21st Century from The Perspectıve of Internatıonal Humanıtarıan Law, *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics 8(2):319-330 December 2018,* https://www. researchgate.net/publication/330471148, (3.8.2021).

Odman, Tevfik, "Eski Yugoslavya ile İlgili Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu ve Yasal Dayanağı", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2726.pdf, (24.3.2021).

Özkan, Ayşe, "Sırbistan'ın Bosna-Hersek Üzerindeki Emelleri ve Faaliyetleri (1878-1908)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 9 Sayı: 43 Nisan 2016 ss.854-869.*

Pilav, Armina, "Before the War, War, After the War: Urban Imageries for Urban Resilience", *International Journal of Disaster Risk Science 3(1), 2012,* https://www. researchgate.net/publication/257807268 (18.1.2021).

Selvelli, Giustina, "The Sıege And Urbıcıde Of Lenıngrad And Sarajevo: The Testımonıes From Lıdıya Gınzburg And Dževad Karahasan", The Third International Interdisciplinary Conference for Young Scholars in Social Sciences and Humanities Book of Proceedıngs, Novi Sad 2015, http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-409-2 (28.4.2021).

Şimunoviç, Vladimir J., "Health Care in Bosnia and Herzegovina Before, During, and After 1992–1995 War: A Personal Testimony", *Conflict and Health 1:7, 2007,* https://conflictandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1752-1505-1-7 (10.2.2021).

Spahiç, Muriz, Jahiç, Haris, Geographical Regionalizations of Bosnia and Herzegovina in the Light of Euro-Atlantic İntegrations, *Acta Geographica Bosniae et Herzegovinae 2014, 1, 31-45,* http://geoubih.ba/V2/publications/Acta1/Article-M.%20 Spahic,%20H.%20Jahic.pdf, (3.6.2021).

Taşar, M. Murat, "Dayton Anlaşması ve Bosna-Hersek'in Geleceğine Dair Düşünceler", *Ülke Dergisi, Sayı 12, 25 Ağustos 1996,* https://www.academia.edu /7719813 (25.4.2021).

Yalçınkaya, Alaeddin, "Soykırımında Birleşmiş Milletlerin Sorumluluğu", *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri*, Editörler Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta, Emine Tonta Ak, İstanbul 2018.

Yıldırım, Zafer, "Bosna-Hersek İç Savaşında İran", *Uluslararası Balkan Kongresi: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği*, Editörler Hasret Çomak, Caner Sancaktar, 28-29 Nisan 2011 Kocaeli.

Young, Kirsten, "UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina", *IRRC September 2001 Vol. 83 No 843,* https://www.icrc.org/en/doc/ assets/files/other/781_806_young.pdf (26.1.2021).

Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Anghel, Gheorghe, *The War in Bosnia, 1992-1995: Analyzing Military Asymmetries and Failures,* (Naval Postgraduate School, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Monterey, California 2000, https://www.hsdl.org (17.04.2021).

Yürür, Pınar, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Arşiv Belgesi

Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1992.

Araştırma Raporları/İddianameler

Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 1994, http://www.siracusainstitute.org/app/wp-content/uploads/2017/01/Final-report-of-the-Commission-of-Experts-on-former-Yugoslavia-1993-94.pdf, (17.2.2021).

ICTFY Borovçanin Indictment (IT-02-64) Annex A: Mılıtary Structure of The Army of The Republıka Srpska (VRS), https://www.icty.org/x/cases/borovcanin/ind/ en/bor-annexA020906.htm (22.1.2021).

ICTFY Stanıslav Galıc Dragomır Mılosevıc Indıctment (IT-98-29-I), https://www.icty.org/x/cases/galic/ind/en/gal-ii011102e.pdf (22.1.2021).

United Nations Commission of Experts Report, 1994, https://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf (21.1.2021)

İnternet Kaynakları

Sudetic, Chuck, "Small Miracle in a Siege: Safe Water for Sarajevo", The New York Times, 10 Ocak 1994, https://www.nytimes.com/1994/01/10/world/small-miracle-in-a-siege-safe-water-for-sarajevo. html, (6.5.2021).

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekin-yuzde-50-7si-musluman/600661 (23.11.2020).

https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina (7.12.2020).

https://islamansiklopedisi.org.tr/saraybosna (8.12.2020).

https://www.historija.ba/d/497-formiran-prvi-korpus-armije-rbih/ (13.1.2021).

https://fmbi.gov.ba/general-rasim-delic-je-branio-drzavu-i-cast-naroda-i-armije-republike-bosne-i-hercegovine/ (15.1.2021).

https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_2_may_1992.jpg (17.1.2021).

https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_june_1995.jpg (17.1.2021).

https://legacy.lib.utexas.edu/maps/bosnia/ethnic_majoities_bosnia.jpg (17.1.2021).

https://legacy.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_battlegrounds/sarajevo_8_june_1992.jpg (17.1.2021)

https://www.harita.gov.tr/urun/balkanlar-siyasi-haritasi/190 (12.5.2021).

https://www.life.ba/novac/fabrika-motora-famos-sarajevo/125101/ (16.5.2021).

https://source.ba/clanak/nedim/364520/ovo-su-nekada-bili-temelji-sarajeva-a-danas-su-uglavnom-zgarista (16.5.2021).

https://impulsportal.net/index.php/impuls-teme/impuls-istrazuje/15181-muhamed-kovacevic-pljacka-famos-a-i-ubijanje-hrasnickih-bosnjaka (16.5.2021).

https://www.bhzjk.ba/ENG/about.html (17.6.2021).

https://sozluk.gov.tr/ (2.8.2021).

https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Siege (3.8.2021).